
वडोदरा.

छद्मनामित्र स्टीम प्रि. प्रेसर्मा विश्वनाथ आशाराम टक्करे
प्रकाशक माटे छाप्पुं, ता. ५-११-१९२३.

જેનાચાર્ય-ન્યાયામોનિધિ-શ્રીમદ્ વિજયનંદમૂળીશ્વરજીના લઘુશિષ્ય
દક્ષિણવિહારી-શ્રી અમરવિજયજી મહારાજ.

શિતોરવાસી શા. ગુલાબચંદ શિવલાલભાઈએ પે.તાની સ્વ.
સખર્મચારિણીના શ્રેયોર્થે તથા ગુરુભક્તિ નિમિત્તે આ
ફોટો દાખલ કરાવ્યો છે

જન્મ સંવત ૧૯૧૫ ના ફાલ્ગુણ છુદિ ૧૫ રૂ

દીપા સંવત ૧૯૨૮ ના વૈશાખ છુદિ ૨ રૂ

दक्षिणशिदारिसद्गुरुवर्य श्रीमदमरविजयमुनिपुङ्गव-

गुणस्तुत्यष्टकम्.

“ मन्दाग्रान्तावृत्तम् ”

श्रेयोऽर्क्ष्मी विमलहृदयोऽघोद योऽमूढलक्ष्यो
योऽगाढाऽदंतरसमयजलधि बुद्धिनाथा गभीरम ।
यथाऽगुटेन्द्रियभरमरं यो व्यपांढोपसर्गान्
सोऽयं दद्यादमरविजयः सद्गुरुर्महलं नः ॥१॥
श्रीभीक्ष्वं विमलयशमा पायसेयाऽभ्युवाहा
योऽग्रणिष्टः प्रचुरतपसा तेजसेयोष्णरश्मिः ।
यथाऽचर्तति समयमनघं मूर्तिनिद्रिप्रधानं
सोऽयं दद्यादमरविजयः सद्गुरुः सद्गतिं नः ॥२॥
औणांवीघोऽवगुणनियतं शुद्धचेताः परेषां
नेषाऽक्तामीन् प्रतिदिनमरं चाऽक्तामीर्धर्मा यः ।
धर्म्यं कार्येऽयमदमलधीरशुभघ्नो खलोपश्या
सोऽयं दिद्यादमरविजयः सद्गुरुः सन्मतिं नः ॥३॥
अम्ब्रांसीशो भयजलनिधि पादयाधियेवुग्रं
योऽगोप्रायीत खनिकारमरं पापवर्त्मप्रयान्तम् ।
यथाऽदामीदुभविजनगणस्यान्तमंदोऽयलितम्
सोऽयं हिद्यादमरविजयः सद्गुरुर्नाऽयजालं ॥४॥

[illegible]

॥ प्रस्तावना ॥

ॐ श्री स्यादादिने नमः ।

प्रिय वाचको ! लोकोने बोध यताना हेतुयी आ प्रस्तकमां लेखोनां संग्रह करवामां आव्यो छे, दुनीया “ शांतिनो ” मार्ग हूँ छे पण बीना जीवोनुं अहित करीने जो पोते शांति मेळववा चाहतो होय तो ते केवल भ्रांतिमय छे. कदाच पूर्व पुण्यना प्रबल संयोगोयी वर्तमानकालमां विघ्न देखी शकतो न होय, पण परमवर्मा तो ते पापनुं प्रायश्चित भोगव्या बिना छुटको थायन नहीं; एम सर्व धर्मना शास्त्रो पोकारी पोकारीने कही रखां छे. मोटे पोताना आत्माने आ मयमां तेमग परभवमां शांतिमय बनाववानी इच्छा होय तेवा महापुरुषोने कोई निःस्वार्थी महापुरुषोनो कहेलो, सर्व जीवोना हितवालो, तत्त्वस्वरूपमय, सत्य धर्म होय ते मेळववानी सास नरु छे.

जुवो के पूर्वकालमां केळ्याक महापुरुषोने तेवा “हिंसक” मार्गना प्रपंचयी तिरस्कार पण ययेलो जोवामां आवे छे, तेयी ते हिंसक प्रवृत्तिगोने छोडी दई पोते भक्तिमार्गनां अथवा

નિવૃત્તિમાર્ગનાં વચનોને પ્રગટ કરી તેઓએ લોકોને તે તરફ દોરેલા છે પણ તે મુખ્ય પુરુષોનો અભાવ થયા પછી તેમના અનુયાયીઓને તે હિંસક લોકોએ પોતાની ચાલતી હિંસક પ્રવૃત્તિની પ્રયામાં મેલ-સેલજ કરી દીધા છે, પણ તે ભક્તિમાર્ગમાં કે નિવૃત્તિમાર્ગમાં શુદ્ધપણે રહેવા દીધા નથી. હિંસક પ્રવૃત્તિમાં મળેલા પાછા ફરીથી હિંસક રૂપ તામસી કોટડીમાંથી નિકળવા પામે નહીં તેવા હેતુથી અનેક પ્રકારની વાગ્જાલ પણ કરી મુકેલી છે, જેમકે “ સ્વધર્મે નિધનં શ્રેયઃ પરધર્મો ભયાવહઃ ” પુનઃ “ હસ્તિના તાઙ્યમાનોઽપિ ન ગચ્છેજ્ઞૈનમંદિરં ” इत्यादि અનેક પ્રકારથી એવા ફસાવ્યા છે કે જેથી અજ્ઞાનવર્ગ કોઈ પણ પ્રકારથી સત્યધર્મનો આશ્રય મેળવી શકે નહીં. સ્વર્ગ જોતાં સ્વાર્થીલોકોએ સત્યધર્મથી વંચિત રાખી કેવલ સ્વાર્થ સાધવાને માટેજ આ પ્રપંચ રચેલો હોય એમ લાગે છે, પરંતુ આ અંગ્રેજોના રાજ્યમાં તે વાગ્જાલનું માન સ્વભાવથીજ ઓછું થતું જાય છે એ પણ એક સમયનીજ ચલિહારી છે ॥ હવે આપણે વિચાર કરવાનો એ છે કે, જે ધર્મમાં પોતાનું અને વીજા જીવોનું સર્વ પ્રકારથી હિત સમાણું હોય, અને તે ધર્મ નિઃસ્વાર્થી એવા પૂર્ણતત્ત્વજ્ઞાનીના મુખથી પ્રગટ થયેલો હોય, અને તે સત્યધર્મ પ્રાચીન કાલથી ચાલતો આવેલો હોય, તેવા

सत्य धर्मनो आश्रय मंगळीए तो जर आपणे आपणा आत्माने
आ भक्ता तेमज परभवना जोखमां पडतो बचावी शकिए.

हवे ते प्राचीनकाली चालतो आवेलो खरो सत्यधर्म
क्यो हसे ! अने तेमां केवा केवा प्रकारना तत्त्वो समायेला
हसे ! किंवेर विचारो कोइ ब्राह्मि मध्यस्थ पुरुषोनी-दृष्टिथी
विचारीये तो जर सत्यासत्यनो निर्णय करी शकिये. ते
सत्यासत्यनो निर्णय क्यारे करी शकिये के ज्यारे आपणा दुरा-
ग्रहने छोडी दइ, माध्यस्थपणानी बुद्धिथी पुण्यपणे विचार करीये
तो, अवश्य आपणा आत्माने अधोपार्गमां पडताने रोकी सत्य-
धर्म उपर चढावी शकिए, ए शिवाय बीजो कोइ पण सुगम रस्तो
जोवामां आवतो नथी ॥

सत्यधर्मना मार्गेन शोधवानो उपाय ए छे के-धर्म वे प्रका-
रना हेतुथी चालतो आवेलो होय छे-एक धर्म अल्पज्ञोथी
प्रवर्तमान स्वार्थसाधक, अने बीजो सर्वज्ञोथी प्रवर्तमान परमार्थ-
पोषक. जो के स्वार्थ साधक धर्ममां परमार्थनी वातो न
होय तो तेने कोइ पण मान आपे नहीं, माटे तेमां परमार्थनी
वातो प्रसंगने अनुसरिने लीधेली तो होयन पण ज्यारे बारीक

दृष्टिही विचार करीये तो, ते परमार्थ वातो पण मुख्यपणे स्वार्थ साधवाना हेतुधीन मिथित थयेली छे एम दृष्टिमां तरी आवरो. तो पट्टी तेवा स्वार्थी लोकोना शास्त्रोमांथी आत्माना उद्धारनो रस्तो केंवी रीते शोधी काढवो ? ते कांइ सामान्य बुद्धिवालाथी शोधी शक्यायन नही. माटे तेंमांनान् मध्यस्थ पंडितोए पोताना चालता धर्मनो अने बीजाना चालता धर्मनो अभ्यास करी सत्य हृदयथी टुंकमां सारभूत उद्गारो प्रगट करेला होय, तेनो विचार करतां जे कांइ आपणने सत्य स्वरूप भावमान थाय, ते तरफ आपणुं कलण फेरवीने ते सत्यधर्मना महात्माओनी संगत करी किंचित् किंचित् तत्त्व मेलवता रहीये, तो पण आपणी चालती भूलने सुधारी शकिए. हुं कांइ ववा मतना संपूर्ण तत्त्वोने जाणवानो दावो करी शकतो नथी, पण तेवा तत्त्वना जाण मध्यस्थ पुरुषो—जे जे पोताना निर्मल हृदयथी उद्गारो प्रगट करी गयेला होय, तेमनान् विचारांथी विचार करीये तो, आपणे पण आपणुं ध्येय साधवाने समर्थ थड शकिए. हुं पण तेवान् ख्याल्यो तेवा मध्यस्थ पुरुषोना वचनोमां रहेली महत्त्वतानो विचार करी, लोकोने विचार कवानी सुगमता करी आपवानुं धारु हुं. आश्ली सूचना करीने, हवे हुं ते बताववा प्रयत्न करीश.

જૂઓ કે ધર્મનો વિષય અગાધ છે. તેમજ પ્રવંતી પંખી પણ ઘણા છે, છતાં પણ હિંદુઓના ધર્મોનો નિવાર કરી જોતાં ૧ વૈદિક ૨ જૈન. અને ૩ બૌદ્ધ. ૫ જન ધર્મોન ઘણા પ્રાચીનકાલથી વિસ્તારપણે ચાલતા આવેલા નજરે પડે છે. તેમજ તેમના તત્ત્વ-મંયોનો વિસ્તાર પણ જાણવા જોઈએ હોય છે. બાકીના પંચો તે ત્રણે ધર્મોમાંથી કિંચિત્ કિંચિત્ પોતાને મન ગમતા વિચારોને મહાન કરી પ્રસિદ્ધ થયેલા છે એમ જણાઈ આવે છે.

પ્રથમ અમોઘ કશું હતું કે-એક ધર્મ સ્વાર્થસાધક અને ત્રીજો ધર્મ “ પરમાર્થપોષક ” તો હવે એનો સામાન્યપણે વિચાર કરી જોતાં-ઇંદ્રિયોનામ મુલને માટે તેમજ-ધન, પુત્ર, કલ્યાદિક એહિક મુલના માટે તેમજ પરલોકમાં રાન્યાદિક સંપદા મેલવા અથવા ઇંદ્રાદિકની પદ્ધતી મેલવાને માટે મુલ્યપણે શાસ્ત્રોતું વંચારણ પડેલું હોય, તે ધર્મશાસ્ત્રને સ્વાર્થસાધક તરીકે માનવામાં હરકત આવે નહીં. અને ઇંદ્રિયોના વિષયની મુલ પ્રવૃત્તિથી પોતાના આત્માને હટાકવાને માટે, તેમજ ધન પુત્રાદિકના મોહથી વિરક્ત થઈ આત્મતત્ત્વ મેલવાની પ્રવૃત્તિ થવાને માટે, જે શાસ્ત્રોની રચના થયેલી હોય, તે શાસ્ત્રો “ પર-માર્થપોષક ” ધર્મ તરીકેનાંમ મનાય. કારણ કે-સર્વ કર્મોથી

मुक्त थयेज आत्माने दुःखनो अंत आवनार छे, एम हिंदु-
ज्ञानना तत्त्ववेत्ताओने कबूलज करवुं पड़े छे.

तो हवे विशेष विचार करवानो एटलोज के ते कर्मवस्तु शुं
हरो ? अने दुनियामां उचामां उचां सत्य तत्त्वोनो विचार कोणे
करीं हरो ! अने ते तत्त्वो आज सुधी पूर्ण प्रसिद्धिमां आव्यां.
केम नहीं होय ! तेनुं कारण जोतां एज मालूम पड़े छे के प्राचीन
कालमां मतांधतानुंज प्राबल्य ववारे होवुं जोईए, अने ते
कारणथीज-बौद्धोने आपणा हिंदुस्थानमांथी हांकी मुकवामां
आव्या हता. मात्र जैनधर्मवालाओ उपरज तेदलो अत्याचार
करवा शक्तिमान थया न हता. विचार करी जोतां ए सिद्ध
थाय छे के-प्राचीनकालमां जैनधर्मना तत्त्वोथी अने बौद्ध
धर्मना तत्त्वोथी आगळ वधी शके एवो बीजो वर्ग
हयानी धरावनो न हतो. ते कारणने लीधेज पुगणोवालाओने
बौद्धने पण नवमा " अवताररूपे " कल्पवानी जरूर पड़ी हती,
जो के बौद्धधर्म तो हिंदुस्थानमांथी विदायज थएलो हतो. मात्र
विशेष तत्त्वोनो प्रकाशक जे जैनधर्म हतो ते पण अमुक-
कताना अभाव देवाएलो गयो.

तो पण जैनोना मूलतत्त्वोमां आज सुधी कोद पण

પ્રકારનો વિકાર થવા પામ્યો નથી, એ નિર્વિવાદ સિદ્ધ છે. તે
કેવલ સર્વજ્ઞ પુરુષોની વાણીનીજ સ્તુતી છે.

वर्तमानकालमा मध्यस्थ देशी तेमज परदेशी जैनधर्मना अभ्यासीभो, जनोना सुनिश्चित सत्य तत्त्वोने एकी अवाजे स्वीकारे छे, ते आ नवा जमानामां लोकोने आश्चर्य कर्या शिवाय रहेनो नही.

कारण पूर्वकालमां वैदिकधर्मा तथा ब्राह्मणधर्मा अनेक
आग्रही पण्डितोना तरफयी भैरवधर्मना मूलतत्त्वो उपर
छूटा अने तदन अविनाशित आशेषो सिवाय योग्य न्याय मन्त्रो
न होतो, तेमांनो एकज आशेष आ प्रसंगे टांकी बतावुं नो भारी
पटतो नही गणाय. जूओ के- ब्राह्मणधर्मा प्रणेता वेदव्यास महर्षि
“नैकस्मिन्नसंभवान् ” आ धर्मना भैरवधर्मनं तदन कीमत्तये
करा गएला. पली नेना भैरवधर्मना भैरवधर्मिक अने मांजि सिद्धना
वचन श्री आग्रहीकरन्यामांजो भैरवना स्याद्वद्व्यायनुं
“अन्तर्गतं भैरवधर्मना भैरवधर्मिक अने मांजि सिद्धना
वचन श्री आग्रहीकरन्यामांजो भैरवना स्याद्वद्व्यायनुं
“अन्तर्गतं भैरवधर्मना भैरवधर्मिक अने मांजि सिद्धना
वचन श्री आग्रहीकरन्यामांजो भैरवना स्याद्वद्व्यायनुं

तेरे हुसनको कोई बरार न मिला १ यह जैनीयोके आचार्य
गुरु थे. पाकदिल, पाकखयाल, गुनस्सम पाकी व पाकीमगी थे.

हम इनके नामपर, इनके कामपर, और इनकी वे नजीर
नैसकुशी व रिवाजतकी मिसालपर जिसे कदर नाज
(अभिमान) करें बना (योग्य) हैं । ३ हिंदुओं ? अपने इन
मुजुगोंकी इज्जत करना सीखो... तुम इनके गुणोंको देखो, उनकी
पवित्र सूरतोंका दर्शन करो, उनके भावोंको प्यारकी निगाहसे
देखो, यह धर्म कर्मकी शलकती हुई, चमकती, दमकती, मूर्ति
है... इनका दिल विशाल था, वह एक बेपायाकनारें समंदर था
जिसमें मनुष्यप्रेमकी लहरें जोरशोरसे उठती रहती थीं. और
जिसे मनुष्यही क्यों उन्होंने संसारके प्राणीमात्रकी भलाईके लिये
सबका त्याग किया. जानदारोंका खून बहाना रोकनेके लिये
अपनी जिंदगीका खून कर दिया । यह अहिंसाकी परमन्योति-
वाली मूर्तियां हैं । वेदोंकी श्रुति “ अहिंसा परमो धर्मः ” कुछ

१ पाठ से केन्द्र मस्तक तक पवित्र थे. २ अद्वितीय ॥ ३
मनको काशमें रखनेवाले ॥ ४ ऐसे भगवानकी, ५ भक्तिपर ॥ ६ जितना
अभिमान करे नितनाही योग्य है, ७ वह एक बिनारे बिनाके समुद्रे ॥

इन्हीं पवित्र महान् पुरुषोंके जीवनमें अमलीसूरत इस्त्तियार करती हुई नजर आती है.

ये दुनियाँके जबरदस्त रिफॉर्मर, जबरदस्त उपकारी और बड़े ऊँचे दर्जेके उपदेशक और प्रचारक गुजरे हैं । यह हमारी कौमी तवारिख (इतिहास) के कीमती (बहु मूल्य) रत्न हैं । तुम कहां और किसमें धर्मात्मा प्राणीयोंकी खोज करते हो ? इन्हीं को देखो, इनसे बेहतर (उत्तम) साहबे कमाल तुमको और कहां मिलेंगे ? । इनमें त्याग था, इनमें वैराग्य था, इनमें धर्मका कमाल था, यह इन्सानी कमजोरियों से बहुतही उचें थे, इनका खिताब “ जिन ” है. जिन्होंने मोहमायाको जीत लिया था, यह तीर्थंकर हैं, इनमें बनावट नहीं थी. जो बातथी साफ साफथी. ये वह लासानी (अनौपम) शखसीयतें हो गुजरी हैं. जिनको जिसमानी कमजोरियों व ऐवोंके छिपानेके लिये किसी जाहिरी पोशाककी जरूरत लाहक नहीं हुई क्योंकि उन्होंने तप करके जप करके

१ वहि अमल करनेवाली मूर्नियां ॥ २ महापुरुषो ॥

३ माणम तरीककी कमजोरीयांमें ।

४ बेसक ।

योगका साधन करके अपने आपको मुक्तमिल और पूर्ण बना लिया था "....इत्यादि. ॥

१ बन्नी-मि० कन्नलाल जोषपुरी माह दिसंबर सन् १९०६ अने जान्युवारी सन् १९०९ The Theosophist (वी थिओसोफिस्ट) पत्रना अंकमां लखे छे के—“ जैनधर्म ” एक ऐसा प्राचीनधर्म है कि—निसकी उत्पत्ति तथा इतिहासका पत्ता लगाना एक बहुत ही दुर्लभ बात है । इत्यादि.

२ जर्मनीना-डॉ० जोहनस हर्टल. ता. १७ । ६ । १९०८ ना पत्रमां बहे छे के—“ मैं अपने देशवासियोको दिखाना कि—कैसे उत्तम नियम, और ऊंचे विचार, जैनधर्म और जनआचार्योम है. जैनका साहित्य बौद्धों से बहुत बड़ कर है और न्यों न्यों मैं जैनधर्म और उसके साहित्यको समझता हूं त्यों त्यों मैं उनको अधिक पसंद करता हूं ” ॥ इत्यादि.

४ पेरिस (फ्रांसनी राजधानी) ना डॉ० ए० गिरनाट पोताना पत्र—ता० १-१२-१९११ मां लखे छे के—“मनुष्योंकी तरक्कीके लिये जैनधर्मका चारित्र बहुत लाभकारी हैं, यह धर्म

बहुत ही असली स्वतंत्र सादा बहुत मूल्यवान् तथा ब्राह्मणोंके मतोंसे भिन्न है. तथा यह बौद्धके समान नास्तिक नहीं है. ”
इत्यादि ॥

१ श्रीयुत वरदाकांत मुख्योपाध्याय एम० ए० बंगाला
श्रीयुत नथुराम प्रेमीद्वारा अनुवादित हिंदी लेखनी—

“१ जैनधर्म हिंदुधर्मसे सर्वथा स्वतंत्र हैं. उसकी शाख
या रूपांतर नहीं है.

२ पार्श्वनाथजी जैनधर्मके आदि प्रचारक नहीं था, परंतु
इसका प्रथम प्रचार ऋषभदेवजीने किया था. इसकी पुष्टिके
प्रमाणोंका अभाव नहीं है.

३ बौद्धलोग महावीरजीको निग्रंथोका (जैनियोंका)
नायक मात्र कहते हैं स्थापक नहीं कहते है. ” इत्यादि.

६ श्रीयुत तुकारामकृष्ण शर्मा लट्ट बी. ए. पी. एच.
डी. एम. आर. ए. एस. एम. ए. एस. बी. एम. जी. ओ.
एस. प्रोफेसर—संस्कृत शिलालेखादिकना विषयना अध्यापक
क्विन्स कॉलिज बनारस काशीना दशम वार्षिकोत्सव उपर आपेला
व्याख्यानमांधी—“ सबसे पहले इस भारतवर्षमें ऋषभदेव
नामके महर्षि उत्पन्न हुए, वे दयावान्, मद्रपरिणामी, पहिले

तीर्थकर हुए. जिन्होंने मिथ्यात्वअवस्थाओं को देखाकर-सम्यग्दर्शन, सम्यग्ज्ञान, और सम्यग्चारित्र्यरूपी मोक्षशास्त्रका उपदेश किया. वस यहही जिनदर्शन इस कल्पमें हुआ. इसके पश्चात् अग्नि-नापसे लेकर महावीर तक तेईस तीर्थकर अपने-अपने समयमें अज्ञानीजीवोंका मोहअन्वकार नाश करते रहे. ”

७ साहित्यरत्न डॉ. रवीन्द्रनाथ टागोर कहे के—
 “ महावीरने डींड़ीम नादसे हिंदमें ऐसा संदेश फैलाया कि—
 धर्म यह मात्र सामाजिक रूढ़ि नहीं है, परंतु वास्तविक सत्य है, मोक्ष यह बाहरी क्रियाकांड पालनेसे नहीं मिलता. परंतु सत्य-धर्म स्वरूपमें आश्रय लेनेसे ही मिलता है. और धर्म और मनुष्यमें कोई स्थाई भेद नहीं रह सकता. कहते आश्चर्य पैदा होता है कि—इस शिक्षाने समानके हृदयमें जड़ करके बैठी हुई भावना-रूपी विघ्नोंको त्वरासे भेद दिये. और देशको वशीभूत कर लिया. इसके पश्चात् बहुत समय तक इन सत्रिंश उपदेशकोंके प्रभावबलसे ब्राह्मणोंकी सत्ता अभिभूत हो गईयी ” इत्यादि.

८ नेपालचंद्राय अधिष्ठाता ब्रह्मचर्याश्रम शांतिनिकेतन बोलपुरवाला कहे छे के—“ मुझको जैन तीर्थकरोंकी शिक्षा पर अतिशय भक्ति है ” इत्यादि—

९ मुहम्मद हाफिज सय्यद बी. ए. एल. टी. थियो-
सोफिकल हाईस्कूल कानपुरवाला लखे छे के—“ मैं जैन-
सिद्धांतके सूक्ष्मतत्त्वोंसे गहरा प्रेम करता हूं ” इत्यादि.

१० एम. डी. पांडे थियोसोफिकल सोसायटी बनारस
लखे छे के—“ मुझे जैनसिद्धांतका बहुत शौख है, क्योंकि
कर्मसिद्धांतका इसमें सूक्ष्मतासे वर्णन किया गया है ”

११ श्री स्वामी विरूपाक्ष वडियर—धर्मभूषण, ‘ पंडित,
‘ वेदनीर्थ ’ ‘ विद्यानिधि ’ एम. ए. प्रोफेसर संस्कृतकॉलेज
इन्दौर स्टेट, एमनो “ जैनधर्म मीमांसा ” नामनो लेख चित्र-
मयजगत्सां छायायेल छे तैमां लख्युं छे के—

१ “ ईर्ष्या द्वेषके कारण धर्म प्रचारको रोकनेवाली विपत्तिके
रहते हुए जैनशासन कभी पराजित न होकर सर्वत्र विजयी ही
होता रहा हैं. इस प्रकार जिसका वर्णन है वह “ अर्हन् देव ”
साक्षान् परमेश्वर (विष्णुस्वरूप) हैं, इसके प्रमाणभी आर्यग्रन्थों-
में पाये जाते है.

१ अतिवर्नात्मा माया बद्ध करकेभी वेदांतिको अतिवर्नात्मा लिखने
के बरी पवित्रतुल्य कर्मसिद्धांत जैनमें लालो खोजेले किया
गया है । संयादक ॥

२ उपरोक्त अर्हत परमेश्वरका वर्णन वेदोंमेंभी पाया जाता है.

३ एक बंगाली बैरिस्टर “ प्रेकटिकल पाथ ” नामक ग्रन्थ बनायेछे छे तैमां एक स्थान उपर लेख्यं छे के—“ ऋषभदेवका नातो मरीची प्रकृतिवादी था और वेद उसके तत्त्वानुसार होनेके कारण ही ऋग्वेद आदि ग्रन्थोंकी रूपाति उसीके ज्ञानद्वारा हुई है. फलतः मरीची ऋषिके स्तोत्र, वेद पुराण आदि ग्रन्थोंमें है. यदि स्थान स्थान पर जैनतीर्थक्षरोंका उल्लेख पाया जाता है तो कोई कारण नहीं कि हम वैदिककालमें जैनधर्मका अस्तित्व न माने.

४ सारांश यह है कि इन सब प्रमाणोंसे जैनधर्मका उल्लेख हिंदुओंके पुराने वेदोंमेंभी मिलता है.

५ इस प्रकार वेदोंमें जैनधर्मका अस्तित्व सिद्ध करनेवाले बहुतसे मंत्र हैं. वेदके सिवाय अन्य ग्रन्थोंमेंभी जैनधर्मके प्रति सहायमूर्ति प्रणम करनेवाले उल्लेख पाये जाते हैं. स्वामीजीने इस लेखमें वेद, शिवपुराणादिके कई स्थानों के मूल श्लोक देकर उस पर व्याख्या भी की है.

६ पीछेसे जब ब्राह्मणयोगोंने यज्ञ आदिमें बलिदान कर “ मा हिंस्यात् सर्वभूतानि ” वाले वेदवाक्य पर हस्ताल फैरदी

उस समय जैनियोंने उन हिंसामय यज्ञ यागादिका उच्छेद करना आरंभ किया था. वत्स तभीसें ब्राह्मणोंके चित्तमें जैनोंके प्रति द्वेष बढ़ने लगा. परंतु फिरभी भागवतादि महापुराणोंमें ऋषभदेवके विषयमें गौरवयुक्त उल्लेख मिल रहा है इत्यादि ” ॥

१२ अम्बजाक्ष सरकार एम. ए. बी. एल. लिखित “ जैनदर्शन जैनधर्म ” जैनहितैषी भाग १२ अंक ९-१० मां छपावेल छे तेमां लख्युं छे के—

१ “यह अच्छी तरह प्रमाणिक हो चुका है कि जैनधर्म बौद्धधर्मकी शाखा नहीं है. उन्होंने केवल प्राचीनधर्मका प्रचार किया हैं.

२ जैनदर्शनमें जीवतत्त्वकी जैसी विस्तृत आलोचना है वैसी और किसीभी दर्शनमें नहीं है इत्यादि. ”

१३ तथा श्रीयुत महामहोपाध्याय डॉक्टर सर्तीशचन्द्र विद्याभूषण एम. ए. पी. एच. डी. एफ. आई. आर. एस. सिद्धान्तमहोदधि प्रिन्सीपाल संस्कृतकॉलेज कलकत्ता, जे ता. २६ डिसम्बर सन् १९१३ काशी (बनारस) नगरमां जैनधर्मना विषयमां व्याख्यान आपेल तेमां कहे छे के—“ जैन-साधु.....एक प्रशंसनीय जीवन व्यतीत करनेके द्वारा पूर्णरीतिसे

વ્રત, નિયમ ઓર, ઇન્દ્રિયસંયમકા પાલન કરતા હુઆ જગત્ કે સન્ન્યસ્ત આત્મસંયમકા એક બઢાહી ઉત્તમ આદર્શ પ્રસ્તુત કરતાહે । પ્રાકૃત માયા અપને સંપૂર્ણ મધુમય સૌન્દર્યકો ઢિલ્લુ હુણે જૈનિયોંકી રચનામેંહી પ્રગટ્ કી ગઈ હૈ ” ઇત્યાદિ.

૧૪ મિ. આલે જી. ઇ. હર્વાઈ Description of the character Manners and Customs of the people of India and of their institution and civil (ટિસ્કીપ્શન ઓફ ધી કેરેક્ટર મેનર્સ ઇન્ડ કસ્ટમ્સ ઓફ ધી પીપલ ઓફ ઇન્ડિયા ઇન્ડ ઓફ ધેર ઇન્સ્ટીટ્યુશન-ઇન્ડ સીવીલ) આ નામના પુસ્તકમાં જે સન્ ૧૮૧૭ માં લંડનમાં છપાઈલ છે, તેમાં એમણે જૈનધર્મને ધમોન પ્રાચીન જણાવેલ છે, અને જૈનોના ચાર વેદ ૧ પ્રથમાનુયોગ, ધરણાનુયોગ, કરણાનુયોગ અને દ્રવ્યાનુયોગ ને આદીશ્વર ભગવાને રચ્યા એમ કહ્યું છે અને આદીશ્વરને જૈનીઓમાં ધણા પ્રાચીન અને પ્રસિદ્ધ પુરુષ જૈનીઓના ૨૪ સીર્ષકોમાં સહુયો. પહેલાં ચયેલા જગાડ્યા છે.

૧૫ વર્લ્ડ રા. રા. વાસુદેવ ગોવિન્દ આપટે વી. ઇ. ઇન્ડોર નિઝાસી એક વતનના બ્યાખ્યાનમાં લખે

હવે આ પુસ્તકમાંના કેટલાક હિંદી અને ગૂજરાતી
 છેલ્લોનો ટુંકમાં તેજ આપામાં સાર આપીએ છીએ—

૧ “ જૈનધર્મ વિષયે બે શબ્દો ” નામના પોતાના પહેલા
 પ્રેક્ષમાં વાસુદેવ નરહર ઉપાધ્યે લખે છે કે—આર્યલોકોના જૂદા જૂદા
 શાસ્ત્રોમાં સ્તોત્રો ગવાતાં તે સ્તોત્રોનો સંગ્રહ કરીને કર્મકાંડ યોજ્યું
 કર્મોમાં વિધિઓ પ્રાર્થનાઓ નાંખવાથી કર્મકાંડ વધતું ગયું.
 પુણ્ય ચાર સંહિતાઓ થઈ તેનું સંમિશ્રણ કરવાથી અગ્નિષ્ટોમાદિયાગ
 તૈયાર થયા. તે ઇટલાં વધાં વધી ગયાં કે સેતરમાં બીજ વાવવું
 પોય કે તેમાંથી થામ કાઢવો હોય તો કરો યાગ. છેવટ કોઈ
 કોઈ યજ્ઞવિધિમાં તો કંપારી ઉઠે તેવાં દુષ્ટ કર્મ થયાં. તેથી
 ધર્મના ઢગલે ઢગલા દેસાવવા લાગ્યા. આ, હિંસાપ્રધાન યાગાદિ
 કર્મકાંડ ચિલકુલ નિર્રથક છે. એમાં પુરુષાર્થ ચિલકુલ નથી, એમ
 કવચતના વળા વિદ્વાનોના મમજવામાં આવ્યું, પણ સમાજમાં
 યાગ દિવસથી ધૂમેલી દુષ્ટ વાવનોનો નાશ કરવાની ઇચ્છા ધરાવ-
 યાગઓમાં અલૌકિક ધૈર્ય, જ્ઞાન, અને પોતાના સ્વાર્થનો ખોગ
 આપવાની જરૂર હોય છે.

ઇન્દ્રિય દમન કરવું એનું પુરુષાર્થ છે એમ માનનારા પ્રથમ જે
 યોગો હતા તે જૈન હતા. હાલ આપણા આચારો વિચારો નોતાં તેમાં

બૌદ્ધો અને જૈનો અમારા માતીઓ ઉપર ઘણી ક્રિયાઓ
 કરીને વતાવી છે, એ નિર્વિવાદરિત, સિદ્ધ થાય છે. ખ્રિસ્તી
 ધર્મોપદેશકોમાં જે વ્રત દેસાય છે, અને તત્પંથિયલોકો જેનું મોટું
 માન ધરાવે છે, તે તમામ વ્રતો ઘણા પ્રાચીન કાલમાં જૈનધર્મી-
 ઓમાં હતાં, એમ માનવાને અમોને ઘણાં પ્રમાણો મળ્યાં છે.
 જૈનપતિઓ પોતાના ધર્મનો પ્રચાર કરવામાં ઘણું ચાતુર્ય વાપરતા,
 જૈનધર્મના પ્રયોગનું સૂક્ષ્માવલોકન કરવા લગીએ તો કાંઈ જૂદીજ
 ફકીફતો નજરે પડે છે, હાલના જનસમૂહમાં-જૈન અને બૌદ્ધ
 વિષે મોટી ગેરસમજૂતીઓ થઈ રહી છે. હિંદુસ્થાનમાં લાખો કરોડો
 લોકો વૈદિક ધર્મ કરતાં અને વિલકુલ જૂદો માને છે, જૈનધર્મી-
 ઓના મંદિરોની ટટા નિપત્તના કરે છે. ઘણા સ્મૃતિગ્રંથોમાં,
 શાસ્ત્રગ્રંથોમાં, અને ટીકાગ્રંથોમાં, વેદશાસ્ત્ર માને છે. જૈન-
 ગ્રંથોનું સૂક્ષ્માવલોકન કરી જોતાં જૈનધર્મ એ જૂદો નથી પણ
 ઉપનિષત્કાલીન, અને જ્ઞાનકાંટકાલીન, મહાન્ મહાન્
 ક્રાપિઓના જે ઉત્તમોત્તમ મતો હતા, તે સર્વે એકત્ર કરીને
 નાંખીને ધર્મ હોય એમ દેખાઈ આવે છે. જૈનધર્મનું પ્રથમનું
 વર્ણન કહીએ તો વિશુદ્ધ છે એટલે વૈદિકધર્મ તેજ જૈનધર્મ છે.
 નિકાચ્યોમાં જૈનપંડિતોના વર્ણનોમાં તેઓ ચારે વેદોમાં નિષ્ણ

હતા એવાં વર્ણનો મલી આવે છે, કુમારિલ્લ મટ્ટ વિગેરે મોટા મોટા
 યુરોપીય, જૈનધર્મીઓનો નાશ કરી, વૈદિકધર્મની પુનઃ સ્થાપના
 કરી, આ વાતમાં સામાન્યલોકોના મતમાં અને અમારા મતમાં
 ફાવત છે તે કહીએ છીએ. કડકડીત તીવ્ર વૈરાગ્યાદિના આચરણોથી,
 વાર્યત્યાગથી, અને અનેક સદ્ગુણોનો ફેરફાર કરી લોકોને
 નિર્માર્ગ તરફ ઝુકાવવા જે સાહિત્ય નિર્માણ કર્યું, અને વૈદિક
 મૂર્તિપૂજામાં રહેલા પ્રાચીન ચિત્તશુદ્ધિ, સદાચરણ, ચારિત્ર્ય
 વર્ણનોના સંવંધમાં આપણા હૃદયને હરી લેનારા, અને તહીન
 રીતને છોડી મુકનારા સાહિત્યથી, વિષયસમાં તન્મય થઈ
 પેલાઓને—માત્ર શ્રવણથીજ ટેકાળે લાવનાર, જે વિચાર પ્રચલિત
 થયો, તેનો નાશ કુમારિલ્લ મટ્ટ વિગેરેના હાથથી વિલકુલ
 થયો નથી. ભારતીયલોકોના જે આચાર વિચાર અને ધર્મ
 વ્યાપ્ત છે. તેઓમાં જૈનધર્મ સંસ્થા અને વિચાર મલી ગયેલા
 સિવાય કુમારિલ્લ મટ્ટાદિકોણે જનોની સાથે ટેકડેકાળે
 વિવાદ કરી પ્રામત્ત કર્યો, વિગેરે જે દંતકથાઓ છે, તેનું તેટલું
 કામ નહીં હોયને દયાનંદમાસ્વર્તીના મંડન પ્રમાણે—તેમાં
 નહ અને ગ્રાન્યવ્યવહાર વિશેષ દેખાય છે, ભારતીય લોકોમાં
 નવનવતીઓ થવાને જુદાં જુદાં કારણો પણ થયાં હતાં, પરંતુ

જૈનધર્મનું અને બૌદ્ધધર્મનું આદ્યસ્વરૂપ તપાસી જોઈશું તો વિશુદ્ધ વૈદિક તેજ જૈન અને બૌદ્ધ ધર્મ છે એમ જણાશે. જૈન અને બૌદ્ધ એ વિષે જે અનેક કારણોથી વિરુદ્ધ સંબંધ ઉત્પન્ન થયો તે હવે ભૂલી નહિને જે ધર્મ હાલના હિંદુધર્મમાં વિક્ષીન પડે ગયેલો છે તે ધર્મના પ્રંયો તરફ હાલના વિદ્વાનો કદાચ અનુકંપાની વૃદ્ધિથી જ નોંશે તો તેઓને અત્યંત આનંદ ઉત્પન્ન થશે, હાલના જગતમાંના પ્રચલિત ધર્મો તપા વૌદ્ધ અને જૈનધર્મો એનો જેવો જેવો સંબંધ તેઓની નજરમાં આવતો. જશે તેમ તેમ આ નવીન મહેલી વિલક્ષણ રત્નોની અગાધ સાળ દેશીને તેઓનું મનઃ આનંદસાગરમાં તહીન પડે જશે એટલું આઠેકાળે કહેવું યશ છે.

इति वासुदेव न० उपाध्येना पहला लेखनो सार ॥

૨. ઉપાધ્યેયીના બીમા લેખનો સાર નીચે મુજબ—

જણા પંડિતો સાશુક લેખો લખતા રહ્યા છે, એમ કરવાને વિલક્ષણ કારણ નથી. કારણ જૈનપ્રંયોની યોગ્યતા જોતાં તેના ઉપર અણવિધાસ રાખવાને વિલક્ષણ કારણ જગાતું નથી. સાધારણજન સંસ્કૃતભાષાના પ્રંયો પ્રાચીન હોય છે. જૈનધર્મના પ્રંયો

હતા. એવાં વર્ણનો મલી આવે છે, કુમારિહ મટ વિગેરે મોટા મોટા
 પુરુષો, જૈનધર્મીઓનો નાશ કરી, વૈદિકધર્મની પુનઃ સ્થાપના
 કરી, આ વાતમાં સામાન્યલોકોના મતમાં અને અમારા મતમાં
 તમામ છે તે કહીએ છીએ. કડકડીત તીવ્ર વૈરાગ્યાદિના આચરણોથી,
 સ્વાર્થન્યાયોથી, અને અનેક સદ્ગુણોનો ફેરફાર કરી લોકોને
 સન્માર્ગ તરફ ઝુકાવવા જે સાહિત્ય નિર્માણ કર્યું, અને વૈદિક
 ધર્મોપદેશોમાં રહેલા પ્રાચીન ચિત્તશુદ્ધિ, સદાચરણ, ચારિત્ર્ય
 વિષયોના સંવંધમાં આપણા હૃદયને હરી લેનારા, અને તહીન
 કરીને જ છોડી મુકનારા સાહિત્યથી, વિષયરસમાં તન્મય થઈ
 ગયેલાઓને—માત્ર શ્રવણથી જ ટેકાળે લાવનાર, જે વિચાર પ્રચલિત
 કરેલો, તેનો નાશ કુમારિહ મટ વિગેરેના હાથથી થિલકુલ
 કરાવેલ નથી. ભારતીયલોકોના જે આચાર વિચાર અને ધર્મ
 મંથ્ય છે. તેઓમાં જૈનધર્મ મંથ્ય અને વિચાર મલી ગયેલા
 છે. જિજ્ઞાસુ કુમારિહ મટાદિકોણે જનને માથે ટેકા ટેકાળે
 વાદવિવાદ કરી કામચલાવ કર્યું. વિગેરે જે કલ્યાણો છે, તેનું નેતૃત્વ
 કરનાર નહીં હોય તે કલ્યાણને નિષ્ફળતા સ્વરૂપ પ્રમાણે—તેમાં
 કલ્યાણ અને પ્રાપ્તિનિષ્ફળતા વિશેષ કલ્યાણ છે. ભારતીય લોકોમાં
 સમસ્તજાતોને જાણે જુદા જુદા જાણો પણ યથા હતાં, પરંતુ

જૈનધર્મનું અને બૌદ્ધધર્મનું આધારરૂપ તપાસી જોઈશું તો વિશુદ્ધ વૈદિક તેમ જ જૈન અને બૌદ્ધ ધર્મ છે એમ જણાશે. જૈન અને બૌદ્ધ એ વિષે જે અનેક કારણોથી વિરુદ્ધ સંવેશ ઉત્પન્ન થયો તે હવે ખૂલી જઈને જે ધર્મ હાલના હિંદુધર્મમાં વિલીન થઈ ગયેલો છે તે ધર્મના ગ્રંથો તરફ હાલના વિદ્વાનો કદાચ અનુકંપાની બુદ્ધિથી જોશે તો તેઓને અત્યંત આનંદ ઉત્પન્ન થશે, હાલના જગતમાંના પ્રચલિત ધર્મો તથા ધૌદ્ધ અને જૈનધર્મો એનો જેવો જેવો સંવેશ તેઓની નજરમાં આવતો. જશે તેમ તેમ આ નવીન મહેલો વિલસણ રત્નોની અગાધ સ્થાળે દેસીને તેઓનું મનઃ આનંદસાગરમાં તણીન થઈ જશે એટલુંન આઠેકાળે કહેવું વશ છે.

इति वासुदेव न० उपाध्येना प्रहेला लेखनो सार ॥

૨ ઉપાધ્યેશીના ધીજા લેખનો સાર નીચે મુજબ—

ઘણા પંડિતો સાશંક લેખો લખતા રહ્યા છે, એમ કરવાને બિલકુલ કારણ નથી. કારણ જૈનગ્રંથોની યોગ્યતા જોતાં તેના ઉપર અણવિદ્યાસ રાખવાને બિલકુલ કારણ જણાતું નથી. સાધારણપણે સંસ્કૃતમાપાના ગ્રંથો પ્રાચીન હોય છે. જૈનધર્મના ગ્રંથો

હતા એવાં વર્ણનો મલી આવે છે, કુમારિહ મટ વિગેરે મોટા મોટા પુરુષોએ, જૈનધર્મીઓનો નાશ કરી, વૈદિકધર્મની પુનઃ સ્થાપના કરી, આ વાતમાં સામાન્યલોકોના મતમાં અને અમારાં મતમાં તફાવત છે તે કહીએ છીએ. કડકડીત તીવ્ર વૈરાગ્યાદિના આચરણોથી, સ્વાર્થત્યાગથી, અને અનેક સદ્ગુણોનો ફેરફાર કરી લોકોને સન્માર્ગ તરફ झूकाववा જે સાહિત્ય નિર્માણ કર્યું, અને વૈદિક ધર્માનુયાયીમાં રહેલા પ્રાચીન ચિત્તશુદ્ધિ, સદાચરણ, ચારિત્ર્ય વિષયોના સંબંધમાં આપણા હૃદયને હરી લેનારા, અને તહીન કરીનેજ છોડી મુકનારા સાહિત્યથી, વિષયરસમાં તન્મય થઈ ગયેલાઓને—માત્ર શ્રવણથીજ ઠેકાણે લાવનાર, જે વિચાર પ્રચલિત કરેલો, તેનો નાશ કુમારિહ મટ વિગેરેના હાથથી વિલકુલ થઈ ગયેલો જ નથી. ભારતીયલોકોના જે આચાર વિચાર અને ધર્મ સંમ્યાઓ છે. તેઓમાં જૈનધર્મ સંસ્થા અને વિચાર મલી ગયેલા છે. શિવાય કુમારિહ મટાદિકોષ જનોની સાથે ઠેકઠેકાણે વાદવિવાદ કરી પરામર્થ કર્યો, વિગેરે જે દંતકથાઓ છે, તેનું તેટલું સ્વરૂપ નહીં હોઈને દયાનંદમગ્ધવતીના મંડન પ્રમાણે—તેમાં લટપટ અને ગ્રામ્યવ્યવહાર વિશેષ દેખાય છે, ભારતીય લોકોમાં મગ્ધમગ્ધવતીઓ ધવાને જુદાં જુદાં કારણો પળે યયાં હતાં, પરંતુ

ધર્મનું અને બૌદ્ધધર્મનું આધત્વરૂપ તપાસી જોઈશું તો
 બૌદ્ધ વૈદિક તેજ જૈન અને બૌદ્ધ ધર્મ છે એમ જણાશે. જૈન
 બૌદ્ધ ૫ વિષે જે અનેક કારણોથી વિરુદ્ધ સંબંધ ઉત્પન્ન
 તે હવે મૂલી નહીંને જે ધર્મ હાલના હિંદુધર્મમાં વિલીન થઈ
 ગે છે તે ધર્મના પ્રયો તરફ હાલના વિદ્વાનો વદાચ અનુકંપાનો
 ધોજ જોશે તો તેઓને અત્યંત આનંદ ઉત્પન્ન થશે, હાલના
 માંના પ્રચલિત ધર્મો તથા ધૌદ્ધ અને જૈનધર્મો એનો જેઓ
 સંબંધ તેઓની નનરમાં આવતો જશે તેમ તેમ આ
 મહેલો વિલક્ષણ રત્નોનો અગાવ મ્તાળ દેસીને તેઓનું મનઃ
 દસાગરમાં તહીંન થઈ નગે ઇચ્છું આટેકાણે કહેવું યશ છે.

इति वामुदेव न० उपाध्येना पहेला छेत्तनो सार ॥

૨. ઉપાધ્યેનીના વીના છેત્તનો સાર નીચે મુનવ—

ધર્મા પંડિતો સાશંક હોયો જ્ઞાના રહ્યા છે, એમ કરવાને
 હ કારણ નથી. કારણ જૈનપ્રયોની યોગ્યતા જોતાં તેના
 અગવિશ્વાસ રાસકાને વિરુદ્ધ કારણ નગાતું નથી. સાધા-
 સંસ્કૃતભાષાના પ્રયો પ્રાચીન હોય છે. જૈનધર્મના પ્રયો

તેનાથી પણ પ્રાચીન છે. બૌદ્ધના ગ્રંથો નિર્વિવાદપણે સાધન મનાય છે, ત્યારે બૌદ્ધના ગ્રંથો કરતાં વિશેષ કરી ઉત્તરીય બૌદ્ધ ગ્રંથો કરતાં જૈનગ્રંથોનું ધોરણ ઘણું જ જુદું જણાય છે. જૈનધર્મના ગ્રંથોની જે વાસ્તવિક યોગ્યતા છે તેનું તેવા પ્રકારનું સ્વરૂપ લોકાના સમક્ષ મુકવું અગત્યનું છે.

এ সংবন্ধী શોધઁલ કરતાં જનધર્મના સંસ્થાપક છેલ્લા તીર્થ-કર “મહાવીર” નામની સરેસર કોઈ વ્યક્તિ નથી પણ જૈનધર્મના અનુયાયીઓમાંની આ ઁક વ્યક્તિ છે. તેનું નિરાકરણ સચુક્તિક થઈ શકે તેવી માહિતી ઉપલબ્ધ થઈ છે. આ પ્રમાણે અનેક ચુક્તિ પ્રચુક્તિ વતાવી જૈનધર્મના નાયક મહાવીરની અને બૌદ્ધધર્મના નાયક ગૌતમની સર્વથા પ્રકારથી ભિન્નતા વતાવી અંતમાં લખ્યું છે કે મહાવીરના ચરિત્રનું વિવેચન કરવાનું કારણ ઁટલું જ કે જૈનધર્મની ઉત્પત્તિ બુદ્ધ ધર્મમાંથી ન હોઈને વિલકુલ સ્વતંત્ર છે. ઁનો નિકાલ કરતી વખતે ઉપયોગી થશે, ઁત્યાદિ કહીને—પ્રોફેસર વેવરનો બૌદ્ધની શાલા તરીકેનો મત, અનેક પ્રમાણોથી અયોગ્ય થલો જણાવ્યો છે. પ્રો. લેસને પણ જૈનો કરતાં બૌદ્ધને પ્રાચીન ઠરાવવા પ્રમાણો આપ્યાં છે તે યોગ્ય થલો નથી—જેમ કે પ્રયમ તીર્થકરોની પૂજાવિધિ, બૌદ્ધ પાસેથી જનોઁ

છીલે તે યોગ્ય નથી, પણ તે વિધિ બહેનો સ્વતંત્ર છે. એમ માનવું મુક્તિયુક્ત બતાવ્યું છે.

કાલનો ગણના વિધે જૈનોન અધિક છે. બૌદ્ધો કરતાં અને બ્રાહ્મણો કરતાં એક નવીનજ યોજના કાઢેલી છે. તે બૌદ્ધોના ચાર મોઢા અને એટી નાહનાં કલ્પોમાંથી પણ કાઢી શકાય તેમ નથી. તેમજ બ્રાહ્મણોના કલ્પોમાંથી અને યુગોમાંથી પણ કાઢી શકાય તેમ નથી. જૈનોની ઉત્તસર્પિણી અને અવસર્પિણી વ્રહ્મદેવની રાત્રિ દિવસથી નિકળી હોવી જોઈએ, એમ અનુમાન કરીને બતાવ્યું છે.

આગળ જાતાં જૈન અને બૌદ્ધ યતિઓના આચાર વિચાર ઉપર અનુમાન ચલાવતાં—જૈન અને બૌદ્ધ બ્રાહ્મણધર્મમાંથી નિકળ્યા હશે ? પણ જૈનધર્મ બૌદ્ધ ધર્મમાંથી નિકળ્યો એમ કહેવાને બિલકુલ કારણ મળતું નથી. જુલો કે હિંદુત્ત્વજ્ઞાનમાં જ્ઞાનની સંપૂર્ણ અવસ્થા મુધીનાં જુદાં જુદાં પગથીયાં માનેલાં છે, પણ એ વિધે જૈનોનો મત સ્વતંત્ર છે, તેઓની પરિભાષા બ્રાહ્મણો કરતાં, અને બૌદ્ધો કરતાં બિલકુલ જુદીજ છે. જૈનોના મત પ્રમાણે યથાર્થ જ્ઞાનના પાંચ પ્રકાર છે. તે આ પ્રકારે—

૧ મતિજ્ઞાન, ૨ શ્રુતજ્ઞાન, ૩ અવધિજ્ઞાન, ૪ મનઃ-પર્યવજ્ઞાન, અને ૫ કૈવલ્યજ્ઞાન, એવા પ્રકારનું સામ્યદર્શાવનારું વર્ણન

બૌદ્ધોના અધ્યાત્મગ્રન્થોમાં કંઈ પણ દેખાતું નથી. આગલ જતાં જૈન અને બૌદ્ધોના કેટલાક વિચારો બ્રાહ્મણોની સાથે મળતા છે તે વતાવ્યા છે. જેમકે—પૂર્વજન્મ, પૂર્વજન્મનાં કરેલાં કર્મ, इत्यादि. પુનઃ જૈનોના તીર્થકરો ચોવીશ, તો બૌદ્ધોના પચીશ, આમાં પણ ચોવીશની કલ્પનાજ પ્રાચીન ઠરાવી જૈનોને પ્રાચીન ઠરાવ્યા છે.

આમ ઉપર જણાવ્યા પ્રમાણે કેટલીક વાતો જૈનધર્મવાલાની બૌદ્ધોથી અને બ્રાહ્મણોથી સરસી અને કેટલીક જૈનોની સ્વતંત્ર વતાવી છેવટમાં નિકાલ કરતાં જણાવવામાં આવ્યું છે કે જૈનધર્મ એ બૌદ્ધ ધર્મમાંથી નિકળેલો નથી. તેનો ઉદ્ભવ સ્વતંત્ર હોવાથી બૌદ્ધધર્મમાંથી વિશેષ લીધું પણ નથી. બૌદ્ધ અને જૈન એ બન્ને-ઓએ પણ પોતાનો—ધર્મ, નીતિ, શાસ્ત્ર, તત્ત્વજ્ઞાન અને સૃષ્ટિની ઉત્પત્તિની કલ્પનાઓ વિગેરે, વધો પ્રકાર બ્રાહ્મણો પાસેથી વિશેષ કરી મન્યામીઓ પાસેથી લીધેલો છે, અહીં સુધી જે વિવેચન કરવામાં આવ્યું હતું તે જૈનલોકોના પવિત્ર ગ્રંથોમાં લખેલી વંતકથાઓ વિગેરેને પ્રમાણ માનીને કર્યું હતું.

વાર્થ સમજવનો મન પવો હતો કે—જૈનોનો પણ કેટલાક મેકાઓ સુધી જુદા અવસ્થામાં હોવાને લીધે, પોતાના ધર્મગ્રંથો લખેલા નહીં હોવા જોઈએ, વિગેરે કહીલો ગયાર્થ નથી, છટ્ટુંજ

न हतं पण जैनलोको प्राचीनकाले पण क्षुद्र न होइने, पोताना
वर्ममतो विषे केवल उपर उपरनी कल्पनाओ करनारा करतां,
विशेष होंशियारज इता, ए निर्विवाद सिद्ध थाय छे.

जैनोमां जे अग ग्रंथो छे ते पूर्वना हता, भेत्तां-
घर अने द्विगंवर ए वने पोताना ग्रंथोना माटे कह्ये छे के-
पूर्वना ग्रंथोनुं ज्ञान जतां जतां बिल्कुल चाल्युं गयुं. जो के
नवा मतो प्राचीन ग्रंथो छुत्त यथातुं बहानुं घणे ठेकाणे बतावे
छे. परंतु जैनग्रंथो माटे एम मानवातुं कारण नथी. पूर्व
एट्ठे पेहलां उपलब्ध यएला ग्रंथो, एम मानवुं विशेष योग्य
लागे छे एकंदर रीते जैनवर्मनो उद्भव, अने बिकाश, बीजायी
न यतां स्वतंत्र छे एम सारी रीते सिद्ध थाय छे."

॥ इति उपाध्येमीना बीजा लेखनो सार संपूर्ण ॥

—१००—

३ लेख श्रीमो पृ. ७८ थी-योगजीवानंदपरमहंसे
महाचार्य श्रीआत्मारामजी महाराजा उपर लेखेला पत्रनो
सार—"महात्मन् ! व्याकरणादि नाना शास्त्रोंके अध्ययनाऽ-
ध्यापनद्वारा-वेदमत गलेमें बांध मैं अनेक राजा-प्रजाके समा
विजय कर देला, व्यर्थ मगन मारना है. एक जैनशिष्यके हाथ

दो पुस्तक देखा, वो लेख इतना सत्य, वो निःपक्षपाती, मुझे दिख पडा कि—मानो एक जगत् छोडके दूसरे जगत्में आन खडे हो गये. आवालयकाल ७० वर्षसे जो कुछ अध्ययन करा, वो वैदिकधर्म बांधे फिरा सो व्यर्थसा मालूम होने लगा....प्राचीन धर्म, परमधर्म, सत्यधर्म, रहा हो तो जैनधर्म था. जिसकी प्रभाव नाश करनेको वैदिकधर्म, वो षट्शास्त्र वो ग्रंथकार खडे भये थे....वैदिक बातें कही वो लीई गई सो सब जनशास्त्रोंसे नमूना इकट्ठी करी है. इसमें संदेह नहीं ” ॥

॥ इति त्रिजा लेखनो टुंक सार ॥

४ पृ. ८२ थी—राममिश्र शास्त्रीजीना व्याख्याननो सार—
“ जैनमत सृष्टिकी आदिसे बराबर अविच्छिन्न चला आया है.
आजकल अनेक अल्पज्ञजन बौद्धमत और जैनमतको एक जानते है यह महाभ्रम हैं.

बडे बडे नामी आचार्योंने अपने ग्रंथोंमें जो जैनमतका खंडन किया है, वह ऐसा किया है कि देखकर हांसी आती है

एक दिन वह था कि—जैनमंत्रदायके आचार्योंके हुंकारमें दशों दिशाए गुंज उठनीथी.

जरी मनलिसमें—मुझे यह कहना सत्यके कारण अवश्य हुआ है कि जैनोंका ग्रंथसमुदाय सारस्वत महासागर है। उसकी ग्रंथसंख्या इतनी अधिक है कि—उन ग्रंथोंका सूचिपत्रभी एक महानिबन्ध हो जायगा। और उस पुस्तकसमुदायका—लेख, और लेख्य, कैसा गंभीर, सुक्षिप्त, भावपूर्ण, विशद, और अगाध है—इसके विषयमें इतनाही कहना उचित है कि जिनोंने सारस्वत समुद्रमें अपने मतिमंथानको डाल कर चिरान्द्रोलन किया है वेही जानते हैं।

जनदर्शन वेदांतादिदर्शनोंसे भी पूर्वका है तब ही तो भगवान् वेदव्यास महर्षि ब्रह्मसूत्रमें कहते हैं—‘नैकस्मिन्नसंभवात्’

वेदव्यासके समय पर जनमत था तब तो संतर्पण उद्योग किया गया। यदि नहीं था तो संतर्पण कैसा और किसका ?

वेदोंमें अनैक्यवादका मूल मिलता है, वेदांतादिदर्शन-शास्त्रोंका और जनादिदर्शनोंका कौन मूल है यह कह कर सुनाता हूँ—उच्चश्रेणिके बुद्धिमान् लोगोंके मानमनिगूट विना ही द्यत है। जैसे अज्ञानवाद, विवर्तवाद, दृष्टिबुद्धिवाद, परिणाम-

दो पुस्तक देखा, वो लेख इतना सत्य, वो निःपक्षपाती, मुझे
 दिख पड़ा कि—मानो एक जगत् छोड़के दूसरे जगत्में आन सड़े
 हो गये. आवालयकाल ७० वर्षों जो कुछ अध्ययन करा, वो
 वैदिकधर्म बांधे फिरा सो व्यर्थसा मालूम होने लगा....प्राचीन
 धर्म, परमधर्म, सत्यधर्म, रहा हो तो जैनधर्म था. जिसकी प्रभा
 नाश करनेको वैदिकधर्म, वो पट्टशास्त्र वो ग्रंथकार खड़े भये
 थे....वैदिक बातें कहीं वो लीई गईं सो सब जनशास्त्रोंमें
 नमूना इकट्ठी करी है. इसमें संदेह नहीं " ॥

॥ इति त्रिजा लेखनो दृढ सार ॥

४ पृ. ८२ थी—राममिश्र शास्त्रीजीना व्याख्याननो सार—
 “ जैनमत मूठिकी आदिमें बराबर अविच्छिन्न चला आया है.
 आनकाल अनेक अल्पजानन बौद्धमत और जैनमतकी एक
 जानते है यह महाभ्रम है.

बड़े बड़े नामी आचार्योंने अपने ग्रंथोंमें जो जैनमतका
 खंडन किया है, वह ऐसा किया है कि देखकर हांसी आती है

एक दिन वह था कि—जैनमतदायके आचार्योंके हुंकारमें
 दसों दिशाएँ गूँग उड़ती थी

मरी मनलिसमें—मुझे बह कहना सत्यके कारण अवश्य हुआ है कि जैनोंका ग्रंथसमुदाय सारस्वत महासागर है। उसकी ग्रंथसंख्या इतनी अधिक है कि—उन ग्रंथोंका सूचिपत्रभी एक महानिबन्ध हो जायगा। और उस पुस्तकसमुदायका—लेख, और लेख्य, कैसा गंभीर, युक्तिपूर्ण, भावपूर्ण, विशद, और अगाध है—इसके विषयमें इतनाही कहना उचित है कि—जिनोंने सारस्वत समुद्रमें अपने मतिमंथानको डाल कर चिरान्दोलन किया है वेही जानते हैं।

जनदर्शन वेदांतादिदर्शनोंसे भी पूर्वका है तब ही तो भगवान् वेदव्यास महर्षि ब्रह्मसूत्रमें कहते हैं—‘नैकस्मिन्नऽसंभवात्’

वेदव्यासके समय पर जनमत था तब तो खंडनार्थ उद्योग किया गया। यदि नहीं था तो खंडन कैसा और किसका ?

वेदोंमें अनेकांतवादका मूल मिलता है, वेदांतादिकदर्शन-शास्त्रोंका और जनादिदर्शनोंका कौन मूल है यह कह कर मुनाता हूँ—उच्चश्रेणिके बुद्धिमान् लोगोंके मानसनिगूढ विचार ही दर्शन हैं। जैसे अनातवाद, विवर्तवाद, दृष्टिसृष्टिवाद, परिणाम-

वाद, आरंभवाद, शून्यवाद, आदि दाशनिकोंके निगूढ़ विचार ही दर्शन है, तब तो कहना ही होगा कि सृष्टिकी आदिसें जनमत प्रचलित है.

सज्जनो ? अनेकांतवाद तो एक ऐसी चिज है उसें सबको मानना होगा और लोकोने मानाभी है. देखिये—“ सदऽसद्भ्यामनिर्वचनीयं जगत् ” कहनाही होगा किसी प्रकारसें सत् होकर भी वह किसी प्रकारसें असत् है. तो अब अनेकांत मानना ही सिद्ध हो गया. नैयायिक—तमः को तेजोऽभाव स्वरूप कहते हैं. वेदांतिक जोरसोरसे खंडन करते हैं. जैनसिद्धांत—किसी प्रकारसे भावरूप कहते हैं, और किसी प्रकारसे अभावरूप भी कहते हैं, तो अब दोनोंकी लड़ाईमें जैनसिद्धांतही सिद्ध हो गया. क्योंकि दोनों सच नहीं, परंतु जैनसिद्धांत ही सच है.

इसी रीतिपर कोई कोई आत्माको ज्ञानस्वरूप कहते हैं, और कोई ज्ञानाधार स्वरूप बोलते हैं, तब तो कहना ही क्या जैनोंका अनेकांतवादही पाया गया.

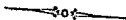
इसी रीतिपर कोई ज्ञानको द्रव्यस्वरूप मानते हैं तो कोई वादी—गुणस्वरूप मानते हैं.

कोई जगत्को भावस्वरूप कहते है, तो कोई शून्यस्वरूप बतलाते है, तब तो अनेकांतवाद अनायाससे सिद्ध हो गया.

कोई कहते है घटादि द्रव्य है, और उनमें रूप, स्पर्शादि गुण है। दूसरा वादी कहता है कि, द्रव्य कोई चीज नहीं है, वह तो गुणसमुदाय रूप है.

कोई कहता है कि आकाश नामक शब्दननक एक निरवयव द्रव्य है, अन्यवादी कहता है कि वह तो शून्य है. कोई वादी कहता है कि, गुरुत्व गुण है, दूसरा कहता है कि, गुरुत्व कोई चीज ही नहीं है, पृथ्वीमें जो आकर्षण शक्ति है उसे गुरुत्वनामक गुण माना है.

मित हित वाक्य पश्य है, उत्तीर्ण ज्ञान होता है, वाग्नायका कोई प्रयोजन नहीं है. " इत्यादि ॥

५ शृष्ट १०१ श्री लोकमान्य तिलकना उद्धारो—“पुर्वकालमें यज्ञके लिए अश्वत्थ पशुहिंसा होताथी इसमें प्रमाण नेपथूतादिक अनेक ग्रन्थोसे मिलते है. रंतिदेव नामक राजाने यज्ञमें इतना प्रचुर वध किया था कि नदीका जल खूबसे रक्तवर्ण होगया, उन

नदीका नाम नर्मवती प्रसिद्ध है. ब्राह्मण और हिंदुधर्ममें मांसभक्षण और मदिरापान बंध हो गया यह भी जैनधर्मका प्रताप है. महावीर स्वामीका अहिंसाधर्मही ब्राह्मणधर्ममें मान्य हो गया " इत्यादि ॥

६ पृ. १०३ थी—काका कालिलकरना लेखनो सार—विहार-भूमीना प्रवासना बखते महावीर भगवाननी कैवल्यभूमीनामना लेखमां पोते छेले छे के "जैनोनी मूर्तिओज ध्यानने मोटे होवी जोइह, चित्तने एकाग्र करवानी शक्ति ए मूर्तिओमां जर छे, पावापुरीमां महावीरनुं निर्वाणम्मण करावें छे के आ संसारनुं पण सहज, जीवनतो मर, मोक्षनुं पायेव, तेमना सुखारविंदमांथी ज्यते करनुं हरो ज्यते ते मांपछवा कोण कोण वेटा हरो ? पोतानो देह हवे पडनार छे पण जागो प्रगट गंभीर उपदेश को बरो छेह पडोने काममा पडे तेमने ते परमनपप्पीनुं छेहउ दशम दोने छेह हरो तेमने उपदेश—दोइने पण अगो-

સંપૂર્ણજ્ઞાન વિનાની છે, માણસનું સત્ય એકાંગી છે, તેથી બીજાના જ્ઞાનને કાલોટવાનો હક નથી. તેમ કરતાં અર્ધમં પાય છે, એમ કહી માનવબુદ્ધિને નવ્રતા શિશુવતાર તે પરમગુરુને તે દિવસે કોણે વંદન કર્યું હશે ? । આ શિષ્યો પોતાનો ઉપદેશ આપી દુનિયાને પહોંચાડશે, અને તે માનવજાતિને સ્વપ્નામાં આવશે, એવો સ્વાદ તે પુણ્યપુરુષના મનમાં આવ્યો હશે સતો ?

જેનતત્ત્વજ્ઞાનમાં સ્યાદ્વાદવાદનો ચરાચર શો અર્થ છે, તે જાણવાને હું ટાલો કરી શકતો નથી, પણ હું માનું છું કે—
 “ સ્યાદ્વાદ ” માનવબુદ્ધિનું એકાંગીપણું સૂચિત કરે છે. અનુકરણિય જોતાં બીજી રીતે દેસાય છે । જન્માંધો જેમ હાપીને તમાસે તેવી આપગી દુનિયાની સ્થિતિ છે. આ વર્ણન યથાય નથી એમ ક્રોધ કહી શકે ? આપગી આવી સ્થિતિ છે, છટું જેને મઠે ઉત્તરું તેજ આ જગત્માં યયાર્થજ્ઞાની. માણસનું જ્ઞાન એકપક્ષી છે, છટું જે સમન્યો તેજ સર્વજ્ઞ. વાસ્તવિક સંપૂર્ણ સત્ય જે કોઈ જાણતો હશે, તે પરમાત્માને આપણે હજી બોલતો શક્યા નથી. આ જ્ઞાનમાંથીજ અહિંસા ઉદ્ભવેલી છે. સર્વજ્ઞ વિના બીજા ઉપર અધિકાર ન ચલાવી શકાય. પોતાનું સત્ય પોતાના પ્રાર્થન. બીજાને તેનો સાક્ષાત્કાર ન થાય ત્યાં સુધી ધીરજ રાખવી

नदीका नाम चर्मवती प्रसिद्ध है. ब्राह्मण और हिंदुधर्ममें मांसभक्षण और मदिरापान बंध हो गया यह भी जैनधर्मका प्रताप है. महावीर स्वामीका अहिंसाधर्मही ब्राह्मणधर्ममें मान्य हो गया ” इत्यादि ॥

६ पृ. १०३ थी—काका कालेलकरना लेखनो सार—विहार-भूमीना प्रवासना वखते महावीर भगवाननी कैवल्यभूमीनामना लेखमां पोते लखे छे के “जैनोनी मूर्तिओज ध्यानने माटे होवी जोड़ए, चित्तने एकाग्र करवानी शक्ति ए मूर्तिओमां जर छे, पावापुरीमां महावीरनुं निर्वाणस्मरण करावे छे के आ संसारनुं परम रहस्य, जीवननो सार, मोक्षनुं पाथेय, तेमना मुखारविंदमांथी ज्यारे झरतुं हशे त्यारे ते सांभळवा कोण कोण वेठा हशे ? पोतानो देह हवे पडनार छे एम जाणी प्रमत्त, गंभीर उपदेश करी वची छेल्ली बडीओ काममां लई लेनार ते परमतपस्वीनुं छेल्लुं दर्शन कोणे कर्युं हशे ? तेमनो उपदेश—दृष्टिने पण अगोचर एवा सूक्ष्मजंतुथी मांझीने अनंतकोटी ब्रह्मांड सुधी सर्व वस्तुजाननुं कल्याण चाहनार ते अहिंसामूर्तिनुं ‘ हार्द ’ कोणे ग्रहण कर्युं हशे ? माणम अल्पज्ञ छे, तेनी दृष्टि एकदेशी संकुचित

સંપૂર્ણજ્ઞાન વિનાનો છે, માણસનું સત્ય જાણી છે, તેથી બીજાના જ્ઞાનને ધરોહરવાનો હક નથી. તેમ કરતાં અર્થ પાવ છે, એમ કહી માનવબુદ્ધિને નમ્રતા શિક્ષકનાર તે પરમગુરુને તે કિશોર કોણે ચંદન કર્યું હશે ? આ શિષ્યો પોતાનો ઉપદેશ આત્મી દુનિયાને પહોંચાડશે, અને તે માનવગણતિને સારમાં આવશે, એવો સંકલ્પ તે પુણ્યપૂરણના મનમાં બાંધ્યો હતો તો ?

જેન તત્ત્વજ્ઞાનમાં સ્યાદાદશાદનો વચાવર શો જાવે છે, તે જાણવાને હું દાવો કરી શકતો નથી, પણ હું માનું છું કે—
 “ સ્યાદાદ ” માનવબુદ્ધિનું જ્ઞાનગોચરનું મુદિત કરે છે. શમુક-દરિય જોતાં ધીમી રીતે દેખાય છે । જન્માંધો જેમ હાર્યોને સવાસે તેથી આપણી દુનિયાની સ્થિતિ છે. આ વર્ણન યથાય કરી એમ કોણ કહી શકે ? આપણી આવી સ્થિતિ છે, જ્યારે જેને મોટે ઉત્કર્ષે તેમ આ જગતમાં ધર્માર્થજ્ઞાની. માણસનું જ્ઞાન દૃઢ પડી છે, જ્યારે જે સમન્વયો તેમ મર્ત્ય વાસ્તવિક સંપૂર્ણ મત્ત્ય કે પોતે જાણતો હશે, તે પરમાત્માને આત્મે હવે ઓછતો જાણતો નથી. આ જ્ઞાનગોચર આત્મા ઉદ્ભવેલી છે. મર્ત્ય વિના ધીમી ઉપર અવિચાર ન થાય શકાય. પોતાનું મત્ત્ય પોતાના પૂર્વજીવ. તેમજ તેને તેનો સંજ્ઞાત્મા ન થાય ત્યાં સુધી ધીમી થાય શકે

તમારા શાસનના વંધારણનીજ સ્ત્રી છે. વીજાના મતોમાં પૂર્વાપર વિરોધ, અય્યાર્થપણું, અને દેવોનાં ચરિત્રો પણ નિંદ્યપણાથી શાસ્ત્રોનું વંધારણ થઈ છે. પણ હે ભગવન્ તમારા શાસ્ત્રોમાં એમ વ્યુત્પન્ન થયેલી નથી. એજ તમારા શાસનની અલૌકિક સ્ત્રી છે. હે ભગવન્ ! તારી મૂર્તિ વીતરાગી છે, અને તેમના દેવોની મૂર્તિઓ પણ વિકૃતિવાળીઓ છે. છતાં પણ તેઓ વિચાર નથી કરી શકતા પણ અમો વધાઈ મતવાદિઓના સન્મુખ પોકાર કરીને કહીએ છીએ કે—વીતરાગી મૂર્તિ જેવી વીજા કોઈ પણ દેવની મૂર્તિ ધ્યાન કરવાને યોગ્ય નથી. તેમજ સર્વપદાર્થોના સ્વરૂપનું યથાર્થજ્ઞાન મેલવવા માટે અનેકાંતના માર્ગ જેવો (સ્યાદ્વાદમાર્ગ જેવો) વીજો કોઈ પણ ન્યાયમાર્ગ, દૂનિયામાં છેજ નહીં એમ જે અમો કહીએ છીએ તે શ્રદ્ધામાત્રથી કેહતા નથી, પણ પરીક્ષાપૂર્વક નિઃપક્ષપાતપણાથી કહીએ છીએ.

॥ ઇતિ લેખસંગ્રહે પ્રથમભાગની પ્રસ્તાવના ॥

હવે ભાગ વીજાની પ્રસ્તાવના.

ડૉ. હર્ષન જેકોવી—જૈનસૂત્રોની પ્રસ્તાવનાના પ્રથમ ભાગમાં લખે છે કે—અત્યાર સુધીની ચર્ચા, જનોની પરંપરાગત કથાઓની પ્રમાણિકતાઉપરજ ચાલેલી છે. તેથી

વિદ્વાન્ મી. ધાર્પના-અભિપ્રાય મુનવ, જૈનોની સાંપ્રદાયિક પરં-
 પરાઓ બૌદ્ધોના અનુકરણરૂપે ઉપનાવી કાઢેલી છે. મી. ધાર્પની
 દલીલ એ છે કે-જૈન ધર્મી શરીરો સુધી એક નાનો સંપ્રદાય
 હતો. હું છું કે-ઘોટા અનુયાયીઓ વહે, પોતાના મૌલિક
 સિદ્ધાંતો અને પરંપરાઓ મુરસિત રાખી શકે છે કે, જે ધર્મને
 એક મોટા જનસમૂહની ધાર્મિક જરૂરીયાતો પૂરી પાડવાની હોય
 તે ! જૈનોને પોતાના સિદ્ધાંતોનું ઘટ્ટું મધું સ્પષ્ટ જ્ઞાન હતું કે, ન
 જેવી ચાલતમાં મતભેદ ધરાવનારને, પોતાના વિશાળ સમુદાયમાંથી
 જુદા કરી દીધા હતા. આના પ્રમાણમાં-દૉ. લ્યુમને પ્રકટ
 કરેલી સાત નિન્દાઓની પરંપરા છે. આ સંબંધી હકીકતો ઉપરથી
 સિદ્ધ થાય છે કે, જૈનોની સૂક્ષ્મમાં સૂક્ષ્મ માન્યતા પણ સુનિશ્ચિત
 સ્વરૂપવાળી હતી. જેવી રીતે જનોના ધાર્મિક સિદ્ધાંતો સિદ્ધ થઈ
 શકે છે, તેવીજ રીતે ઐતિહાસિક ઘાથતો પણ સિદ્ધ થઈ શકે
 તેવી છે. જો કે દરેક સંપ્રદાયને-પોતાનો સંપ્રદાય, આસ પૂરુષથી
 ડતરી આવેલો છે-એમ બતાવવાને ગુરુપરંપરાનાં નામો ઉપજાવી
 કાઢવાની જરૂર પડે છે. પરંતુ કલ્પસુત્રમાં-સ્થવિરો, ગણો,
 અને શાસ્ત્રાની નામાવેલી છે, તે કલ્પી કાલ્પવામાં જનોને કોઈ પણ
 પ્રકારનું પ્રયોગન હોય તેમ હું માની શકતો નથી. આટલું સિદ્ધ

અહીં કેટલાક વિવાદગ્રસ્ત મુદ્દાઓનું સ્પષ્ટીકરણ કરવા
રુચ્છું છે.

જેઓ જૈન અથવા આદિતના નામથી પ્રસિદ્ધ છે, તેઓ જ્યારે
બૌદ્ધધર્મ સ્વપાદ રહ્યો હતો, ત્યારે એક મહત્વશાલી સંપ્રદાય
તરીકે વ્યારનાય પ્રસિદ્ધ થઈ ચુક્યા હતા. આ વિષયની સિદ્ધિમાં
બૌદ્ધનામ પ્રાચીનમાં પ્રાચીન ગણાતા ૧ અંગુત્તરનિકાય,
૨ મહાવગ્ગ, ૩ દીઘનિકાય, ૪ પુદ્ગલોપની ટીકા આદિ
અનેક ગ્રંથોનાં ઉદાહરણો આપી, સર્વ પ્રકારથી સિદ્ધ કરીને
મતાવ્યું છે. જેમકે બૌદ્ધગ્રંથોમાં લખ્યું છે કે 'નાતપુત્ત-સર્વજ્ઞાન અને
મર્મદર્શન પ્રાપ્ત કરવાનો દાવો કરે છે.' એ પ્રકારનું જે કથન છે
તેને માણ આપવાની જરૂર નથી. કારણ કે-આ તો જૈનધર્મનું
સ્વામ એક મૌલિક મંતવ્યન છે.

૧. ૪૧ માં લખ્યું છે કે-" પાર્વે એ આચરનારના આશય "

૧ ઝેનોના ધર્મેન આશય નિમ્મળ હોય નથી પણ કલ્પરસેન
મળે છે, કેમકે-ગુસ્તનિવેરના, કુપ્પી, જલ, શાદિ વાંચ સ્વાચરના,
કેદરિય, હોદરિય, કોદરિય અને હેનદ હનુર્દન પંચેદિયના ઝાંબોને મન
હોય નથી, છતાં પાપનો કષ્ણ નો થાય છે, તેથી પાપનું કલ્પ કેવલ
આશયથીય થાય છે હમ નથી, પણ નિમ્મલસાદ્ભૂતિ આદિના કોને આશય

અહીં કેટલાક ચિવાદગ્રસ્ત મુદ્દાઓનું સ્પષ્ટીકરણ કરવા :
 રૂચું રૂં.

જેઓ જૈન અથવા આદિતના નામથી પ્રસિદ્ધ છે, તેઓ જ્યારે
 બૌદ્ધધર્મ સ્વીકારી રહ્યો હતો, ત્યારે એક મહત્વશાળી સંપ્રદાય
 તરીકે ક્યારના એ પ્રસિદ્ધ થઈ ચુક્યા હતા. આ વિષયની સિદ્ધિમાં
 બૌદ્ધનાન પ્રાચીનમાં પ્રાચીન ગણાતા ૧ અંગુત્તરનિકાય,
 ૨ મહાવગ્ગ, ૩ દીપનિકાય, ૪ સુલ્લઘોપની ટીકા આદિ.
 અનેક ગ્રંથોનાં ઉદાહરણો આપી, સર્વ પ્રકારથી સિદ્ધ કરીને
 બતાવ્યું છે. જેમકે બૌદ્ધગ્રંથોમાં લખ્યું છે કે 'નાતપુત્ત-સર્વજ્ઞાન અને
 સર્વદર્શન પ્રાપ્ત કરવાનો દાવો કરે છે.' એ પ્રકારનું જે કયન છે.
 તેને ત્યાગ આપવાની જરૂર નથી. કારણ કે-આ તો જૈનધર્મનું
 સાત એક મૌલિક મંતવ્યજ છે.

૭. ૪૧ માં લખ્યું છે કે-“ પાર્ષ એ આચરનારના આશય ”

૧ જનોના ઈર્ષ્ય કામચલ નિહાળ કરેલું નથી પણ સત્યરૂપેજ
 મળેલું છે, કેમકે-મુદ્દમનિગોદના, પૃથ્વી, જલ, આદિ પાંચ સ્થાવરના,
 વેદંદ્રિય, દેહંદ્રિય, ચૌરંદ્રિય અને દેવદ સન્મૂર્જન પંચેન્દ્રિયના જીવોને મન
 હોતું નથી, છતાં પાપનો બંધ તો થાય છે, તેથી પાપનું બંધન કેવલ
 આશયથીજ થાય છે તેમ નથી, પણ મિત્યાત્વાદ્યુત્તિ આદિના ચોને આશય

ઉપર આધાર રાखે છે, બૌદ્ધના આ એક મહાન્ સિદ્ધાંતને, જૈનોએ મિથ્યાકલ્પિત અને મૂર્ખતાપૂર્ણ ઉદાહરણ સાથે મેલવી ઉપહાસ્ય પાત્ર બનાવી દીધો છે.

જૈનવિષયે બૌદ્ધોએ કરેલી મૂલ. પૃ. ૪૭ માં “ચાતુયામ” પાર્શ્વનાથને લાગુ પડે છે, તેને મહાવીર ઉપર આરોપિત કરવામાં મુલ કરેલી છે. બૌદ્ધોની આ મૂલદ્વારા મહાવીરના સમયમાં પણ પાર્શ્વનાથના શિષ્યો વિદ્યમાન હતા.

પૃ. ૪૮ માં ટીકી મૂલ—નાતપુત્તને અગિવેસન કહે છે. પણ મહાવીરનો એક મુખ્ય શિષ્ય જે સુધર્મા હતો તે અગ્નિ-વેશ્યાયન હતો તેથી શિષ્યનું ગોત્ર ગુરુને લગાડી વેવડી મૂલ થવાથી મહાવીરના શિષ્ય સુધર્માની સાક્ષી આપે છે.

પૃ. ૫૦ બૌદ્ધધર્મનો પ્રાદુર્ભાવ થયો ત્યારે નિર્ગ્રંથોનો (જૈનોનો) સંપ્રદાય એક મોટા સંપ્રદાયરૂપે ગણાતો હોવો જોઈએ, કેમકે બૌદ્ધપિટકોમાં—એ નિર્ગ્રંથોમાંના કેટલાકને વિરોધી અને કેટલાકોને અનુયાયી થયેલા વર્ણવેલા છે, પણ નિર્ગ્રંથોનો એક

વિના પણ પાપ વંધાય છે. તેથી તે વિષયનું સંકલન અયોગ્યપણે થયું નથી, ધ્યાનમાં રાખવા જેવું છે.

સંગ્રાહક.

નવીન સંપ્રદાય છે એમ સૂચનમાત્ર પણ નથી. આ ઉપરથી અનુ-
માન કરી શકીએ છીએ કે—નિર્ગ્રંથો બુદ્ધના જન્મ પેહલાં ઘણા
લાંબા કાલથી અસ્તિત્વ ધરાવતા હશે.

૫૦ ૧૧ થી—બીજી એક વાચતદ્વારા પણ જનોની પ્રાચીન-
તાને ટેકો મળે છે.

ગોશાલે મનુષ્ય જાતિની છ વર્ગમાં વહેંચણી કરી હતી, તે
વર્ગમાના ધ્રીજા વર્ગમાં નિર્ગ્રંથોનો સમાવેશ કર્યો હતો.

જો તેજ અરસામાં હયાતીમાં આવ્યા હોત, તો તેમની ગ-
ણના સાસ તરીકે કદાપિ ન કરવામાં આવી હોત.

પુનઃ ૫૦ ૧૨ માં—મન્દિસ્મનિકાયથી સચકનો દાસલો
આપી જણાવવામાં આવ્યું છે કે—નિર્ગ્રંથોનો સંપ્રદાય બુદ્ધના સમ-
યમાં સ્થાપિત થયો હોય તેમ માગ્યેન માની શકાય.

૫૦ ૧૯ થી—બુદ્ધ અને મહાવીરના સમયમાં પ્રચલિત
એવા અન્ય તાત્ત્વિક વિચારોના વિષયમાં જૈન તથા બૌદ્ધ ગ્રંથોમાં
મળી આવતી નોંધો ગમે તેટલી જુન હોય તો પણ તે નામાંકિત
કાઢના ઇતિહાસકારને અતિ મહત્ત્વની છે.

એક વાજુએ આ વધા પાપંદીમતોમાં મળી આવતી પરસ્પરની

કેટલીક સામ્યતા, અને વીજી વાજુએ જન અને વૌદ્ધોની જણાતી વિશિષ્ટતા ઉપરથી અનુમાન કરી શકાય છે કે-કેટલાક વિચારો પાશંડિઓમાંથી લીધા હતા, અને કેટલાક તેમની સાથેના વાદવિવાદની અસરથી ઉપજાવી કાઢ્યા હતા.

પૃ. ૬૨ થી-અજ્ઞેયવાદની બુદ્ધના ઉપર કેટલી વધી અસર થઈ હતી તેનું સવિસ્તર વર્ણન કર્યું છે.

પૃ. ૭૨ થી-જૈનધર્મ એ એક પ્રાચીનકાલથી ચાલતો આવેલો ધર્મ હોય, મહાવીર બુદ્ધ કરતાં વધારે જૂનો છે. કેમ કે-સગલી વસ્તુ ચૈતન્યયુક્ત છે એમ વતાવતો સચેતનવાદ છે.

પૃ. ૭૩ થી-જનધર્મની પ્રાચીનતાનું વીજું ચિન્હ વેદાંત અને સાંખ્ય જેવાં સૌથી પ્રાચીન બ્રાહ્મદર્શનોની સાથે રહેલી સિદ્ધાંતવિષયક સમાનતા છે.

વૈશેષિક દર્શન સાથે જૈનોના વિચારો, કેટલાક મળતા અને કેટલાક જુદા હોવાથી જૈનધર્મની ઉત્પત્તિ તેના પછી થઈ, એવો જે મત ડૉ॰ માંઢારકરે ઉપસ્થિત કર્યો છે, તેની સાથે હું મળતો થઈ શકતો નથી. ઇત્યાદિ કહી છેવટમાં કહ્યું છે કે-વશપિક પાર્થિવાદિક ચાર પ્રકારનાં શરીરો માને છે, પણ જૈનો પૃથ્વી આદિ ચાર કાય, તેના સૂક્ષ્મ વિભાગો, તેની સાથે એક એક

વિશિષ્ટ આત્મા રહેલો માને છે. આ જદ-ચૈતન્યવાદના સિદ્ધાંત ઉપર અસંતુષ્ટચેતનવાદનું વિશેષ પરિણામ છે. વૈજેષિકોષ-લૌકિક પુરાણો ઉપરથી ગોટવેલો છે. આ બંનેમાં જૈનમત વધારે પ્રાચીન છે. વૈજેષિકના ચાર શરીરવાળા કરતાં પણ, તત્ત્વજ્ઞાનના વધારે વિકાશક્રમના સમયનો જૈન છે. વેદાંત અને સાંખ્યના મૂલ-તત્ત્વમૂત વિચારો જૈનવિચારોથી તદ્દન વિરુદ્ધ છે. તેથી જનો તેમના વિચારો સ્વીકારી શકે નહીં. इत्यादि कही आंगल जतां, जनभागमोनो केटलोक उहापोह करीने कहे છે કે આ ગ્રંથનો વાંચનાર, માપાંતરકારનો અભિપ્રાય જાણવાની આશા રાखतो होवायी हुं अत्यंत संकोच-पूर्वक, मारो मत जाहेर करूं हुं के जैनसिद्धांतप्रन्योना घणा खरा भागो, प्रकरणो तथा आलापको खोस्त जूना છે. અંગોનું આલેખન પ્રાચીનકાલમાં (પરંપરાનુસાર મદ્રવાદુના સમયમાં) થયું હતું. इत्यादि विवेचन करीने उत्तराध्ययनादिकनी विशेष उहापोह करीने आ बीना भागनी प्रस्तावना पूरी करी છે.

૩૫૦૯૦ થી ૬૦૦ ઓ. પરટોલ્ડના ક્યાલ્યાનનો સાર-
ધર્મોની સરસામણીના વિજ્ઞાનમાં જૈનધર્મવાચાને કયું સ્થાન

આપી શકાય, અને તેના વિજ્ઞાનમાં કેટલું મહત્વ છે એ બતાવવ મારો પ્રયત્ન છે.

ધર્મોની સરસામળીનું વિજ્ઞાન, એ શાસ્ત્ર નવીનજ છે.

પ્રથમ-ઈ. સ. ૧૮ માં શકમાં અંગ્રેજી તત્ત્વવિવેચનપદ્ધતિમાં અને જર્મનીના ધાર્મિક તત્ત્વવિજ્ઞાનમાં બીજા રૂપે જોવામાં આવે છે, પણ પ્રો. મેક્સમૂલ્લરે પદ્ધતિ સર સ્વરૂપ આપેલું. પછી ઘણા વિદ્વાનોએ વૃદ્ધિગત કરેલું. પ્રો. ટીલે આ સર્વ ધર્મવિજ્ઞાનની પુનર્વ્યવસ્થા કરી સ્વરો પાયો નાખ્યો છે. ગ્રેટબ્રિટનમાં સ્વતંત્ર શાસ્ત્ર સમજવામાં આવતું ગયું. આ શાસ્ત્રની વૃદ્ધિ માટે, બે ગૃહસ્થોએ બે સંન્યાઓ સ્થાપન કરી. આ શાસ્ત્રનો હેતુ સ્વરો ધર્મ કયો, અને કેવલ નામનો કયો, અને ધર્મના વિકાસનો કાલ કયો, એ ટરાવવાનો ઉદ્દેશ છે. એ કામ પ્રો. મેટ્ટે વિદ્વાને સારી રીતે કરી ચુકેલું છે. આ પંદિતના યત્થી કનિષ્ઠધર્મનું સ્વરૂપ આલેખીવામાં-ટેન્કુ અને માન, એ બેમાં દષ્ટિગોચર થાય છે. હવે ધર્મનો ઉચ્ચતમ સ્વરૂપ ટરાવવાનો વાકી રહે છે.

બીજાને અનુચ્છ સમજનારા અનેક ધર્મો વિદ્યમાન છે. કયો ધર્મ અનુચ્છ એ ટરાવવો અશક્ય નથી પણ કર્તીન છે. આ વિજ્ઞાન કમલો ભાસાન્યથી ધર્મના ઇતિહાસ તરફ નજર નાખતાં

જેમનું સ્વરૂપ ઘડિંગત થયું છે—એવી નિઃસંશય વે જાતિઓ છે. ‘સૈમેટિક’ અને ‘આર્ય’ એ વે છે. સૈમેટિકમાં—શ્રિસ્તી, યાદુદીન, મુસલ્માનીન, આરબ વિગેરે છે. આર્યપૂર્વકાલના હિંદુસ્થાનમાં વે વિશિષ્ટ જાતિઓના ધર્મ હતા. આ વન્ને વર્ગ જીવદેવસ્વરૂપના હતા, કે, એક વર્ગ જીવદેવસ્વરૂપનો ચડેને વીનો જલદેવસ્વરૂપનો હતો, એ ચર્ચા કહી શકાય નહીં. તેમાં જલદેવસ્વરૂપનો પ્રાદુર્ભાવ કાંદક ગૂઢકારણથી ઉત્પન્ન થયેલો, ઝન્માદઅવસ્થામાં અથવા આનંદાતિરેકમાં મગ્ન થવાથી થયો.

જીવદેવસ્વરૂપવાળો જે વીનો વર્ગ હતો, તેમાં—વૈરાગ્ય, અને તરત્વિવૃત્તિનો સંબંધ હતો. આ વે તરત્વથી આર્યધર્મના જુદા જુદા ધર્મ ઉત્પન્ન થયા.

અત્યાર મુધીનું વિવેચન, ઉપોદ્યાતરૂપે થયું. હવે યૂરોપિયન-પદ્ધતિથી જૈનધર્મનો વિચાર કરવાનો છે. આ દેશમાં—ધર્મવિચારોમાંથી જૈનધર્મ ઉત્પન્ન થયો એમ માનવાની સાધારણ પ્રવૃત્તિ છે. આ મત સામાન્યથી યૂરોપિયન પંડિતોમાં પ્રચલિત છે, પણ એ મત ભૂલ ભરેલો છે.

જૂની શાસ્ત્રાના યૂરો. વિદ્વાનો એવું માનતા હતા કે—મદાચીર ગૌતમવુદ્ધ કરતાં જરા મોટા સમકાલીન હતા. તેમજે જૈનધર્મની

આપણાથી વહેંચણી કરેલી હોવાથી, પ્રાચીન બ્રાહ્મણધર્મ, અને બૌદ્ધધર્મ, એમાં બૌદ્ધિકઅંગોનું વિના કારણ મોટાપણું વતાવેલું છે.

બીજા ધર્મના પ્રમાણમાં જૈનધર્મવાલાને કયું સ્થાન આપી શકાય ? તેનો નિશ્ચય કરવા, તેના અંતરંગનો થોડો અધિક વિચાર કરીએ.

જૈનધર્મને વધારા ધર્મોથી વિશેષ મહત્વ કેમ પ્રાપ્ત થયું છે તેજ હું વતાવું છું.

દેવ વિષયોના સંબંધે, જૈનધર્મનો પ્રમાણ તરીકે માનેલો મત, એજ તેનામાં પેહલી મોટી મહત્વની વાત છે. જૈનધર્મ મનુષ્યોત્સારી (નરથી નારાયણ સુધી ચઢેલો) ધર્મ ઠરે છે. વૈદિકધર્મ, અને બ્રાહ્મણધર્મ, એ પણ મનુષ્યોત્સારી છે સ્વરા, પણ તે કેવલ ઔપચારિક છે, કારણ દેવ એટલે કોઈ મનુષ્યાતીત પ્રાણી છે, તેને મંત્રોથી વશ કરી, ઇષ્ટ પ્રાપ્તિ કરી લેવું માની લીધેલું છે. પણ સ્વરૂપ મનુષ્યોત્સારીપણું જૈન અને બૌદ્ધમાંજ દેખાઈ આવે છે. બૌદ્ધનાં ઈશ્વરવિષયક મત વળોજ જુદો બની ગયો છે, મૂલમાંજ તે અનીશ્વરવાદી હતા કે કેમ ? એનો સંશય ઉત્પન્ન થઈ જાય છે.

જનોની દેવવિષયક કલ્પના, વિચારીપુરુષોના મનમાં આવી શકે તેવી છે. દેવ એ પરમાત્મા છે, પણ જગત્નો સ્વદા અને નિયંતા નથી, પૂર્ણાવસ્થાને પોંહચેલો—જીવન હોઈને, અપૂર્ણાવસ્થાવાલાની પેઠે, જગત્માં પાછો આવવાનો અશક્ય હોવાને લીધે પૂજ્ય અને વંદનીય થયો છે.

આજ બાબતમાં મને જૈનધર્મનો અત્યુદાત્ત સ્વરૂપ દેખાતા લાગ્યો છે.

બૌદ્ધિકવિષયોની ઉત્તમ પરિપુષ્ટિ કરવાને માટે તૈટ્થલાન ઉચ્ચત્તમ ધ્યેયને (દેવની મૂર્તિને) જનધર્મવાલાએ હાથે ધર્યો છે.

આ વ્યાં કારણોને લીધે જૈનધર્મને આર્યધર્મનીજ નહીં, પણ એકંદર સર્વધર્મોની પરમ મર્યાદાવાલો સમજીએ તો પણ કોઈ પ્રકારની હરકત આવે તેમ નથી. આ પરમ સીમાવાળા જૈનધર્મને મોટું મહત્વ પ્રાપ્ત થયેલું છે. ધર્મની સરસામણીના વિજ્ઞાનમાં જૈનધર્મવાલાને ઇચ્છું એક મહત્વ નથી પરંતુ જૈનોનું— ૧ તત્ત્વજ્ઞાન, ૨ નાંતિજ્ઞાન, અને ૩ તર્કવિદ્યા, પણ તૈટ્થાંજ મહત્વવાળાં છે.

અહીં જનોના નીતિશાસ્ત્રની—બેન વાતાનો ઉલ્લેખ કરું છું. તેમાં પેહલી એ છે કે—જગત્માંના સર્વ પ્રાણીઓને મુલ્ક સમાધાનથી

કુલ પૃથક્ પૂણું પડીને તેના અનુઆયિઓમાં જે ભેદ પડ્યા હતા તે નષ્ટ થઈને સર્વે વેદાનુયાયિઓનું એક્ય કરવાના હેતુથી ઋગ્વેદનું હૌથ્ર, યજુર્વેદનું આધ્વર્યવ, સામનું ગાયન, વિગેરે સંમિશ્ર કરવાથી અગ્નિષ્ટોમાદિયાગ તૈયાર થયા, પછી આ યજ્ઞયાગાદિકોનું કર્મકાંડ ઘણુંજ વધ્યું, સ્વેતરમાં વીજ વાવવાનું હોય તો પણ યાગ જોડ્યે, ક્ષાદ ડગ્યા પછી અંદરનું ત્રાસ કાઢી નાખવું હોય તો પણ યાગ, પર્જન્યની જરૂર પડે કે તે માટે ઈષ્ટિ છે જ, સન્તતિ જોડ્યે તો કરો ઈષ્ટિ; ધન જોડ્યે તો કરો ઈષ્ટિ, સારાંશ એ પ્રમાણે વધે ઠેકાણે યજ્ઞ યાગ વિગેરે પુષ્કલ વધારી દીધાં. અશ્વમેધાદિ યાગોમાંતો માંસના ઢગલે ઢગલા દેખાવા લાગ્યા. યજ્ઞોમાં અતિશય-હિંસા થતી. કેટલાક યજ્ઞોમાં તો કંપારી ઉઠે એવા પ્રકારની વિધિઓ અને કર્મો હતાં. સ્વાભાવિક રીતે મધ માંસ તરફ અભિ-રુચિ રાખનારાઓને એ યજ્ઞાદિ ક્રિયાઓમાંજ મધ માંસ ગ્રહણ કરવું વિગેરે પરિસંખ્યાદિ વિધાનોથી પ્રતિબંધ કરવામાં આવતો હતો. તો પણ આ-હિંસાદિ ક્રિયાઓ જે યાગાદિકોમાં થાય છે તે વિધિઓ નિંદ્ય અને વિહિત હિંસા હોય તો પણ તે પરમ ગર્હ્ય છે, એમ કેટલાક વિદ્વાનોના મમજવામાં આવ્યું પરન્તુ ઘણા દિવસોની

હદમૂલ થઈ ગયેલી પ્રવૃત્તિઓનો એકદમ નિષેધ પણ શી રીતે કરી
 શકાય ? ' રાષ્ટ્રોમાં જેટલા પ્રમાણમાં કર્મકાંડ વધતું જાય
 તેટલા પ્રમાણમાં અજ્ઞાનનું જોર વધે છે. ' આ નિયમને અનુ-
 સરી યજ્ઞ યાગ અને પુત્ર, ધન, સંપત્ત્યાદિકોની પ્રાપ્તિ વિગેરેના
 કાર્યકારણભાવ વિષે જે નિવિઢનર અજ્ઞાન પસરેલું હતું તેમાં
 દિવસે દિવસે ફરક પડવા લાગ્યો. અમુક યાગથી અમુક થાય છે
 એવું શાસ્ત્રમાં મળે પણ તેનો કાર્યકારણમાવસંબંધ શું હોવો
 જોડ્યે ? એવી શંકાઓનો ઉદ્ભવ થવા લાગ્યો. તે વખતના કર્મકાંડ-
 નિષ્ઠા આચાર્યો એવી શંકા કાઢનારા સામાન્ય લોકોને કર્મોનો
 અને ફલોનો તુલનાદર્શક સંબંધ દર્શાવી ગમે તે ઉપપત્તિથી
 સમાધાન કરતા. આ પ્રમાણે કેટલાક દિવસો ચાલતાં
 ચાલતાં શાસ્ત્રીયદૃષ્ટિથી અથવા નિયુક્તયાગાદિકોના નિયુક્ત-
 નિયમોને અનુસરી ફાવે તેમ હોય પણ તેટલામાં શંકા
 સમાધાન અને ઉત્પત્તિ એ વિષે વિચાર થવા લાગ્યો.
 તે પછી પૂર્વમીમાંસા શાસ્ત્ર ચન્યું. તો પણ મીમાંસકો
 કર્મકાંડના પૂરા અભિમાની હતા, બુદ્ધિવાદ કરનારા લોકોએ
 કર્મકાંડીઓની સાથે તેઓનાજ વેદવાક્યો લઈ શંકા કાઢી તે

કાર્યો ચઢાવનારો અને સર્વેનો નિયામક કોણ છે ? અથવા આ
 ચું સ્વભાવથીજ ચાલે છે, એ વિષે પંડિતો સ્વતન્ત્ર રીતે વાદવિવાદ
 કરતા લાગ્યા. “ સ્વભાવમેકે કવયો વદન્તિ ” इत्यादि अनेक
 सैकाओ सुवी पंडितोमां एवा प्रकारना वादविवादो चालता हता.
 एग ते पंडितोए एवा मतनो स्वतन्त्र पन्थ कहाड्यो नहोतो. ते
 वृत्तवना पंडितोमां वे मोटा पक्ष पड्या हता. तेमां एक पक्ष
 संसारमां मग्न रहेनाराओनो, अने बीजो विरक्त रहेनाराओनो हतो.
 परन्तु प्राचीन काळ्या चालती आवेली रुढीओ फेंकी देनाराओमां
 विरक्तम वैर्य अने श्रद्धानी जरूर होवी जोड़ए. पोताना मतो
 केवल मामदामादि प्रकारेयी प्रसरी शकता नथी. लोकोमां प्राचीन
 रुढिने वरुणी रहेनाराओनी संख्या बहुज होय. ए कारणशी
 जोड़ये तेरो मन प्रसार थतो नथी. ए प्रकार जोड़ने जिनोए अने
 बौद्धोए मांसभक्षक पाखंडिओनी साथे संग्राम करवा मोटे कमर
 कर्मी. अर्थात् दुनियांना स्वाभाविक नियमने अनुमगी प्राचीन
 मतवाकवी लोकां तमयके तेअंगेने छल थवा लाग्यो. समागमांनी
 दृष्ट वावरोने लागे थवा जेअंगे. अने ते वक्तवनी दृष्ट वावरोने
 सत्यताका थवा अचछनाराओमां जरूर लागणी वक्तवतारा जे
 लोको हला तेअंगे ते वक्तवना अचछ विचारोने दिशा फेरवी

જુદા પ્રકારની દિશા 'લગાડવા માટે 'લટપટ' કરનારા લોકોની જુદી સંન્યાસ નિર્માણ કરવાની આવશ્યકતા ખાસવાં લાગી. અને એ કાર્ય માટે પોતાનું સંસારમુખ વિગેરે સર્વનો ભોગ આપવાનો એમણે નિશ્ચય કર્યો. જે કોઈને સમાનમાના દુઃખો દેસીને તે દૂર વતવાની ઇચ્છા હોય તો તેના માટે સર્વસ્વનો ભોગ આપી તે વાતની પાછલ પડવા સંસાર છોડી દેવો એમ લાગે તે વક્તે તેણે સંસાર છોડી વડે પ્રવ્રજ્યા ધારણ કરવી. (સંન્યાસ લેવો) 'એવું એક વાક્ય છે. (યદહરેવ વિરજેત તદહરેવ શ્રવમેત્) ત્યાંથીજ અમો બૌદ્ધોના અને જૈનોના સંન્યાસની ઉત્પત્તિ સમજીએ છે. તાત્પર્ય—પછી બધા સંસારનો ત્યાગ કરી સંન્યાસ (દીક્ષા) ગ્રહણ થકી પોતાના મતોનો ઉપદેશ કરવો એ માનનારામાં ધુન્દ અને મહાર્ચાર એવા બે રાજવંશીય અગ્રગણ્ય નિવલ્યા. આમ્ના જગતમાના સંસારમુખમાં અન્યત્ર મુલ્હજીય જે રાજ્યપદ નેનો મુલ્હી— રાજે ત્યાગ કરી સંન્યાસ લેડે ઉપદેશકને કામ કરવામાજ આનંદ તે એમ મોર્જાને નર્મ થઈ પ્રત્યક્ષ કર્મિતે વતવનારા ત્યાગે રાજ- પુત્રના 'નર્મકો' થા ત્યાગ ન પત્તન જાગ નેર મન્યુ ન્યાં ન્યાં એ 'પરદારે' જના થા ૬ માન્યમત ન્યાત્મનો ત્યાગ કરેલા ને ત્યાગ નેર મન્યમત મતન નર્મકો મેલેરેકા મન્યામ

લેવા માટે તેઓની પાસે મેળા થતા. સારાંશ—માણસ માત્રને
 પરમપ્રિય જે સંસારસુખ તેનો ત્યાગ કરી સંન્યાસવ્રત લીધેલા
 લોકોને જોઈ સમાજમાંના લોકોને શું લાગ્યું હશે વારુ ? देखीतुं
 छे के, मोटा मोटा श्रीमान् अने संपत्तिमान् राजवंशीय लोको जे
 अर्थे प्रत्यक्ष सुखनो त्याग करी एकदम उपदेशकोनी दिक्षाओ
 लेवा लाग्या छे, एम ज्यारे लोकोना जोवामां आवे त्यारे तेओना
 माटे पूज्यबुद्धि उत्पन्न थई अने तेओना अनुयायिओनी संख्या
 झडपथी वधवा मांडी. माणस માત્રને પરમપ્રિય એવા સંસારસુખ
 અને વિષયસુખને લાત મારી ધર્મોપદેશ કરવા માટે વિરક્ત થયેલા
 લોકોનાં ટોળેટોળાં ધર્મોપદેશ માટે સર્વત્ર ભરતલુંડમાં જ્યારે
 દેખાવા લાગ્યાં, અને તેઓની સ્ત્રી લાગણી જોઈ તેઓના અનુયા-
 યિઓની સંખ્યા જે પ્રમાણમાં ઝપાટાથી વધવા માંડી, તેટલાજ
 પ્રમાણમાં તેઓના પ્રતિસ્પર્ધિઓ તરફથી તેઓનો વિશેષ હલ થવા
 માંડ્યો. પરમાર્થ—સુખશ્રદ્ધાથી પરિપૂર્ણ બનેલા તેવા હલને નહીં
 ગણતાં તે મહાવીરોએ પોતાના ધર્મપ્રચારનું કામ આગલ ચલાવવા
 માટે તેઓમાં લોકોત્તર ધૈર્ય ઉત્પન્ન કરનારા શાસ્ત્રો પણ તેઓના
 સ્થાપકોએ નિર્માણ કર્યાં. તે શાસ્ત્રશ્રદ્ધાથી પરિપૂર્ણ થઈને તે મહાવીરોએ
 તે કામ આગલ ધમ્મી ઝડપથી શરૂ કર્યું. તેનું પરિણામ કેટલું પ્રચન્ડ

યુદ્ધ પાછલ વચ્ચા પ્રમાણે જૈન અને બૌદ્ધમતનો સર્વજ ભરતલંડમાં
 પ્રચાર થયો તે શિયાય બૌદ્ધપન્થિયોનો વસદેશ, સયામ, ચીન,
 જાપાન, સીલોન, તિબેટ, અફઘાણ, સૈબીરીયા વિગેરે પૃથ્વીના લગ-
 ભગ અર્ધા ભાગ ઉપર પ્રચાર થયો હતો, એમ લોક માનતા હતા.
 પણ પાછલ વચ્ચા પ્રમાણે જૈન અને બૌદ્ધમત સર્વજ ભરતલંડમાં
 તો પ્રસારેલાજ હતા એ ઉપરથી સહેજ ધ્યાનમાં આવશે. પછી
 કાલાન્તરે યદ્યપિ તે લુપ્ત થયો તો પણ હાલના આપણા આચાર
 વિચારો જોતાં તેમાં બૌદ્ધોએ અને જૈનોએ અમારા માગ્નીયો ઉપર
 ચળી ક્રિયા કર્તનિ બતાવી છે એ નિર્વિવાદ રીતે મિદ્ધ થાય છે.
 લાનો માગે, ગાળો આપો, હાંકી કહાલો, પથરા માગે, મારી
 નાંચો. ઘરને સ્વાધા મલો યા ન મલો, તો પણ ઉપદેશનુ કામ
 ઝગરે રીતે ચાલુ રાખવું તેમા જગ પણ પાછલ હટવું નહીં. છું જે
 વિજ્ઞાનવર્મોપદેશકોમા અને પ્રગળ છે, અને તત્પ્રાન્થય લોકો જેનું
 મોટ જામમાન ધરાવે તે ન હોય એવો ધર્મ પ્રાર્થનકાલ્યાણ
 જનર મયો મા હતા એમ માનવામાં આવે એવો ધર્મ પ્રાન્થયા સ્થિતો
 પ્રમાણમાં છે. એવું માનવામાં આવે એવો ધર્મ પ્રાન્થયા સ્થિતો
 અને પ્રાન્થયા સ્થિતો ધર્મ પ્રાન્થયા સ્થિતો ધર્મ પ્રાન્થયા સ્થિતો
 પ્રાન્થયા સ્થિતો ધર્મ પ્રાન્થયા સ્થિતો ધર્મ પ્રાન્થયા સ્થિતો

जनों, कर्मों अथवा विशिष्टमतनों प्रचार समाजमा हाख्ना
 प्रमाण पतिमानाया, अथवा सामिक पुस्तकोद्वारा थयो नथी. तो
 ते थयो मजिद करनारी ते कथानी काइ जूरीन संख्याओ हती.
 (ती संख्याओंनु अमारा महाराष्ट्र साधु मंडळीए महाराष्ट्रमा
 हुन अनुष्ठान करी लीधुं. एउठे ते पद्धति उपर पोताना पत्थोनी
 संख्याओ तेभोर स्थापन करी). ते मत प्रचार करनारी अतिशय
 महत्त्वनी संख्याओ करी. एतो स्वाभाविक प्रश्न उद्भवो, मोठे
 ते तिनो सही माहिती आप्तानी आवश्यकता छे. ते संख्याओ
 एउठे कागजद्वाराओ, बरवाडा, उत्पत्ती, मतनो, तीर्थयात्राओ
 स्थिते हती. ते स्थिति हमारो कामो लोकों मेगा यता पथी यति-
 मय्यो अने देवोंनु अनुयायिमंडळ निर्माण नाना प्रकाराना रगोमा
 तेमज कुटुंबा मनोरंजनक उत्पत्ती तथा मज्जुल स्थोनी तेनवन
 स्थि कुटी कुटी माहिती निर्माण देना मेगा करी. तेनमाधुआन
 कर्मनो, कर्मनो, प्रवर्तनाओ स्थोको उपदेश निर्माण जेमा धोत-
 नीन मेगा हता एउठे हउताओ कथना स्थापना गाता, तेनी
 कथना सुनता ते मतनो प्रकार कथे हता तेन प्रमाणे तेन
 कथनोअन प्रवर्तनाओ कथ कथ कथनो हउता, गाता, कुहा-
 हता कथनोअन अने नवकथनो अस्तुअन अने मनोरंजन

[illegible]

વૈદિકધર્માનુયાયિઓના
શબ્દો.

અને

જૈનમતાનુયાયિઓના
તેવાજ અર્થના શબ્દો.

અહિંસા.

પ્રાણાતિપાતવિરમણવ્રત.

સત્ય.

મૃપાવાદવિરમણવ્રત.

અસ્તંય.

અદત્તાદાનવિરમણવ્રત.

વ્રતચર્ય.

મૈથુનત્યાગવ્રત.

ઉપર આપેલા શબ્દો ઉપરથી અને વૈચિત્ર્ય ઉપરથી એમ
દેખાઈ આવે છે કે એકાદ નવીન ધર્મને જ્યાં સુધી તે જુદો પંથ છે
એમ માનવામાં આવતો નથી ત્યાં સુધી ઠીક હોય છે પણ પછી
એક કવને જુદાપણું થવા લાગ્યું છલે અમો તમારા કરતાં ચિલકુલ
સ્વતંત્ર અને જુદા છીએ એમ બતાવવા માટે કેવા કેવા વિચિત્ર
પ્રયત્નો કરવા પડે છે તેનું પ્રત્યક્ષ ઉદાહરણ જૈન ધર્મના
શબ્દો ઉપરથી અને ગ્રંથો ઉપરથી દેખાઈ આવે છે
વૈદિક ધર્મિઓનું અને જૈન ધર્મિઓનું આગલ જે જુદાપણું મનાય
અને તે કલ્પમા જે દ્વેષભરત મત્ત્યો અને જે દ્વેષપણું ઉત્પન્ન થયું તે

જેમકે ઉપરના શબ્દો અને ઉપરના શબ્દો અર્થમાં મૂલ પ્રમાણ તાત્પર્ય
રહિત છે એટલે કે એક જ માત્ર સત્યતા મુદ્દાના માટે આગલ પાછલ કેવળ
જેમકે ઉપરના શબ્દો અને ઉપરના શબ્દો અર્થમાં મૂલ પ્રમાણ તાત્પર્ય

પણ એટલી હદ સુધી પહોંચું કે, એક જ વિષય ઉપર બ્રાહ્મણી
ગ્રન્થો અને જૈન ગ્રન્થો એવા ભેદ પડવા લાગ્યા. બ્રાહ્મણોએ જૈન
ગ્રન્થોનું અધ્યયન કરવું એટલે પાપ, અને જૈનોએ બ્રાહ્મણ ગ્રન્થોનું
અધ્યયન કરવું એમાં હલ્કાપણું છે, એમ માનવાનો રિવાજ પડ્યો.
એ વાતથી, અમરકોષ, હૈમવ્યાકરણ, વિગેરે વિષે જે વાર્તાઓ છે
તે ઉપરથી સુદૃઢ રીતે જણાય છે. જે પ્રમાણે જૈનોએ વૈદિક
રાત્રાઓ, પંડિતો અને દેવ વિગેરેને પોતાના ગ્રન્થોમાં જૈન બનાવ્યા
તે પ્રમાણે બ્રાહ્મણોએ પણ ભાગવત વિગેરે ગ્રન્થોમાં જૈનોના આદ્ય
ધર્મસ્થાપક કણ્વમંદેવ વિગેરેને ભાગવત બનાવ્યા. એ પ્રમાણે ભરત-
સંહમાં પોતાના કડકકડિત વૈરાગ્યથી અનેક સૈકાઓ સુધી પોતાનો
કાયમ અમલ વેસાડ્યો. છતાં કુમારિલભટ્ટ, શકુરાચાર્ય, રામાનુજ,
મધ્વ, વલ્લભ इत्यादि અનેક આચાર્યોએ અવિશ્રાન્ત પરિશ્રમથી
તેઓની સત્તા નષ્ટ કરી વૈદિકધર્મનું પુનરુજ્જીવન કર્યું. લાગ્યો નહીં
પણ કરોડો લોકો સમજે છે કે, કુમારિલભટ્ટ, વિગેરે મોટા મોટા
મહાપુરુષોએ જૈન ધર્મિઓનો જગોનગો પર પરાભવ કરી તેઓના
સ્થાપન કરેલા ધર્મનું સત્યાનાશ કરી પોતાના પરમપૂજ્ય પ્રાચીન
વૈદિક ધર્મની સ્થાપના કરી.

એ વાતમાં સામાન્ય લોકો કરતાં અધારી સમગ્રુદી

બિલકુલ જુદા પ્રકારની છે. જૈનધર્મનું પહેલું સ્વરૂપ એટલે વિશુદ્ધ વૈદિક ધર્મ એ છે. પછી અનેક કારણોથી તે જૂદો ધર્મ છે એમ મનાયો. (આ જૈનધર્મનું પાછલું સ્વરૂપ) અને પછી લોકમત પ્રમાણે કુમારિભટ્ટ વિગેરે મોટા મોટા મહા-પુરુષોએ જૈનોનો અને બૌદ્ધોનો જગોજગો પર પરાભવ કરી તેઓના ધર્મનો સર્વથા પ્રકારે (જડા મૂલ્યથી) નાશ કરી વૈદિક ધર્મની સ્થાપના કરી આ જૈનધર્મનું છેલ્લું સ્વરૂપ.

સામાન્ય લોકોના મતમાં અને અમારા મતમાં જે તફાવત છે તે હવે કહીએ છે—કડકડિત તીવ્ર વૈરાગ્યાદિના આચરણોથી પછી રાજ્યાશ્રયથી અને સ્વાર્થત્યાગથી જૈનોએ ભારતીય લોકસમાજ ઉપર જે ક્રિયાઓ કરી અને અનેક સદ્ગુણોથી જે ફેરફાર કર્યો, જે જુદી જુદી સંસ્થાનું સ્થાપન કરી અનેક વિધિઓ શરૂ કરી, તેમજ લોકોને સન્માર્ગ તરફ ઝુકાવવા માટે જે સાહિત્ય નિર્માણ કર્યું, અને વૈદિક ધર્મનુ-યાયિઓમાં રહેલા—પ્રાચીન ચિત્તશુદ્ધિ, સદાચરણ, ચારિત્ર્ય, इत्यादि વિષયોના સંવન્દમાં આપણા હૃદયને હરી લેનારા અને તહીન કરીને ન હોડી મુંકનારા સાહિત્યથી વિષયરસમાં તન્મય થઈ ગયેલાઓને માત્ર શ્રવણથીજ તત્કાલ ઠેકાણે લાવનાર જે

વિચાર પ્રચલિત કરેલો તેનો નાશ કુમારિભટ્ટ વિગેરેના હાથથી ચિલ્કુલ થયો નથી. હવે હાલમાં ભારતીય લોકોના જે આચાર વિચાર અને ધર્મસંસ્થાઓ છે તેઓમાં જૈન ધર્મસંસ્થા અને વિચાર મઝી ગઈ છે. એ નગર પ્રદક્ષિણા, આલંદીની પાલતી, પોતાના પોઢપોષવારની પૂજા, નૈવેદ્યસમર્પણ વિગેરે જૈનધર્મિઓના સાથે સુલના કરી જોતાં તરત ધ્યાનમાં આવી જશે. એ શિવાય કુમારિભટ્ટાદિકોએ જૈનોની સાથે ઠેકઠેકાણે ઘાદવિવાદ કરી તેઓનો પરામર્થ કર્યો વિગેરે જે દંતકથાઓ છે તે વિષે શોષ કરતાં સામાન્ય લોકો તે વિષે જેટલું માને છે તેટલું તેનું સ્વરૂપ નહીં હોઈને ધ્યાનન્દ સરસ્વતીના સંહન પ્રમાણે તેમાં ભટપટ અને ગ્રામ્ય વ્યવહાર વિશેષ દેખાય છે.

સાત્કર્ય—જૈન અને બૌદ્ધ ધર્મવિષે ભારતીય લોકોમાં આજ-
 દિનમુધી જે ખચકાર મેર સમજુતીયો પડે છે, તે મેરસમજુતિઓ
 થવાને જૈનધર્મનું અને બૌદ્ધધર્મનું પછીનું સ્વરૂપ તપાસીએ એટલે
 તેવા પ્રકારના જુદાનુદા કારણો પણ થયાં હતાં એમ દેખાય છે.
 પરન્તુ જૈનધર્મનું અને બૌદ્ધધર્મનું આદ્યસ્વરૂપ જોઈશું તો જૈન અને
 બૌદ્ધ એ જુદા નથી પણ વિશુદ્ધ વૈદિક ધર્મ તેજ જૈન અને
 બૌદ્ધ ધર્મ છે એમ જણાશે.

ભારતીય લોકસમાજમાં જૈન અને બૌદ્ધધર્મ ઇટલો વધો વ્યાપી ગયો છે કે 'પૌરાણિક ધર્મમાં અને પછીના પંથમાં તેમાંના વિચારોનું, આચારોનું અને તેઓની ધર્મપદ્ધતિનું તાદાત્મ્ય થઈ ગયું છે. એ ભગવદ્ગીતાદિગ્રંથોમાં બોદ્ધોના નિર્વાણાદિશબ્દો જે વિલકુલ લીન થઈ ગયા છે તે ઉપર તુરત ધ્યાન આપવા જેવું છે. પછી જૈનધર્મનો દ્વેષ કરતાં કરતાં અમારા આચાર વિચાર ઉપર, સંન્યા પૂજાદિ વિધિઓ ઉપર, હમેશ વોલવાના સ્તોત્રો વિગેરે ઉપર પણ તેનો અસર થયેલો છે. એ જૈન અને બૌદ્ધોના સર્વે ગ્રંથોનું કાલજી પૂર્વક અવલોકન કરીએ તો તરતજ ધ્યાનમાં આવી જશે. છેવટે વાંચકોને ઇટલુંજ કહેવાનું કે, એક વચ્ચે જૈન અને બૌદ્ધ એ વિષે અનેક કારણોથી જે વિરુદ્ધ સંબંધ ઉત્પન્ન થયો તે હવે મુલી જડને જે ધર્મ હાલના હિંદુધર્મમાં વિલીન થઈ ગયેલો છે, તે ધર્મના ગ્રંથો તરફ હાલના વિદ્વાનો કદાચ અનુકંપાની બુદ્ધિથી જ જોશે તો

૧ પ્રથમ બૌદ્ધોને વૈદિકધર્મવાલા તરફથી શત્રુભૂત માનેલા પરંતુ જૈન ધર્મના અને બોદ્ધ ધર્મના પૂર જોસમાં પોતાના સ્વાર્થની રક્ષા માટે પુરાણોની રચના કરી બુદ્ધને અવતારરૂપે માન્ય રાખી જૈનોના અને બૌદ્ધોના આચાર વિચારોને મેલસેલપણે ગૂંથન કરી લોકોને થોભાવી રાખવા પ્રયત્ન કરેલો પણ પછી આદ્યશંકરાચાર્યના વચ્ચે રાજ્યાધ્રય મળ્યા પછી બૌદ્ધોનો નાશ કરવા પ્રયત્ન કરેલો માત્ર જૈનો ઉપર પોતાની પ્રભા પાડી શકેલા નહીં. એમ વિચાર કરવાથી સુદ્ધી રીતે જણાઈ આવે છે.

તેઓને અત્યન્ન આનન્દ ઉત્પન્ન થઈ ભરતલંડમાં તો શું પણ બન્ને
 ધર્મોએ આજ્ઞા જગત ઉપર કેટલો અપરિમિત ઉપકાર કર્યો છે, એ
 નજરે આવ્યા પછી હાલના જગતમાંના પ્રચલિત ધર્મો તથા બૌદ્ધ
 અને જૈનધર્મો એનો જેવો જેવો સંબન્ધ તેઓની નજરમાં આવતો
 જશે તેમ તેમ આ નવીન મહેલની વિલક્ષણ રત્નોની અગાધ રાણ
 દેહીને તેઓનું મનઃ આનન્દસાગરમાં તહીન થઈ જશે. એટલુંજ આ
 ઠેકાણે વહેયું નસ છે. છેવટ જે શ્રીમંત સયાજીરાવ મહારાજની
 કૃપાથી મને આ માવી લાભનો યત્કિંચિત્ અંશ પ્રાપ્ત થયો તે
 મહારાજાની આ ધાર્મિક જિજ્ઞાસા એવીજ વૃદ્ધિ વાળી રહો. આ
 પ્રમાણે ईश्वर પાસે પ્રાર્થના કરીને વંટાડો આવવા જેવો આ લેસ
 પૂરો કરું છું.'

આજના કટકટ વિચારો માટે જોનાર મહત્ત્વ મેર છે તે સમજા
 આગળના સમયની શરૂઆત મને છે.

આગળના સમયની શરૂઆત મને છે.

મુનિશ્રી અમરવિજયદાસ.

प्रसंगवशात् जैन धर्मनी उत्पत्ति संबंधे कांश्चक विचार.

(लेखक—वासुदेव नरहर उपाध्ये.)

(पत्रोदर, मराठी शाला नं. १ हे. भा.)

न धर्मनी उत्पत्ति अने विकास ए संबंधिनी घणीखरी माहोती मळी शके तंम छे छतां केळ्याक पंडितो आजदिन सुधी ए विषय उपर साशंक लेख प्रसिद्ध करता रह्या छे.

खरं जोतां एम करवानुं नीलकुल कारण नयी.

कारणके जेमने एवी शोधखोळ करवानी इच्छा होय तंवा पंडितोने माटे जोड्ए तंवा जैन धर्मना प्राचीन घणा ग्रंथो उपलब्ध थयेलाज् छे, अने ते उपरयी जैन धर्मनो शस्त्रातनो इतिहास मेळ्ळ्या माटे घणीज सामग्री मळेली छे. शिवाय आ ग्रंथोनी योग्यता जोतले तेना उपर अणविधास राखवाने नीलकुल कारण जणातुं नयी.

પ્રસંગવશાત્ જૈન ધર્મની ઉત્પત્તિ સંબંધે કાંઈક વિચાર.

(લેખક—ચામુદેષ નરહર ઉપાધ્યે.
વડોદરા, મરાઠી શાળા નં. ૧ હે. મા.)

ન ધર્મની ઉત્પત્તિ અને વિકાસ, એ સંબંધિની ઘળીશરી માહિતી મળી શકે તેમ છે છતાં કેટલાક પંડિતો આજદિન સુધી એ વિષય ઉપર સાશંક લેત્ર પ્રસિદ્ધ કરતા રહ્યા છે. સર્વ જોતાં એમ કરવાનું બીલકુલ કારણ નથી.

કારણકે જેમને એવી શોધલોઝ કરવાની ઇચ્છા હોય તેવા પંડિતોને માટે જોડે તેવા જૈન ધર્મના પ્રાચીન ઘણા ગ્રંથો ઉપલબ્ધ થયેલા છે, અને તે ઉપરથી જૈન ધર્મનો શરૂઆતનો ઇતિહાસ મેઝવવા માટે ઘણીજ સામગ્રી મળેલી છે. શિવાય આ ગ્રંથોની યોગ્યતા જોતાં તેના ઉપર અણવિધાસ રાખવાને બીલકુલ કારણ જણાતું નથી.

પ્રસંગવશાત્ જૈન ધર્મની ઉત્પત્તિ સંબંધે કાંઈક વિચાર.

(લેખક.—વાસુદેવ નરહર ડગાણ્યે..)

(મોરારા, મરાઠી શાસ્ત્ર મં. ૧ ફે. મા.)

ન ધર્મની ઉત્પત્તિ અને વિકાસ ૪. સંબંધિની
છળાંબરી માહીની મટી શકે તેમ છે છતાં
કેટલાક પંડિતો આજદિન સુધી ૪ વિષય
ઉપર સાંશક હેતુ પ્રમિટ કરના રહ્યા છે.
તેમ જોતાં એમ કવવાનું બીજુલ કારણ નથી.

કારણકે જેમને એવી શોધલોટ કવવાની રચ્છા હોય તેમ પંડિતોને
માટે જોઈ તેવા જૈન ધર્મના પ્રાચીન છળાંબરી ઉપરજીવ ચલેખાત
છે, અને તે ઉપરજીવ જૈન ધર્મનો શાસ્ત્રાનનો રિતિહાસ મંડરકા માટે
છળાંબરી સામગ્રી મટી છે. રિતિય આ છળાંબરી ચલેખાત જાંબરી
રેના ઉપર અજીવિધામ રાવવાનું બીજુલ કારણ જાતું નથી.

સાધારણ રીતે જોતાં સંસ્કૃત ભાષામાં ગ્રંથો ઘણા પ્રાચીન છે તે છેજ એવી ઘણાંખરાની સમજ થઈ ગઈ હોય છે. પણ જૈન ધર્મના ગ્રંથો તેનાથી પણ પ્રાચીન છે. પ્રાચીનપણાના સંબંધનેજ દેખીએ તો તેમાંના ઘણાંખરા પુસ્તકો ઔત્તરીય બૌદ્ધ ધર્મીઓના અતિ પ્રાચીન પુસ્તકોના વંશતનાજ છે. બુદ્ધોનો અને બૌદ્ધધર્મનો ઇતિહાસ લખવાને જ્યારે ઉપરના બૌદ્ધધર્મીય પ્રાચીન ગ્રંથો નિર્વિવાદરીતે સાધન તરીકે મનાય છે ત્યારે જૈનોના ધર્મનો ઇતિહાસ લખવાને તેમના ગ્રંથોના માટે શંકા લેવાનું આપણને બીલકુલ કારણ રહેતુંજ નથી. જૈનધર્મના ગ્રંથોમાં જ્યારે પરસ્પર વિરુદ્ધ વાંતો મળી આવે, અથવા તો તેમાં આપેલા દિવસો ઉપરથી પરસ્પર વિરુદ્ધ એવાં અનુમાનો જ્યારે નીકળતાં હોય ત્યારે કદાચ તેમના ગ્રંથો ઇતિહાસના કામમાં સાધન તરીકે ન ગણવાને કારણ છે. પરંતુ એવા સંબંધનીજ દૃષ્ટિથી જોવા લાગીએ તો બૌદ્ધધર્મના ગ્રંથો કરતાં વિશેષ કરી ઉત્તરીય બૌદ્ધ ગ્રંથો કરતાં જૈનગ્રંથોનું ધોરણ ઘણુંજ જુદું જણાય છે. એમ છતાં વાસ્તવિક રીતે તેમના ધર્મગ્રંથથી પણ ઉપરનો જૈન ધર્મનો જે ઉદ્ભવ અને ઉત્પત્તિકાલ માનવો જોઈએ તેમ ન માનતાં પુષ્કળ પંડિતો તે વિષયમાં જુદાજ અનુમાનો કરી વેસે છે. તેનું કારણ શું હશેવારુ? તેનું કારણ જોતાં સાધારણ

લોકોને પણ દેખાતું. એવું જાણે ધર્મોનું બાહ્ય નિકટ સામ્ય હોવામાં કેંદ્ર સંશય નથી. જે જે ધર્મોમાં, એવી અનેક જાણતો બીલકુલ સામાન્ય હોય તેવા જે ધર્મો બીલકુલ સ્વતંત્ર હોય એ અશક્ય છે. કારણ એવું સામ્ય જે ધર્મોમાં હોય એમાંનો કોઈપણ એક ધર્મ બીજામાંથી નીકળેલો હોવો જ નોંદર, એવા પ્રકારની જે એક વસ્તુ કેટલાક પંડિતોની સમજ પડે ગઈ છે તેજ કારણથી અનેક પંડિતોના મતો તે બાજુ તરફ વળેલાં છે અને આજે સુધી પણ ધણાક પંડિતો તેવા પ્રકારનો મત પકડીને પેઠા છે. જૈનધર્મપ્રયોગની જે વાસ્તવિક યોગ્યતા છે તેનું તેવા પ્રકારનું સ્વરૂપ લોકોના સમક્ષ મુકવું અશક્ય છે.

એ મંત્રથી શોધલોઝ કરતાં જૈન ધર્મના સંસ્થાપક અને છેલ્લા તીર્થંકર જે મહાવીર તેમના વિષયમાં વિશેષ વિવેચન કરવું નોંદર. પૂરેલી શોધને અન્તે મહાવીર નામની રહેલો કોઈ વ્યક્તિ નથી પણ જૈનધર્મના અનુયાયીઓએ જૈન ધર્મ ઉત્પન્ન થયા પછી કેટલાક સૈકાઓ ગણ મહાવીર નામની એક વ્યક્તિ ડાંચી કરી છે, એવો જે આશોષ છે તેનું મારી મીને અને સમુક્તિ નિરાકરણ થઈ શકે તેવી માહિતી હાલ ઉપલબ્ધ થઈ છે એમ સમજવામાં આવશે. શ્વેતાંવર જૈન અને દિગંવર એ જાણે મહાવીર એ જુદા-

તેનો પાસે અંબાપાલાનું એક અંબાપાલીવન નામનું સ્થાન હતું. તે બુદ્ધ અને બુદ્ધના અનુયાયીઓને સમર્પણ કર્યું. પછી ત્યાંથી તે વિશાલી ગયો ત્યાં તેણે 'નિગ્રંથીઓમાનો ગૃહસ્થાશ્રમી' જે કિલિચી લોકોનો નાયક તેને પોતાનો અનુયાયી બનાવ્યો. બૌદ્ધધર્મીઓની કુણ્દગ્રામ એવી કોઈ જગ્યા હોવીજ નોંદરે એમ કળા અંશે માની શકાય. નામના સામ્યનો વિચાર એક બાજુએ મુકીએ તો નાટિકા નામનો જે ઉલ્લેખ બૌદ્ધોએ કર્યો છે તે ઉપરથી પણ સ્પષ્ટતા અનુમાન દ્વંદ્વર થાય છે. નાટિકા, મહાવીર જે જ્ઞાત્રિકા ક્ષત્રિયમંડલમાંનો હતો તે પૈકીનું એ હોય એમાં સંશય જણાતો નથી.

ત્યારે એકંદર રીતે કુણ્દગ્રામ એ વિદેશની રાજધાની જે વિશાલી નગર તેના નજીકનું એક સ્થાન હોવું જોઈએ એ વિશેષ સંભવનીય લાગે છે. સૂત્રકૃતાંગ નામના જૈનગ્રંથમાં મહાવીરને વૈશાલિક એમ જે કહેલું છે તે ઉપરથી અમારું માનવું સપ્રમાણ છે એમ સિદ્ધ થાય છે. (સૂત્રકૃતાંગ ૧, ૧ જુવો) ટીકાકારોએ વૈશાલિક શબ્દનો અર્થ બે રીતે કરી તેનો ત્રિજો પણ એક નક્કી અર્થ ન આપતાં જ્યારે જુદો જુદો અર્થ આપ્યો છે ત્યારે તે કલ્પે પણ તે

શબ્દના અર્થના વિષે નિર્વિવાદ એકમત ન હતો એમ સ્પષ્ટ દેખા
 છે. અર્થાત્ તે શબ્દનો હાલના જૈનગ્રંથકાર જે અર્થ કરે છે તે
 અમો પ્રમાણ આપતા નથી તો એમાં કાંઈપણ સ્વોદું નહીં એ પ્રગટ
 છે. સતારાના આસપાસના ગામમાં રહેતા છતાં “ અમે સતારાના
 છીએ ” એમ કહેવાનો જે પ્રમાણે એક લોકવ્યવહાર છે તે
 પ્રમાણેજ વૈશાલિક શબ્દનો વ્યવહાર સમજવો જોઈએ. વૈશાલિક
 શબ્દનો યદ્યપિ વિશાલીમાં રહેનારો એવો અર્થ થાય છે તોપણ
 જે પ્રમાણે સતારાનો રહેનારો કહેવાયી નજીકના ગામડાઓમાં
 રહેનારાઓનો સમાવેશ થાય છે તેજ પ્રમાણે કુણ્ડગ્રામ એ
 વિશાલીના નજીકનું હોય તોપણ કુણ્ડગ્રામના રહેનારાઓનો પણ
 વૈશાલિક શબ્દથી ગ્રહણ થાય છે. હવે કુણ્ડગ્રામ એ વિશાલીના
 પાસેનું એક નહાનું ગામડું ગણીએ તો કુણ્ડગ્રામાધિપતિ એટલે મોટો
 સાર્વભૌમ રાજા એવો અર્થ ન લેતાં એકાદ ગામડાનાં અધિપતિ
 એમજ માનવું જોઈએ. હવે જૈનગ્રંથકારોએ મિદ્ધાર્થને માંડે વલ્લભ
 રાજા ગણી એના ટાટમાટનો અને વૈભવનું જે વપકાદાર વર્ણન
 આપ્યું છે તેમાંથી અનિદાયોક્તિ વાદ કરી યથાર્થ રીતે ગણીએ તો
 મિદ્ધાર્થ એ એક નહાનો નર્માનદાર હતો એવું જ ટંક. કારણ જે
 ટેકાણે તેને ઉલ્લેખ આવે છે તે ટેકાણે પણ તેને અત્રિયજ કહ્યો

તેની સ્ત્રીના નામનો ઉલ્લેખ દેહીશું તોપણ તેને દેવી ન કહેતાં ત્રિયાણી એમન કહેલું મઠી આવે છે. જ્ઞાતિક શત્રિયનો પણ બે રાણે ઉલ્લેખ આવે છે તે ઠેકાણે પણ તેમને સિદ્ધાર્થના સામન્ત યદા તદનુયાયી એમ ન કહેતાં તેના સમાન દરજ્જાના ગણ્યા છે. પ્રમાણે તે સંવંધી જુદા જુદા ઉલ્લેખોનો વિચાર કરીએ તો હુંજ નક્કી થાય છે કે, સિદ્ધાર્થ એ માર્વભૌમ રાજા તો નૌન પણ સાધારણ ઠાકોર જેટલો અથવા એકાદ ટોચીના ચ અવિપતિ નહીં પણ સામાન્યતઃ એકાદ જમીનદાર એ તેનો દરજ્જો હતો એમ દેખાય છે. આમ જતાં તેના ડરજ્જાના લોકો કરતાં તે વ્યક્તની મંહઠીમાં તે ૧૫ પ્રતિષ્ઠિત અને સામાન્ય ગણાતા હતાં એની વિશેષ ઇષ્ટા અને વ્રજન હોવાનું કારણ તેનો વિવાહ સંવંધ ૧ રાગેના માથે થયો હતો અને તે સંવંધ ત્રિશાર્દા નગરીના ૬ રાજાની રહેતની માથે થયો હતો. સિદ્ધાર્થની સ્ત્રીને ચૈદેહી શા વિદેહદત્તા એમ કહેતા હતા કારણ વિદેહ નગરીના ૧૭ની માથે તેનો આમ સંવંધ હતો.

બૌદ્ધ ગ્રંથોના પ્રમાણે ત્રિશાર્દા નગરીના રાજા જે ચેટક વિષ વિશિષ્ટ ઉલ્લાસમગ્નનો નર્યો બુદ્ધ પ્રયોમા ઇચ્છુજ મટે છે કે

વિશાલીના રાજાની રાજપદ્ધતિમાં રાજ્યવ્યવસ્થાનો અધિકાર એક સરદાર સમાના હાથમાં હતો અને તેની સાથે રાજાનો સંવંધ અધ્યક્ષ તરીકે હશે અને તેનો અધિકાર હાલના વ્હૉર્ડ્સરૉય અથવા જનરલ ઈન ચીફ જેવો હશે. લિખિતી લોકોની રાજ્યપદ્ધતિનો જૈન ગ્રંથોમાં પણ ઉલ્લેખ મળે છે. નિરયાવલિસૂત્રમાં એમ કહ્યું છે કે ચંપાના રાજા ઈજાતશત્રુએ ચેટક રાજા ઉપર સ્વારી કરવાની તૈયારી કરી તે વખતે તેણે પોતાના જેવા વીજા કાશીકૌશલના ૧૮ રાજાઓને ‘ તમે શત્રુઓની માગણીઓ કબુલ રાખશો કે તેની સાથે લડવા તૈયાર થશો ? ’ તે અમોને જણાવો એમ પૂછાવ્યું હતું. તેજ પ્રમાણે મહાવીરના કાલ ધર્મ થયા પછી ૧૮ રાજાઓએ તેમની મરણપ્રીત્યર્થે એક ઉત્સવ કરવાની સંસ્થા નિર્માણ કરી હતી તેમાં પ્રમુખ ગણેલા ચેટક રાજાનો કોઈ પણ ઠેકાણે જુદો ઉલ્લેખ નથી. એ ઉપરથી ચેટક રાજા તે ૧૮ રાજા પૈકીજ એક હોઈ તેનો અધિકાર પણ ઇતર રાજાઓના જેટલોજ હતો એમ લાગે છે. શિવાય તેનો અધિકાર વિશાલીની રાજ્યપદ્ધતિથી નિયમિત થયો હતો. બૌદ્ધ ગ્રંથકારોએ ચેટકના નામનો પોતાના ગ્રંથોમાં ઉલ્લેખ કર્યો નથી એની આ ઉપરની હકીકત ઉપરથી ખુલાસો

પાપ છે. કારણ એક તો તે મોટો વનનંદાર નહોતો, અને વીજું તેણે પોતાનું વનન જૈનધર્મનો મહિમા કરવા માટે વાપર્યું હતું. બૌદ્ધ પ્રંયકારોએ યદ્યપિ ચેટક તરફ દુર્લ્લેખ્ય વગેરે તોપણ જૈનોએ તેમના ધર્મ સંસ્થાપક જે મહાવીર તેના મામા અને આશ્રયદાતા જે ચેટક તેને ન વિસરી જતાં તેના નામનો ઉલ્લેખ પોતાના ગ્રંથોમાં સારી રીતે કર્યો છે. જૈન પ્રંયકારોનું પોતાના ગ્રંથોમાં ચેટક રાજાનું વર્ણન કરવાનું કારણ પ્રગટન છે તે એવી રીતે કે તેના વનનથી વિશાલી નગરી જૈનધર્મનું આશ્રમસ્થાન બનાવી અને તેજ કારણથી અર્પાત્ જૈનોના પ્રતિસ્પર્ધી જે બૌદ્ધ તેમણે વિશાલી નગરીને પાગંડીની ભૂમિકા અથવા શારદાપીઠ એવું નામ આપ્યું. ઉપર મહાવીરના આસ્ર સંબંધી વિષે જે માહિતી આપી છે તે કદાચ નિરર્પક જેવી લાગશે પણ તેમ માનવાને કોલકુલ કારણ નથી. મહાવીર ધર્મ સંસ્થાપક થયા પછી તેમના ધર્મનો પ્રચાર કેટલી રીતે થયો તે, ઉપરના તેના આસ્ર સંબંધીની માહિતી ઉપરથી સારી રીતે મમજી શકાય છે. પુદ્ અને મહાવીર એ હાલના રમણ જીવાના અથવા શ્રીકૃષ્ણના વંશના હતા. સત્રિઓના વંશમાં અને જાતિમાં આસ્ર સંબંધીનો તથા મળો પ્રચલ્લ હોય છે. અને તેમનામાં આસ્ર સંબંધીઓને

શુદ્ધ દિવસ સુધી ચાલ રાખે છે. (મહાવીરના આસ મંચંધી
 જનોના નામો અને ગોત્રો કહેવાના વિષે જૈન લોકોનો વિશેષ
 લક્ષ્ય હોય છે) બુદ્ધે પોતાના ધર્મનો ઉપદેશ પ્રથમ ક્ષત્રિય
 લોકોમાં કર્યો; તેજ પ્રમાણે જૈનધર્મસંસ્થાપકોએ પણ બ્રાહ્મણો
 કરતાં ક્ષત્રિયોનેજ ઉપદેશ કરવાનું વિશેષ પસંદ કર્યું. એ ઉપરથી
 મહાવીર અને બુદ્ધ એ બન્નેએ પોતાના ધર્મનો પ્રસાર કરવા માટે
 પોતાના આસ મંચંધીઓની આ કાર્યમાં વિશેષ મદદ ગ્રહણ કરી.
 જૈનોએ અને બૌદ્ધોએ જે પ્રદેશોમાં પોતાના ધર્મનું વર્ચસ્વ મહત્ત્વ
 સ્થાપન કર્યું તે પ્રદેશોમાં ઘીજા ધર્મો ઉપર જૈનોએ અને બૌદ્ધોએ
 વ્યસત્તા સ્થાપન કરવામાં તે પ્રદેશોના જે મોટા મોટા વંશોના
 પુત્રો તેમની માથે થયેલો તેમનો સંબંધ વળે અંશે કારણભૂત થયો.
 મહાવીરની માતાના મંચંધી મગધ દેશના રાજવંશની માથે
 સંબંધ થયો હતો. ચેટક રાજાની ચેલદળા નામની પુત્રીનું રાજગૃહ-
 ગર્ભમાં રહેનારા વિવસાર રાજાની માથે લગ્ન થયેલું હતું. જૈનોએ
 અને બૌદ્ધોએ વિવસારને તો મહાવીરનો અને બુદ્ધનો આશ્રય
 પાત્ર તરીકે માગે રીતે ગણવેલો છે. ચેલદળાના ઉદયથી વિવસાર-
 કાળિક નામનો પુત્ર થયો (જેને બૌદ્ધ ધ્રુવાનશત્રુ કહે છે)

तेने बौद्ध धर्मना विषये नीलकुल लागगी होती नही. बुद्धना मृत्यु पहिलां ८ वर्षे तेणे बौद्धधर्मने आश्रय आप्यो हतो, एट्ठा उपरयी तेना मनमां बौद्ध धर्म विषे मोटी श्रद्धा उत्पन्न थइ होती एवं यद्यपि कोइ मानतुं होय तो ते मात्र मोटी मुल भरेलुं छे एमां संशय नयी. कारण प्रत्यक्ष रीते जेणे पोताना पितानो वध कर्यो अने दादाना राज्य उपर स्वारी करी ते धर्मने थोडोज माननारो हतो ए देखीतुंन छे. कृणिके प्रथम बौद्ध धर्म विषे नीलकुल सहानुभूति न दर्शावतां पाछळथी तेणे बौद्धधर्मने आश्रय शा मोटे आप्यो? एतुं कारण हवे आपणी ध्यानमां सहज आवशे. जे प्रमाणे तेना पिताए अंगदेशनुं राज्य पोताना राज्यनी साथे जोटी दीधुं हतुं तेज प्रमाणे विदेहदेशनुं राज्य पोताना राज्यनी साथे जांडवानी व्युह रचना तेणे पोताना मनमां कमी मुकी होती. विदेहदेशना लोकोने कहाडी मुक्वाना इगदे नहीं पण ते लोकोन पोताना ताबामा राखवाना हेतुयी तेणे पाटलीग्राममां एक मोटो किल्ला बांध्यो अने पछी हलवें रहीं पोतानो दादो जे विशालानो राजा तना साथे उठो उपस्थित कर्यो. विशालीनो राजा महावीरनो मामा यना हतो. एता न तेन धर्मना आश्रयदाना उपर न्याजे स्वामी करी न कारणथी जैनधर्मी लोको तेना

ઉપર ગુસ્સે થયા. તેથી હવે કુણિકે તેમના પ્રતિસ્પર્ધી જે બૌદ્ધ
 તેઓને આશ્રય આપવાનો નિશ્ચય કર્યો. એજ બૌદ્ધલોકોનો
 પોતાના પિતાના પ્રીતિપાત્ર હોવાથી તેણે ઘણો છલ કરી છેવટે
 તેમનો વધ પળ કર્યો હતો. (?) અજાતશત્રુને હવે જય મળ્યો તેથી
 તેણે વિશાલી નગરી પોતાના તાવામાં લીધી હતી તથા નંદ અને
 મૌર્ય એમના સામ્રાજ્યનો પાયો તેણે નાખી મુક્યો હતો. એ પ્રમાણે
 મગધ રાજ્યની સીમા વધ્યા પછી વન્ને ધર્મીઓને પોતપોતાના
 ધર્મનો પ્રસાર કરવા માટે વિપુલ ક્ષેત્ર મળ્યું. અને તેજ પ્રમાણે એ
 પ્રદેશોમાં આ વન્ને ધર્મોનો પ્રસાર ઘણીજ ઝડપથી થયો. તે
 વસ્તુના વીજા અનેક પંથો તેવાજ સંકુચિત રહી જૈન અને બૌદ્ધ
 એ વન્ને ધર્મોનોજ ઉદય શા માટે થયો ? એનું સ્વભાવિક કારણ
 જોતાં કુણિકે કરેલો મગધ દેશનો રાજ્યવિસ્તાર એજ હોવો
 જોઈએ એમાં સંશય નથી. એમ મહાવીરના સંપૂર્ણ ચરિત્રનો વિચાર
 હવે લેખવા વેમતા નથી પણ કેવલ જેના યોગથી બુદ્ધમાં અને
 તેનામાં જે તફાવત છે તે સમજાય તેટલીજ વાતનોનું દિગ્દશન
 કરીએ છીએ.

વર્ધમાન એ કાશ્યપ ગોત્રીય હતા. મા વાપ મરતાં સુધી તે
 પોતાના ધર્મમાંજ હતા. તેમની પાછલ તેનો નંદિવર્ધન નામનો મોટો

માઈ હતો. તે વહિયોપામિત સંત્યાનનો માલિક થયો. તે વસતના
ને સત્તાધીશો હતા તેનો અનુમતિથી તેણે સંત્યાગ લીધો. ૧૧
ર્ષ મુખી તપશ્ચર્યા કરી જુદાં જુદાં ગંગલી લોકોના પ્રવેશો નોવા
એક ઈર્ષ મુખી તેણે દિગંબર પ્રત ધારણ કર્યું હતું. માર પર્ષ એ
પ્રમાણે કિત્યા પછી ચર્ધમા ને કેન્દ્રજ્ઞાન પ્રાપ્ત થયું. ને પરીત્રી
તેને કાયવમુનિ પ્રમાણે સર્વજ્ઞ, સર્વશક્તિ, તીર્થંકર અને મહા-
વીર એમ કહેવા લાગ્યા. છેટ્ટા પ્રીતિ શરમનો પવો ચરત તેણે
લોકોને ધર્મોપદેશ આપવામાં અને ચતિનનોની ગણાદિક વ્યવસ્થા
કરવામાં ગાઝવો હતો. આ ચતિનનોને તેની માતૃદ્વારા ઓગ,
મગધ, અને વિદેહ એ સ્થાનોમાંના ને આપ્ત સંબંધીઓ ગેરક,
મેળિક અને કુળિક નામના રાજાઓ હતા તેમના તપનો
આશ્રય મળ્યો. વિદ્યા લીધા પછી ઈર્ષાન્તરના કથા કિત્યો તેણે
નર્મદાના રાજામાં ગાઝવો હતા તેણે પશ્ચિમ તરફ આગમિ મુખી
અને ઉત્તર તરફ 'હમાલ' મુખી પ્રવાસ કર્યો હતો. તેમના મગધ
કાચવાર રાજાએ હતા તેમના નામ ભંવાલ અને વિદ્યાર એ
કલા ને એક ને એક બંધુ એકબીજા નર્મદાના
અગિયમ પ્રવર્તન ને એક ને એક શાલક ને તેમના માટે વાંચી

સ્પર્ધા અને તેમાં મહાવીરને મલ્લેલો વિજય અને છેવટે પંપામાં
 મળેલું તેનું મૃત્યુ એ વિગતો વિશેષ વિચાર કરવા જેવી છે. જૈન
 ગ્રંથો શિવાય મહાવીરના ચરિત્રની માહિતી વૌદ્ધોના
 ગ્રંથોમાં પણ મળી આવે છે. વૌદ્ધ લોકોએ તેને નટપુત્ર એવું
 નામ આપીને તે નિગ્રંથનો મુખ્ય અને બુદ્ધનો પ્રતિસ્પર્ધી
 હતો એવું વર્ણન કર્યું છે. વૌદ્ધ ગ્રંથોમાં મહાર્વારનું ગોત્ર
 અગ્નિવૈશાયન એમ આપ્યું છે. તો હવે સ્વહં જોતાં તેમના શિષ્ય
 એ સુધર્મા તેનું તે ગોત્ર હતું. મહાવીર અને બુદ્ધ વચ્ચે સમકાલીન
 હોવાથી વિવસાર અને તેના અમયકુમાર, અજાતશત્રુ, લિલિ-
 વામલ, ગોશાલ (મંસ્વલીપુત્ર) વિગેરે રાજપુત્રો પણ તેઓનાજ
 સમકાલીન હતા. જૈન લોકો તેની જન્મભૂમી વિશાલીની આસ-
 પાસ હતી એમજ કહે છે. તેનો તેની સાથે સારી રીતે મેલ ચાલ્યો છે.
 ઉદક સર્વ જીવમય છે વિગેરે જૈન ધર્મના મતનો અનુવાદ વૌદ્ધ
 ગ્રંથોમાં કરેલો મળી આવે છે. વૌદ્ધ લોકોએ નટપુત્રના મૃત્યુનું
 પંપા (પાવાપુરી) નામનું જે સ્થાન આપ્યું છે તે અત્યુક્ત વરાવર છે.
 મહાવીરની બુદ્ધની સાથે સરસ્વામણી કરીએ તો બુદ્ધના અને
 મહાર્વારના આયુષ્યક્રમમાં જે વિલક્ષણ સરસાવણું મળી આવે છે
 તેનું સાહજીક કારણ એવું હતું કે તે વચ્ચે મંન્યાસીઓ હતા.

મહાવીરના કેટલાક આસ સંબંધીઓના નામો બુદ્ધના આસ-
સંબંધીઓની સાથે સારી રીતે મેલ લાય છે. મહાવીરની સ્ત્રીનું
નામ યશોદા ત્યારે બુદ્ધની સ્ત્રીનું નામ યશોધરા હતું. મહાવીરના
ષોષ્ટકંથુનું નામ નંદિવર્ધન હતું ત્યારે બુદ્ધના સાવકા માઈનું
નામ નંદ. એ બુદ્ધ રાજા હતો તે વચ્ચે તેનું નામ સિદ્ધાર્થ હતું.
ત્યારે મહાવીરના પિતાનું નામ સિદ્ધાર્થ હતું. નામોમાં સામ્ય હોવાનું
કારણ ઇટલુંજ કે તે વચ્ચે એવા પ્રકારના નામો રાખવાનો વિશેષ
રિવાજ હતો. બંને ક્ષત્રિયપુત્રોએ બ્રાહ્મણોના ધર્મ વિરુદ્ધ ધર્મ સ્થાપન
કાર્યો એમાં આશ્ચર્ય માનવાને બીજાકુલ કારણ નથી. બ્રાહ્મણો
એમને મિથ્યા સંન્યાસીઓ માનતા હતા તે એ બૌદ્ધોજ હતા.
બંનેમાંનો નફાવત રસોડી કાઢવા માટે હવે આપણે બુદ્ધ અને
મહાવીરના જીવનક્રમમાંની કેટલીક બાબતોનો વિચાર કરીશું.

- ૧ બુદ્ધનો જન્મ કપિલવસ્તુ
રાજ્યમાં થયો.
- ૨ બુદ્ધની માતા તેનો જન્મ
પતાંજ મૃત્યુ પામી.
- ૩ બુદ્ધે પોતાના વડીલોની
પરવાનગી ન લેતાં અને તેમની

- ૧ મહાવીરનો જન્મ ત્રિશાલી
નગરીની પાસે થયો.
- ૨ મહાવીરના માં બાપ ઘણો
મોટો પતાંજી હયાત હતા.
- ૩ મહાવીરે પોતાના વડીલોની
પરવાનગી લઈ તેમની સમક્ષ

હયાતી છતાં સન્યાસ લીધો.

૨ બુદ્ધે ૬ વરસ તપશ્ચર્યા કરી.

૩ તપશ્ચર્યાનો કાલ ફોગટ છે
એમ બુદ્ધનો મત હતો.

૪ બુદ્ધનું દેહાવસાન કુડિ-
ગંઢમાં થયું.

સંન્યાસ લીધો.

૫ મહાવીરે ૧૨ વરસ તપશ્ચર્યા
કરી.

૬ તપશ્ચર્યા જરૂરની છે એમ
મહાવાંરનો મત હતો માટે જ
તેણે તીર્થ કરના નિર્વાણ (?)
પછી તપશ્ચર્યાનું વ્રત પાળ્યું.

૭ મહાવીરનું દેહાવસાન પંપા
(પાત્રાપુરી) શહેરમાં થયું.

મહાવીરના ચરિત્રનું અટલું વિવેચન કરવાનું કારણ અટલું જ
કે, જૈન ધર્મની ઉત્પત્તિ બુદ્ધ ધર્મમાંથી ન હોઈને વીલકુલ સ્વતંત્ર
છે કે નહીં એનો નિકાલ કરતી વાતે તેમાંની ઘણી વાતનો ઉપ-
યોગી થઈ પડશે. કેટલાક પંડિતો મહાવીર અને બુદ્ધ એ બંને
જુદા જુદા મહાપુરુષો હતા એમ જો માને છે. છતાં તે બંનેથી
જનનાં મનમાં શયયુક્ત પ્રવૃત્તિનો નિકાલ થાય છે એમ મનાય નથી.
જૈનમાહિત્ય વિષે લખતાં પ્રોફેસર જી. એમ. કહે છે કે જૈન એ
આવ પ્રાચીન બૌદ્ધ ધર્મનો જ એક સ્વરૂપ હોય.

જૈનધર્મ બૌદ્ધધર્મમાંથી નીકળ્યો હોવો જોઈએ એમ માનવા તાત્કાલ મોટા મોટા પંડિતોની પ્રવૃત્તિ યથાનુ કારણ નવ્ને ધર્મોમાં જે સામ્ય દેખાય છે તે છે. તે વિષે હવે આપણે વિચાર કરવો જોઈએ. જૈન ધર્મ એ બૌદ્ધ ધર્મની શાખા હોય એમ પ્રોફેસર છેલ્લે ચાર અંતઃ પ્રમાણોથી સિદ્ધ કરી ચતાવ્યું છે. તે વિષે હવે પ્રમાણ વિચાર પડે.

મૂળે ધર્મોમાં તેમના સંસ્થાપકોને જિન, અર્હત, મહાવીર, સર્વજ્ઞ, સુગત, તથાગત, સિદ્ધ, બુદ્ધ, સંબુદ્ધ, પરિનિવૃત્ત અને મુક્ત એવા નામો આપવામાં આવ્યા છે. ધર્મા કલ્પના સમયે અનુસરીને બંનેના પ્રવેશમાં ઉપરનાં નામો અપાયાં. પરંતુ તેમાં વિશેષ ઇચ્છા કે જિન અને શ્રમણ એ સિવાય તે સંબંધી કેટલાક નામો અલગથી લેવામાં આવ્યાં છે. વિશેષ પંથક કર્યા અને કેટલાંક ધર્મનાં વિરુદ્ધ બીજા પંથમાંના લોકોએ વિશેષ અર્થની દૃષ્ટિથી પસંદ કર્યાં.

ઉદાહરણ તરીકે—બુદ્ધ, તથાગત, સુગત અને સંબુદ્ધ એવા જ્ઞાત્યમુનિના હર્મશનાન નામો છે. મહાધારની સાથે એવા નામોનો પ્રસંગવિશેષેન ઉપસદ તરીકે ઉપયોગ કરવામાં આવ્યો.

તેજ પ્રમાણે વર્ધમાનના ઉપપદાર્થક જે વીર અને મહાવીર એવા શબ્દો તેજ પ્રમાણે ઉપપદના અર્થે ઉપયોગમાં લીધેલા જગાઈ આવશે.

તીર્થંકર શબ્દનો તે એથી પણ જુદા સ્વરૂપે ઉપયોગ કરતા હતા. જૈનોના મત પ્રમાણે તીર્થંકર એટલે ધર્મસંસ્થાપક અને તેજ તીર્થંકર શબ્દ બૌદ્ધ અનુયાયીઓના મતમાં બુદ્ધધર્મવિરુદ્ધ નાસ્તિક-મંથ કાઢનારાઓના માટે વપરાયેલો છે. સુગત અને તથાગત વિગેરે શબ્દોમાંથી હરેક પંથાનુયાયી તેમના કેટલાક વિશેષ શબ્દો પસંદ કરી પોતાના ગ્રંથોમાં વાપરતા હતા. એ ઉપરથી શું સિદ્ધ થાય છે ? તે શબ્દો જૈનોએ બૌદ્ધો પાસેથી લીધા એમ સિદ્ધ થઈ શકે સ્વહં ? બિલકુલ નહીંજ. કારણ ઉપરના શબ્દનો ધાત્વર્થો કરતાં કાંઈ જુદાજ અર્થે એક વખત એનો નક્કી ઉપયોગ થઈ ચુક્યો એટલે પછી એક તરફ તે શબ્દનો ઉપયોગ તેજ અર્થમાં કરવો જોઈએ અથવા તો તે શબ્દનો કાયમનો ત્યાગ કરવો જોઈએ. તથાગત, સુગત, વિગેરે શબ્દોના એક વખત અર્થ કરી ચુક્યા પછી જૈનોએ તેઓના પાસેથી તે શબ્દો લેઈને તેજ અર્થમાં વાપરેલા હોય એમ સંભવતું નથી. એ વિષે વિચાર કરતાં એમ દેખાય છે કે મામાન્ય-આણમો કરતાં વિશેષ સદ્ગુણી પંડિત એવા પુરુષોને

લગાડવા જેવા કેટલાક વિશેષણો અને શબ્દસમુદાય હોય તે
 તે પ્રમાણે તે વચ્ચે મોટા મોટા સદ્ગુણી મહાન્ પુરુષોને લગાડવા
 જેવા કેટલાક વિશેષણો અને નામો હોય છે. તે શબ્દોના મૂળ
 અર્થને અનુસરીને તે વચ્ચે તેવા શબ્દો અનેક મહાન્ પુરુષો
 લગાડતા હતા. પછી તેવા શબ્દો પોતાના વિરુદ્ધ પંપોમાં લોકો
 પોતાના ધર્મસંસ્થાપકોને લગાડ્યા એ કારણે અથવા પોતાના મહા
 લોકોત્તર સદ્ગુણયુક્ત ધર્મસંસ્થાપકોને લગાડવા તેવા શબ્દો અપો
 લાગેલાં જણે પછી તે શબ્દોનો ધર્મસંસ્થાપકોના ઉપપદ અર્થ
 ઉપયોગ થવા લાગ્યો. ઉદાહરણ તરીકે:- તીર્થંકર શબ્દ
 યોગસ્વાર્થ દેખીએ તો ધર્મસંસ્થાપક એવો થાય છે. જૈનધર્મગ્રંથોમાં
 તેવા અર્થે તે શબ્દ વાપરેલો છે. પરંતુ બૌદ્ધ લોકો તે શબ્દ તે
 મૂળ અર્થે ન વાપરતાં નાસ્તિકપંથપ્રવર્તકોને લગાડતા રહ્યા. એ
 કારણથી બૌદ્ધ લોકો પોતે જૈનવર્મના દ્વેષીઓ છે એમ સ્પષ્ટ
 દર્શાવે છે. ચુદ્ધ શબ્દનો મુક્ત એવા અર્થે ઉપયોગ કરે છે. જૈન
 ગ્રંથોમાં એવા અર્થે એ શબ્દનો ઘણાં વચ્ચે ઉપયોગ કર્યો
 પરંતુ બૌદ્ધગ્રંથોમાં ચુદ્ધશબ્દનો ધર્મસંસ્થાપક એવા અર્થે
 ઉપયોગ કરેલો મઝી આવે છે. ઉપરની હકીકતનો સાર કાઢીએ
 તો જણાવેલા છે કે બૌદ્ધલોકોએ જ્યારે ઉપરના શબ્દો

પરિભાષા ગોઠવેલી ત્યારે તેમનું જૈનોની સાથે સભ્ય તો નહોતું જ
પણ તેમનો તેમની સાથે જગડો ચાલતો હતો.

જૈનો કરતાં બૌદ્ધો પૂર્વેના એમ નક્કી કરવાને માટે—પ્રોફેસર
લેસને એક પ્રમાણ આપ્યું છે. તે કહે છે કે વન્ને ધર્મોમાં તેમના
ધર્મસંસ્થાપકોના મૃત્યુ થયા પછી તેમની મૂર્તિઓની પ્રતિમા
વિગેરેની દેવઝોમાં પૂજા કરે છે. જગતમાં આજ સુધી જે અનેક
ધર્મસંસ્થાપકો થયા કે જેમણે બુદ્ધ પ્રમાણે અમે સર્વજ્ઞ સર્વશક્તિ-
માન્ છીએ એમ લોકોને દર્શાવ્યું તે પૈકી જૈન અથવા બુદ્ધ એમના
અનુયાયીઓ શિવાય કોઈએ પણ જૈન અને બુદ્ધ પ્રમાણે પોતાના
ધર્મસંસ્થાપકોના ઈશ્વરોને માન આપેલું નથી. તેવાજ કારણથી
અર્થાત્ એક તો બૌદ્ધો પાસેથી જૈનોએ આ પદ્ધતિ લીધી હોવી
જોઈએ અથવા તો બૌદ્ધોએ જૈનોની પાસેથી લીધી હોવી જોઈએ એ
શિવાય ત્રીજી ઉત્પત્તિ લાગુ થતી નથી.

આમ છતાં પણ એ મૂર્તિપૂજાનો અને મૂલ્કના જૈનધર્મનો
અથવા બૌદ્ધધર્મનો એક ત્રીજાની સાથે કોઈપણ પ્રકારનો સંબંધ
નથી. કારણ સ્તંભપૂજા, પ્રતિમાપૂજા અથવા ત્રૈવિધ્યન વિગેરેની
જાણીતું મૂલ્ક જોતાં તેનો આરંભ મૂલ્કના યતિજનોની સાથે જ
હોઈને મૂલ્ક યજનોની સાથે વિશેષ દેખાય છે સામાન્યજનોને

તેમના પ્રાચીન પરંપરાગત યજ્ઞ, મૃત, પિશાચ દેવતાઓ કરતાં કોઈપણ વિશેષ પૂજ્યતમ ભાવ હોવો જોઈએ એમ જ્યારે માત્ર યજ્ઞ છાંયો, ત્યારે ઊપરનો પ્રકાર (પ્રતિમાપૂજા વિગેરે) ગૃહસ્થ-જનોના તરફથી હલ્લે હલ્લે પ્રચારમાં આવેલો હોવો જોઈએ. પ્રતિમાપૂજા ચૈત્યવંદન વિગેરે વિશેષ પ્રકારો ઉત્પન્ન થવાનું કારણ તે બલતે ૮૪ લક્ષ યોનિઓના ફેરીમાંથી પાર ઉતરવાનો મક્તિ-માર્ગ એક એક રસ્તો છે એવો ભરતલંડમાં તે સમયે પ્રચલિત થયેલો મત હોય. ત્યારે જૈનોએ તીર્થંકરાદિકોની પૂજા વિગેરે વિધિઓ બૌદ્ધો પાસેથી લીધી અને બૌદ્ધોની તે વિધિઓ માત્ર સ્વયંભ હતી એવું માનવા કરતાં તે બલતે ભરતલંડમાં જે સામાન્ય ધાર્મિક ઉત્તરોત્તિ ચાલેલી હતી તે મૂળ કારણથીજ બન્ને પોતપોતાની વિધિઓ લીધી એમ માનવું એ વચારે સંપુત્તિક લાગે છે. બન્ને ધર્મોમાં ગ્રીજું એક સામ્ય 'અહિંસા પરમો ધર્મ:' એ પણ છે તે વિશે આગળ એકાદ બલત વિચાર કરીશું.

ઉપરના સિદ્ધાંતોનું સમર્પન કરવા માટે પ્રોફેસર હેસને બોધું એક પ્રમાણ આપ્યું છે, તે એ છે કે જૈન અને બૌદ્ધ એ બન્ને સૃષ્ટિની ઉત્પત્તિના કાઝની કલ્પનાતીત અસરિમેય સંલ્યાયી ગણના કરે છે. જૈન શાસ્ત્રોનાં ચુટે, યુગો વિગેરે વિષે જે તેઓનો હેસાબ છે તેમાં

તેઓ એવી કલ્પનાઓ બૌદ્ધો ઉપરથી રેંચી હોય એમ નથી તોપણ એ કલ્પના તેઓએ બ્રાહ્મણો પાસેથી લીધી હોય એમ વિશેષ સંભવનીય લાગે છે. યુગો વિગેરેની કાલગણના વિષે જૈનોએ બૌદ્ધો કરતાં અને બ્રાહ્મણો કરતાં પણ મુખ્ય વાતમાં એક વિચિત્ર નવીન યોજના કાઢેલી છે. જૈનોએ ઉત્તર્પિણી, અવતર્પિણી અને આરા એવા નામથી કાલગણનાની પદ્ધતિ કાઢેલી છે તેની ઉત્પત્તિ બૌદ્ધોના ૪ મોટા અને ૮૦ નહાના કલ્પોમાંથી પણ કાઢી શકાય તેમ નથી અને તેજ પ્રમાણે બ્રાહ્મણોના કલ્પોમાંથી અને યુગોમાંથી પણ કાઢી શકાય તેમ નથી. તેમની ઉત્તર્પિણી અને અવતર્પિણી બ્રહ્મદેવની રાત્રી દિવસથી નીકળી હોવી જોઈએ એમ લાગે છે.

અહિંસા વિષે પછી વિવેચન કરીશું એમ પાછળ કહેલુંજ હતું તેથી તે વિષયે હવે થોડું વિવેચન કરીશું. પ્રોફેસર વેન્નરે જૈનોના પાંચ મુખ્ય ધર્મો અને બૌદ્ધોના દશ ધર્મો એમાં નિકટ સામ્ય છે એમ વતાવ્યું છે તે નીચે પ્રમાણે:--

* બૌદ્ધ યતિઓના ૧૦ ધર્મો તે નીચે પ્રમાણે—

૧ પ્રાણિઓની હિંસા નહિં કરવાનું વ્રત.

* આ વ્રતોની વાતમાં—ડૉ. હર્મન્ જેકોબીના લેખ સાથે અંકોની સ્પષ્ટતામાં ફરક પડે છે.

- ૧ ચોરી નહિ કરવાનું વ્રત.
- ૧ અપવિત્ર કૃત્ય નહિ કરવાનું વ્રત.
- ૧ અસત્ય નહિ બોલવાનું વ્રત.
- ૨ અસત્ય ધાપણ કરવું નહિ (અહિંસા).
- ૧ અદત્ત વસ્તુનું ગ્રહણ કરવું નહિ (અસ્તેય).
- ૪ વ્રાહ્મચર્ય ધારણ કરવું (વ્રાહ્મચર્ય).
- ૬ અને એહિકં વસ્તુ ઉપર મમત્વ રાક્ષવો નહિ.
- બૌદ્ધો અને જૈનોના ૬ વ્રતો ચીલકુલ સરસા છે.

આ સામ્ય જોતાં એ પૈકી કોઈએ પણ ચીજાની નકલ કરેલી હોવી જોઈએ એમ માનવું જ ઠીક દેખાય છે. તો પણ આ વ્રતો જૈનોએ બૌદ્ધો પાસેથી લીધાં કે બૌદ્ધોએ જૈનો પાસેથી લીધાં એ વાદ તો હજુ કાયમ છે તે છેજ. તેનો આ ઉપરના પ્રમાણોથી કોઈ પણ નીકાલ પડે શકતો નથી. હવે એ વિષે ગ્રાહિત દૃષ્ટિથી વિચાર કરીએ તો એમ જણાઈ આવશે કે આ વ્રતો મૂળનાં જૈનોના પણ નથી પરંતુ બન્નેએ આ વ્રતો ગ્રીના પાસેથી (શ્રાક્ષણ સંન્યાસીઓ પાસેથી લીધા છે) એવું સપ્રમાણ સિદ્ધ થાય છે. (જુઓ બૌદ્ધાયન સ્મૃતિ ૨-૧૦-૧૮ ચુલ્લનું માળાંતર Sacred Book in the East) भाग १४ पार्श्व २७६

૧ પ્રગતિ અને સદ્ગુણ વંધ કરનારા માલક દ્રવ્યોનું સેવન નહિ કરવાનું વ્રત.

૨ નિષિદ્ધ સમયે ભક્ષણ નહિ કરવાનું વ્રત.

૩ ગાયન, નર્તન, વાદન અને નાટ્ય इत्यादિથી દૂર રહેવાનું વ્રત.

૪ મૃત્યુ, અલંકાર, હાર, સુગંધી દ્રવ્યો વિગેરેનું સેવન નહિ કરવાનું વ્રત.

૫ મોટી શય્યા નહિ સ્વીકારવાનું વ્રત.

૬ મુક્ત અને ગૌરવનું પ્રદર્શન ન કરવાનું વ્રત.

૭ શિષ્યાય કૌટોની વીજી ૮ વિવિધો છે તે પૈકી પ્રત્યેક કૌટો પહેરી ૯ વિવિધો પાઠગીત જોઈ. અને છેવટની ગૃહસ્થોના ઘાટે છે. તે આઠ વર્ષ નીચે પ્રમાણે—

૧ મીઠાઈના કરવી નહિ.

૨ અપ્પા કામ લેવું નહિ.

૩ અપ્પા ભક્ષણ કરવું નહિ.

૪ માલક દ્રવ્યોનું સેવન કરવું નહિ.

૫ વર્ધકર કરવો નહિ.

૬ રાત્રે નિપિદ્ધ અન્ન સ્નાયું નહિ.

૭ માઢા, મુગંધી દ્રવ્યો દિગેરું સેવન કરવું નહિ.

૮ ખંટાઈ ઉપર ઉંપવું.

ચૌદોના ૧ પ્રતો જૈનચરિત્રોના ૧ પ્રતોની સાથે સારી રીતે મણી નાખ છે.

૧ હવે જૈન અને બૌદ્ધ એમના ચરિત્રોના આચાર વિચારોનો તુલ્ય વર્ણાવી ચલો છું! એ વિષે જન આપને શોષ કરવાના છે. સંન્યાસાદ્યમની અનેક વિધિઓ જિનોઈ અને ચૌદોઈ પ્રાકૃણ સંન્યાસીઓના નિયમો ઉપરથી લીધી છે. એવો પક્ષ અમારોજ થત નથી. ટૉક્ટર મ્યુરે ચૌદોઈન મુશ્કેલી માયાંતર કર્યું છે તેમાં તેણે પોતાનો મત એવોજ દર્શાવ્યો છે. પ્રોફેસર કેને ' મરતલંક-ચાના ચૌદોનો ઇતિહાસ ' નામનો ગ્રંથ કર્યો છે તેમાં જન પોતાનો મત અમારા પ્રમાણેજ આપ્યો છે. જૈનોના ચરિત્રોના જે નિયમો છે તે પ્રાકૃણોના પુરુષાદ્યમના નિયમોની કેટલીક આદેતુલ્ય મળત છે એ સ્પષ્ટ રીતે દર્શાવવા માટે હવે જમે મૌલમ અને ચૌદોઈન સ્મૃતિઓના સંન્યાસીઓના નિયમોની જૈનચરિત્રોના નિયમોની સાથે હવેના પરીનિ કરાવીશું છઠ્ઠે પના ટેકાને ચૌદોના નિયમો

પણ સ્મૃતિમાંના નિયમોની સાથે મળે છે તે હવે સ્પષ્ટ રીતે ધ્યાનમાં આવશે.

૧૧ સન્યાસીએ ધાન્યનો સંગ્રહ કરવો નહીં. બૌદ્ધ અને જૈનયતિઓને પણ સાંસારિક પ્રમાણે સંગ્રહનો નિષેધ છે. (જૈનોનું ૬ મું વ્રત જુઓ) જૈન યતિઓ પોતાની સાથે ખિસ્તા-પાત્ર, * કુંચલો, કપડા વિગેરે જે કાંઈ રાખે છે તે પણ તેમની માલમત્તા होती નથી પણ ધાર્મિક વિધિ માટે આવશ્યક છે એ દૃષ્ટિથી તે રાખે છે.

૧૨ સન્યાસિઓએ બ્રહ્મચર્ય પાલવું, બૌદ્ધાયનસ્મૃતિ પ્રમાણે અને જૈનયતિઓના નિયમો પ્રમાણે આ બન્નેનું ચોથું વ્રત છે. બૌદ્ધોના યતિઓનું એ પાંચમું વ્રત છે.

૧૩ પર્જન્યકાલમાં સન્યાસિએ એકજ શહેરમાં રહેવું. એ ઉપરથી એમ દેખાય છે કે, બૌદ્ધ અને જૈન એમનું વસો નામનું જે વ્રત છે તે પણ બ્રાહ્મણો પાસેથીજ લીધેલું હોવું જોઈએ.

૧૪ તેણે નાના ગામમાં ફક્ત ખિસ્તા માટે જવું. જૈનોનો નિયમ એ વાચનમાં એટલો કડક નથી. જૈનયતિઓને શહેરમાં અગર ગામમાં મુલાની પરવાનગી છે, તોપણ તેણે ત્યાં વધારે દિવસ

શુક્રામ કરવો નહીં. મહાવીર શહેરમાં ૧ દિવસ કરતાં વધારે
અને ગામમાં ૧ રાત્રિ કરતાં વધારે રહેતા નહોતા.

૧૧ સંન્યાસિણ મોઢા ભિક્ષા માટે જવું (જોકાના ઘસું
જમણ થયા પછી) જૈનયતિ સવારે અથવા વપોરે પોતાની ભિક્ષા
આણે છે. એનું કારણ જમવાના વસ્તે જતાં આવતાં ભિક્ષા માટે
નિકળતા પોતાના પ્રતિસ્પર્ધિઓની મુલાકાત થવાનો સંભવ હોય
છે તે ટાળ્યા માટે તેઓ સવારે અથવા વપોરે જતા હશે. જૈનયતિ
ઘણા ભાગે દિવસમાં એકજ વસ્ત ભિક્ષા માટે નિકળે છે. એક
દિવસ કરતાં વધારે ઉપવાસ કર્યા હોય તો તેઓ વે વસ્ત પણ
ભિક્ષા માટે નહીં શકે છે.

૧૨ મિથ્યાજ્ઞ ભક્ષણ વિષે ઇચ્છાનો ત્યાગ, જૈનયતિઓના
પાંચ મહાવ્રતો પૈકી ચોથા વ્રતમાં એજ કહેલું છે.

૧૩ વાચા, નેત્ર અને કૃતિ એનું નિયમન કરવું. જૈનોની
ગ્રંથ શુદ્ધિઓની સાથે અથવા કાયા વાચા અને મન એના મંચમની
સાથે ઇ ઘણા અંશે મળે છે.

૧૪ શુદ્ધેન્દ્રિયોનું આચ્છાદન કરવા માટે તેમણે વસ્ત્ર ધાગ્ય
કરવું. પોષાક વિષે જૈનયતિઓના નિયમો એટલા માદા નથી.
જૈનોના શારણ પ્રમાણે યતિઓ નમ્મ પરી શકે છે અથવા તેઓ

એક, બે, ત્રણ વસ્ત્ર પણ ધારણ કરી શકે છે. તરુણ અને સશક્ત યતિને માત્ર એકજ પોષાક ધારણ કરવાની આજ્ઞા છે. મહાવીર નયન ફરતા હતા. જિનકલ્પિકો પણ તેમજ વર્તતા હતા. અને જૈને જૈને મહાવીરને અનુસરવું શ્રેયસ્કર લાગ્યું તેઓએ પણ મહાવીર પ્રમાણેજ આચરણ કર્યું. પરન્તુ તે સર્વેને ગુહ્યેન્દ્રિયનું આચ્છાદન કરવા માટે વસ્ત્ર ધારણ કરવાની પરવાનગી હતી. (આચારાંગસૂત્ર ૧, ૭, ૭, ૧).

૧૯ કેટલાકના મત પ્રમાણે જુના કપડા ધોવા પછી સંન્યાસિએ વાપરવાં. બૌદ્ધાયન કહે છે કે, તેણે રંગાવેલું વસ્ત્ર ધારણ કરવું. આ નિયમોનું જૈનો કરતાં બૌદ્ધયતિઓના નિયમોની સાથે વિશેષ સામ્ય મળી આવે છે. જૈનોમાં કપડા રંગાવવાનો અથવા ધોવાનો નિષેધ છે. જૈનયતિઓએ તેઓને જે અવસ્થામાં કપડાં આપ્યાં હોય તેવીજ અવસ્થામાં તે ધારણ કરવાનું વહ્યું છે. કપડાઓને રંગ આપવાની અને ધોવાની અનુજ્ઞા આપવાનો વ્રાહ્મણ સંન્યાસિઓના નિયમોનો સારાંશ એટલોજ છે કે, સંન્યાસિઓના કપડાં વિલકુલ સાદાં હોવાં જોઈએ. (જૈનયતિઓને વ્રાહ્મણોથી યધી જવાની ઇચ્છા. તો હવે વિશેષ તાણ તે કઈ કરવાની ? તે એજ કે, કપડાં વિલકુલ ધોવડાવાં નહીં. ગલીચપણાની સીમા

કરીને છોડી દેવાં. અને લોકોને એવા પ્રકારનું કહકાપણું, બતાવી
અમો બ્રાહ્મણો કરતાં ઘ્રષ્ટ છીએ એમ દર્શાવ્યું.) બૌદ્ધોએ મૂતદયા
તરફ પોતાનું વિશેષ ધોરણ રાખ્યું.

૨૦ ઘૂસ, ઘડી વિગેરેની શાલાઓ તેણે તોલવી નહીં.
જેનોનું વ્રત એવાજ પ્રચારનું છે પણ તેમાં એમના કરતાં ઘણે
ઘટનું છે કે, જેમાં અણુમાત્ર પણ ચત્તન્ય ન હોય એવાજ ફલો અને
વનસ્પતિનું ભક્ષણ કરવાની તેઓને પરવાનગી છે.

૨૧ પર્વન્યકાલમાં તેણે તેજ ગામમાં વીંછી રાત્રે રહેવું નહીં.
જનયતિઓના નિયમો ગમે તેમ હોય પણ મહાવીર એ નિયમ
પાલ્યો હતો.

૨૨ તેણે માયા ઉપર નહાની ચોટલી રાત્રી અથવા મધું
મુંદન કરાવ્યું. એ માત્રમાં જનોએ બ્રાહ્મણોથી શ્રેષ્ઠ કરી છે. તે
જુદી છે કે, જૈન યતિઓને કેશલુચન કરવું પડે છે. કેશલુચન
જુદાં ઘણીથી કેશ સ્ત્રી કાદવાં * (અજ્ઞાની માણસો ઉપર હાથ
મેસાટવા માટે આ મુક્તિ હોવી જોઈએ) બૌદ્ધાધનસ્મૃતિમાં
બ્રાહ્મણે સંન્યાસ લીધો જુદાં શરીર ઉપરના અને માયા ઉપરના

* પ્રથમનીર્ધાર-કપમદેવથી ચાલતો આવેલો કારા પ્રદારના ટપમાંન્દ્રે
મા પણ એક તર છે, નહીં કે હાથ મેસાટવા માટે જન્મેનો છે.

કેશ અને હાથના નાણોનું નિયમન કરવું (કાઢી નાંચવાં) એમ કરવું છે. સંન્યાસના વ્રતે જોનો પણ કેશ વિગેરે કાઢી નાંચે છે.

૨૩ તેણે વીજ નાશ કરવો નહીં. આચારાંગસૂત્રના વીજા અધ્યયનમાં જૈનયતિનું ઇંડાં, જીવતા પ્રાણિઓ, વીજ વિગેરેને પીડા ન આપવા વિષે અને અતિશુદ્ધ પ્રાણી અથવા વનસ્પતિને પણ પીડા ન કરવા વિષે જૈનયતિઓનો ઘણો કટાક્ષ છે.

૨૪ કોઈ ઉપકાર કરો અથવા અપકાર કરો તે સર્વેની માથે ઉદાસીન રહેવું.

૨૫ ઇંદ્રિક અથવા પારત્રિક કલ્યાણ * વિષે પણ પ્રયત્ન કરવો નહીં.

હેતુના કે નિયમો જૈનધર્મોમાં પણ મટી આવે છે. કારણ જૈનધર્મનું પણ વેરણ રૂપરૂપ નિયમોના ધોરણ પ્રમાણેજ છે. મહાવીર રૂપરૂપ અને નિયમોને અનુસરિનેજ ધોતાનું વર્તન મળ્યું હતું તેમ જાણના જાતે જાણે કાલક્રમથી જાણપ્રકારના જોઈ, જાણના જોઈ જાણ રૂપ રૂપ જાણ અને જાણ જાણે જાણ પણ જાણ જાણે જાણ જાણ જાણ જાણ જાણ અને જાણે

એમના સંવન્ધથી જુદા જુદા પ્રકારના દુઃખો સહન કર્યો. તેણે નાના-પ્રકારના દેવી અને માનવી પ્રાણિઓથી ઉત્પન્ન થનારા સર્વ પ્રકારના મુક્તદાયક અને દુઃખદાયક પ્રસંગો ઘણી ધીરજથી સહન કર્યો.

સંન્યામાશ્રમની છેલ્લી સ્થિતિમાં જીવન-મરણ વિષે સંન્યાસી બિલ્કુલ ઉદાર્તન હતા. બૌદ્ધાયનસૂત્રમાંના અનેક નિયમો જૈનોના નિયમોની સાથે બિલ્કુલ નજીકમાં મળે છે. યતિએ કાચિક, યાચિક અને માનસિક રીતિથી કોઈ પણ સૃષ્ટપ્રાણિને ઇજા કરવી નહીં.

જેના વિષે પહેલી યોજના કરેલી નથી અને જે અકસ્માત્ પ્રાપ્ત થયું છે એવા પ્રકારનું અચાચિત્ત અન્ન સંન્યાસિએ મક્ષણ કરવું. તેનું પણ પ્રમાણ શરીર ધારણને જેટલી જરૂર હોય તેટલુંજ તે હોવું જોઈએ. એ વિષે જૈનયતિઓના નિયમો, બૌદ્ધાયનસ્મૃતિમાં વ્રાહ્મણ-સંન્યાસી વિષે જેવા નિયમો છે તેજ પ્રમાણે છે એમ જણાઈ આવશે. એ વિષે બૌદ્ધમિશ્ત્રુનો કાંઈ વિરોધ કટાક્ષ નથી. તેનામાં તેઓના મોજનની પહેલી વ્યવસ્થા કરી મુકી હોય તોપણ ચાલે છે અને મોજનના આમંત્રણો આવે તોપણ તે સ્વીકારે છે. વ્રાહ્મણસંન્યાસિઓના અને જૈનયતિઓના નિયમોની આપણે ઉપર જે તુલના કરી તે ઉપરથી જૈનોએ વ્રાહ્મણોના નિયમોનું અનુકરણ કરેલું હોવું

જોઈએ એ સિદ્ધ થાય છે. કારણ એટલા નહાના પ્રદેશમાંના વૈ-
 ચતિઓનું સર્વ ભરતહંડમાં પ્રસરેલા સંન્યાસિઓએ અનુકરણ
 હોય એમ માનવું તે અસંભાવ્ય લાગે છે. સિવાય ગૌતમસ્મૃતિકાર
 બૌદ્ધધર્મસ્થાપનાના પહેલાં થઈ ગયો છે. પ્રોફેસર વ્યૂલરના
 પ્રમાણે આપસ્તંબસૂત્ર ઈ. સ. પહેલા ૪૦૦-૬૦૦ વર્ષ પૂર્વે રચે
 હોવું જોઈએ. તેજ પ્રમાણે વ્યૂલરના મતથી બૌદ્ધાયન, આપસ્તં-
 વરતાં પુષ્કલં પ્રાચીન છે. ૧૦૩૬ વર્ષ નહીં પણ કેટલાક સૈકાઓ
 પ્રાચીન હોવો જોઈએ એવો તેમનો મત છે. બૌદ્ધાયનસૂત્ર કારણ
 ગૌતમ-સ્મૃતિકાર પ્રાચીન, અને ગૌતમ અને બૌદ્ધ એ બન્ને પદ્ય
 બૌદ્ધધર્મસ્થાપનાના પૂર્વેના હતા. અર્થાત્ તેવાજ કારણથી એ બન્ને પદ્ય
 બૌદ્ધોનું અનુકરણ કર્યું એમ કહેવું અસંવદ્ધ છે એ સ્પષ્ટ છે. કદાચ
 વ્યૂલર સાહેબની કાલગણનામાં ભૂલ થઈ હશે એમ ગણિત અને
 બૌદ્ધધર્મ પછી એ બન્ને સ્મૃતિકાર થયા એમ તુલ્યદુર્જનન્યાયથી
 કદાચ માન્યું તોષણ બ્રાહ્મણોએ બૌદ્ધો પાસેથી પોતાના સંન્યાસના
 નિયમો લીધા હોવા જોઈએ એમ માનવું શુક્તિવિરુદ્ધ થાય. કારણ
 સર્વત્ર પ્રગટ નામ્નિક ગણાણલા બૌદ્ધોના નિયમોનું અનુકરણ
 બ્રાહ્મણોએ કર્યું હોય એ કેવી રીતે સંભવે ?, હવે એ ઉપર કેટલાક
 એમ કહેશે કે, બૌદ્ધોએ બ્રાહ્મણોનું અનુકરણ કર્યું એમ તમો કહો

હો તે પણ કેવી રીતે સંભવે ? , કારણ ચોક્કસી રીતે દ્વેષી ગણાણા
 બ્રાહ્મણોનું બૌદ્ધો કેવી રીતે અનુકરણ કરશે ? તો તેનો ઉત્તર એ
 છે કે, બૌદ્ધધર્મની સ્થાપના કરતે બૌદ્ધો પણ બ્રાહ્મણોને તેઓની
 વિદ્વતા બહુ અને નીતિ માટે પણ સન્માન આપતાં માટે બૌદ્ધોએ
 બ્રાહ્મણોનું અનુકરણ કર્યું. તોપણ જૈનોએ જુદાં બ્રાહ્મણોના નિયમોનું
 અનુકરણ કર્યું કે બૌદ્ધોએ બ્રાહ્મણોનું અનુકરણ કર્યું અને બૌદ્ધોનું
 જૈનોએ અનુકરણ કર્યું ? એ પ્રશ્ન તો હજી રહે છે. એ શંકાનું
 નિરાકરણ એ પ્રકારથી થઈ શકે છે. એક તો જૈનોએ અનુકરણ
 કરવાનું તે બૌદ્ધો કરતાં બ્રાહ્મણોનું અનુકરણ કર્યું તેઓને વધુ
 પ્રશસ્તિ લાગશે. કારણ એક તો નાસ્તિક ગણાણા બૌદ્ધ માર્ફત
 અનુકરણ કરવા કરતાં પ્રાચીન કાલથી સન્માન પામેલા બ્રાહ્મ-
 ણોનું જુદાં અનુકરણ કરવું વિશેષ સંભવનીય લાગે છે. શિવાય
 કેટલેક ઠેકાણે જૈનોએ જે બ્રાહ્મણોના નિયમો લીધા તે બૌદ્ધ-
 ગ્રન્થોમાં મળી આવતા નથી (બૌદ્ધોએ તે લીધા નથી). જો
 બૌદ્ધોએ બ્રાહ્મણો પાસેથી નિયમો લીધા અને બૌદ્ધો પાસેથી જૈનોએ
 લીધા એમ માનીએ તો ઉપરના બૌદ્ધગ્રન્થોમાં નહીં હોય એવા
 પરંતુ બ્રાહ્મણગ્રન્થોમાં અને જૈનગ્રન્થોમાં મળી આવનારા નિય-
 મોની ઉત્પત્તિ શું ? અર્થાત્ તેવામ કારણથી જૈનોએ બૌદ્ધો માર્ફત

અનુકરણ ન કરતાં બ્રાહ્મણો પાસેથી તે નિયમો લીધા એ સિદ્ધ થાય છે. *

હવે કદાચ કોઈ એમ કહે કે, બ્રાહ્મણોએ સંન્યાસિઓના નિયમો જૈનો પાસેથી અથવા બૌદ્ધમિશ્ત્રુઓ પાસેથી લીધા એમ કેમ ન માનિએ ? આ આક્ષેપનો એક ઉત્તર છે, તે આ પ્રમાણે— બ્રાહ્મણોના ચારઆશ્રમો પૈકી છેલ્લો ત્રીયો આ સંન્યાસાશ્રમ છે. આ સંન્યાસાશ્રમ બ્રાહ્મણસંસ્થા ઉત્પન્ન થવાના પૂર્વે પણ હતો એમ ચ્યદપિ માની શકાય નહીં તો પણ તે આશ્રમ જૈન અથવા બૌદ્ધ કરતાં ઘણો પ્રાચીન હતો એ નિર્વિવાદ છે.

વીજું—બ્રાહ્મણસંન્યાસિઓ આજના હિંદુસ્તાનમાં પ્રસરેલા હતા અને બૌદ્ધયતિજનોનો ધર્મ સ્થાપન થયાને વે સૈકાઓ થયા તો પણ તેનો પ્રસાર નિયમિત પ્રદેશોમાં જ હતો, સન્માનનીય અને

* પૃ. ૪૫ થી લઈને અહિં સુધી જે જે વિચારો કરવામાં આવ્યા છે તે પ્રાયઃ જૈનધર્મની સામાન્ય કથાઓને જોવા વાલા લેખકોના વિચારોને લઈને જ કરવામાં આવ્યા છે, વારીક દૃષ્ટિથી વિચારીએ તો બૌદ્ધ તથા બ્રાહ્મણો કરતાં વિશિષ્ટ—અનેક સૂક્ષ્મતત્ત્વવિચારરત્નોને નિરૂપણ કરનાર જૈનધર્મને—યમનિયમાદિ જેવી સામાન્ય વાવતો વીજા પાસેથી લેવાની સંભવી શકેજ નહીં. આગલ જનાં લેખકના છુલાસા પણ એવાજ રૂપમાં અનેક જોવામાં આવશે.

વિદ્વાન્ એવા બ્રાહ્મણોનું અનુકરણ કરવામાં બૌદ્ધોને સરમાવવાનું બિલકુલ કારણ નથી એ દેખીતુંજ છે. એટલા માટેજ જૈન અને બૌદ્ધ જાતે બ્રાહ્મણ નહીં હોય છતાં પણ बहुमानपी પોતાના મંથોમાં બ્રાહ્મણ શબ્દ લગાડે છે.

હવે કેટલાક કહેશે કે, આ સંન્યાસ કદાત જૈનોએ અને બૌદ્ધોએ બ્રાહ્મણો પાસેથી લીધો હોય તો પણ તેનો ઉદ્દેશ શત્રિ-ઓની પ્રીતિના માટેજ હતો એમ દેખાય છે.

બુદ્ધ પ્રથમ મોટા મોટા મંડલોને ઉપદેશ કર્યો એમ ઓલ્ટેન-હર્ને મિટ્ઠ કરીને બતાવ્યું છે. કારણ બુદ્ધ પ્રથમ મનાસમાં જે વ્યાખ્યાન આપ્યું હતું તેનો ખાતર એમ છે કે, “ એમના માટે મોટા વંશના મોટા મોટા પુરુષો ગૃહપ્યાધ્મનો ત્યાગ કરી યતિ-ધર્મની દિક્ષા લે છે ” જો તે પછી બ્રાહ્મણો કરતાં શત્રિયોને વિશેષ પૂજ્ય ગણે છે એમ તેમનો ધર્મસંન્યાસક જે મહાવીર તેની દલીલ લખતાં જૈન નગ્નિસારોએ તેના જગત્તુર્ગર્ભને બ્રાહ્મણત્વી દેવાગન્ધાના ગર્ભાશયમાંથી કાઢીને શત્રિયાર્જીના ગર્ભાશયમાં રૂંધ્યો એ ઉત્તરથી સ્પષ્ટ દેખાય છે. એમ થવાનું કારણ જૈનયોગી એમ કહે છે કે, તર્થિસર જેવા ધર્મસંન્યાસકોનો જન્મ બ્રાહ્મણ જેવા દલિલ કુલમાં પડે નથી. દુષ્કર્મનાતિઓના યતિઓને બ્રાહ્મણસંન્યાસી

અનુકરણ ન કરતાં બ્રાહ્મણો પાસેથી તે નિયમો લીધા એ સિદ્ધ થાય છે. *

હવે કદાચ કોઈ એમ કહે કે, બ્રાહ્મણોએ સંન્યાસિઓના નિયમો જૈનો પાસેથી અથવા બૌદ્ધમિશ્ત્રુઓ પાસેથી લીધા એમ કેમ ન માનિં ? આ આક્ષેપનો એક ઉત્તર છે, તે આ પ્રમાણે— બ્રાહ્મણોના ચારઆશ્રમો પૈકી છેલ્લો ચોથો આ સંન્યાસાશ્રમ છે. આ સંન્યાસાશ્રમ બ્રાહ્મણસંસ્થા ઉત્પન્ન થવાના પૂર્વે પણ હતો એમ અથવા મानी શકાય નહીં તો પણ તે આશ્રમ જૈન અથવા બૌદ્ધ કરતાં ઘણો પ્રાચીન હતો એ નિર્વિવાદ છે.

વીજું—બ્રાહ્મણસંન્યાસિઓ આજે હિંદુસ્તાનમાં પ્રસારેલા હતા અને બૌદ્ધયતિજનોનો ધર્મ સ્થાપન થયાને કે સૈકાઓ થયા હો પણ તેનો પ્રસાર નિયમિત પ્રદેશોમાં જ હતો, સન્માનનીય અને

* પૃ. ૮૫ થી ૮૬ને અંદર સ્પષ્ટી કે જે વિચારો કરવાનાં આવ્યા છે તે પ્રાચીન જૈનધર્મની સામાન્ય કથાઓને જોવા વાલા લેખકોના વિચારોને સ્પર્શનેજ કરવામાં આવ્યા છે, વારંવાર દૃષ્ટિથી વિચારીએ તો બૌદ્ધ તથા બ્રાહ્મણો કરતાં વિશિષ્ટ—અનેક સુક્ષ્મતત્ત્વવિચારગત્તોને નિરૂપણ કરનાર જૈનધર્મને—યમનિયમાદિ જેવા સામાન્ય વાક્યો વીજા પામેથી લેવાની સંભવી શકેજ નહીં. આગલ જતાં લેખકનાં જુલામાં પણ એવાજ રૂપમાં અનેક જોવામાં આવશે.

વિરુદ્ધ પંચો નિર્માણ થયા. અને એજ કારણથી બ્રાહ્મણેતરયતિનનોને
 મોક્ષવન્ય સર્વેને યુગમ કરવા માટે જુદા જુદા પંચો કાઢવાની
 જહા પહી. બ્રાહ્મણધર્મપ્રમાણે અનધિકારી યતિનનોને પોતાના
 જુદા જુદા પંચો કાઢવાને વધુ શું સાધન થયું એ વશિષ્ઠોક્તિ ઉપ-
 રથી સારી રીતે ધ્યાનમાં આવશે. વશિષ્ઠ કહે છે, સંન્યાસિણ
 સર્વનો ત્યાગ કર્યો તોપણ વેદાધ્યયનનો ત્યાગ તે કરી શક્તા નથી.
 સંન્યાસ લીધા પછી કેટલાક પંડિતોના મતથી વેદોક્તકર્મકાંડની
 વંદે પણ જહા નથી. છતાં કારણ મળ્યા પછી શું પૂછવું ? કેટલા-
 કોણ તો કર્મકાંડ બંધન કર્યું, અને વેદપઠન પણ બંધ કરી દીધું.
 એ વિષે વશિષ્ઠ કહે છે, સંન્યાસિણ કર્મકાંડનો ત્યાગ કર્યો તો પણ
 હમ્મત નથી પણ વેદપઠન કરવુંજ મોડેણ, કારણ વેદપઠન તે કરે
 તો તે શુદ્ધ થાય છે. માટે તેણે વેદપઠન બંધ કરવું નહીં મોડેણ.
 વશિષ્ઠના છતાં કમન ઉપરથી કેટલાકોણ કાલે તેમ હોય તોપણ
 વેદપઠન તે બંધને બંધ વધુ એ નિર્વિવાદ છે. હવે કેટલાકોણ વેદ-
 પઠન બંધ કર્યું અને અર્થ યત્નાં યત્નાં હઠવે હઠવે કેટલાકોણ તો
 વેદોમા કાંડે તાત્પર્ય નથી, તે નિશ્ચયોગી ભાગ છે. એમ માનવાની
 શરૂઆત કરી પણ પ્રસંગે બ્રાહ્મણો નમકથી વિકાર પામેલા
 બ્રાહ્મણેતરયતિનનોને કાવતું આપ્યું કેટલાક બ્રાહ્મણેન્યાસિઓણ

સંન્યાસ લીધા પછી વેદપઠન બંધ કરેલું જોયું તેનો અર્થ તે નિરુપયોગી અને અપ્રમાણ છે એટલા માટેજ બ્રાહ્મણસંન્યાસિઓએ છોડી દીધો એવું બ્રાહ્મણેતર લોકોએ લોકોમાં ફેલાવ્યું. એવી દૃષ્ટિથી જોતાં જૈન અને બૌદ્ધ એમના જેવા જુદા જુદા પંથો ઉત્પન્ન થવાનું મૂળ ચતુર્થાશ્રમ છે. અને તે ચતુર્થાશ્રમ નાસ્તિકપંથનો નમુનો હોવો જોઈએ એમ લાગે છે. એકંદર રીતે જૈન અને બૌદ્ધ એ બ્રાહ્મણ ધર્મોમાંથી નિકળ્યા એમ માનવુંજ યોગ્ય લાગે છે. માત્ર જૈન અને બૌદ્ધ એ એકી વચ્ચે બ્રાહ્મણધર્મોમાંથી નિકળ્યા એમ નથી તો પણ કેટલાક વર્ષે હઠ્ઠે હઠ્ઠે ફેરફાર થતાં થતાં પરિણત અવસ્થામાં આવતા ગયા બ્રાહ્મણધર્મમાંથી તે નિકળ્યા હશે એમ માનવું વિશેષ પ્રશસ્ત લાગે છે.

જૈનોએ પોતાના છેલ્લા તીર્થંકર મહાવીર વિષે જે વિગતો આપી છે તે તપાસતાં અને જૈનયતિઓના નિયમો તથા જૈનોના અનેક આચાર વિચાર તપાસીશું તો જૈનધર્મ બૌદ્ધધર્મમાંથી નિકળ્યો એમ કહેવાને બિલકુલ પ્રમાણ મળતું નથી. બૌદ્ધ અને જૈન એ બંને ધર્મોમાંના મુખ્ય મુખ્ય મુદ્દાઓના મતો એટલા વધા ભિન્ન છે કે, બંનેના મુખ્ય મતો એક છે અથવા સામાન્ય છે એમ પણ કહી શકશે જ નહીં. ઉદાહરણ તરીકે—બુદ્ધના નિર્વાણ વિષે ગમે

તેમ હોય પણ સર્વજગત્ની ઉત્પત્તિ શૂન્યપી પડે ને તેનો શૂન્યમાં
 હય થાય છે. એવી ઉત્પત્તિ તે કરે અથવા અન્યથા કરે પણ
 સર્વવ્યાપિ આત્મા તત્ત્વ છે એમ જે અદ્વૈતવાદિઓનો મત છે તેના
 વિરુદ્ધ બુદ્ધનો મત હતો એ દેખીતો છે. જૈનલોકો બ્રાહ્મણો પ્રમાણે
 આત્મતત્ત્વ માને છે પરન્તુ સાંખ્ય, ન્યાય અને વૈશેષિકદર્શનકારો
 પ્રમાણે તે જગત્પ્ર્યાપિ ન માનતાં તેનું વિમુક્ત્વ નિયમિત માને છે.
 બૌદ્ધલોકોના પંચસ્કન્ધ વિગેરે જે સિદ્ધાન્તો છે તેની નકલ જૈન-
 શાસ્ત્રમાં નથી. જૈનોના અધ્યાત્મગ્રન્થોમાં સર્વ જગો પર જે એક
 વિશેષ ઉપલબ્ધ થાય છે તે એ છે કે, ફક્ત પ્રાણી અથવા વન-
 સ્પતિમાંજ જીવતત્ત્વ ન માનતાં પંચમહાભૂતોના અત્યંતકારિક
 પરમાણુમાં—પૃથ્વી, આપ, તેજ, વાયુ અને આકાશ इत्या-
 દિકોમાં પણ જીવતત્ત્વનું અસ્તિત્વ માને છે. બૌદ્ધોના અધ્યાત્મ-
 ગ્રંથોમાં એવા પ્રકારનું કયાંય પ્રતિપાદન કરેલું નથી. હિંદુતત્ત્વજ્ઞાનમાં
 જ્ઞાનની સંપૂર્ણ અવસ્થા મુઘી જુદાં જુદાં પગથિયાં માનેલાં છે પણ
 એ વિષે જૈનોનો સ્વતંત્રજ મત છે. એ સંબંધિ તેઓની પરિમાપા
 બ્રાહ્મણો કરતાં અને બૌદ્ધો કરતાં વિલક્ષણ જુદીજ છે. તેઓના
 મત પ્રમાણે ચાર્ય જ્ઞાનના ૧ પ્રકાર છે. તે એવા પ્રકારે કે,
 ૧ મતિજ્ઞાન, ૨ શ્રુતજ્ઞાન, ૩ અવધિજ્ઞાન, ૪ મનઃપર્યવજ્ઞાન,

૧ કૈવલ્યજ્ઞાન, જૈનોના ગ્રન્થકારો જુદા જુદા સાધુઓનાં ચરિત્ર આપતી વલ્લભે એ પરિભાષાનો ઉપયોગ કરે છે. એવા પ્રકારનું ગ્રામ્ય દર્શાવનારું વર્ણન બૌદ્ધઅધ્યાત્મગ્રન્થોમાં કંઈ પણ દેખાતું નથી. જૈનોના કેટલાક મતો બૌદ્ધોની સાથે મળતા નથી તે પૈકી કેટલાકોનું ઉપર વિવેચન કર્યું છે. હવે જૈન અને બૌદ્ધ એ વચ્ચેના મતો બ્રાહ્મણદર્શનકારોની સાથે મળે છે તેનું નિર્દર્શન કરીશું. ૧ પુનર્જન્મ, ૨ પૂર્વજન્મમાં કરેલા સારા યોગ્ય કૃત્યો પ્રમાણે જન્મમાં ફળપ્રાપ્તિ થવી. ૩ તેમજ ચર્યાર્થજ્ઞાનથી અને દ્વર્તનથી પુનર્જન્મ અને મરણ એની યાતનાઓમાંથી મુક્ત થઈ શકવું. ૪ ધર્મની ગ્લાનિ થઈ એટલે અવતાર * થઈ ધર્મસ્થાપના થવી એવો જૈન જૈનો અને બૌદ્ધો માને છે તે પ્રમાણે જ બ્રાહ્મણોમાં પણ માનેલું છે. જે પ્રમાણે અનેક વલ્લભે અસુરોએ વેદ ચોરી અને યજ્ઞાદિ અવતાર ધારણ કરીને તેઓનો ઉદ્ધાર કર્યો એમ બ્રાહ્મણો માને છે. તે જ પ્રમાણે પ્રાચીનકાલમાં થઈ ગયેલા જૈન-

* મુક્તાત્મા તો ફરીથી જન્મ ધારણ કરેજ નહીં પરંતુ વીજા વીજા થી અનેક જન્મોમાં મુકુતનો સંચય કરી તેવા પદની યોગ્યતા મેળવી કાલચક્રમાં માત્ર ૨૪ તીર્થધ્વજ થાય છે અને તે તત્ત્વજ્ઞાનને પુનઃ યાદ કરે છે. પણ એક જ વ્યક્તિ ફરી ફરીથી અવતાર ધારણ કરીને ધર્મની નિ થતી મટાઢે એમ જૈનોનું મન્તવ્ય નથી.

ગ્રંથોનો ઉદ્ધાર મહાવીરાદિ તીર્થકરોએ કર્યો એમ જૈનોનું માનવું છે. અને બૌદ્ધગ્રંથોમાં પણ ' જૈનોના નવીન ઉત્પન્ન થયેલાં પંથવાલાંએ એમ કહ્યું છે ' એવા પ્રકારનાં ઉદ્દેશો છે. તેથી બૌદ્ધોના દાવેતે પણ જૈનોને પ્રાચીનપંથમાંના ગણતા હતા. અને નટપુત્ર એમને યદ્યપિ જૈનધર્મનો સંસ્થાપક માનતા તો પણ ૨૩ મો તીર્થંકર. જે પાર્શ્વનાથ તેમણે સ્થાપન કરેલો, પરંતુ આગળ જતાં માંગી પડેલા ધર્મનું પુનરુજ્જીવન કરનાર એટલું જ સમજતા.

જૈન અને બૌદ્ધ એ બન્ને ધર્મોનો વિચાર કરતી વખતે આશ્ચર્ય લાગવા જેવી એક વાત છે તે એ છે કે, બન્નેના ધર્મસંસ્થાપકોની સંખ્યા બિલકુલ પાસે પાસે છે. એટલે જૈન ૨૪ તીર્થંકરો માને છે. અને બૌદ્ધો ૨૫ ઘુટ્ટો માને છે. એવા પ્રકારનું સામ્ય દેખાય એટલે બન્નેનો એક બીજાની સાથે સંબંધ હોવો જોઈએ અને એવા પ્રકારની માન્યતાવાલાઓના મતનું સંદેહન કરવાને ઘણી અટકણો પડે છે. તો પણ એ સામ્યતામાં બન્ને પૈકી એકે સંખ્યા કોણે કોના પાસેથી લીધી હશે ? અથવા બન્ને ધર્મવાલાઓએ અવતારસ્વરૂપના વ્રાહ્મણો પાસેથી લીધી હશે કે શું ? એ પ્રશ્નનો નિર્ણય પડે શકતો નથી. બુદ્ધના નિર્વાણ પછી પડેલા સૈકામાં બૌદ્ધલોકો ૨૫ ઘુટ્ટોની પૂજા કરતા હતા. એ ઉપરથી બૌદ્ધ

પ્રાચીન છે એમ કહીએ તો જૈનો પણ ઓછા પ્રાચીન ન હતા એમ માનવાને વિલકુલ કારણ નથી. કારણ નિર્વાણ પછી વીજા સૈકામાં વિષ્ણુ થયેલા જૈનોના જુદા જુદા જે શ્વેતામ્બરજૈન, અને દિગમ્બર જૈન તે વન્ને પણ ૨૪ તીર્થંકરોને પૂજ્ય માનતા હતા. એ ઉપરથી ૨૪ તીર્થંકરોની કલ્પના જુનીજ ઠરે છે. ૨૪ તીર્થંકર અને ૨૯ બુદ્ધ એ અવતારોની કલ્પના બૌદ્ધોએ જૈનો પાસેથી લીધી કે જૈનોએ બૌદ્ધો પાસેથી લીધી એનો વિચાર કરીએ તો નિર્ણય થઈ ગયેલો છે તોપણ હાલ અમે જે કેટલીક વાતો ઠરાવવાના છીએ તેને યથી કોઈએ ધક્કો લાગતો નથી તે વાતો આ પ્રમાણે છે—

૧ જૈનધર્મ એ બૌદ્ધ ધર્મમાંથી નિકળેલો નથી. તેનો ઉદ્ભવ સ્વતન્ત્ર હોવાથી તેણે બૌદ્ધધર્મમાંથી વિશેષ લીધેલું પણ નથી.

૨ બૌદ્ધ અને જૈન એ વન્નેઓ પણ પોતાનો ધર્મ, નીતિ, શાસ્ત્ર, તત્ત્વજ્ઞાન અને સૃષ્ટિની ઉત્પત્તિની કલ્પનાઓ વિગેરે વધો પ્રકાર બ્રાહ્મણો પાસેથી વિશેષ કરી સંન્યાસિઓ પાસેથી લીધેલો છે. અહિં સુધી જે વિવેચન થયું હતું તે જૈનલોકોના પવિત્રગ્રંથોમાં લખેલી તેઓની દંતકથાઓ વિગેરે પ્રમાણ માનીને કયું હતું. ચાર્યનામના એક મોટા વિદ્વાન હતા તે દરેક વાતમાં વિશેષ ઠંડા ઉતરી વિચાર કરતા અને પછી ઘણી કાઠજીથી

પોતાને યોગ્ય લાગે તે મત જાહેર કરતા હતા, તે આ જૈનપ્રત્યો-
માની દંતકથાઓને પ્રમાણભૂત માનતા ન હતા. નટપુત્રને તે
વચ્ચુલ રાજના હતા પરંતુ જૈનોનો મત સ્થાપન થયા પછી પ્રકટપણે
૧૦૦ વર્ષે છવાણા પ્રધોને પ્રમાણ્ય માનીને તેના ઉપરથી તર્ક
કાઢતા રહેવું તેઓને પસંદ નહોતો. તે કહે છે કે કેટલાક સૈકા-
ઓ સુધી જેઓનું વિશેષ મહત્વ નહોતું એવા સંન્યાસિઓના
અનેક ટોળાઓથી જૈનલોકો ઘૂચ્ચ થયા નહોતા. જૈનોની
દંતકથાઓ બૌદ્ધોની દંતકથાઓ ઉપરથી લીધેલી હોવી જોઈએ.
એવું બાર્ય સાહેબનું મત છે. જ્યારે અનેક સૈકાઓમાં જૈનપત
વિશેષ પ્રકટ થયો નહોતો તે કહ્યું તેઓએ પોતાના પવિત્રમંથો
છત્રી રાખ્યા નહોતા એવું માનીને બાર્ય સાહેબે ઉપરની દલીલો
કરી છે.

જનોનો પન્થ કેટલાક સૈકાઓ સુધી ચિલ્કુલ ક્ષુદ્ર
અવસ્થામાં હોવાને લીધે તેઓએ પોતાના ધર્મમંથો વિગેરે લલેલા
નહી હોવા જોઈએ, વિગેરે દલીલો તેઓએ પ્રમાણીભૂત માનેલા
મંથોમાંની કેટલીક શાસ્ત્રોમાં જેઓનો જુજનાન મતભેદ થયો
તેઓને તેઓએ પોતાથી જુદા રાખ્યા વિગેરે જે હકિકતો છે તે
ઉપરથી તે દલીલો ચર્ચા નથી એટલુંજ નહતું પણ એ ઉપરથી

જૈનલોકો પ્રાચીનકાલે પણ વિલકુલ ક્ષુદ્ર ન હોઈને
ધર્મમતો વિષે કેવલ ઉપર ઉપરની કલ્પનાઓ કરનારા
વિશેષ દર્શિઓ આર હતા એ નિર્વિવાદ સિદ્ધ થાય છે.

ડૉક્ટર લુમાને શ્વેતામ્બર જૈનોના સાત વિભાગો
જે માહિતી આપી છે તે ઉપરથી પણ ઉપરના મતનેજ પુષ્ટિ
છે. વીજા અથવા વીજા સૈકામાં શ્વેતામ્બર જૈનો પાસેથી
અધ્યાત્મવિચારોની વાતમાં મતફેર પડવાથી દિગમ્બર
વિષ્ણુત યથા. અધ્યાત્મવિચારોમાં મતમેદ થયો તોપણ આચાર
વિચારોમાં મતમેદ નહીં હોવાથી શ્વેતામ્બરોએ તેઓને કદી પણ
પાસ્ટદમાં ગણ્યા નથી. આ જુદા જુદા પ્રમાણો ઉપરથી જૈનલોકોના
પવિત્રગ્રંથો પરિણત અવસ્થામાં આવવાના પહેલાં પણ તે લોકો
કેવલ ક્ષુદ્ર અને તેઓના ધર્મમતો અવ્યવસ્થિત અને વીજા ધર્મને
અસહીને બદલનારા, એમ ન યતાં તેઓના મતમાં ચિલકુલ શ્રીણી
શ્રીણી વાતનો પણ નિયમિત ટરાવેલી હતી એમજ માનવું યોગ્ય
લાગે છે. જૈનધર્મગ્રંથો પ્રમાણે તેઓની ऐतिहासिकदन्तकथाઓ
વિષે પણ વિચારતાં જુદી જુદી ગાથાઓમાં જે જે વિસ્તૃત ગુરુપર-

અધ્યાત્મવિચારોમાં મેદ તો છે પણ આચારવિચારોમાં વિશેષ મતભેદ
નિમિત્ત કહેવા ॥

પનાઓ આપી છે તે ઉપરથી તેઓ પોતાના મતના શ્રુતિદાતા તરફ પણ દુર્લ્ભ્ય કરતા નહોતા એ જોઈ શકાય છે. કદાચ એ પરંપરાઓ કલ્પિત હોવી પણ સંભવનીય છે પરંતુ કલ્પમૂલ્યમાં તેઓ જે ગણ, શાસ્ત્ર અને ગુરુસંપ્રદાયની યાદિ આપી છે તે જોઈ બનાવેલી હોય એમ માનવાને કયાં સ્વલ્પ કારણો છે યારુ ? હાલના જૈનોને કલ્પમૂલ્યમાં આપેલી યાદિ શિવાય કેંઈ વિરોધ માહિતિ નથી, અને માહિતી છે એમ તેઓ કહેતા પણ નથી. તેઓએ કેવલ નામોની જે એક વિસ્તૃત યાદિ રક્ષણ કરીને મુકી છે તે ઉપરથી પ્રાચીનકાળના ધર્મપત્રના અનુયાયીઓની માહિતી હોવા તરફ તેઓનું ધ્યાન હતું એ નિર્વિવાદ સિદ્ધ થાય છે.

મૈત્રવર્મના મન્થો વહમરાજાની કારકીર્દીમાં દેવદ્વિગણિ-ક્ષમાશ્રમણના પરિશ્રમથી પરિણત અવસ્થામાં આગ્ર્યા છે એમ ઘણા સારા પંદિતોના મતથી માન્ય થયું છે. દેવદ્વિગણિને પૂર્વે ઉપલબ્ધ થયેલા જુદા જુદા મન્થોના આધારે સિદ્ધાન્તના મન્થો બનાવ્યા. હવે જૈનમન્થો કયા કાલમાં રચાઈ હોવા જોઈએ, એની શોધ કરીશું. જૈનોના સિદ્ધાન્તમન્થો પૈકી આચારક્રમનો પહેલો માત્ર અને સૂત્રપૂજાક્રમ એ માત્રો અતિશય પ્રાચીન હોવા જોઈએ. સૂત્રપૂજાક્રમ સ્વૈતાલીયહિન્દુમાં લખાઈ છે. મૌલોના

ચીજા અનેક ગ્રન્થો વૈતાલીયછન્દમાં લખાણ છે. લલિતવિસ્તાર-
 ગ્રન્થમાંની વૈતાલીયછન્દોવદ્ધ કવિતાઓ કરતાં સુવ્રકૃતાન્ન-
 ગ્રન્થમાંની કવિતાઓનું સ્વરૂપ પ્રાચીન દેસાય છે, એકંદરેરોતે
 અનેક સાધકત્વાધક પ્રમાણોનો વિચાર કરતાં ई. સ. ૪૦૦. વર્ષ
 પહેલાં જૈન ગ્રન્થો રચાણા હોવા જોઈએ એમ દેસાય છે. જૈન-
 ગ્રન્થોમાંના પ્રમાણ માનેલા જે અદ્ભુતગ્રન્થો છે તે તેનાથી પૂર્વેના
 હતા એવું શ્વેતામ્બર અને દિગમ્બર એ બન્નેનું કહેવું છે. તે કહે છે કે,
 પૂર્વેના ગ્રન્થો જ્ઞાન દહાડે દહાડે ચાલ્યું જતાં જતાં આગલ
 વિલકુલ ચાલ્યું ગયું. કોઈ પણ ધર્મસ્થાપકોને પોતાના નવા મતો
 પ્રાચીન આધાર ઉપર ચલાવી દેવાના હોય તો ' ફલાણા પૂર્વગ્રન્થો
 હતા તે આગલ જતાં હુસ થઈ ગયા તેમાંનો જે ભાવાર્થ તે હું
 તમોને કહું છું ' એમ કહેવા માટે જે પ્રાચીન ગ્રન્થો હુસ થયાનું
 ચહાનું ઘણા ઠેકાણે વતાવે છે પરન્તુ જૈનગ્રન્થો માટે એમ
 માનવાનું કારણ નથી. અદ્ભુતગ્રન્થો પૂર્વેના આધારે થયા છે એમ
 જૈનલોકો માનતા નથી. તે તેને અનાદિ માને છે. પૂર્વશબ્દના
 ઉપરથી જ્યારે જોઈશું ત્યારે પણ પૂર્વ એટલે પહેલાં ઉપલબ્ધ
 થયેલા ગ્રન્થો એમ માનવું વિશેષ યોગ્ય લાગે છે. શિત્રાય પૂર્વ-
 ગ્રન્થોનું જ્ઞાન એકી વચ્ચે હુસ ન થતાં ક્રમવાર રીતે હુસ થયું છે.

'જેનોનું' એમ કહેવું છે કે—મદ્દવાદી પછી ૧૪ પૈકી ૧૦ પૂર્વોં ઉપલબ્ધ
 હતા. ૫ ઉપરથી તે કેવલ ત્રોટન છે એમ કહી શકાય નહીં.
 'જેનોના' ૧૪ પૂર્વોં વિષે વિચાર કરતાં એમ દેખાય છે કે, આ
 પૂર્વગ્રન્થો 'જેનોના' પહેલાંના ધર્મગ્રન્થો હોવા જોઈએ. પછી નવા
 ગ્રન્થો થયા છતાં તે ગ્રન્થો જુના થઈ પડ્યા. દષ્ટિવાદમાં ૧૪
 પૂર્વોંનો સમાવેશ થયેલો હતો. આ ગ્રન્થોમાં દષ્ટિ છતાં 'જેનોના'
 અને તેની સાથેના ધર્મના ચતિઓના સિદ્ધાંતોનું નિરૂપણ કરેલું
 હતું એમ દેખાય છે. ૫ પ્રમાણે પૂર્વોંમાં 'મહાવીર' અને 'તેમના'
 પ્રતિસ્પર્ધિમતવાલાના વાદવિવાદનું કથન હોવું જોઈએ એમ લાગે
 છે. દષ્ટિવાદમાં પ્રવાદ વિગેરે શબ્દો વાપર્યા છે. તે ઉપરથી તેમાં
 વાદવિવાદની વાત જોવી જોઈએ એમ લાગે છે, પહેલાં એમ કહ્યું છે
 કે, 'મહાવીર' નવો પન્થ નહીં કાઢનાં પહેલાંના ધર્મમતોમાં મુદ્દાગણા
 કરીને પ્રાચીન મતોનો ઉદ્ધાર કર્યો છે. અર્થાત્ તેમનો પોતાનો મત
 સ્થાપન કરતી વખતે અનેક જુના મતવાદીઓ સાથે વાદવિવાદ
 કરીને પેટલાવોના મનનું તંદન કરીને પોતાનો મત સ્થાપન કરવો
 પડ્યો હતો. કારણ ધર્મગ્રન્થોમાં એમ વચ્ચેની જગત પડે જ છે.
 હવે મહાવીરનું અને તેમના પ્રતિસ્પર્ધિઓનું મહત્ત્વ મહાવીરનું
 પ્રતિસ્પર્ધિમંદહ નહ થયા પછી અર્થાત્ નહીં એવું થયું હતો તે

વ્યવસ્થા લોકોને યદ્યપિ એવા × વાદવિવાદક ગ્રંથોનું મહત્ત્વ લાગતા
 જેવું હોય તોપણ કાલાંતરે તે ગ્રંથોમાંની સુંદરતા નષ્ટ થાયજ
 છટુંજ નહીં પણ આગંલના લોકોને એવા પવિત્રગ્રંથો પણ માનના
 સારા લાગતા નહીં હોય. અર્થાત્ દેશકાલ વદલાયો ત્યારે દેશ-
 કાલને અનુસરીને નવા ગ્રંથો તૈયાર કરવાની જરૂર વિશેષ પડવાથી
 નવા ગ્રંથો તૈયાર કરવા પડ્યા એટલે જુના ગ્રંથો પાછલ પડ્યા એ
 સ્વાભાવિકજ છે. શિવાય એમ પણ કહે છે કે, નવા ગ્રંથો તૈયાર
 થયા પછી કેટલાક વરસો મુધી પૂર્વો ઉપલબ્ધ હતા. પછી હલ્લે
 હલ્લે તે ગ્રંથો લુપ્ત થઈ ગયા. એ ઉપરથી એમ દેખાય છે કે, તે
 પૂર્વગ્રંથોનો જાણી જોઈને કોઈએ નાશ કર્યો એમ નથી પણ તમા
 ગ્રંથોમાં જૈનમિદ્ધાન્તોનું નિરૂપણ વિશેષપદ્ધતિસર થવાથી અને તે
 ગ્રંથોનો વિશેષ પ્રચાર થવાથી પૂર્વગ્રંથો જુના થઈ પડ્યા હોવા
 જોઈએ એમ માનવું વિશેષ પ્રગમ્ન લાગે છે. એકંદર રીતે જૈન-
 ધર્મના ઉદ્ભવ અને વિકાસ એ વીજાર્યા ન થતાં સ્વતંત્ર છે
 એમ મારા મનને મિલ્લ થાય છે.

જૈન ધર્મના ઉદ્ભવ અને વિકાસ વિશેષપદ્ધતિસર થવાથી પૂર્વગ્રંથો જુના થઈ પડ્યા હોવા
 જોઈએ એમ માનવું વિશેષ પ્રગમ્ન લાગે છે. એકંદર રીતે જૈન-
 ધર્મના ઉદ્ભવ અને વિકાસ એ વીજાર્યા ન થતાં સ્વતંત્ર છે
 એમ મારા મનને મિલ્લ થાય છે.

શ્રી: ।

ઉપાધ્યેજીના વસ્ત્રે લેખોનો ટુંકમાં સાર.

વેદશાસ્ત્રસંપન્ન શ્રીવાસુદેવ નરહર ઉપાધ્યે પોતાની મરાઠી માપામાં આ વસ્ત્રે લેખો નિર્મલહૃદયથી લખેલાં એ તો નિર્વિવાદન છે, છતાં કેટલાકોના તરફથી મને એવી સૂચનાઓ મળી કે—આ લેખોમાં કેટલેક ઠેકાણે જૈનધર્મના તત્ત્વોથી વિરુદ્ધ માસે છે, મારી સમજ મુજબ તો પ્રાયઃ લેખક પોતાના વિચારોને આગળ પાછળ જાહેર કરી ગયા છે, કદાચ તેવા અધીતજૈનસાધુના સમાગમના અભાવથી અથવા જૈનધાર્મિકગ્રન્થોના અભ્યાસનો વિશેષ લાભ ન મળવાથી સહેજ ગફલતમાં આવ્યા હોય તો તે સુધારીને વાંચવું એ આપણી (વાંચકની) ફરજ છે.

એકન લેખમાં કોઈની સમજ કેવા પ્રકારની થાય અને કોઈની કેવા પ્રકારની પાય એ દરેકના વિચારો ઉપર આધાર રાખે છે. માટે સૂક્ષ્મ વાતોને છોડી દઈ તેમના મુખ્યવિચારોનો સંબંધ જોડી આપું એટલે આગળ પાછળનો વિચાર કર્યા વગર

કોઈ અજાણ માણસ તેમનું એકાદ વચન માત્ર પકડીને તેનો સંબંધ બેઠ્ઠા વિના આડો અવલો અર્થ કરી વેસે નહીં.

‘ જૈનધર્મ વિષયે બે વોલ. ’

નામના તેમના પહેલા લેખમાં વેદ પ્રથમ કેવી અવસ્થામાં રહ્યો, પછી તેણે કેવું સ્વરૂપ ધારણ કર્યું અને તેથી કેવું બીભત્સ-પણું જગતમાં ચાલતું હતું વિગેરેનું વિવેચન કરેલું છે.

આ વેદનો વિષય તો લેખકના ઘરનોજ હતો.

પછી જૈન અને બૌદ્ધના દયાલુ મહાત્માઓથી તે વેદોક્ત હિંસાકર્મ કેવી રીતે હટવા પામ્યું, તે મહાપુરુષોનો તપ, વૈરાગ્ય અને જ્ઞાન કેટલી વધી ઊંચી હદનું હતું અને તેમણે લોકો ઉપર કેટલો વધો અપરિમિત ઉપકાર કરેલો વિગેરે જણાવેલ છે.

છેવટમાં ળીજા પણિડતોને પણ જૈન અને બૌદ્ધોના ગ્રંથોમાં રહેલાં અગાધતત્ત્વગ્નોને જોવાની મલામણ કરી લેખની મમાસિ કરેલી છે.

‘ જૈનધર્મની ઉત્પત્તિ અને વિકાસ. ’

આ મયાલાના ળીજા લેખમાં—પ્રથમ સંસ્કૃતગ્રંથોને પ્રાચીનતાનું મ્થાન આપી બૌદ્ધોના ગ્રંથોને વિશેષ પ્રાચીન ઠરાવ્યા

औत्तरीय बौद्धग्रन्थोनी अधिक प्राचीनता ठहरावी तेना जटलीज प्राचीनता जैनधर्मना ग्रन्थोने आपेली छे. परंतु जैनोना ग्रन्थोनुं धोरण घणुंज जुदा प्रकारनुं छे ए पण स्पष्टपणे दर्शावितुं छे.

आगत जतां जैनधर्मना नायक महावीरप्रमुनुं अने बौद्ध-धर्मना नेना बुद्धभगवानुनुं हुंक वृत्तान्त आलेखी ते बने धर्मनाय-कोने भित्ति ठराववा प्रयत्न करेल छे अने बने धर्मोना आचारो विचारोने अरससरस सरस्तावीने ते कोनामांधी कोनामां गया हरो विगोरे अनेक कल्पनाओ करीने पृ. ४९ मां फरीधीएकी तर्क उठावी के—जैन अने बौद्ध ए बनेना आचार विचारोना उद्भव कयांपी थयो हरो ? ब्राह्मणो पासेथी के तेमना संन्यासिओ पासेथी ? छेवेट पृ. ५४ मां तो एवो निश्चय करी देवामां आब्यो के—जैनोए बौद्धोनुं अनुकरण न करनां ब्राह्मणो पासेथी ते नियमो लोवा एन सिद्ध धाय छे.

एन पृष्ठनी टीपमां अमोए जगाव्युं हतुं के—अनेक मूहमतत्व-ग्रन्थोने निरूपण करनारा जैनधर्मिओने यमनियमादि जेवी सामान्य बाबतो बीजा पासेथी लेखानी संभवि शके नहीं. आगत जतां

લેખકના પળ એવાજ પ્રકારના અનેક ખુલાસા જોવામાં આવશે. તે
ખુલાસા નીચે પ્રમાણે—

(૧) પૃ. ૧૯ માં “ હિન્દુજ્ઞાનમાં જ્ઞાનની સંપૂર્ણ અવસ્થા
સુધીનાં જુદાં જુદાં પગથિયાં માનેલાં છે પણ એ વિષયે જૈનોનો
સ્વતન્ત્રજ મત છે. એ સંત્રન્ધી તેઓની પરિભાષા બ્રાહ્મણો કરતાં
અને બૌદ્ધો કરતાં બિલકુલ જુદી છે. ”

અહિં વિચાર કરવાનો એ છે કે મોક્ષની પૂર્ણ અવસ્થાનો
પાયો સર્વ મતોમાં મુખ્યપણે જ્ઞાન ઉપરથી રચાઈ છે. જ્ઞાનાદત્તે
ન મુક્તિઃ એવું વેદવાક્ય પણ છે તેનો વિચાર હજારો શ્લોકોના
વિસ્તારથી જૈનગ્રન્થોમાં કરેલો છે. જ્યારે તેવા મુખ્ય મુખ્ય વિષ-
યોમાં પણ જે જૈનધર્મ વીજા કોઈની પણ અપેક્ષા રાખતો નથી તેવા
સ્વતન્ત્રમત (જૈનધર્મ) વાલાને યમનિયમાદિ જેવી સામાન્ય વાતનો
વીજા પાસેથી લેવાની કેવી રીતે જરૂર પડે ? અર્થાત્ નજ પડે એમ
અર્યાપત્તિન્યાયથી ભેગ્વકે સ્વયં મિદ્ધ કમી જતાવ્યું છે.

(૨) પૃ. ૬૨ માં “ જૈનધર્મ એ બૌદ્ધધર્મમાંથી નિકળેલો નથી,
તેનો ઉદ્ભવ સ્વતન્ત્ર હોવાથી તેણે બૌદ્ધમાંથી વિશેષ લીધેલું પણ
નથી. ”

(૩) પૃ. ૬૨ માં “ બૌદ્ધ અને જૈન એ બન્નેઓ પળ પોતાનો ધર્મ, નીતિ, શાસ્ત્ર, તત્ત્વજ્ઞાન અને સુદિની કલ્પનાઓ વિગેરે બધો પ્રકાર વ્રાહ્મણો પાસેથી વિશેષ કરી સંન્યાસિઓ પાસેથી લીધેલો છે, અર્હિ સુધી જે વિવેચન કર્યું હતું તે માત્ર તેમની દન્તકથાઓ વિગેરેને પ્રમાણ માનીને કર્યું હતું પણ પુલ્ત વિચાર કરનાર સાર્ય સાહેબ તે દન્તકથાઓ ઉપરથી અનુમાન કરી યેસવાતું યોગ્ય માનતા નહતા. ” इत्यादि.

આ કવરથી હેતુકે એ સિદ્ધ કરી ચતાવ્યું છે કે—જૈનોના મુખ્યસિદ્ધાન્તોને જોતાં પૃ. ૪૬ થી તે પૃ. ૬૨ સુધી જે જે અનુમાનો કરી ચતાવ્યાં છે તે ચર્ચાર્થપણે યણાં નથી.

(૪) પૃ. ૬૪ માં “ જૈનલોકો પ્રાચીનકાલે પણ વિલકુલ ક્ષુદ્ર ન હોઈને પોતાના ધર્મમતો વિષે કેવળ ઉપર ઉપરની કલ્પના કરનારાઓ કરતાં વિશેષ હોંશિયાર હતા એ નિર્વિવાદ સિદ્ધ થાય છે. ”

આ હેતુથી તો અમોને એ વિચાર ઉદ્ભવે છે કે—બૌદ્ધધર્મના અને વ્રાહ્મણધર્મના તત્ત્વો કરતાં પણ જૈનધર્મના તત્ત્વો હેતુકને કેટલાકવા મહત્ત્વવાળા મામમાન થયા હશે વાર ?

આમજ નતાં હેતુકે ગણાવ્યું છે કે—“ જૈનોના ચૌદપૂર્વજુ જ્ઞાન ચર્ચાપ હુત થઈ ગણું છે તોપણ તે જૈનોની ચાનો કલ્પિત નથી

ચૂળ સત્યરૂપજ છે” ઇત્યાદિ લખીને છેવટમાં “જૈનધર્મનો ઉદ્ભવ અને વિકાસ એ વીજામાંથી ન થતાં સ્વતન્ત્રજ છે” આ છેવટના ફક્ત રાંધી વિચાર કરીએ તો પણ જૈનોએ પોતાના આચારો અને વિચારો વીજા કોઈની પાસેથી લીધા નથી એ ચોકસાઈ ચોકસું લેખકે સિદ્ધ કરી વતાવ્યું છે. ઉદાહરણ તરીકે—પૃ. ૧૭ માં લેખક લખે છે કે—

“ હાલમાં ભારતીયલોકોના જે આચાર વિચાર અને ધર્મસંસ્થાઓ છે તેઓમાં જૈન ધર્મસંસ્થા અને વિચાર મઠી ગણા છે. એ નગર પ્રદક્ષિણા, આલંદીની પાલ્લવી, પોતાના ષોડશોપચારની પૂજા, નૈવેદ્ય-સમર્પણ વિગેરે જૈનધર્મિઓના સાથે તુલના કરી જોતાં તરત ધ્યાનમાં આવશે. ” તથા પૃ. ૧૮ માં “ ભારતીય લોકસમાજમાં જૈન અને બૌદ્ધધર્મ એટલો વધો વ્યાપી ગયો છે કે—પૌરાણિક ધર્મમાં અને પછીના પંથમાં તેમના (જૈનધર્મના) આચારવિચારોનું અને તેઓની ધર્મપદ્ધતિનું તાદાત્મ્ય થઈ ગયું છે, એ ભગવદ્ગીતાદિગ્રંથોમાં બૌદ્ધોના નિર્વાણાદિશબ્દો જે ચિલ્કુલ હીન થઈ ગયા છે તે ઉપર તરત ધ્યાન આપવા જેવું છે. પછી જૈનધર્મનો દ્વેષ કરતાં કરતાં અમારા આચાર વિચાર ઉપર, મન્દ્યાપૂજાદિ વિવિધો ઉપર, હંમેશાં ચાલવાના મનોવ્રો ઉપર પણ તેનો અમર થયેલો છે. ”

પૃ. ૧૯ માં “ ભગવત્ગણ્ડમાં તો શું પણ આત્મા જગત્ ઉપર વ્રતે

ધર્મોદ્ધર કેટલો સધો અપરિમિત ઉપકાર કર્યો છે એ નજરે આવ્યા પછી હાલના યગન્માંના પ્રચલિત ધર્મો તથા બૌદ્ધ અને જૈન ધર્મો ઇમનો જેવો જેવો સંતન્વ તેઓની (પण्डितોની) નજરમાં આવતો જશે તેમ તેમ આ નવીન મહેત્રી વિલક્ષણ રત્નોની અગાધ સ્થાણ દેખીને તેઓનું મન આનન્દસાગરમાં તહીન થઈ જશે જટલું આ ટેકાણે કહેવું થત છે. ”

લેખકના આ શાકયોધી પણ એન સિદ્ધ થાય છે કે—હિન્દુ-ધર્મના આચારોનું, વિચારોનું અને તેમની ધર્મપદ્ધતિનું મૂલમ્પાન તે જૈનધર્મના ગ્રન્થોનેજ આધારી છે. અને તેથીજ તે ધર્મો યત્નિયુ સોભાપાત્ર થણા હોય એ પણ લેખકના વિચારોથીજ સિદ્ધ થાય છે. इत्यलं विप्नरेण.

સંપ્રાદય.

ॐ

परमहंसश्री योगजीवानन्दस्वामिजीનો पत्र ।

आ दुनियामां घणा माणसो तो पोताना धर्ममां चालता आवेला गमे तेवा विचारोने वळ्ळीनेज रहेला होय छे. कदाच कोई कोई पंडितो बीजाना धर्ममां रहेला महत्त्वना विचारो जाणी शंके छे अने विचारो पण शके छे छतां पोताना व्यवसायमां फसेला होवाथी गौणपणामां गणी कांढे छे, अने केटलाक पंडितो तो वातचितना प्रसंगमां बीजामां रहेला महत्त्वना विषयोने मुख्थी कही पण बतावे छे, अमुक धर्ममां अमुक विचारो विचार करवा जेवा छे. परन्तु खरी लागणीथी तो कोई महात्मा पुरुषोज बीजाधर्मना तत्त्वोनो अभ्यास करी तेनी वामनाथी वासित थवाथी खेरखरं अन्तःकरण महमहाट्वालुं थया पछी लोकप्रसिद्धिमां मुंकी शके छे. कदाच एकाद पण्डितना तेवा विचारो बहार पडेलो होय तो तेमां शुं सन्य छे अने शुं अमन्य छे ते जाणवानी दग्गार कर्या विना मात्र पोतानो कको खगे करवाना हेतुथी तेनो यद्वा तद्वा पणे उत्तर बडी काडीनें ओकोमां तेने समनचिनानो ठराववा प्रयत्न करे छे, पण ए. वान

તત્ત્વજ્ઞપુરુષોને કરવી તે યોગ્ય ન ગણાય. મહે અમાણ ગમે તેમ બોલે.

અમો એ જૈનવર્મવિપયના વિચારો જે ઉપાધ્યેયોના ગણા છે તે પ્રસિદ્ધિમાં મુકયા છે છતાં પણ કોઈના મનમાં એવી શંકાનો પણ ઉદ્ભવ થવા પામે કે—આ એકજ માણસના વિચારો સરા છે એમ આપણાથી કેવી રીતે નિશ્ચય થઈ શકે ? માટે અમો આગળ બીજા પણ અનેક પંડિતોના નાના મોટા લેખો જે અમારા જોવામાં આવ્યા તેમાંના કેટલાક લેખો આ લેખસંગ્રહમાં દાખલ કરી વાંચકોને વિચાર કરવાની મુગમતા કરી આપવાનું દુરસ્ત ધારી ટાંકી બતાવી દીધી. જુઓ કે—જેવી રીતે વેદશાસ્ત્રસંપત્તિ ઉપાધ્યેયોનો પહેલો લેખ છે તેના અભિપ્રાયોને પ્રાયઃ મળતો વેદશાસ્ત્રમાં નિષ્ણા આ એક પરમહંસ કે જેમણે કોઈ પણ જૈનનો સમાગમ થયા વગર અમારા ગુરુવર્ય મહારાનાના હાથથી લખાણના માત્ર જેન પ્રન્યોના પરિચયથી પ્રન્યકારનો પત્તો મેઝવી પોતાના અંતઃકરણનો ઉભરો કેવલ પત્રદ્વારાજ કેવી રીતે ઠાઠવ્યો છે તે આ ઢેકાળે દાખલ કરીને બતાવું તો તે અસંભવ નહીં ગણાય.

तत्त्वनिर्णयप्रासाद ग्रन्थ पृष्ठ १२६ मां प्रगट यएलो पत्र नीचे प्रमाणे छे—

पूर्वपक्ष—ऐसे महात्मा योगजीवानंदसरस्वतीस्वामीजी कौन है ?

उत्तरपक्ष—संवत् १९४८ आषाढ सुदि १० मीका लिखा एक पत्र गुजरांवाले होके हमारे पास (अर्थात् प्रयंकार आत्मारामजी महाराजाके पास) माझापट्टीमें पहुँचा तिस पत्रको वांचके तिस लिखनेवाले निःपक्षपानी और सत्यके ग्रहण करनेवाले महात्माकी बुद्धिको कोटीशः बन्यवाद दीया और निमके जन्मको सफल माना सो असली पत्र तो हमारे पास है निमकी नकल अक्षर अक्षर हम यहाँ मध्यजन पाठकोंके वांचने वांन्ते दाखिल करते हैं.

स्वामि श्रीमज्जेन्द्रचरणकमलमधुपायितमनस्क श्रीलक्ष्मीशुक्ल परिव्रान्तकाचार्य समधर्मप्रतिपालक श्रीआरमारामजी तमसच्छीष श्रीमन्मन्त्रिभूतिविजयशिष्यश्रीमृगजीको परिव्रान्तक योगजीवानंदस्वामी परमहंसकाप्रदाक्षणात्रयपूर्वकं समाप्रार्थनमेतत् ॥

छेमें बांध मैं अनेक राजा प्रजाके सभाविनय करे देखा व्यर्थ मगज
 मारना हैं इतनाही फलसाधनांश होता है कि राजे लोग जानते
 समझते हैं फलाना प्ररूप बड़ा भारी विद्वान् है परंतु आत्माको
 क्या लाभ होसकता देखा तो कुछ भी नहीं । आनं प्रसंगस्त
 रेलगाडीमें उतरके बटिंटा रावाकृष्णके मंदिरमें बहुत दूरसे आनके
 देरा किया था सो एक जैनशिष्यके हाथ दो पुस्तक देखे, तो
 जो लोग (दो चार अच्छे विद्वान् जो मुझसे मिलने आये) ये
 कहने लगे कि ये नास्तिक (जैन) ग्रंथ है इसमें नहीं देखना
 चाहिये अंत उनका मूर्खपणा उनके गले उतारके निरपेक्षबुद्धिके
 द्वारा विचारपूर्वक जो देखा तो वो लेख इतना सत्य वो निष्पक्ष-
 पानी लेख मुझे देखपडा कि मानो एक नगत् छोड़के दूसरे जगत्में
 आन खंड हो गये, और आनाल्यकाल ७० वर्षमें जो कुछ अध्ययन
 करा वो वैदिकधर्म बांधे फिरा सो व्यर्थसा मालूम होने लगा.
 जैनतत्वादर्श वो अज्ञाननिमिरभासकर इन दोनों ग्रंथोंको तमाम
 राशिदिक् मनन करता बैठा वो ग्रंथकारकी प्रशंसा चरानता
 बटिंटेमें बैठा हूँ संतुबंधरामेधरयात्रामे अब मैं नैयाज्देश कडा
 हूँ । परंतु अब मेरी ऐसी अस्वामान्य महती इच्छा मुझे सताय
 रही है कि किसी प्रकारसे भी एकवार आपका मेरा समागम वो

परस्पर संदर्शन हो जावे तो मैं कृतकर्मा होजाऊं ! महात्मन् हम संन्यासी है आजतक जो पांडित्यकीर्तिलामद्वारा जो सभाविजयी होके राजा महाराजाओंमें ख्यातिप्रतिपत्ति कमायके एक नाम पंडिताईका हांसल करा है, आज हम यदि एकदम आपसे मिले तो वो कमायी कीर्ति जाती रहेगी । ये हम खूब समजते वो जानते है परंतु हठधर्म भी शुभपरिणाम शुभआत्माका धर्म नहीं । आज मैं आपके पास इतना मात्र स्वीकार कर सकता हूं कि प्राचीनधर्म परमधर्म अगर कोई सत्यधर्म रहा हो तो जैनधर्म था. जिसकी प्रभा नाश करनेको वैदिकधर्म वो पट्टशास्त्र वो ग्रंथकार खड़े भये थे. परंतु पक्षपातशून्य होके कोई यदि वैदिकशास्त्रोपर दृष्टि देवे तो स्पष्ट प्रतीत होगा कि वैदिकवातें कही वो लीई गईं मां सब जैनशास्त्रोंसे नमूनाईकटी करी है इसमें संदेह नहीं. कितनी कवांत ऐसी है कि जो प्रत्यक्ष विचार करे बिना मिथ्य नहीं होती है. संवत् १९४८ मितो आषाढ सुदि १॥

पुनः अवदन यह है कि यदि आपकी कृपाकरी पाई तो एक दस मिनटके उद्यम करूंगा । इति योगानंदस्वामी किंवा योग-जीवानंद. भगवन् स्वामि ।

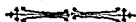
॥ मातां वयस्यो को यथा ॥

योगयोगानुगामी द्विममननमनिः शारदारधिरसो
दिग्गजेतानेतनेता मतिनुतिगतिभिः पुनिनो मिश्रुमिहः ।

मीयादायादयात्री खलनलदलनो लोललीलस्वलस्रः
केदारौदास्यदारी विमलमधुमदो—हामवामप्रमत्तः ॥१॥

इस श्लोकके ११ अर्थ है যেসব অথ জৈনপ্রশংসা वो धीमा-
त्मारामजीकी विभूतिकी प्रशंसा निकले है प्रत्येक पुण्योंके बीचका
जो अक्षर है वो तीनवार एक अक्षरको कहना चाहिये ऐसा काव्य
दशवींश श्लोक बनाय के अक्षर चाहता था कि जैनतत्त्वादश वो
अज्ञाननिमिरभास्करमें जैनदेवप्रशंसा होनी चाहेती थी । एकवार
आपको मिलने बाद अपना सिद्धांतका निश्चय फिर करना बने
तो देखी जायगी ॥

यह लेख उनका एक कागजके टुकड़ेमें अलग था यह सर्व
लेख पूर्वोक्त महात्मा का है ॥

* आ काव्यजुं चित्र साधनना अमात्रे अमोए दाखल करेहुं नथी
माटे जेन ओवानी इच्छा होय तेमजे साधनिर्णयप्रासाद ग्रन्थ पृ. ५२८
मां जोई लेखुं.

श्रीसुजनसम्मेलनम्

नाम

सर्वतन्त्रस्वतन्त्रसत्सम्प्रदायाचार्यस्वामिराममिश्रशास्त्रिप्रणीते
जैनधर्मविषये व्याख्यानदशके प्रथमव्याख्यानम् ।

॥ श्रीमते रामानुजाय नमः ॥

सज्जन महाशय !

आज बड़ा सुदिन और माङ्गलिक समय है कि हम भारत-
वर्षीय जिनके यहाँ सृष्टिके आदिकालहीसे सभ्यता, आत्मज्ञान,
परार्थे आत्ममर्पण, आत्माकी अनाद्यन्तता ज्ञान चला आया
है, बल्कि समयके फेरसे कुछ पुरानी प्रणिष्ठा पुरानी सी पड़गयी
है, वे इस स्थानमें एकत्र हुये हैं, अवश्यही इसे सौभाग्य
मानना, और कहना चाहिये, क्योंकि वैदिक मत और जैन मत
सृष्टिकी आदिसे बराबर अविच्छिन्न चले आये हैं, और इन

१ गणने विधावन्ता यस्य प्रथमं नाम घोष्यत ।

सर्वतन्त्रस्वतन्त्रोऽसौ राममिश्रमुधरधरम् ॥

दोनों मजहबोंके सिद्धान्त विशेष घनिष्ठ समीप संबन्ध रखते हैं, जैसा कि पूर्वमें मैं कह चुका हूँ और जैसा कि—सत्कार्यवाद, सत्कारणवाद, परलोकास्तित्व, आत्माका निर्विकारत्व, मोक्षका होना, और उसका नित्यत्व, जन्मान्तरके पुण्यपापसे जन्मान्तरमें फलभोग, व्रतोपवासादिव्यवस्था, प्रायश्चित्तव्यवस्था, महाननपूजन, शब्दप्रामाण्य इत्यादि समान हैं, बस तो इसी हेतु श्रुते यहाँ यह कहते हुए मेरा शरीर पुलकित होता है कि—आज का यह हमारा जैनोंके सङ्ग एकस्थानमें उपस्थित होकर संभाषण वह है कि जो चिरकालके चिहुंड़ भाई भाईका होता है। सज्जनों ! यह भी याद रखना जहाँ भाई भाईका रिस्ता है यहाँ कभी कभी लड़ाईकी भी लीला लग जाती है, परन्तु याद रहे उसका कारण केवल अज्ञानही होता है।

इस देशमें आज कल अनेक अन्यन्न जन बौद्धमत और जैनमतको एक जानते हैं, और यह महा भ्रम है। जैन और बौद्धोंके सिद्धान्तको एक जानना ऐसी भूल है कि—जैसे वैदिक सिद्धान्तको मान कर यह कहना कि पेंदोंमें वर्णाश्रमव्यवस्था नहीं है, अथवा जातिव्यवस्था नहीं है, अथवा यह कहना कि द्विजोंने शुद्रोंको शूद्र मूठ छोड़ा बनाकर उन्हें बड़े ईश दिवे,

अब हम उन्हें केशमुक्त करेंगे । सज्जनों ! आप जानते हैं दुनियामें रुपया बहुतही आवश्यक वस्तु है, और वह बड़ेही कष्टसे मिलता है । यदि कोई उसका सीधा और उत्तम द्वार है तो—शिल्प, और सेवा, तो अब ध्यानसे जानना, कि द्विजोंमें ब्राह्मण, क्षत्रिय सबसे बड़े समझे गये हैं, उन्होंने अपने हाथमें आवश्यक बात कोई न रक्खी । ब्राह्मणोंने अपने हाथमें केवल कुशमुष्टि रक्खी, और क्षत्रियोंने खड्गकोशमुष्टि रक्खी । तब भला देखो तो जिन्होंने अपने हाथमें निकम्मी चीजें रख कर वैश्योंको कृषिवाणिज्य दे डाला, और शूद्रोंको उससे भी बढ़ कर शिल्प और सेवा दे डाली । सज्जनों ! जानते हो—शिल्प कौन चीज है ? शिल्प वह है कि जिसके कारण इंग्लैंड जगतका बादशाह है, नहीं २ कहो शाहनशाह है, और जिसके अभावही से हमारा देश, देश इसे क्या कहें, जन्मभूमि, जननी, भारतभूमि रसातलको जा रही है । विचारका स्थान है जब शिल्प शूद्रोंके हाथमें दे डाला तब तो वैश्य भी विचारे शूद्रोंके पीछे पड़ गये, क्योंकि कृषिमें देवीआपत्तका भय रहता है, और वाणिज्यमें तो और भी अधिक आपत्ति है, मगसे अच्छी शूद्रोंकी जीविका है । शिल्प, और सेवा, जिसके न कोई आपत्त है न तो नुकसान । तब ही तो कहा गया है—

स्वर्गपुण्यमयीं पृथ्वीं चिन्वन्ति पुरुषाग्रयः ।

शूराश्च कृतविद्याश्च ये च जानन्ति संवितुम् ॥

तब तो देखनेका स्थान है कि क्षत्रियकी जीविका तो हथेलीमें जान रख कर है और ब्राह्मणकी तो उससे भी कठिन है । जब वह बारह और बारह चौबीस वर्ष विद्यार्जन करेगा तब वह जीविका करेगा परन्तु शुद्धका जीवन कैसा सुलभ है । जहाँ पर देखो वहाँ पर सर्वत्र शुद्धों पर अनुग्रह है—

न शुद्धे पातकं किञ्चिन्नच संस्कारमर्हति ।

द्विजोंके लिये मनुन नियम किया है कि वे कलां पलां देशमें निवास करें । परन्तु शुद्धोंके लिये वे कहते हैं—

एतान् द्विजातयो देशान् संश्रयेरन् प्रयत्नतः ।

शुद्धस्तु यत्र कुत्रापि निवसेद् वृत्तिर्कर्मितः ॥

१ आ पृथ्वी सोनाना पृथ्वीमयी छे. ते पृथ्वीने श्रमा पुरयो, विद्यावाला, अने राजादिपत्नी सेवा करवानुं जाणे छे एवा भण पुरोवोच सुंदी ग्या छे ॥ सं०

२ शुद्धोंमां कोई पातक नथी तम संस्कारनी जरूर पण नथी ॥

३ ब्राह्मणों आ बतावेला देशोमाज रह पण शुद्ध तो पोतानी आ-जीविका माटे गमे त्या रही शके ॥ सं०

तब तो शूद्रोंके लिये मनुने देशकी यथेच्छ आज्ञा दी ! अब क्या चाहिये ।

बस तो इस रीति पर यह भी अज्ञोंकी दन्त कथा है कि जैन और बौद्ध एकसमान हैं । सज्जनों ! बुरा न मानों, और बुरा माननेकी बातही कौनसी है ? जब कि खाद्यखण्डनकार श्रीहर्षने स्वयं अपने ग्रन्थमें बौद्धके साथ अपनी तुलना की है, और कहा है कि हम लोगोंसे [याने निर्विशेषाद्वैतसिद्धान्तियोंसे] और बौद्धोंसे यही भेद है कि—हम ब्रह्मकी सत्ता मानते हैं, और सब मिथ्या कहते हैं, परन्तु बौद्धशिरोमणि आध्यत्मिक सर्व-शून्य कहता है, तब तो जिन—जैनोंने सब कुछ माना उनसे नफरत करने वाले कुछ जानते ही नहीं, और मिथ्या द्वेषमात्र करते हैं यह कहना होगा ।

सज्जनों ! जैनमतसे और बौद्धसिद्धान्तसे जमीन आसमानका अन्तर है । उसे एक जान कर द्वेष करना यह अज्ञानोंका कार्य है । सबसे अधिक वे अज्ञ हैं कि जो जैनसम्प्रदायसिद्ध मेलोंमें विघ्न डाल कर पापभागी होते हैं ।

सज्जनों ! आप जानते हैं जैनोमें जब रथयात्रा होती है

तब किसकी मूर्ति खमें बिरानती हैं ? सज्जनों ! देव, गन्धर्वों से लेकर पशु, पक्षि, पर्यन्त जो पूजा की जाती है वह किसी मूर्तिकी ? अथवा मट्टी पत्थरकी ? नहीं की जाती है, जो, ऐसा जानते हैं वे ऐसे अज्ञ हैं कि—उन्हें जगत्में डेढ़ अकल माधुम होती है—याने एकमें आप स्वयं, आधीमें सब जगत् । क्या मूर्तिपूजक मूर्तिनिन्दकोंसे भी कम अकल हैं ?

सज्जनों ! मूर्तिपूजा वह है कि जिसे मूर्तिनिन्दक नित्य करते हैं परन्तु यह नहीं जानते कि इस्में हमारी ही निन्दा होती है । देखिये ऐसा कौन देश, नगर, ग्राम, वन, उपवन है कि जहाँ पूज्य महारानी विक्टोरियाकी मूर्ति नहीं है और लोग उसे पवित्रभावसे पूजन नहीं करते ? । ठीक ही है ।

गुणाः सर्वत्र पूज्यन्ते । पदं हि सर्वत्र गुणैर्निधीयते ।

जब उनमें ऐसे गुण थे तो उनकी पूजा कौन न करे ? । बस तो अब आपको दोल्की पोल अवश्य ज्ञात हुई होगी, मिशनरीलोगोंकी मूर्तिपूजननिन्दा देख करही हमारे (मनहरी

न सही देशभाई ब्रह्मसमाजी आर्यसमाजी) देशवासी मूर्तिनिन्दा करने लगे हैं ।

सज्जनों ! बुद्धिमान् लोग जब गुणकी पूजा करते हैं तब जैसी हमारी पूज्यमूर्तियोंमें पूज्यताबुद्धि है वैसेही जहां पूजायोग्य गुण है वहाँ सर्वत्र पूजा करनी चाहिये । सज्जनों ! ज्ञान, वैराग्य, शान्ति, क्षान्ति, अदम्भ, अनीर्ष्या, अक्रोध, अमात्सर्य, अलोलुपता, शम, दम, अहिंसा, समदृष्टिता इत्यादि गुणोंमें एक एक गुण ऐसा है कि जहाँ वह पाया जाय वहाँ पर बुद्धिमान् पूजा करने लाते हैं तब तो जहाँ ये पूर्वोक्त सब गुण निरतिशयसीम होकर विराजमान हैं उनकी पूजा न करना अथवा गुणपूजकोंकी पूजामें बाधा डालना क्या इनसानियतका कार्य है ? महाशय ! वैदिक जन ! अथवा मूर्तिपूजाविद्वेषि नूतनमजहबी सुजन जन ! जैनोंमें जिनका रथ प्रायः निकलता है वह किनका निकलता है ? आप जातने हैं ? वे महानुभाव हैं पारसनाथ स्वामी, महावीर स्वामी भिनदेव और ऐसेही ऐसे तीर्थंकर तब तो उनकी पूजाका विरोध करना अथवा निन्दा करना यह अज्ञका कार्य नहीं है ? सुजनों ! आपने कभी यह श्लोक सुना है जिनमें पार्श्वनाथस्वामीके विषयमें कामदेव और उनकी पत्नीका सम्वाद है ।

कोऽयं नाथ ! निनो भवंत्तव वशी हूँ हूँ प्रतापी प्रिये !

हूँ हूँ तर्हि विमुञ्च कातरमते ! शौर्यावलेपनित्याम् ॥

मोहोऽनेन विनिर्जितः प्रभुसौ तत्त्विकुराः के वय-

मित्येवं रतिकामन्यविषयः पार्श्वः प्रभुः पातु नः ॥

सज्जनों ! जिनके ब्रह्मचर्यकी स्तुति काम और रति करते हैं वे कैसे हैं ? जिसकी दृश्यादीको चोर सराहें वही तो दृश्यादि हैं । पूरा विश्वास है कि अब आप जान गये होंगे कि वैदिक सिद्धान्तियोंके साथ जैनोंके विरोधका मूल केवल अज्ञाकी अज्ञता है और वह ऐसी अज्ञता है कि अनेक बार पूर्वमें उस अज्ञताके कारण अदालत हो चुकी है । सज्जनों ! अज्ञता ऐसी चीज है उसके कारण अनेक बेर अनेक लोग बिना जाने बड़े दूसरेकी निन्दा कर

१ ध्यानासुड भगवान् पार्श्वनाथने देसीने-रति पोताना पति काम-
देवने पुछे छे-हे नाथ ! आ कोण छे ? उ० जिनदेव छे । प्र. शुं नमारा
वंशमां छे ? । उ. ना ना, ए, नो पणा प्रतापी छे । अं कातरमति !
जगत्तेन वश करवा रूप आ तारा शौर्यपणाना गर्वने छोट, हे प्रिये ! एते
मोहने जितयावाला जगत्तना प्रभु छे, अमे तो एना किछो, एमना आगळ
अमारो शो दिताय !, जेमता विषयमां रति अने कामदेव लावा प्रकारनो
यातालाप करी एया छे तवा पार्श्वनाथ प्रभु अमारु रक्षण करो ॥ सं० ॥

बैठते हैं । थोड़े ही दिनकी बात है कि—किसीने नये मजहबी जोशमें आकर जैनमतमें मिथ्या आरोप किये और अन्त-में हानि उठाई । मैं आपको कहाँ तक कहूँ बड़े २ नामी आचार्योंन अपने ग्रन्थोंमें जो जैनमतखण्डन किया है वह ऐसा किया है कि जिसे सुन देख कर हँसी आती है ।

मैं आपके संमुख आगे चल कर स्याद्वादका रहस्य कहूँगा, तब आप अवश्य जान जाँयगे कि वह एक अभेद क्लृप्ता है, उसके अंदर मायामय गोले नहीं प्रवेश कर सकते । परंतु साथही खेदके साथ कहा जाता है कि अब जैनमतका बुढ़ापा आगया है, अब इसमें—इने गिने साधु, गृहस्थ, विद्यावान् रह गये हैं । जैसे कि साधुवर्य परमोदासीनस्वभाव, आत्मविज्ञानपरायण, —ज्ञानविज्ञानसंपन्न श्रीधर्मविजयजी साधुसंप्रदायमें हैं, और गृहस्थोंमें तो विद्वानोंकी संख्या और भी कम है, जहाँ तक मुझे यादगारी और जानकारी है—पण्डितशिरोमणि पन्नालालजी न्यायदिवाकर, इस मतके अच्छे जानकार हैं और उनके कारण जैनसंप्रदायकी बड़ी प्रतिष्ठा है और नाम है । और नवीन गृहस्थमण्डलीमें होनहार और जैनसंप्रदायको लाभ पहुँचाने की योग्यतावाले—खुरजाके सेठ मेवाराम जी हैं, वे शास्त्रानु-

रागी हैं और उन्होंने अपने यहाँ एक स्वरूपाविरूपा संस्कृतपाठशाला स्थापित की है, और उस पाठशालामें विविधविद्याविशारद प्रसिद्धनामा श्रीमान्-पण्डित कण्डी-प्रसादजी मुकुल जैसे धुरन्धर अध्यापक हैं । देखा जाता है कि इस पाठशालाका फल उत्तम है । पण्डित श्यामसुन्दर वैश्य इसी पाठशालाके फल स्वरूप हैं जिनका शास्त्रमें अच्छा अभिनिवेश है । आशा है कि यह पाठशाला जैनलोगोंमें विद्याप्रचारकी मूलभूत होगी । संजनों । एक दिन वह था कि जैनसंप्रदायके आचार्योंके हुक्मसे दसों दिशाएँ गूँज उठती थी, एक समयकी वार्ता है कि हमारीही (याने वैदिकसंप्रदायी वैष्णवने) किसी सांप्रदायिकने हेमचन्द्राचार्यजीको देस कर (जोकि संन्यासवेषके थे) कहा ।

आगतो हेमगोपालो दण्डकम्बलमुद्रहन् ।

बस तो फिर क्याथा उन्होंने मन्दमुसुकानके साथ उत्तर दिया कि ।

१ सुबो भाईओ । दंड अने काबलने धारण करतो पेलो हेम गोव-
लीओ आवे छे.

पंडुदर्शनपशुप्रायाँश्चारयज्ञैनवाटके ॥

सज्जनों ! इस श्लोकके पूर्वाद्वि और उत्तराद्वि को सुन कर आप लोग खूब जानगये होंगे कि पूर्वसमय पर आपसमें विद्वानोंके हँसी ठठोल भी कैसे होते थे । ये महानुभाव हेमचन्द्राचार्य व्याकरणसे लेकर दशनशास्त्रपर्यन्त सर्वविषयमें अप्रतिम आचार्य थे । सज्जनों ! जैसे कालचक्रने जैनमतके महत्वको ढांक दिया है वैसेही उसके महत्वको जानने वाले लोग भी अब नहीं रहगये । “ रज्जव साचे सूर को धैरी करे बखान ” यह किसी भाषाकविने बहुतही ठीक कहा है । सज्जनों ! आप जानते हो मैं—वैष्णवसंप्रदायका आचार्य हूँ यही नहीं है मैं उस संप्रदायका सर्वतोभावसे रक्षक हूँ और साथही उसकी तरफ कड़ी नज़रसे देखने वालेका दीक्षक भी हूँ तो भी भरी मजलिसमें मुझे यह कहना सत्यके कारण आवश्यक हुआ है कि जैनोँका ग्रंथ-समुदाय, सारस्वत महासागर है । उसकी ग्रन्थसंख्या इतनी अधिक है कि उन ग्रन्थोंका सूचीपत्र भी एक महानिबंध हो जायगा । जिन्होंने जैनपुस्तकभण्डार देखे हैं उन्हें यह कहना

१. द. भाई—आ. पददशनेता पशुजवा लोकोने जैनवाटामां बराकरी
 २. द. भाई—आ. पददशनेता पशुजवा लोकोने जैनवाटामां बराकरी

આવશ્યક હોગા કિ જૈનોની પ્રત્યસંખ્યા - જિતની મુદીર છે તેની (વૈદિકસંપ્રદાય છોડીને) અન્યની નહીં છે ।
 ઓર તેમ પ્રસ્તવસુદાયકા લેખ ઓર લેખ્ય કેસા ગમ્મીર,
 મુક્તિપૂર્ણ, માવપૂર્ણ વિશદ ઓર અગાધ છે । ઇસ્કે વિષયમે
 ઇતનાહી કહેદેના ઉચિત છે કિ જિન્હોને સારસ્વતસમુદ્રમે
 અપને મતિમન્યાનકો ઢાલ કર ચિરાન્દોલન કિયા છે વેહી
 જાનતે છે । તેજી તો કહામયા છે કિ—

‘દેવી વાચનુપાસતે હિ મહવઃ સારં તુ સારસ્વતમ્ ।

જાનીતે નિતરામસૌ ગુરુકુલશ્રિયો મુરારિઃ કવિઃ ॥

અન્ધિર્લક્ષ્મિત્વ એવ વાનરભૈઃ વિન્ત્વસ્ય ગમ્મીરતા—

માપાતાલનિમગ્નપીવરતનુર્માનાતિ મન્યાચલઃ ॥

૧ સારસ્વતી (અર્થાત્ વિદ્યા) ની ઉપાસના તો ઘણાં લોકો કરે
 છે. પણ તે વિદ્યામાં કેવા પ્રધારનો રહસ્ય છે તેનો તેનો માર તો નિતંતર
 ગુરુકુલના શ્રેણીને સદન કરવાવાલો એક મુરારિ કવિજ જાણે છે. તાત્પર્ય—
 જુદિમાનુ છતાં પણ—ગુરુકુલમાં રહી અનેક પ્રધારના શ્રેણીને સદન કરી
 નિતંતર તે વિદ્યાનો અભ્યાસ કરતો રહે ત્યાર પછી તે વિદ્યાનો સાર કેટલેક
 અંશે જાણી શકે. અન્યથા નહીં । જુવો કે— વાનરભટો કદા સમુદ્રનું
 ભોલંપન તો કરી મયા હતા પણ તેની ગમ્મીરતાનું પ્રમાણ તો પાતાલ
 છુપી પોદરવીને મંથન કરવાવાલો મેશ્વરવંતજ જાણી શક્યો હતો. પણ કેવલ
 સમુદ્રનું મંથન કરવાવાલો તે વાનરભટો જાણી શક્યા ન હતા. સં●

सज्जनों ! जैनमतका प्रचार कबसे हुआ इस बारेमें लोगोंने नाना प्रकारकी उछल कूद किई है और अपने मनोनीत कल्पना किई है । और यह बात ठीक भी है जिसका जितना ज्ञान होगा वह उस वस्तुको उतनाही और वैसाही समझेगा । किसी अन्धेने हाथीके पूँछको धरा और कहने लगा कि हाथी लाठी जैसा लंबा होता है । परंतु दूसरे अन्धेने जब उसकी पीठ छुई तो कहने लगा कि वह छात जैसा होता है । परंतु हाथीके कानस्पर्श करने वालेने तो कहा कि वह सूप जैसा होता है ।

तो बस यही हाल संसार का है, जिसके यहाँ जब सभ्यता का प्रचार हुआ तो उसने उसी तारीखसे दुनियाकी सब बात मान ली । जो छः हजार वर्षसे सृष्टिको मान बैठे हैं उन्हें हम यदि अपना नित्यज्ञानका संकल्प सुनावें तो वे हँस देंगे, और कहेंगे कि—कृष्ण बारह कल्प, श्वेत बारह कल्प, ब्रह्माका द्वितीय परार्द्ध, और मनु, मन्वन्तर, चतुर्युग व्यवस्था सब कल्पित है ।

तब उन्हें जैनमतप्रचारकी तारीख भी अवश्य ईस्वी समयके अनुसार ही कहनी होगी । और कह देंगे कि अधिक भी यदि जैनमतके प्रचारका काल कहा जाय तो छठीं सदी होगी । परंतु सज्जनों ! हम आपको ऐसी कच्ची मनमानी बात न

बहनी चाहिये । ईश्वरकी सृष्टि अनाद्यनन्त है, और कल्पके भी पूर्वमें कल्प है, जब ऐसी स्थिति है तब तो इन कल्पकी इस सृष्टिको भी इतना समय बीत चुका है कि निम्के बद्धोकी धूल्यसूचक बिन्दुमाला वृक्ष कर बुद्धिमान् गगनको बुद्धिमें भी चक्र आ जायगा ।

सज्जनों ! यह सृष्टि बहुतही प्राचीनकालसे पड़ी आती है, और आप यह भी जानते हैं कि सृष्टिकी आदिहीमें सर्जन करने वालेने आवश्यक वस्तुओंका ज्ञान दे दिया था, उसका निरूपण मेरे जैसा अज्ञ कहीं तरु कर सकता है परंतु यह अवश्य कहा जा सकता है कि—परमेश्वरने अपनी सृष्टिमें लौकिक उत्ततिकी सीढ़ीपर्यन्त सबही विषय सृष्टिके आदि में जीवोंको दिक्ता दिया था, तो अब आप ऐसा जानिये कि जैसे उन्हें आदिकालमें—खाने, पीने, न्याय, नीति और कानून का ज्ञान मिला, वैसेही अध्यात्मशास्त्रका ज्ञान भी जीवोंने पाया । और वे अध्यात्मशास्त्रमें सब हैं जैसे सांख्ययोगादि-दर्शन और जैनादिदर्शन ।

तब तो सज्जनों ! आप अवश्य जान गये होंगे कि—जैन

मत जवसे प्रचलित हुआ है । जवसे संसारमें सृष्टिका आरम्भ हुआ तवसे यही इस्का सत्य उत्तर है ।

जिनकी सम्यक्ता आधुनिक है वे जो चाहें सो कहें परंतु मुझे तो (जिसे अपौरुषेय वेद माननेमें किसी प्रकारका असंतोष और अनङ्गीकार नहीं है यही नहीं, परंतु सर्वथा तृप्ति, विश्वास, और चेतःप्रसत्ति है) इस्में किसी प्रकारका उज्र नहीं है कि जैनदर्शन वेदान्तादिदर्शनोंसे भी पूर्वका है । तबही तो भगवान् वेदव्यासमहर्षि ब्रह्मसूत्रोंमें कहते हैं:—
नैकस्मिन्नऽसंभवात् । सज्जनों ! जव वेदव्यासके ब्रह्मसूत्र-प्रणयनके समय पर जैनमत था तब तो उसके खण्डनार्थ उद्योग किया गया । यदि वह पूर्वमें नहीं था तो वह खण्डन कैसा और किस्का ? सज्जनों ! समय अल्प है और कहना बहुत है इससे छोड़ दिया जाता है, नहीं तो बात यह है कि—वेदोंमें अनेकान्तवादका मूल मिलता है । सज्जनों ! मैं आपको वेदान्तादि दर्शनशास्त्रोंका और जैनादिदर्शनोंका कौन मूल है यह कह कर सुनाता हूँ । उच्चश्रेणीके बुद्धिमान् लोगोंके मानस-निगूढ विचारही दर्शन हैं । जैसे—अजातवाद, विवर्तवाद, दृष्टि-सृष्टिवाद, परिणामवाद, आरम्भवाद, शून्यवाद, इत्यादि दार्श-

નિર્ગોળ નિર્ગૂઢ વિચારહી દર્શન છે । મગ તર તો વફના દોગા
 વિ-મુદ્ધિરી આદિસે જૈનમત પ્રચલિત દે, સત્તનો ! અંગત-
 ન્તવાદ તો ણક એમી જીન દે વિ-ઉસે સવસો માનના હોગા,
 ઓર લોગોને માના ખી દે । દેસિયે વિષ્ણુપુરાણ અધ્યાય ૬
 દ્વિતીયાંશમેં લિખા દે—

નૈરવસ્ત્વર્ગસંદો વૈ પાપપુણ્યે દ્વિજોત્તમ !

વસ્ત્વેયમેવ દુઃખાય સુખાયેર્પ્યોઽથવાય ય ।

કોપાય ય યતસ્તસ્માદ્વસ્તુ વસ્ત્વાત્મકં કુતઃ ? ॥ ૪૨ ॥

યહોં પર જો પરાશર મહર્ષિ કહતે હું વિ-વસ્તુ વસ્ત્વાત્મક
 નહોં દે, ઇસ્કા અર્થ યહી દે કિ કોઈ ખી વસ્તુ ઇકાન્તતઃ ઇવરૂપ
 નહોં દે, જો વસ્તુ ઇકસમય સુખહેતુ દે વહ દૂસરે ક્ષણમેં દુઃસ
 કી કારણ હો જાતી દે, ઓર જો વસ્તુ કિસી ક્ષણમેં દુઃસકી

૧ તાત્પર્ય-જે દ્વિજોત્તમ । નરકસંજ્ઞા તે પાપની અને સ્વર્ગસંજ્ઞા તે
 પુણ્યની છે. એકજ વસ્તુથી-એક વસ્તુએ દુઃસ થાય છે. તો પરીથી સુખ
 પણ થાય છે અને તે જ વસ્તુથી ઈર્ષ્યા પણ ઊઠી શકે છે. કોઈ વસ્તુએ તેનાથી
 શ્રોય પણ થાય છે. જ્યારે વસ્તુની આ પ્રકારની સ્થિતિ છે તો પછી સદા
 એકજ સ્થિતિમાં રહે છે એમ કેવી રીતે કહી શકાય । અર્થાત્ વસ્તુ સદા
 એકજ સ્વરૂપમાં રહી શક્તી નથી એજ સિદ્ધ થાય છે. ॥ સંગ્રાહક.

अतः जवसे प्रचलित हुआ है । जवसे संसारमें सृष्टिका आरम्भ हुआ तवसे यही इस्का सत्य उत्तर है ।

जिनकी सभ्यता आधुनिक है वे जो चाहें सो कहें परंतु मुझे तो (जिसे अपौरुषेय वेद माननेमें किसी प्रकारका असंतोष और अनङ्गीकार नहीं है यही नहीं, परंतु सर्वथा तृप्ति, विश्वास, और चेतःप्रसत्ति है) इस्में किसी प्रकारका उज्र नहीं है कि जैनदर्शन वेदान्तादिदर्शनोंसे भी पूर्वका है । तवही तो भगवान् वेदव्यासमहर्षि ब्रह्मसूत्रोंमें कहते हैं:-
नैकस्मिन्नऽसंभवात् । सज्जनों ! जव वेदव्यासके ब्रह्मसूत्र प्रणयनके समय पर जैनमत था तव तो उमके खण्डनार्थ उद्योग किया गया । यदि वह पूर्वमें नहीं था तो वह खण्डन कैसा और किस्का ? सज्जनों ! समय अल्प है और कहना बहुत है इससे छोड़ दिया जाता है, नहीं तो बात यह है कि—वेदोंमें अनेकान्तवादका मूल मिलता है । सज्जनों ! मैं आपको वेदान्तादि दर्शनशास्त्रोंका और जैनादिदर्शनोंका कौन मूल है यह कह कर सुनाता हूँ । उच्चश्रेणीके बुद्धिमान् लोगोंके मानस-निगूढ विचारही दर्शन हैं । जैसे—अज्ञानवाद, विवर्तवाद, दृष्टि-सृष्टिवाद, परिणामवाद, आगम्भवाद, शून्यवाद, इत्यादि दार्श-

निकोंके निगूढ़ विचारही दर्शन हैं । वस तब तो कहना होगा कि—मृष्टिकी आदिसे जैनमत प्रचलित है, सज्जनों ! अनेकान्तावाद तो एक ऐसी चीज है कि—उसे सबको मानना होगा, और लोगोंने माना भी है । देखिये विष्णुपुराण अध्याय १ द्वितीयांशमें लिखा है—

नैरवस्त्वर्गसंज्ञे वै पापपुण्ये द्विजोत्तम !

वस्तुवैकमेव दुःखाय सुखायेऽप्योद्भवाय च ।

कोपाय च यतस्तस्माद्वस्तु वस्तुवात्मकं कृतः ॥ ४२ ॥

यहाँ पर जो पराशर महर्षि कहते हैं कि—वस्तु वस्तुवात्मक नहीं है, इसका अर्थ यही है कि कोई भी वस्तु एकान्ततः एकरूप नहीं है, जो वस्तु एकसमय सुखहेतु है वह दूसरे क्षणमें दुःख की कारण हो जाती है, और जो वस्तु विभी क्षणमें दुःखकी

१ तात्पर्य—हे द्विजोत्तम ! नैरवस्त्वर्गसंज्ञे पापनी अने स्वर्गसंज्ञा ते पुण्यनी ऐ. एकज वस्तुपी—एक बखने दुःख पाय ऐ. तो परीधी सुख पण पाय ऐ अने ते ज वस्तुपी ईर्ष्या पण उद्भवे ऐ. कोई बखते तेनापी क्रोध पण पाय ऐ. अगरे वस्तुनी आ प्रकारनी स्थिति ऐ तां पडी सदा एकज स्थितिमां रहे ऐ एम केरी रीति बडी शक्या ? अर्थात् वस्तु तदा एकज स्वरूपमां रही शक्यनी नयी एज सिद्ध पाय ऐ. ॥ समाप्तक.

कारण होती है वह क्षणभरमें सुखकी कारण हो जाती है। सज्जनों ! आपने जाना होगा कि यहाँ पर स्पष्टही अनेकान्त-वाद कहा गया है। सज्जनों ! एक बात पर और भी ध्यान देना जो—“सद्सद्भ्यामनिर्वचनीयं जगत्” कहते हैं उनको भी विचारदृष्टिसे देखा जाय तो अनेकान्तवाद माननेमें उज्र नहीं है, क्योंकि जब वस्तु सत् भी नहीं कही जाती, और असत् भी नहीं कही जाती, तो कहना होगा कि किसी प्रकारसे सत्-हो कभी वह किसी प्रकारसे-असत् है, इस हेतु-न वह सत् कही जा सकती है, और न तो असत् कही जा सकती है, तो अब अनेकान्तता मानना सिद्ध होगया।

सज्जनों ! नैयायिक-तमःको तेजोऽभावस्वरूप कहते हैं, और मीमांसक और वैदान्तिक बड़ी आरम्भशीले उसको सगुण करके उमे भावस्वरूप कहते हैं, तो देखनेकी बात है कि आज तक इन्का कोई फैसला नहीं हुआ कि कौन ठीक कहता है, न अब क्या निर्णय होगा कि कौन बात ठीक है, नव तो दोर छद्ममें तीनोंका बीबारा है बाने जैनमिद्धान्त सिद्ध हो गये, क्योंकि वे कहते हैं कि वस्तु अनेकान्त है उमे किसी प्रकारसे भावस्वरूप कहते हैं, और किसी गति पर अभावस्वरूप भी कह

हैं। इसी रीति पर कोई आत्माको ज्ञानस्वरूप कहते हैं, कोई ज्ञानाधारस्वरूप बोलते हैं, तो सब अर्थ बदनाही। अनेकान्तवादने पद पाया। इसी रीति पर कोई ज्ञानको स्वरूप मानते हैं, और कोई वादी गुणस्वरूप। इसी रीति कोई जगत्को भावस्वरूप कहते हैं और कोई शुन्यस्वरूप-तो अनेकान्तवाद अनायास सिद्ध हो गया।

कोई कहते हैं कि घटादि द्रव्य हैं, और उनमें रूपरस-दि-गुण हैं। परंतु दूसरी तरफ के वादी कहते हैं कि द्रव्य चीज नहीं है, वह तो गुणसमुदायस्वरूप है। रूप, स्पर्श, गन्ध, परिमाण इत्यादिका समुदाय ही तो घट है, इसे छोड़ घट कौन वस्तु है। कोई कहते हैं आकाशनामक शब्द-ही एक निर्वच्य द्रव्य है। परंतु अन्य वादी कहते हैं कि तो शुन्य है।

सज्जनों ! कहाँ तक कहा जाय कुछ वादियोंका कहना है गुरुत्व गुण है। परंतु दूसरी तरफ वादी लोगोंका कहना है गुरुत्व कोई चीज नहीं है, पृथ्वीमें जो आकर्षण शक्ति है न जान कर लोगोंने गुरुत्व नामक गुण मान लिया है।

मित हित वाक्य पथ्य है, उसीसे ज्ञान होता है वाग्जाल-

का कोई प्रयोजन नहीं है, इस हेतु यह विषय यहाँही छोड़ दिया जाता है और आशा की जाती है कि जैनमतके क्रमिक व्याख्यान दिये जायँगे ।

पक्षपातो न मे वीरे
न द्वेषः कपिलादिषु ।
शुक्तिमद्वचनं यस्य
तस्य कार्यः परिग्रहः ॥
श्रीहरिभद्रसूरिः

शुभानि भूयासुर्वर्द्धमानानि ।

शम्

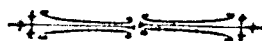
स्वामी राममिश्र शास्त्री

अगस्त्याश्रमाश्रम

काशी

मि० पौषशुक्ल प्रतिपत्

बुधवार सं० १९६१

लोकमान्य पण्डित बालगङ्गाधर तिलकना उद्धारो!

“ जैनधर्म अनादि है x x x ”

“ ब्राह्मणधर्म पर जैनधर्मकी छाप. ”

धीमान् महाराज गायकवाडने पहले दिन कोन्फरन्समें जिस प्रकार कहा था उसी प्रकार ‘ अहिंसा परमो धर्मः ’ इस उदारसिद्धान्तने ब्राह्मणधर्म पर चिरस्मरणीय छाप (महोर) मारी है.

यज्ञयागादिकोमें पशुओंका बध होकर जो ‘ यज्ञार्थ पशुहिंसा ’ आजकल नहीं होती है जैनधर्मने यही एक बड़ी मारी ‘ छाप ’ ब्राह्मणधर्मपर मारी है. पूर्वकालमें यज्ञके लिए अनेक पशुहिंसा होती थी इसके प्रमाण मेघदूतकाव्य तथा और भी अनेक ग्रन्थोंसे मिलते हैं. रत्तिवेद (रत्तिदेव) नामक राजाने यज्ञ किया था उसमें इतना प्रचुर पशुबध हुआ था कि, नदीका जल खूनसे रक्तवर्ण हो गया था. उसी समयमें उस नदीका नाम ‘ चर्मवती ’ प्रसिद्ध है. पशुबधमें स्वर्ग मिलता है इस विषयमें उक्त क्या साक्षी है परन्तु हम घोर हिंसाका ब्राह्मणधर्मसे बिदाई छे जानका

श्रेयः (पुण्य) जैनके हिस्सेमें है “ परन्तु ब्राह्मणधर्म जैनधर्मने अक्षुण्ण छाप मारी है उसका यशः जैनधर्मके ही है. अहिंसाका सिद्धान्त जैनधर्ममें प्रारम्भसे है और इस समजनेकी त्रुटिके कारण बौद्धधर्म अपने अनुयायी चिनीयोके रूपमें सर्वभक्षी हो गया है. ब्राह्मण और हिन्दुधर्ममें मांस-भक्षण और मदिरापान बन्द हो गया यह भी जैनधर्मका प्रताप है.”

“ दया और अहिंसाकी ऐसी ही स्तुत्य प्रीतिने धर्मको उत्पन्न किया है. स्थिर रक्खा है और इसीसे चिर-स्थिर रहेगा. इस अहिंसाधर्मकी छाप जब ब्राह्मणधर्म पर और हिंदुओको अहिंसा पालन करनेकी आवश्यकता हुई यज्ञमें पिष्टपशुका विधान किया गया. सो महावीरस्वामीका उपदेश किया हुआ धर्मतत्त्व सर्वमान्य होगया और अहिंसा जैनधर्ममें तथा ब्राह्मणधर्ममें मान्य होगई ” इत्यादि.

ता. ३०-९-१९०४ श्री जैनश्वेताम्बर कोन्फरन्सना व्रीजा अधिवेशन-बडोदरामां आपेला भाषण उपरथी.

(ભગવાન) મહાવીરની કેવલ્ય ભૂમિ.

છે. અખ્યાપક કાલેલકર.

નચ્છંદા અને રાજગૃહી જતાં પાવાપુરીનાં દર્શનનો લાંબો અમને અગણધાર્યો જ થયો. અરુન્ધતિદર્શન ન્યાયથી કહેવું હોય તો પાવાપુરી બિહાર શરીફ પાસે છે. બિહાર શરીફ ચલત્યારપુરથી 'વીસ' પનીસ માઈલ દૂર છે, અને ચલત્યારપુર બિહારની રાજવાની બાંકીપુર પટનાથી પૂર્વ તરફ મેઈન લાઈન ઉપર આવેલું છે.

ચલત્યારપુરથી રાજગૃહીના કુંડ મુધી જે રેલવે જાય છે તે નાની છે અને ટ્રામની માફક ગાડીઓને રસ્તે ગામડાનાં ઘરોની બે હારોની વચ્ચે ઘડેને જાય છે. દેશદેશાન્તરના મિત્રાણુ યાત્રાલુઓ માંટેન આ રેલવે નિર્ધાર કરેલી હોય એમ લાગે છે. મુમુક્ષુ યાત્રાલુઓ પણ તેનો લાભ લઈ શકે છે. × × × ×

બાર વાગે નીકળેલા અમે લગભગ બે વાગે પાવાપુરી પાસે આવી પહોંચ્યા. પાવાપુરીનાં પાંચ મુલાવલ મન્દિરો દૂરથી જ એકાદ સુંદર વેટ જેવાં લાગે છે. આસપાસ બધે ઢાંગરનાં સપાટ

જોઈ તેમને હું મોહક કહેવા નતો હતો, પણ તરતજ યાદ આવ્યું કે આ મૂર્તિનું ધ્યાન તો મોહને દૂર કરવા માટે હોય છે. નિતને એકાગ્ર કરવાની શક્તિ આ મૂર્તિઓમાં જરૂર છે.

આ મન્દિરોની પૂજા ત્યાંના વાલ્મીકી કરે છે. જૈન-મન્દિરોમાં વાલ્મીકીને હાથે પૂજા પ. એક રીતે અનુગતું લાગ્યું. છતાં “ હસ્તિના તાદ્યમાનોર્ગપિ ન ગચ્છેઽગ્નિનમંદિરમ્ ” કહેનારા વાલ્મીકીને લોભથી—જન આટલા ઉદાર થયા એથી મનમાં સમાધાન થયું. આજે પાવાપુરી એક નાનકડું ગામડું છે. અહિંના ધર્મનો પ્રચાર કરનાર મહાવીર જ્યારે અહીં જનતા હતા ત્યારે તેનું સ્વરૂપ કેવું હતો? હિંદુસ્તાનમાં કેટલીયે મહાન્ મહાન્ નગરીઓનાં ગામડાં ઘડે ગયાં છે, અને કેટલીક નગરીઓનાં તો નામનિશાન પણ રહ્યાં નથી; એટલે આજનાં ગામડાં ઉપરથી પ્રાચીન પાવાપુરીની કલ્પના પણ ન શકે. પ્રાચીન કાલનો અહીં કશો અવશેષ દેરાતો નથી. પણ તે મહાવીરના મહાનિર્માણનું સ્મરણ આ સ્થાનને યાદગરું છે, અને તેથી જ અદ્વાનો દટિ પે અત્રી હજાર વર્ષે જંગલી પાણ્ડ નડે શકે છે, અને મહાવીરની સ્તોત્ર પણ તેમજી કાળા શાન્તચિત્તે શિવ્યોને ઉપદેશ કરતી હોય એવી દટિ આગટ રહી શકે છે.

જોઈ તેમને હું મોહક કહેવા મતો હનો, પણ તરતજ યાદ આવ્યું કે આ મૂર્તિનું ધ્યાન તો મોહને દૂર કરવા માટે હોય છે. ચિત્તને એકાગ્ર કરવાની શક્તિ આ મૂર્તિઓમાં જરૂર છે.

આ મન્દિરોની પૂજા ત્યાંના બ્રાહ્મણોજ કરે છે. જૈન-મન્દિરોમાં બ્રાહ્મણોને હાથે પૂજા એ એક રીતે અનુગતું લાગ્યું. છતાં “ હસ્તિના તાદ્યમાનોઽપિ ન ગચ્છેજ્જિનમંદિરમ્ ” કહેનારા બ્રાહ્મણો મહે લોમચી—પણ આટલા ઉદાર થયા એથી મનમાં સમાધાન થયું. આજે પાવાપુરી એક નાનકડું ગામડું છે. અહિંસા ધર્મનો પ્રચાર કરનાર મહાવીર જ્યારે અહીં વસતા હતાં ત્યારે તેનું સ્વરૂપ કેવું હશે? હિંદુસ્તાનમાં કેટલીયે મહાન્ મહાન્ નગરીઓનાં ગામડાં થઈ ગયાં છે, અને કેટલીયે નગરીઓનાં તો નામનિશાન પણ રહ્યાં નથી; એટલે આમનાં ગામડાં ઉપરથી પ્રાચીન પાવાપુરીની કલ્પના થઈજ ન શકે. પ્રાચીન કાળનો અહીં કશો અવશેષ દેખાતો નથી. ફક્ત તે મહાવીરના મહાનિર્વાણનું સ્મરણ આ સ્થાનને લગ્યોલું છે, અને તેથીજ શ્રદ્ધાની દૃષ્ટિ વે અટ્ટી હમાર વર્ષે જેટલી પાછલ જઈ શકે છે, અને મહાવીરની ક્ષીણ પણ તેજસ્વી કાયા શાન્તચિત્તે શિષ્યોને ઉપદેશ કરતી હોય એવી દૃષ્ટિ આગઝી ઉભી રહે છે.

સેતરો, અને વઘેજ મંદિરોનું સફેદ જૂથ. રસ્તો જરા મોઢા
આપણને મંદિર તરફ લઈ જાય છે.

પાંચ મંદિરોમાં એકજ મંદિર વિશેષ પ્રાચીન ગણાય
મંદિરો ઘેનોનાં છે, એટલે તેની પ્રાચીનતા ક્યાંયે ટકવા
દીધીજ નથી. સ્વયં પેમા તારની લાચીને પ્રાચીનતાનો નાશ
જાણે તેમનો લામ શોષ્ય હોય એમજ લાગે છે. પાછીતાળે
જન દસા થઈ ગઈ છે. ફક્ત દેખાડામાંજ જૂની કારીગરીને
દેવી મરામત થાય છે.

સુવ્ય મંદિર એક મુંદર તઢાવની અંદર આવેલું છે.
અસલજના સુવ્યમંદિરની પેઠે આ મંદિરમાં ગવાને પણ એક
જાણે છે. મંદિરો પેઠા વાટનાં અને પ્રમાણશુદ્ધ છે. ગર્ભગૃહ
આસપાસ ચારે બાજુપર સ્વચોગસ મુંવજ છે જ આ
નિરોપતા છે. કમલકોવિંદ શોભે જાણ મુંવજનો આગળ મુંવજ
જાણે છે. મંદિરનાં આસપાસનાં મંદિરો ઉંચાં શિલોમાંજા છે.
શિલોમાં કહે લામ કાચ જાણી નથી, જ્યાં હવે જ તેની જાણ
જાણે પેઠે છે.

આ મંદિરોની કેટલીક

સુવ્ય જાણને મંદે આવીજ મુંવજનો

મુંદર છે.

આ મુંદર

જોઈ તેમને હું મોહક વહેવા મનો હનો, પગ તરતન યાદ આમું
કે આ મૂર્તિનું ધ્યાન તો મોહને દૂર પરવા માટે હોય છે. નિતને
एकाग्र કરવાની શક્તિ આ મૂર્તિઓમાં જસ્ટ છે.

આ મન્દિરોની પૂજા ત્યાંના બ્રાહ્મણોજ કરે છે. જૈન-
મન્દિરોમાં બ્રાહ્મણોને હાથે પૂજા એ એક રીતે અનુગતું લાગ્યું.
હજાં “ इस्तिना तादृश्यमानोऽपि न गच्छेज्जिनमंदिरम् ”
કહેનારા બ્રાહ્મણો મહે લોમથી-પણ આટલા ઉદાર થયાં એથી મનમાં
સમાવાન થયું. આજે પાવાપુરી એક નાનકડું ગામડું છે. અંહિયાં
વર્મનો પ્રચાર કરનાર મહાવીર જ્યારે અહીં વસતા હતા ત્યારે તેનું
સ્વરૂપ કેવું હશે? હિંદુસ્તાનમાં કેટલીય મહાન્ મહાન્ નગરીઓનાં
ગામડાં ઘડે ગયાં છે, અને કેટલીક નગરીઓનાં તો નામનિશાન
પણ રહ્યાં નથી; એટલે આનનાં ગામડાં ઉપરથી પ્રાચીન પાવાપુરીની
કલ્પના થઈ જ ન શકે. પ્રાચીન કાલનો અહીં કસો અવશેષ
દેખાતો નથી. ફક્ત તે મહાવીરના મહાનિર્વાણનું સ્મરણ આ
સ્થાનને વઢ્યોલું છે, અને તેથીજ શ્રદ્ધાની દૃષ્ટિ ધે અત્રી હજાર વર્ષ
જેટલી પાછલ જઈ શકે છે, અને મહાવીરની ક્ષીણ પણ તેમજ્વી
કાયા શાન્તચિત્તે શિષ્યોને ઉપદેશ કરતી હોય એવી દૃષ્ટિ આગલ
હમી રહે છે.

કંઈ દુઃખો ઓછાં ઉમાં કર્યાં નથી. માણસ જો સન્તાપ
નમ્રતા મેળવે તો મનુષ્યજાતિનું ૯૦ ટકા દુઃખ ઓટું થઈ જાય.
આજે જે દેશ દેશ વચ્ચે અને કોમ કોમ વચ્ચે કલહ ચાલી રહ્યો
છે અને મૃત્યુ પહેલાંજ આપણે આ સૃષ્ટિ પર જે નરક ઉપગ્રાવી
છીએ તે એકલી અહિંસાવૃત્તિથી જ આપણે અટકાવી શકીએ.

હિન્દુસ્તાનના ઇતિહાસનો જો કંઈ વિશેષ સાર હોય તો
એજ છે કે:—

सर्वेभ्य मुखिनः सन्तु सर्वे सन्तु निरामयाः ।

सर्वे मद्राणि पश्यन्तु मा कश्चिद् दुःखमागम्वेत ॥

હિન્દુસ્તાનમાં જેટલા આવ્યા તેટલા જવા અહીં જ રહ્યા છે.
કોઈ ગયા નથી. આશ્રિત તરીકે આવ્યા તેઓ પણ રહ્યા છે.
અને વિજેતાના ઉન્માદથી આવ્યા તેઓ પણ રહ્યા છે. જવા મ
માઈ માઈ થઈને રહ્યા છે અને રહેશે. વિશાલ હિન્દુ ધર્મની,
અનકના હિન્દુ ધર્મની, ગૌતમવૃદ્ધના હિન્દુ ધર્મની, મહાવીરના
હિન્દુ ધર્મની આ ધૃણ્યમૃષિમાં સૌને મ્યાન છે, કેમકે આજ
મૃષિમાં અહિંસાનો ઉદય થયો છે.

આત્મી દુનિયા શાન્તિને લોટે છે. વસ્તુ દુનિયા વાદિ

ગ્રાહિ કરીને પોકારે છે, છતાં તેને શાન્તિનો રસ્તો જણતો નથી. બેઓ દુનિયાને છોડે છે, મહાયુદ્ધને સહ્યાવે છે, તેમને પણ આગરે તો શાન્તિન જોઈએ છે. પણ શાન્તિ તે કેમ પ્રાપ્ત થાય ?

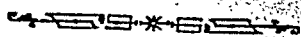
બિહારની આ પવિત્ર ભૂમિમાં શાન્તિનો માર્ગ ક્યારનો નક્કી થઈ ચૂક્યો છે. પણ દુનિયાને તે સ્વીકારતાં હજુ ધાર છે. પાવાપુરીના આ પવિત્ર સ્પષ્ટે તે મહાન્ માનવે પોતાનું આત્મ-સર્વસ્વ રેડી દુનિયાને તે માર્ગ સમજાવ્યો હતો, અને પછી શાન્તિમાં પ્રવેશ કર્યો હતો. દુનિયાના શાન્તિતરસ્યા લોકો નમ્ર થઈ, નિર્ભય થઈ, નિરહંકાર થઈ, જ્યારે ફરી તે દિવ્યવાણી સાંભળ્યો ત્યારે જ દુનિયામાં શાન્તિ સ્પષ્ટાશે. અશાન્તિ, વઝહ, વિદ્રોહ ૧ દુનિયાનો કાનૂન નથી, નિયમ નથી, સ્વભાવ નથી, પણ તે વિકાર છે. દુનિયા જ્યારે નિર્વિકાર થશે ત્યારે જ મહાવીરનું અવતારકૃત્ય પૂર્ણતાને પામશે.

“નવગીધન”

તા. ૪-૨-૨૨

} દત્તાત્રેય શાસ્ત્રકૃષ્ણ કાલેષ્વર કાકા.

પ્રો० આનંદશંકર વાપુભાઈ ધ્રુવના

ગૂજરાતના પ્રસિદ્ધ વિદ્વાન્ પ્રો० આનંદશંકર વાપુભાઈ ધ્રુવે પોતાના એક લેખ તથા વ્યાખ્યાનમાં “ સ્યાદ્વાદસિદ્ધાંત ” વિષે પોતાનો અભિપ્રાય દર્શાવતાં જણાવ્યું હતું કે—

“ સ્યાદ્વાદનો સિદ્ધાંત ” અનેકસિદ્ધાંતો અવલોકીને તેનો સમન્વય (અર્થાત્ મેલાપ) કરવા સ્વાતંત્ર્ય પ્રગટ કરવામાં આવ્યો છે. સ્યાદ્વાદ એકીકરણનું દૃષ્ટિવિંદુ અમારી સામે ઉપસ્થિત કરે છે. શંકરાચાર્યે સ્યાદ્વાદ ઉપર જે આક્ષેપ કર્યો છે તે મૂલ્ય રહસ્યની સાથે સંબંધ રાખતો નથી. એ નિશ્ચય છે કે વિવિધ દૃષ્ટિવિંદુઓ દ્વારા નિરીક્ષણ કર્યા વગર કોઈ વસ્તુ સંપૂર્ણ સ્વરૂપે સમજવામાં આવી શકે નહીં. આ માટે સ્યાદ્વાદ ઉપયોગી તથા સાર્થક છે. મહાવીરના સિદ્ધાંતમાં જતાંજતાં સ્યાદ્વાદને કેટલાકો સંશયવાદ કહે છે, એ હું નથી માનતો. સ્યાદ્વાદ સંશયવાદ નથી કિંતુ તે એક દૃષ્ટિવિંદુ અમને મેળવી આપે છે. વિશ્વનું કેવી રીતે અવલોકન કરવું જોઈએ એ અમને શિક્ષે છે. ”

શ્રીયુત પ્રો. સી. વી. રાજવાડે એમ. એ. સી. એસ. સી.

જૈનધર્મના વિષયમાં જણાવે છે કે—

× × × “ પ્રારમ્ભમાં વિદ્વાનોના મગન ઉપર બૌદ્ધધર્મની પટ્ટી તો પ્રવલ સત્તા નામી ગઈ હતી કે તેઓ જૈનધર્મને બૌદ્ધધર્મની એક શાસ્ત્રા તરીકે જાણવા લાગ્યા હતા. પરંતુ, હવે તેઓની દૃષ્ટિ-મર્યાદાને ઝાંચાદિત કરનારા પડેલો નદ-પથ માંડ્યા છે અને તેથી જૈનધર્મ પૂર્વના ધર્મોમાં પોતાનું સ્વતન્ત્રત્વાન પ્રાપ્ત કરતો જાય છે.

પૂર્વકાલીન મહાત્માઓના ઉદ્ધારો.

જ્ઞાન એ મોક્ષના પાયારૂપ છે, જુઓ અમરકોશ “ મોક્ષે ધી જ્ઞાનમન્યત્ર વિજ્ઞાનં શિલ્પશાસ્ત્રયોઃ ” મોક્ષની ચુદ્ધિથી જેનો અભ્યાસ કરવામાં આવે તે જ્ઞાન છે, બાકીનું શિલ્પજ્ઞાન, અને શાસ્ત્રજ્ઞાન તરીકે જ મનાય છે.

મોક્ષજ્ઞાન તે તત્ત્વમય હોઈને સર્વદેશીય મહત્વવાળું હોવું જોઈએ. તે જ્ઞાનનો યત્નિક્ષિત્ પરિચય કરીને જેમણે પોતાના સ્વરા

અન્તઃકરણથી ઉદ્ધારો પ્રગટ કર્યા છે તેવા આધુનિક બ્રાહ્મણ તેમજ સંન્યાસિ મહાત્માઓનો પરિચય અમો આપી ગયા છે. અને બીજા યૂરોપિયન પંડિતોનો પરિચય પણ આપવાનું ધારીએ છે.

જેમ આધુનિક તટસ્થ પંડિતોના જૈનધર્મનાં તત્ત્વો જોવાયી-વેદવેદાંતાદિકના એકાંતદૃષ્ટિપણેના વિચારો ફરતા જાય છે તેમ પ્રાચીનકાલમાં પણ ઘણા પંડિતોના વિચારો થયેલા છે. તેનું કારણ જોતાં જૈનધર્મના અગાધ તત્ત્વોની સ્ખૂબીજ નજરે પડે છે. આ ઠેકાણે તેવા એક વે પંડિતોનો પરિચય આપીને તત્ત્વના જિજ્ઞાસુ પુરુષોને જૈનોના પૂર્વાપર વિરોધ રહિત અગાધ તત્ત્વો તરફ વારીક દૃષ્ટિથી જોવાની પ્રેરણા કરું છું.

(૧) શ્રીસિદ્ધસેનસૂરિઃ ।

જુવો કે—એ મહાત્મા વિક્રમાદિત્યના વચ્ચેનાં વેદવેદાંતાદિક સર્વવિદ્યામાં મહાનિષ્ઠ, પ્રૌઢકવિત્ત્વની શક્તિવાળા અને મહાવાદીપણાનું વિરુદ્ધ ધારણ કરનાર બ્રાહ્મણ પંડિતજ હતા.

વાદમાં અનેક મહાન્ પંડિતોને નિર્માલ્ય કરીને છોડી દેતા. હેવટે જૈનાચાર્ય વૃદ્ધવાદી સાથે વાદમાં ઉતરતાં પોતાના એકાન્ત-વાદથી ફાવ્યા નહીં પછી વસ્તુના સ્વરૂપને યયાર્થપણે પ્રગટ કરીને

વતાવનાર. એવા અનેકાન્તવાદનું સ્વરૂપ સમજીને જૈની દિલ્લા પળ
ગ્રહણ કરી હતી. પછી વીતરાગ મગવાનના ગુણોની સ્તુતિરૂપ
ચત્રીશ ચત્રીસીઓની રચના કરી છે. તેમાંથી માત્ર આ પ્રસંગને
અનુસરતા તેમના એ કાવ્યો વતાવીએ છીએ.

મુનિશ્ચિતં નઃ પરતન્ત્રયુક્તિયુ સ્ફુરન્તિ યાઃ કાશ્યન સુક્તસંપદઃ ।
તૈઽેવ તાઃ પૂર્વમહાર્ણવોત્પિતા અગત્પ્રમાણં મિન ! વાક્યવિપ્રુપઃ ॥૧॥

સાત્પર્ય—હે જિનદેવ ! અમોને નિશ્ચય થયો છે કે જગત્ને
પ્રમાણમૂલ જે કાંઈ શ્રેષ્ઠ વચનો—પરમતના શાશ્વોમાં જોવામાં આવે
છે તે તે વર્ષા તમારા જોડપૂર્વનામના જ્ઞાનરૂપસમુદ્રમાંથી ઉઠી
ઉઠીને સ્થર પડેલા વચનનિંદુઓનું નજરે પડે છે. ॥ ૧ ॥

આમાં દૃષ્ટાન્ત આપી દેઢ કરી નતાવે છે.

ઉદ્ધવાવિય સર્વસિન્ધવઃ સમુદીર્ણાન્નિવિ નાપ ! દૃષ્ટયઃ ।
ન ચ તાસુ મગાન્ પ્રદશયતે પ્રવિભક્તાસુ સરિન્સ્વિશેદધિઃ ॥ ૨ ॥

સાત્પર્ય—હે નાપ ! જોપેરથી વિચાર કરી જોઈએ છે
તો સર્વ નદિઓ જેમ સમુદ્રમાં પ્રવેશ કરી નાપ છે તેમ તમારા
જ્ઞાનરૂપસમુદ્રમાં જવાર દરિયાટાઓનો પ્રવેશ થઈ નાપ છે. જમ

(૧૧૪)

ભિન્ન ભિન્ન નદીઓમાં જેમ સમુદ્ર જોવામાં આવતો નથી તેવી રીતે તમારું જ્ઞાન તે મતવાદીઓના ગ્રંથોમાં અમો દેખતા નથી.

સ્યાદ્વાદના સ્વરૂપવાળું તમારું જ્ઞાન તે સમુદ્રની ઓપમાને ધારણ કરે છે અને એકાન્તદષ્ટિવાળાનું જ્ઞાન તે નદીઓની ઓપમાવાળું છે.

(૨) ધનપાલપણ્ડિત.

મહાન્ પણ્ડિત ધનપાલ પ્રથમ મોજ રાજાની સભાના અગ્રેસર બ્રાહ્મણજ હતા. અને જૈન ધર્મવાળાઓની સાથે તદ્દન વિરુદ્ધ વર્તનજ કરતા હતા. પણ પોતાના भाई જૈનસાધુ શોભનમુનિ પાસેથી જૈન-મતના તત્ત્વો સમજ્યા પછી પોતાનો વૈદિક મત છોડી દઈને જૈન મન્તવ્યાનુસાર તિલકમજ્જરી વિગેરે અનેક ગ્રંથોની રચના કરેલી છે. તેમાં એક ઋષભપદ્માશિકા નામનો પણ ગ્રંથ છે. તેમાં પ્રમુની સ્તુતિ કરતાં લખે છે કે—

પાવંતિ જસં અસમંજસાવિ વયણેહિં જેહિં પરસમયા ।

તુહ સમયમહોઅહિણો તે મંદા વિંદુનિસ્સંદા ॥ ૪૧ ॥

તાત્પર્યાર્થ—હે નાય ! પરમતવાળા યદ્યપિ પરસ્પરવિરુદ્ધ જ્ઞાનાદિકથી અસમંજસસ્વરૂપવાળા છે છતાં પણ જે જે વચનોથી

ગ્રામી રહ્યા છે તે બધાંએ વચનો તમારા સિદ્ધાન્તરૂપમહા-
તે ઉઠી રહેલાં બિન્દુઓને છે. ॥ ૪૧ ॥

(૩) શ્રીહરિભદ્રસૂરિઃ ।

એ હરિભદ્રસૂરિજી પણ પ્રથમ વેદવેદાન્તાદિક સર્વવિધામાં
પ્રજ્ઞ પ્રસિદ્ધ ગ્રાહણને હતા. “ મને જે વાક્યનો અર્થ
હો અને તે બીજો બતાવે તો હું તેનો શિષ્ય થઈને રહું ”
મતિજ્ઞા કરીને વાદિઓને હારતા પડતા હતા.

એક દિવસે જૈનઉપાશ્રયની નજીકમાંથી નીકળતાં “ ચક્રિદુર્ગા
માં ” નામનું વાક્ય ગોઠી રહેલી પૃથ્વિસાધ્વીના મુલથી
પું. અર્થ ન વેસતાં અન્દર નહિ સાધ્વીને અર્થ પૂછ્યો. તેણીએ
| અધિકાર ન હોવાથી ગુરુનો ઉપાશ્રય મતાવ્યો. તેમની
તતત્ત્વનો રહસ્ય સમજી જૈનાચાર્ય બની ચૌદસોને ચુમાલીશ
પ્રશ્નોની રચના કરી છે. તેમાંના એક લોકતત્ત્વનિર્ણય નામના
પોતે કહે છે કે—

નેત્રૈર્નિરીત્ય વિપક્ષસ્તર્પકીરાન્

સમ્યક્ પથા વ્રતતિ તાન્ પરિહૃત્ય સર્વાન્ ।

મિત્ર મિત્ર નદીઓમાં જેમ સમુદ્ર જોવામાં આવતો નથી તેવી રીતે તમારું જ્ઞાન તે મતવાદીઓના ગ્રંથોમાં અમો દેખતા નથી.

સ્યાદ્વાદના સ્વરૂપવાચું તમારું જ્ઞાન તે સમુદ્રની ઓપમાને ઘારણ કરે છે અને એકાન્તદષ્ટિવાચાં જ્ઞાન તે નદીઓની ઓપમાવાચું છે.

(૨) ધનપાલપણ્ડિત.

મહાન પણ્ડિત ધનપાલ પ્રથમ મોજ રાજાની સમાના અગ્રણ્ય બ્રાહ્મણજ હતા. અને જૈન ધર્મવાચાઓની સાથે તદ્દન વિરુદ્ધ વર્તન કરતા હતા. પણ પોતાના માર્ગે જૈનસાધુ શામનગુણિ પાસેથી જૈન મતના તત્ત્વો મમજ્યા પછી પોતાનો વૈદિક મત છોડી અને જૈન મન્ત્રવ્યાસમાર તિલકમંત્રની ચિંગેરે અનેક ગ્રંથોની રચના કરાવી છે. તેમાં એક કથામધ્યાશિકા નામનો પણ ગ્રંથ છે. તેમાં પ્રભુની સ્તુતિ કરતાં કહે છે કે—

પાર્વતિ તમે અમમંત્રનાથિ કયોરો જેહિ પ્રમમમય ।

તુહ મહાનજ્ઞોઅરિયો તે મંદા વિદુનિગંધા ॥ ૪૬ ॥

સામ્યાર્થ—હે નથ ! પ્રમમનજ્ઞ મહાત્મા પ્રમમનજ્ઞિય
મહાનજ્ઞો અરિયો અમમંત્રનાથનારો છે તમારો કયા તે જ કયનોરો

યશ મેઝવી રદ્યા છે તે બધાં વચનો તમારા સિદ્ધાન્તરૂપમહા-
સમુદ્રપી ઉઠી રહેલાં બિન્દુઓન છે. ॥ ૪૧ ॥

(૩) શ્રીહરિભદ્રચરિઃ ।

૫ હરિભદ્રસૂરિજી પણ પ્રથમ વેદવેદાન્તાદિકા સર્વવિદ્યામાં
મહાનિષ્ઠા પ્રસિદ્ધ બ્રાહ્મણન હતા. “ મને જે વાસ્યનો અર્થ
બેસે નહીં અને તે બીજો બતાવે તો હું તેનો શિષ્ય થવું રહું ”
ઘણી પ્રતિજ્ઞા કરીને ઘાદિઓને ફુંકના કરતા હતા.

૬ એક દિવસે જૈનઉપાધ્યયની નગીવત્માંથી નીકળતાં ‘ચલિદુર્ગમ
હરિષણગં’ નામનું વાક્ય ગોઠી રહેલી શૂદ્રસાધ્વીના મુતથી
સાંભળ્યું. અર્થ ન કેમતાં અન્દર જઈ સાધ્વીને અર્થ પૂછ્યો. તેણી
પોતાનો અધિકાર ન હોવાથી ગુસ્સો ઉપાધ્યય બતાવ્યો. તેમની
પાસે જૈનતત્ત્વનો રહસ્ય સમજી જૈનાચાર્ય બની પૌદસોને સુમાલીશ
નવીન ગ્રન્થોની રચના કરી છે. તેમાંના એક શ્લોકતત્ત્વનિર્ણય નામના
ગ્રન્થમાં પોતે કહે છે કે—

નેત્રૈર્નિર્મીલ્ય વિષકલ્પકમર્પકીટાન્

સમ્યક્ સ્વા મત્તનિ કાન્ પરિહન્ય સર્વાન્ ।

कुज्ञानकुश्रुतिकुदृष्टिकुमार्गदोषान्

सम्यग् विचारयथ कोऽत्र परापवादः ॥ २१ ॥

भावार्थ—जूओ के जेर, कांटा, सर्पी अने कीड़ाओने नेत्रयी के विचारयी पोतानो वचाव करीनेज आपणे आपणी प्रवृत्तिओ करीए छीए तो तेज प्रमाणे अनेकप्रकारयी सृष्टि उत्पत्तिनी कल्पनारूप कुज्ञानना, जीवोनी हिंसा करवायी पण धर्म जणावनार कुश्रुतिओना, रागद्वेष मोह अज्ञानादियी दूषितने पण देव तरीके मानवारूप कुदृष्टिना, अने एकान्तनित्यादिक पक्षना कदाग्रहरूप कुमार्गना दोषोने वर्जिने पूर्वाऽपरविरोधरहित सत्यधर्मना मार्गने शोधिए तो तेमां क्या प्रकारनी निन्दा गणाय ? तेनो जरा विचार करीने जूओ. ॥ २१ ॥

प्रत्यक्षतो न भगवानूपभो न विष्णु—

रालोक्यते न च हगे न हिरण्यगर्भः ।

तेषां स्वरूपगुणमागमसंप्रभावा—

ज्ज्ञात्वा विचारयथ कोऽत्र परापवादः ? ॥ २२ ॥

भावार्थ—हे सज्जनो ! जैनधर्मना प्रवर्तक ऋषभदेवने, तेमज विष्णु, महादेव अने ब्रह्माजीने पण आपणामांयी कोईए प्रत्यक्ष नगरे जोया नथी. मात्र तेओहुं स्वरूप अने तेमज

ગુણો—જેનાસિદ્ધાંતથી કે વેદસ્મૃતિપુરાણાદિકથી જાણીને તેમની યોગ્યતા કે અયોગ્યતાનો વિચાર કરીએ, તેથી શું નિન્દા કરી ગણાય ? નહિ ગણાય. ॥ ૨૨ ॥

હવે તે દેવોતું સ્વરૂપ કેવા પ્રકારતું છે તે બતાવે છે—

વિષ્ણુઃ સનુદ્રતગદાયુધરૌદ્રપાણિઃ
 શન્મુર્ત્યેશ્વરશિરોઽસ્પિક્ષપાલપાલી ।
 અત્યન્તશાન્તચરિતાતિશયસ્તુ વીરઃ
 કં પૂજ્યામ ઉપશાન્તમશાન્તરૂપમ્ ॥ ૨૩ ॥

ભાવાર્થ—જુઓ કે વિષ્ણુ મગવાનુ ગદાતું શસ્ત્ર હાથમાં લઈ જાણે કોઈને મારવાને તત્પર થયા હોય તેવા મગાનકસ્ત્વરૂપ-વાળા દેસાઈ છે. તેમજ મહાદેવની પણ મનુષ્યોના માથાની નિન્દા સોપરીઓની માળા ગળામાં ધારણ કરવાથી મયાનકસ્ત્વરૂપવાળા મોવામાં આવે છે. અને જિનેશ્વર વીર મગવાનુ તો અત્યન્તશાન્તા-કૃતિ પરમયોગીના સ્વરૂપને ધારણ કરી બેઠેલા જણાય છે માટે હે સજ્જનો ! એક તો વિક્રમગત્સ્વરૂપની મૂર્તિ અને એક પરમશાન્ત મૂર્તિ આ બેમાંથી આપણે કોની સેવા કરવી ? તેનો વિચાર કરીને તમોજ બ્રમને કહો છૂટે રમ છે. ॥ ૨૩ ॥

રાગાદિદોષજનકાનિ વચાંસિ વિષ્ણો—

રુન્મત્તચેષ્ટિતકરાણિ ચ યાનિ શન્ભોઃ ।

નિઃશેષરોષશમનાનિ મુનેસ્તુ સમ્યગ્

વન્ધત્વમર્હતિ તુ કો નુ વિચારયધ્વમ્ ॥ ૨૬ ॥

ભાવાર્થ—કામી પુરુષોના જેવાં રાગ ઉત્પન્ન કરવાવાળાં વિષ્ણુ ભગવાનનાં વચનો છે અને રુન્મત્ત પુરુષના જેવાં મહાદેવનાં વચનો છે અને સર્વપ્રકારના રોષની શાન્તિ કરવાવાળાં જિનદેવનાં વચનો છે, તો આ ત્રણેમાં કયો દેવ વન્ધન કરવાને યોગ્ય માનવો? તેનો વિચાર કરીને જૂઓ ॥ ૨૬ ॥

યશ્ચોદ્યતઃ પરવધાય ઘૃણાં વિહાય

ત્રાણાય યશ્ચ જગતઃ શરણં પ્રવૃત્તઃ ।

રાગી ચ યો ભવતિ યશ્ચ વિમુક્તરાગઃ

પૂજ્યસ્તયોઃ ક ઇહ વ્રૂત ચિરં વિચિન્ત્ય ॥ ૨૭ ॥

ભાવાર્થ—એક દેવ ભક્તોનો રાગી બની હૃદયમાં દયાહીન થઈ શસ્ત્રો ધારણ કરી જીવોનો નાશ કરવાને તૈયાર થાય છે અને એક દેવ રાગદ્વેષથી સર્વથા રહિત આ લોક અને પરલોકના દુઃખોથી વચાવ કરી પ્રાણિઓને શરણરૂપે થાય છે. હે સજ્જનો ! એક તો

છે રાગી અને ચીમો છે કીતરાગી. આ ચેમાંપી આપને કયા દેવને પૂન્ય તરીકે માનવો તેનો લાંબો વિચાર કરીને કહો ? ॥૨૭॥

પક્ષપાતો ન મે વીરે ન દ્વેષઃ કપિલાદિપુ ।

યુક્તિમદ્વચનં યસ્ય તમ્યં કાર્યઃ પરિગ્રહઃ ॥ ૩૮ ॥

ભાવાર્થ—પ્રયમ બ્રહ્મા, વિષ્ણુ, મહેશ્વરાદિક દેવોનું સ્વરૂપ યત્કિંચિત્ જુદું જુદું કયન કરીને હવે ગ્રન્યંકાર પોતાની મધ્ય-સ્થતા પ્રગટ કરીને કહે છે કે— મને ધીરપ્રમુમાં પક્ષપાત નથી, કે તે જે કહે તે યુક્તિશૂન્ય હોય તોપણ માની છું. તેમ કપિલાદિક દેવોમાં દ્વેષ પણ નથી, કે તે જે કાંઈ કહે તે મારે માનવું નહીં. તેવું કંઈ છેત્ર નહીં. માત્ર જેનું વચન મને યુક્તિવાળું લાગે તે ગ્રહણ કરું છું. મારી ફરન સમજું છું ॥ ૩૮ ॥

અવશ્યમેષાં કતમોઽપિ સર્વવિજ્ઞગદ્વિતૈકાન્તવિશાલશાસનઃ ।

સ એવ મૃગ્યો મતિસૂક્ષ્મચક્ષુષા વિશેષમુક્તેઃ કિમ્મનર્થપણ્ડિતૈઃ ॥૩૯॥

ભાવાર્થ—આ બધાએ મતવાદિઓના દેવોમાં કોઈને કોઈ તો જરૂર સર્વજ્ઞ હોવો જોઈએ અને એકાન્તપણે જગતને હિતકારી અને વિસ્તારવાળું જેનું શાસન (સિદ્ધાન્ત) હોય તેવા મહાપુરુષને આપણે મતિરૂપસૂક્ષ્મચક્ષુઃથી શોધીને મેઝવી લેવો જોઈએ. બાકી

અર્થ વિનાનું ઘણું કહીને કેવલ અનર્થનેજ કરવાવાળા પण्डितોથી
આપણા આત્માનું શું હિત થવાનું છે ? અર્થાત્ કાંઈજ
નહીં ॥ ૩૯ ॥

હવે નીચેના શ્લોકથી શોધવાનો ઉપાય પણ બતાવે છે—

यस्य निखिलाश्च दोषा न सन्ति सर्वे गुणाश्च विद्यन्ते ।

ब्रह्मा वा विष्णुर्वा हरो जिनो वा नमस्तस्मै ॥ ૪૦ ॥

ભાવાર્થ—હવે આપણને જોવાનું એ છે કે જે દેવોમાં રાગદ્વેષ
મોહાદિ કોઈ પણ પ્રકારના દોષો જોવામાં આવતા ન હોય અને
જેના ચરિત્રમાં, જેના વચનમાં, જેના શાસ્ત્રોમાં જે તરફ જોઈએ તે
તરફ તેનામાં જ્ઞાનાદિક નિર્મલ ગુણોજ જોવામાં આવતા હોય, તે
ચાહે તો નામથી બ્રહ્મા હોય, ચાહે વિષ્ણુ હોય, ચાહે મહાદેવના
નામથી ઓલખાતા હોય કે જિનદેવના નામથી પ્રસિદ્ધ હોય, તેવા
મહાપુરુષને અમારો સદા નમસ્કાર છે. અને તે અમારો પરમ દેવ
પણ છે ॥ ૪૦ ॥

હવે વધાઈ દેવોનાં ચરિત્રો જોતાં જોતાં જે દેવનું ચરિત્ર
નિર્દોષ લાગવાથી જેનો આશ્રય લીધો છે તે પોતાના દેવને નામથી
પણ બતાવે છે—

ચન્દુર્ન નઃ સ મગ્ધાનરયોઽપિ નાન્યે સાક્ષાત્ દૃષ્ટતર એકતમોઽપિ ચૈષાં ।
 શ્રુત્વા ધ્વજઃ સુચરિતં ચ ટૃપ્ત્યૌ વિશેષં ધીરં ગુણાતિશયઙ્ગોલ્લતયા શ્રિતાઃ
 સ્મઃ ॥ ૩૨ ॥

ભાવાર્થ—જુઓ કે ધીરપ્રમુ તે કાંદે અમારો યાંધવ નથી.
 તેમ જાણ્યા, વિષ્ણુ અને મહેશ્વરાદિ દેવો તે કાંદે અમારા શત્રુઓ
 નથી. તેમજ આ ધ્વજ દેવોમાંથી કોઈ પણ દેવને પ્રત્યક્ષપણે અમોએ
 જોયો નથી. માત્ર તે ધ્વજ દેવોનાં જુદા જુદા સ્વરૂપવાદ્યાં
 તેમનાજ ગ્રન્થોથી અરિઓ સાંભળતાં ધીરપ્રમુનું ચરિત્ર સર્વ પ્રકારથી
 શુદ્ધ હાસ્યું માટે તેમના ગુણોના લોભથી યદ્યપિ અમોએ તેમનો
 આશ્રય લીધો છે. ॥ ૩૨ ॥

નાઽન્માયે સુગત. ન પિતા ન રિપવસ્તીર્પ્યા ધનં નૈવ તૈ-
 દંતં નૈવ તથા જિજ્ઞેન ન હ્યં કિલ્લિન્ કળાદાદિમિઃ ।
 વિન્તિવેશાન્તનગાદિતઃ સ મગ્ધેન્ ધીરો દત્તધ્યામનં
 દાસ્યં સર્વમહાગર્હનું ચ તત્તન્નદ્વલિમન્તો વયન ॥ ૩૩ ॥

માર્થ—સુગત (શુદ્ધ) અમારો પિતા નથી. શત્રુ
 (દાસાદિ દેવો) કાંદે અમારા શત્રુઓ નથી. તથા આ દેવોમાંથી કોઈએ
 અમોને ધન આપ્યું નથી. તેમ જિજ્ઞેષે પણ આપ્યું નથી, અને

કળાદ ગૌતમાદિ ઋષિઓએ અમારું ધન સેંચી લીધું પણ નથી.
વિશેષ—કારણ એજ છે કે—एकांतपणे जगत्तुं हित करना तो
भगवान् महावीरज છે. અને તેનું નિર્મલ વચન સર્વ પાપને હરના
છે. માટેજ અમો વીરપ્રમુની ભક્તિ કરવાવાળા થયા છે. ॥ ૩૩ ॥

(૪) શ્રીહેમચન્દ્રસૂરિઃ ।

અદારદેશોના રાજાધિરાજ ગૂજરાતપટ્ટનાધીશ શ્રીકુમારપાલ
મહારાજાના ગુરુત્વર્ય જગત્પ્રસિદ્ધ સર્વજ્ઞકલ્પ શ્રીહેમચન્દ્રમૂર્તિશ્રવણી
શ્રીમહાવીરપ્રમુના સત્યસિદ્ધાંતતત્ત્વોના સ્વરૂપથી આકર્ષિત થઈ
પ્રમુના ગુણરૂપની સ્તુતિ કરતાં—एक अयोगव्यवच्छेदिका अर्वा
बीजी अन्ययोगव्यवच्छेदिका नामनी वे ब्रवींशिओनी रचना
करेली છે. પહેલીમાં મહાવીર પ્રમુમાં કયા કયા ગુણોની યોગ્યતા
છે તેનો, અને બીજીમાં અન્યમતના દેવોમાં કયા કયા ગુણોની
અયોગ્યતા છે તેનો, ટુંકમાં સારાંશ મુંચન કરીને ક્તાવેલો છે. આ
બેમાંથી બીજી અયોગ્યવ્યવચ્છેદિકા બચીશીની—स्याद्वादमन्त्री
नामनी टीका पूर्वाचार्य श्रीमच्छिसेनमूरिमहाराजा करी गण्टा है.
एण प्रथम ब्रवींशीनी टीका नहीं होवती तेनो अर्ध भाषायां
अमारा गुरु महाराज (श्रीमद्विजयाचन्द्रमूर्तिश्रवणी—अपरा

શ્રીઆત્મારામજી મહારાજા) પોતાના તત્ત્વનિર્ગપ્રસાદ પ્રત્યેનાં
 વિસ્તારથી કરીને ચતાવેછો છે, તે જોવાની મઝામગ કરીને હું
 અર્થ આ પ્રશ્નને અનુસરતા કે ચાર શ્લોકો સ્વીકૃતિ કરું—

પ્રાદેશિકેભ્યઃ પરશાસનેભ્યઃ પરાજયો યત્તવ શાસનસ્ય ।
 લયોતપોતયુતિહમ્બેભ્યો વિહમ્બેભ્યો હરિમણ્ડલસ્ય ॥ ૮ ॥

ભાવાર્થ—વસ્તુને એકાન્તપણે નિત્યાદિ અને એકાન્તપણે
 અનિત્યાદિરૂપ એકપ્રદંશને મારીને વાદ કરનારા પરમતના
 વાદીઓ છે. તેનાથી હે ભગવન્ ! અપેક્ષાથી નિત્યાદિ અને
 અનિત્યાદિરૂપ તારા સ્યાદ્વાદસિદ્ધાન્તનો જે પરાજય છે, તે
 સજુઆના બધોના તેજથી સૂર્યમણ્ડલના તેજની વિહમ્બના કરવા
 જેવો ન્યાય પાઘ છે ॥ ૮ ॥

શરણ્યપુણ્યે તત્ર શાસનેઽપિ સન્દેશિ યો વિપ્રતિપદ્યતે વા ।
 સ્વાદૌ સ તથ્યે સ્વહિતે ચ પથ્યે સન્દેશિ વા વિપ્રતિપદ્યતે વા ॥૯॥

ભાવાર્થ—હે ભગવન્ ! શરણ કરવાને યોગ્ય અને પરમ-
 પવિત્રરૂપ તારા સિદ્ધાન્તમાં જે સન્દેહ કરે છે અને ફોગટનો વિવાદ
 કરવા હમા પાઘ છે, તે પુરુષો સરેસરા સ્વાદિષ્ટ અને તથ્યરૂપ
 તપા પોતાને હિતકારક અને સર્વપ્રકારથી પથ્યરૂપ વસ્તુમાં સન્દેહ

ફેરવતા ગયા. સ્મૃતિઓમાં ક્ષણો પળ મિત્ર મિત્ર વિ-
વતા ગયા, અને પુરાણોની લીલાણું તો કહેણું જ
જિનેન્દ્ર ! તમારા શાસનમાં એ ઉપદ્રવ થઈ શક્યો નથી તેણું
એજ છે કે તમારા શાસનની ટકુરાઈજ અવૃષ્ય છે. અર્થાત્
શાસનમાં કોઈયો પણ ઉપદ્રવ થઈ શકે તેમ છેજ નહીં ॥

વદીયસન્યક્તવલાત્ પ્રતીમો ભવાદેશાનાં પરમસ્વભાવમ્ ।
હુવાસનાપાશવિનાશનાય નમોઽસ્તુ તસ્મૈ તવ શાસનાય ॥ ૨૦ ॥

ભાવાર્થ—હે વીતરાગ ! જે વચાર્થ સિદ્ધાન્તના વચી તમા-
જેવા પરમાત્માઓના સ્વભાવને અર્થાત્ સર્વજ્ઞપણાના સ્વભાવને અ-
જાણી શક્યા છે, અને જે વચાય જ્ઞાને અમારી સોટી વાસનાઓના
પાશનો નાશ કરી વીધો છે, તેવા તમારા અલૌકિક સિદ્ધાન્તને
અમારો નમસ્કાર થાઓ ॥ ૨૧ ॥

અપ્સરાતેન પરીક્ષમાણા દ્વયં દ્વયસ્યાઽપ્રતિમં પ્રતીમઃ ।
વયાલ્પિતાર્થપ્રયત્નં તવૈતદ્વિજ્ઞાનનિર્વિન્ધરસં પરેષામ્ ॥ ૨૨ ॥

ભાવાર્થ—હે વીતરાગ ! પક્ષપાતરહિતપણે પરીક્ષા કર્યા
વદાર્થોના સ્વરૂપને વચાર્થપણે કહેવામાં કોઈ પણ પ્રકારની ન્યૂનતા
તમારા સિદ્ધાન્તમાં ઘસલી અમો જોતા નથી. અને વીરના મનના
ક્ષણોની હુદી હુદી કલ્પનાઓ ઠેકાણે ઠેકાણે વિરુદ્ધ મળે

ગોટાહાથી, ભરપૂર લેમના સિદ્ધાન્તોમાં ચિત્રીતજ્ઞાની રામિઓ
પણ ઓછી જોતા નથી. એમ બંનેમાં જે પ્રકારથી અસાદર્યપણાના
સ્વરૂપને અમો પ્રત્યક્ષેણાથી જોઈ રહ્યા છે. ॥૨૨॥

શુનિશ્ચિતં મત્સરિણો મિનસ્ય ન નાથ ! શુદ્રામતિશેરતે તે ।
માધ્યસ્થ્યમાસ્પાય પરીક્ષકા યે મળૌ ચ કાચે ચ સમાનુચન્માઃ ॥૨૩॥

માવાર્થ—હે પરમદેવ ! જે પરીક્ષકો મધ્યસ્થપણું ધારણ
કરીને રાગ અને દ્વેષથી સદા મુક્ત એવી તારી વીતરાગી શુદ્રાને
(મૂર્તિને) અતિશયવાહી ન માનતાં—રાગી દ્વેષી એવા બ્રહ્મા,
વિષ્ણુ, મહાદેવાદિક દેવોની મૂર્તિની સાથે એકસરખી ગણી છે છે તે
જરૂર મત્સરવાહી ધણ્ણા મળિ અને કાચ એ બંનેનું સરસાપણું
કરી રહ્યા છે. ॥ ૨૩ ॥

इमां समक्षं प्रतिपक्षताक्षिणामुदारघोषामवघोषां श्रुवं ।
न वीतरागान् परमस्ति देवतं नचाऽप्यनेकान्तमृते नयत्स्थितिः ॥२४॥

માવાર્થ—હવે છેલ્લેમાં હું (હેમચંદ્રાચાર્ય) તમારા (ચવાણ
પ્રતિવાદિઓના) સન્મુખ ઉમો રહીને સ્વામ વિચાર કરવા જેવી
માત્ર જેમ વાતોનો વિચાર કરવાનું ડચ સ્વરથી પોકારી પોકારીને
કહું હું કે— દુનિયામાં વીતરાગ જેવો બીજો કોઈ પણ પરમદેવ

નથી, અને દુનિયાના પદાર્થોનું ચતુર્થસ્વરૂપ સમજવા માટે અને-
કાન્ત વિચાર વિનાનો બીજો કોઈ પણ ન્યાયમાર્ગ નથી, એમ હું તમોને
(સર્વ મતવાળાઓને) નિશ્ચયપણાથી કહી બતાવું છું કે— તમો સૌ
મઝીને પણ આટલો વિચાર તો જરૂર કરો. એમ આ કાવ્યથી સૂત્રી
આચાર્ય મહારાજ પોતાનો કરેલો નિશ્ચય કહી બતાવે છે ॥૨૮॥

न श्रद्धयैव त्वयि पक्षपातो न द्वेषमात्रादरुचिः पश्य ।

यथावदाप्तत्वपरीक्षया तु त्वामेव वीर ! प्रमुमाश्रिताः स्मः ॥२९॥

માત્રાર્થ—હે વીર મગવાન્ ! અમોને શ્રદ્ધામાત્ર યથાચીન
તમારામાં પક્ષપાત ચણ્યો છે એમ નથી. તેમજ હરિહરાદિ દેવોમાં
દ્વેષમાત્ર યથાર્ચીન અરુચિ ચણ્યી છે એમ પણ નથી. માત્ર તે
દેવોમાં યથાર્ચણે આપણું (સર્વજ્ઞપણું) ન હોઈને તે યથાર્ચણે
આપણને (સર્વજ્ઞપણું) તમારામાં છે એમ સ્વાત્તીપૂર્વક પરીક્ષા
કરીનેજ અમો તમને પ્રમુખને માનીનેજ તમારા આશ્રિત થઈને
અર્ચાન્ કિદ્કરો થઈને રહ્યા છે. બીજું કાંઈ પણ કારણ નથી ॥૨૯॥

મંચાઈક.

શ્રી: ।

શ્રીહેમચન્દ્રાચાર્યજીના એક વે કાવ્યનો વિશેષાર્થ.

પ્રથમ પૃ. ૧૨૪ માં હેમચન્દ્રાચાર્યની વર્ગીશીમાના દશમાં
કાવ્યમાં એમ કહ્યું હતું કે—

હિસાચઽસત્કર્મપયોપદેશાત્—આ પદનો અર્થ એટલો કે
વેદાદિક શાસ્ત્રમાં હિસાદિકતું કયન હોવાથી તે શાસ્ત્રો સત્પુરુષોને
સર્વપ્રકારથી માન્ય થયેલાં નથી તે વાત—વા. ન. ઉપાધ્યેના
પેહલામ છેલ્લાથી સિદ્ધ થયેલી છે તોપણ દ્વિવેદી મળિયાં નમુમાઈના
છેલ્લાથી સ્પષ્ટ કરીને બતાવીએ છીએ. જૂનો સિદ્ધાંતસાર પૃ. ૪૨ માં
લખ્યું છે કે—

“ યજ્ઞો સંબંધે એક થાન મહુ ગુહ્ય રીતે વિચારવા જેવી છે.
મગા સરા મોટા યજ્ઞોમાં એક વેપી સો મો સુધી પશુ મારવાનો
સંપ્રદાય પટેલો નગરે પટે છે. વરઘાં, ઘોડા, હત્યાદિ પશુમાત્રનો
બલિ અપાતો એટલુંજ નહિ પણ આપણને આશ્ચર્ય લાગે છે કે
માણનોનો પણ મોગ આપણમાં આવતો ! પુરુષમેષ પ. નામનો

યજ્ઞજ વેદમાં સ્પષ્ટ કહેલો છે, અને શુનઃશેષાદિ વૃત્તાંતો પણ એ વાતની સાક્ષી આપે છે. વઢી આ રક્તશ્રાવમાં આનંદ માનવા ઉપરાંત સોમપાનથી અને છેવટના વચ્ચતમાં તો સુરાપાનથી પણ આર્યલોકો મત્ત થતા માલમ પડે છે. પરમભાવનાના અગ્રણીપદને ગમેલા ઋષિઓમાં આવો સંપ્રદાય જણાય એ અલ્પત આશ્ચર્ય વેદા કરવાવાળું છે. ને યદ્યપિ થોડાજ વચ્ચત સુધી એ રીવાજ વંધ પતાં પશુને છોડી મુકવાનો કે પિષ્ટપશુ કરવાનો રીવાજ આપ્ણી નજરે પડે છે ”.

પ્રનઃ સિદ્ધાંતસાર પૃ. ૭૩ માં—“ વિવાહ સંબંધે મધુપર્કની વાત જરા કહી લેવા જેવી છે. એવો ધર્માચાર છે કે આવેલા અતિથિને માટે મધુપર્ક કરવો જોઈએ. વર પણ અતિથિજ છે અસલ જેમ યજ્ઞને માટે ગોવધ વિહિત હતો તેમ મધુપર્ક માટે પણ ગાય કે બલદનો વધ વિહિત હતો. માંસ વિના મધુપર્ક નહિ એમ અશ્વલાયન સૂત્ર કહે છે, ને નાટકાદિકોથી જણાય છે કે સારા મહર્ષિઓ માટે પણ મધુપર્કમાં ગોવધ કરેલો છે. આશ્ચર્યની વાત છે કે જે ગાય આજે વહુ પવિત્ર ગણાય છે તેને પ્રાચીનસમયમાં યજ્ઞ માટે તથા મધુપર્ક માટે મારવાનો રીવાજ હતો ? હાલ તો મધુપર્કમાં ફક્ત દહીં મધ અને ઘીજ વપરાય છે ”.

મળિયાલમાં પોતે દિવેદી છે. તેમને ઘણા દુઃખની સાથે આ વે પક્ષના લક્ષણ પડ્યા હશે બાકી ચારે વેદોમાં ઢગલે ઢગલે હિંસક શ્રુતિઓ મેલી છે. વધારે જોવાની ફરજ હોય તેમણે અમારા શુભવ્ય ધ્રીમદ્વિજયાનંદસૂરીશ્વરજી (પ્રસિદ્ધનામ આત્મારામજી) મહારાજાના રચેલા અજ્ઞાનતિમિરમાસ્કર અને તત્ત્વનિર્ણયગ્રાસાદ આ વે ગ્રંથો જોઈ લેવા. વેદોમાં કેટલું ગહન જ્ઞાન (?) છે તેની જાણી થશે.

પૂજ દશમા કાવ્યનું ત્રીજું પદ—અસર્વવિન્મૂલતયા પ્રવૃત્તેઃ— આ પદનો અર્થ એટલેજ કે—વેદ, સ્મૃતિ, પુરાણાદિક શાસ્ત્રો સર્વજ્ઞ પ્રણ વિનાન પ્રવૃત્તમાન થઈ જાય છે. તે પણ તેમનાજ સિદ્ધાંતથી સિદ્ધ થાય છે. જૂથો—શિવપુરાણ ધર્મસંહિતા અધ્યાય ૪૭ માં પાર્વતીજીને મહાદેવજી વહે છે કે—

બ્રહ્મા વિન્નુરહં દેવિ ! વદ્માઃ સ્મઃ કર્મણા સદા ।

કામગ્રોષાદિભિ દોષૈઃ—સ્તમ્પાત્સર્વે હ્યસ્તીશ્વરાઃ ॥૭૧॥

માર્ગ—હે દેવિ ! (હે પાર્વતી !) બ્રહ્મા, વિષ્ણુ અને હું એમ ત્રણે દેવો કર્મથી અને કામ વિકારના દોષથી, તેમજ—ગ્રોષ, માન, માયા, લોભાદિક દોષોથી સદા બંધાયેલાજ છીએ, તેથી અમો મને દેવ શ્વર સ્વરૂપે નથી.

પુન દ્વિવેદી મણિલાલ નમુભાઈ પળ પોતાના સિદ્ધાંતસારના
પ્ર. ૩૧ થી લેવે છે કે—

“ અત્રે ઇટલું નિશ્ચયપૂર્વક જણાય છે કે—સર્વોપરિ કોઈ
સત્તાની ભાવનાસહિત અનેક દેવતા પૂજા, એજ મૂલ ધર્મ વિચારવું
રૂપ હોવું જોઈએ. આ વાત વેદમંત્રોથી પદે પદે સ્પષ્ટ થાય છે.
ચાપિ મંત્રોમાં અનેક દેવતાની સ્તુતિઓ આવે છે, અને જે
વચ્ચે જે દેવને સ્તવ્યો હોય છે તે વચ્ચે તે દેવને જેટલાં અપાય
તેટલાં વિશેષણાદિક આપી પરમેશ્વરરૂપે ઠરાવ્યો હોય છે. તથાપિ
ઋષિઓના મનમાંથી એ વાત યસતી નથી કે—કોઈ સર્વનિયંતા,
સર્વોપરિ, એક દેવ હોવો જોઈએ. આવા મુખ્ય ઈશ્વરની શોધમાં
શોધમાં તેઓ ઘડીમાં આ દેવને, ઘડીમાં પેલા દેવને, એમ અનેક
દેવ-દેવતાને ઈશ્વરરૂપે મજે છે પણ એકથી સંતોષપામી વિરામતા
નથી. ઈશ્વરપદને એક પણ અમુક દેવ, ચિગ્કાલ સુધી ધારણ કરી
રહ્યો હોય તેવું વેદમંત્રોમાં જણાતું નથી, એમ કહીએ તોપણ મૂઠ
ખેરું નથી. કે વેદકાલથી માંડીને તે છેક આજ પર્યંતમાં પણ,
આર્યધર્મમાં સર્વમાન્ય કોઈ અમુક તેજ ઈશ્વર, એવો નિર્ણય થયો
નથી. ને તે નથી થયો એમાં એ ધર્મને સ્વીકારવાનો અવકાશ
મળ્યો છે. જે જે દેશમાં એ ભાવના મ્યિગ્નાને પામી છે તે તે

દેશમાં ધર્મવૃદ્ધિ અટકી છે. પણ આર્યદેશમાં ईश्वरत्न માવનાની સાદી આકૃતિ મૂલ્યી છતાં, અમુક રંગરૂપી મરાઈ સર્વામાન્યરીતે તે કદાપિ સ્થિર ટીં નથી, છટલામાંનું એ ધર્મને સૂચ સ્થિતિવાનો અવકાશ મળ્યો છે. વેદમંત્રોમાં આ દેવ પેલો દેવ, એમ ધના દેવને ઋષિઓ વારા પરતી ईश्वरરૂપે પૂજે છે પણ 'અમુક એક ईश्वર નિયત ટરાવેલો જણાતો નથી'.

અને તે દશમા કાવ્યના ત્રિના અને ચોથા પદમાં કહ્યું છે કે—

નૃસંદુર્ગુદિપરિગ્રહાચ વ્રૂમસ્ત્વદ્વન્યાગમમપ્રમાણં ॥ ૧૦ ॥

આ વેં પદનો માવાર્થ મણિલાલભાઈના આપેલા લેખ ઉપરથી જણાવું છું. તેમણે જણાવ્યું છે કે—“ મોટા યજ્ઞોમાં એક વેધી સો સો મુધી પશુ મારવાનો સંપ્રદાય પડેલો નજરે પડે છે ” इत्यादि “ વલી આ રક્તશ્રાવમાં આનંદ માનવા ઉપરાંત સોમપાનથી અને છેવટના વહનમાં તો મુરપાનથી પણ આર્યલોકો મત્ત થતાં મારૂંમ પડે છે. પરમમાવનાના અગ્રણીપદને પામેલા ઋષિઓમાં એવો સંપ્રદાય જણાય એ અલગત આશ્ચર્ય પેદા કરવાવાળું છે. ”

પુનરાપિ “ નાટકાદિકોથી જણાય છે કે સારા મહર્ષિઓ માટે પણ—મધુપર્વમાં ગોવધ કરેલો છે. આશ્ચર્યની વાત છે કે જે

વિગેરના ગ્રંથોમાં આવેલી ધર્મીયક ક્રાંતોનો વેદની સાથે ગુદ્ધ સંબંધ નથી. પુરાણાદિક ગ્રંથોમાં લખેલા વિષ્ણુના અવતાર સંબંધી વેદમાં કાંઈ લખ્યું નથી. તથા વેદમાં મૂર્તિપૂજન વિષે પણ લખ્યું નથી. તે છતાં વેદની સત્તા તો વધા ગ્રંથોએ ફઝૂલ રાખી છે. આ કારણ માટે જ વેદથી લોકોને અજ્ઞાન રાખવા એવી એ પુરાણિક ગ્રંથ લેખનારાઓની મતલબ ડગાડી માલમ પડે છે. ”

આ સર્વ પંદિતો સાસ વેદમતના આગ્રહવાળા છે. છતાં પણ વેદોમાં હિંસાના સ્વરૂપની શ્રુતિઓ ધર્મીને તેમના જોવામાં આવવાથી સંહન પોતાની અરુચિ જાહેર કરી છે. વડી દયાનંદ-સરસ્વતીનીએ તો પૂર્વેના આચાર્યોએ કરેલા વેદોના અર્થો ઉપર પ્રાણી ફેરવી આજકાલની પદ્ધતિને અનુસરીને પોતાના મનમતા ધાર્યો કરીને કાંઈ જુદો જ પ્રકાર કરી મુક્યો છે. વધાએ બ્રાહ્મણો વેદોને ઈશ્વરકૃત કહીને અનાદિ કહે છે. જેમાં હિંસા એ મુખ્ય ધર્મ તરીકે વર્ણવેલો છે. અને હિંસાની જ સંકડો શ્રુતિઓથી તેનું વંચારણ થયું છે. અને તેનો અર્થ પણ મહીષ, મમ્હટ, સાયન, વર્કાદિક આચાર્યોએ હિંસા કરવાના સ્વરૂપનો કરીને બતાવેલો છે. અને તે લેણેથી એમ પણ જણાય છે કે—તે પૂર્વેના આચાર્યોએ અને તેવા મોટા ગણાતા મહર્ષિઓએ રાજ્યાધ્યને

મેઢવીને લાલો પશુઓના ઉપર કતલ ચલાવેલી જગ જાહેર
 ઝુકી છે. અને વેદોમાં તેવા હિંસક પાઠો પણ ઢગલે ઢગ
 જોવામાં આવી રહ્યા છે. તેમાં કેટલીક શ્રુતિઓ તો એવા પ્રકાર
 છે કે શ્રવણ ગોચર થતાની સાથે સજ્જન પુરુષો લજ્જિત જ થઈ જાય
 વિચાર કરી જોતાં એમ માલમ પડે છે કે આ વેદો ઈશ્વરના કરેલ
 તો નથી જ તેમ કોઈ ધર્માત્માના રચેલા હોય તેવા પ્રકારનું પણ
 અનુમાન કરવામાં આપણું હૃદય પ્રેરાતું નથી. પણ માત્ર એવાજ અનુ-
 માન તરફ દોરાય છે કે— આ વેદની હિંસક શ્રુતિઓ કોઈ વિદ્યા-
 મ્યાસના ધંધાવાળા મદિરા માંસના ભક્ષકો રચના કરતા ગયા
 હોય, તેના ગાનમાં મસ્ત બનતા ગયા હોય, સાથે લોકોને પણ
 સુનાવતા ગયા હોય. અને પોતે મહર્ષિના નામોથી પ્રસિદ્ધ થતા
 ગયા હોય, તેમજ સ્વાર્થી લોકો પણ તેનો અમલ કરતા ગયા
 હોય. તેવા અવસરમાં યયાર્થતત્ત્વજ્ઞાનના અભાવે અમારો
 વેદધર્મ, અમારો વેદધર્મ, એમ અયોગ્ય મહત્વ આપતા ગયા
 હોય. તેનું વંધારણ જોતાં આવાંજ અનુમાનો ઉપર આવીને વેમનું
 પડે છે. કેમકે તેમાં શ્રુતિઓ પણ તેવાજ પ્રકારની છે. જૂવો કે—
 હે ઇંદ્ર ! અમારી રક્ષા કર, ચોરાઈને ગઈ છે તેને પાછી
 લાવીને આપ. આ વક્ત્રાની રક્ષા કર, આ શ્રુતિ ઉપર
 એક દક્ષણી પંચ

પંદિત હશે કે પોતાના ચક્રાની રક્ષા કરવાને માટે ઇંદ્રની સ્તવના કરીને ઇંદ્રને ચોલાવે ? ચઢી આગઠ બીની શ્રુતિઓ જોઈએ છે તો તેમાં પણ કદી તો ઇંદ્ર, અને કદી તો વરુણ, ધન દે, પુત્ર દે, વર્ષા કર, ઇની ઇ કઢાકુટ ! આવા પ્રકારના સ્વાર્થની કઢાકુટ વાલી શ્રુતિઓના સંગ્રહીને વેદોનું સંચારણ થયેલું જોવામાં આવે છે. મણિ-છાલભાઈ પણ એમજ લખે છે કે—“ ઘડીમાં આ દેવ અને ઘડીમાં પેલા દેવ એમ ઘણા દેવને ક્રત્તિઓ વારા ફરતી ઈશ્વરરૂપે પૂજે છે પણ અમુક ઈશ્વર નિયત ઠરાવેલો જણાતો નથી. ” ચઢી પંદિત મેસમૂદર પણ પોતાના સંસ્કૃતસાહિત્યમન્યમાં લખે છે કે—“ વેદોનો હિન્દોમાગ એવો છે કે જાણે કોઈ અદ્વાનિઓના મુલ્યથી અવસ્માત્ વચન નિરુલેખાં હોય તેમ જણાય છે. ”

ચઢી કરસનદાસ મૂલગી કોઈ બીજોજ અભિપ્રાય રહી ચૂકાવે છે. તેનો વિચાર તેજ હેતુ ઉપરથી કરી લેવો.

ચઢી જગન્નો ઉત્પત્તિના વિષયનો વેદોમાં તપાસ કરીએ તો કોઈ અનેક પ્રકારનો વચ્ચનાચઢી શ્રુતિઓ જૂઠા જૂઠા ક્રત્તિઓના મુલ્યથી પ્રગટ થયેલી આપણી નજરે પડે છે. અને તે કૃષ્ણી કોણે પેદા કરી અને કેવી રીતે પેદા થઈ તેનો નિર્ણય પણ આજ મુખી કોઈ પંદિત ચઢી રાજ્યોજ નથી તો ચઢી તે વેદની ચરિત્ર

श्रुतिओथी आपणे केवी रीते निर्णय करी शकवाना ? आ जगतनी उत्पत्तिना संबंधे वेदोमां केवा केवा प्रकारनी श्रुतिओनो संग्रह थएलो छे तेनो पण परिचय आपवानुं धारुं हुं.

आ ठेकाणे विचार करवानो एटलोज के— जे वेदो ईश्वरकृत अनादि तरीके मनाएला छे तेना हाल शुं एऊ चीयरीया देव जेवा थएला जोवामां आवे खरा के ? सज्जनो ! स्वार्थी लोकोना कयन उपर भरोसो राखी केवल अंधारा कुवामां डुबी न भरतां कोई सत्पुरुषना वचनो तरफ लक्ष्य करी सत्याऽसत्यनो विचार करीने जूवो, अनं सत्यमार्गे चढो । के जेयी आ मनुष्य जन्मनुं साफल्यपणुं थाय आटलुंज लखीने आ ठेकाणेयी विरसुं हुं ॥

॥ श्री हेमचंद्राचार्यनी वत्रीशीना-दशमा काव्यनुं स्वल्प किंचित् विशेष कळूं.

हवे पृ. १२९ मांना बारमा काव्यनुं किंचित् विशेष कहिए छीए. क्षिप्येत वाऽन्यैः सदृशीक्रियेत वा तवांऽन्विषीठे लुटनं नुरेशितुः । इदं ययाऽवस्थितवस्तुदेशनं परैः कथंकारमभाकरिष्यते ॥ १२ ॥

आ काव्यनो भावार्थ ए छे के—हे जिनेश्वर देव ! बीजा मतना पंडितो, ऋषिओ, तमारा माटे जूहुं साचुं लखी सिद्ध बनवानो प्रयत्न गमे तेटलो करे पण आ ययार्थपणे प्रगट यणलुं तमाहं पदा-

યોનું સત્યસ્વરૂપ છે તેનો ઇનકાર કેવી રીતે કરી શકવાના છે :
 જ્યારે સત્ય વસ્તુને તપાસવાવાળા સજ્જનપુરુષો પ્રગટ થશે ત્યારે
 તે પદાર્થોનું સત્ય સ્વરૂપ પ્રગટ થયા વગર રહેશે નહીં. ॥
 અને ઓમૈ તેવા સજ્જન પુરુષોના લેલોનો સંપ્રહ કરીને આ
 પુસ્તકમાં બતાવ્યો છે. તોપણ આ જગો ઉપર તે લેલોમાંથી કિંચિત્
 ઇતારો કરી બતાવું તો તે અસ્પાને નહીં ગણાય અને સ્વાન શુન્ય
 પગ નહીં રહે.

જુઓ—વા. ન. ઉપાધ્યેનો લેલ—તંઓ ૫. ૧૨ માં લખે
 છે કે—“ ધર્મા સ્મૃતિપ્રન્યોમાં શાસ્ત્રીયપ્રન્યોમાં અને ટીકાપ્રન્યોમાં
 જૈન અને બૌદ્ધ ઇઓને વેદ બાહ્ય માને છે. જૈનપ્રન્યોનું સૂક્ષ્માજ્ઞ-
 લોકન કરતાં જૈનધર્મ એ જૂદો ધર્મ નથી પણ ઉપનિષત્કાલીન અને
 જ્ઞાનકાંડકાલીન, મહાન્ મહાન્ ઋષિઓના જે ઉત્તમોત્તમ મતો
 હતાં તે સર્વે એકત્ર ગ્રથિત કરીને બનાવેલો ધર્મ હોય એમ દેખાઈ
 આવે છે, અર્થાત્ જૈનધર્મનું પ્રથમનું સ્વરૂપ કહીએ તો વિશુદ્ધ છે.
 એટલે જે વૈદિક ધર્મ તે જ જૈન ધર્મ છે. એનાં અનેક પ્રમાણો છે ”
 इत्यादि.

આ પકત્રાપી વિચાર કરવાનો એ છે કે—પ્રથમ વેદકાલ
 અને તે પછી જ્ઞાનકાંડકાલ. એમ ધર્મા મંદિનો માની બેઠેલા છે

વેદકાલમાં લોહીની નદીઓ વેહતી. જ્ઞાનકાંડકાલમાં તે પ્રવાહ કેટલેક ઢરજે કમી ગયો. અને તે જ્ઞાનકાંડકાલની પ્રવૃત્તિ જૈનધર્મ અને બૌદ્ધધર્મની પ્રવલ અસર પછી યદી. કેમકે—જૈનોના તીર્થંકર સર્વજ્ઞ હોય છે અને તેમને કેવલજ્ઞાનરૂપી સૂર્યનો ઉદય થતાની સાથે સર્વ તત્ત્વપદાર્થોનો યથાર્થ પ્રકાશ એકી વાલતે થાય છે. તે સત્યરૂપ પદાર્થોને તેમના ગણધરો (મુખ્ય શિષ્યો) સત્ય સિદ્ધાંતના સ્વરૂપમાં પદ્ધતિસર રચના કરી જનસમૂહના આગળ મુકે છે. તેની સાથેજ શ્રૌતધર્મ એટલે યજ્ઞવિધિરૂપ અંધકાર દૂનીયામાંથી નષ્ટ થતો દેખી—ઇન્દ્રિયાર્થમુક્તમાં લેપટ બનેલા વૈદિકધર્મવાળા એટલે યાજ્ઞિકધર્મવાળા પાછા આ દૂનીયાને યજ્ઞધર્મરૂપ અંધકારમાં ઘૂંકેલવાને માટે ધમપદ્માડ કરી મુકે છે પણ સત્યના આગે જૂઠ સદા ઢગાઈને જ રહે છે; પછી નવીન સ્મૃતિઓ, પુરાણોની રચનાઓ કરીને કોઈ જગો ઉપર તો જૈન અને બૌદ્ધનો સ્તુતિ કરી તો કોઈ જગો ઉપર વેદધર્મ, નાસ્તિક વિગેરે લાગીવાળીને અજાણ લોકોમાં જુટી અફવા ફેલાવી મુકી, પણ તે સત્ય પદાર્થો બાજુ મુકી અજ્ઞાનના પટલથી મુક્ત પુણ્યોને ચમત્કર્ષણ પ્રકાશ આપ્યા કરે છે. અને તેવા મહાત્મા નો દૃષ્ટીપાત્ર પ્રકાશ દેસાડવાને હન અને જન વિગેરે સર્વતાં વ્યય કરી રહ્યા છે. જુઓ નિહાંતકાર ૨. ૧૦૮ નાં—કુદ્ધ પતે પોતાના મન્યત્ સત્યક

કરી-તત્ત્વદષ્ટિને શ્રેષ્ઠરી જાગૃત કરી પોતાની જન્મભૂમીમાં તો મરણ ન પામ્યો. ” પૃ. ૧૦૯ માં-“ આર્યધર્મની 'પુરાણ ભાવ-નાઓમાં દર્શાવેલી તત્ત્વદષ્ટિ જાગૃત થઈ સતી પણ તેને લગા તેજ પર છાવનાર એક વીરો વીર જસ્ટનો હતો એજ મહાત્મા તે અનાદિરૂપ દયામૂર્તિ જિન. જેના અનુયાયી જૈન એ નામથી અઘાપિ પ્રસિદ્ધ છે. ” × × × ×

પુનરપિ સિદ્ધાંતસાર પૃ. ૧૧૬ થી-“ જૈનધર્મનાં પુસ્તક પણ અસંખ્ય છે. સંસ્કૃત અને માગધી બન્ને ભાષામાં છે. કેવલ ધર્મ સંવેદન નહિ પણ ન્યાય, વ્યાકરણ, કોશ, સાહિત્ય, રિત્યાદિ વાચતો ઉપર પણ બહુ સારા સારા ગ્રંથો છે. ને તેમના ધર્મ વાચતના તો ઉત્તમોત્તમ ગ્રંથ, તત્ત્વવિચારના તેમજ પુરાણાદિ જેવા સૂત્ર ન્યાદિ નામે પ્રસિદ્ધ અનેક છે. આપણા ગૂંજરાતમાંજ જિવાતનો કોઈ વાણીયો જે હેમાચાર્ય નામે જૈન સાધુ થયો હતો તેના રચેલા અનેક ગ્રંથ

૧ સિદ્ધાંતસાર-પૃ ૧૨૦ માં-શ્રીત કે સ્માર્ત ધર્મ. અને કર્મમા તે પુરાણ ભાવનાનું સ્વરૂપ છે. દર્શન, અને જ્ઞાનમાર્ગ તે તત્ત્વદષ્ટિનું સ્વરૂપ છે. વિચારવાનને, યથાર્થ મમજ્ઞાની શક્તિ ધરાવનારને, દર્શનમાંજ પ્રવૃત્તિ થવાથી મનોષ ધાય છે.

(શ્રીત એટલે-વદની ધૃતિઓનો માર્ગ. સ્માર્ત એટલે-સ્મૃતિઓનો ધર્મ. કર્મમાર્ગ એટલે-વ્યવહારમાર્ગ એ અને પ્રચારના ધર્મને પુરાણ ભાવના સ્વરૂપ કહે છે.)

છે. તેમજ વીજા સાધુઓના પળ છે. પાટળ, સંવાત, જેસલમેર, જેપુર આદિ સ્થળોના જૈન મંદાર લાચો પ્રસ્તકોથી ભરપુર છે. ને વિદ્યાના સ્વરા મંદારરૂપ છે. આ પ્રમાણે દૃઢમૂલ નાસ્તી ચાલેલો આ અહિંસારૂપ પરમધર્મ આપણી નજર આગલ અધ્યાપિ પળ છે. બ્રાહ્મણોના ધર્મને, વેદમાર્ગને, તથા યજ્ઞમાં થતી હિંસાને, સ્વરો ધર્મો એજ ધર્મ લગાવ્યો છે. બુદ્ધના ધર્મ વેદમાર્ગનોજ ઇન્કાર કર્યો હતો. તેને અહિંસાનો આગ્રહ નહતો. એ મહા દયારૂપ, પ્રેમ-રૂપ ધર્મ તો જૈનોનોજ યવો. આજ્ઞા હિંદુસ્થાનમાંથી પશુચર નિકળી ગયો છે. ફક્ત છેક દક્ષિણમાં જ્યાં બૌદ્ધ કે જૈનની જાણ કરાવર પડી શકી નથી ત્યાંજ તે ચાલુ છે. એટલુંજ નહિ પણ ઉપનિષદોનો જ્ઞાનમાર્ગ સર્વથા સતેજ થઈ જૈનોના જીવાત્મ તથા વર્ત્તમાનરૂપ વાદ પરત્વે ઘણો વહાર આવ્યો છે. આમ શંકારજી બૌદ્ધ તથા જૈન ધર્મોએ દર્શનોના પરમધર્મોનો રખતો કર્યો છે. તત્ત્વદષ્ટિને સ્વરૂપે પ્રવર્ત્તમાનો માર્ગ કર્યો છે. ને વર્ણ જાતિ મધુ મૂલાવી દઈ મનુષ્યમાત્રને પરમપ્રેમમાં એકાત્મ માવ પમાવનાર બ્રહ્મ-જ્ઞાનનો ઉદય મૂક્યો છે. "

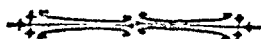
૧ સ્વરો ધર્મો લગાવ્યો એમ કહેલુ આ દેશને ઓખતું નથી. પણ હોદીની નદીઓનાં તળાવ સ્થાનથીને મંદાર કાઢ્યા છે એમ કહેલુ તે સ્થાને ઓખતું.

મણિલાલભાઈએ લખ્યું કે— “ પુરાણમાવનામાં દર્શાવે રહેલું તત્ત્વદષ્ટિનું જ્ઞાન બૌદ્ધ અને જૈનધર્મના પ્રચારથી જાગૃત થયું. ” તો અહીંયાં વિચાર થાય છે કે—વેદની શ્રુતિઓ અને સ્મૃતિઓથી પ્રવચ્છેલા યજ્ઞકર્મનું નામ પુરાણ માવના કહી છે. અને તે માવનાથી તો પશુઓની કતલ થવાનું પ્રસિદ્ધજ હતું, તો પછી તેમાં દર્શાવે રહેલી તત્ત્વદષ્ટિ ઘણા વલ્લત પછી જાગૃત કેવા પ્રકારથી થઈ માનવી ? શું તે વલ્લતના મોટા મોટા ઋષિઓ તે તત્ત્વદષ્ટિનું જ્ઞાન જોઈ ન શક્યા હતા તેથી તે જ્ઞાન બહાર ન આવ્યું હતું ? અથવા એક ઈશ્વરની શોધમાં ને શોધમાં—ઘડીમાં આ દેવ તો ઘડીમાં પેલો દેવ જેમ ઘણા ઋષિઓ મન્યા કરતા હતા તેમ પોતાના અજ્ઞાનરૂપાથી જીવોના ઉપર કતલ ચલાવી તેમાંથી તત્ત્વદષ્ટિનું જ્ઞાન શોધ્યા કરતા હતા તેથી તે જ્ઞાન બહાર ન આવ્યું હતું ? આમાં સમજવું શું !

આગળ જનાં बीजा फकरामां લખ્યું કે—“ ઉપનિષદોનો જ્ઞાનમાર્ગ મર્વ્યા મનેજ થઈ—જૈનોના જીવાતીવ તથા કર્મધર્મ-વાદ પરસ્પર ઘણાં વહાર આવ્યો. આમ શંકારૂપ બૌદ્ધ તથા જૈન ધર્મોષ દર્શનોના પરમ ધર્મોનો રમ્નો કર્યો છે. તત્ત્વદષ્ટિને સ્વરૂપે પ્રવર્તવાનો માર્ગ કર્યો છે. અને બ્રહ્મજ્ઞાનનો ઉદય સૂચ્યો છે ”.

આ ઠેકાણે—પૃ. ૧૧૩ માં શ્રીસિદ્ધસેનસૂરિજીના તથા પૃ. ૧૧૪ માં જણાવેલ મહાકવિ ધનપાલ પંડિતના કાવ્યની સત્યતાનો સ્વ્યાલ કરો. તેમણે કહ્યું હતું કે “ પરમતના શાસ્ત્રોમાં જે જે પ્રમાણભૂત વચનો જોવામાં આવે છે તે વધાઈ વચનો હે જિનદેવ ! તમારા જ્ઞાન સમુદ્રમાંથી ડહી ડહીને વહાર ચડેલાં વચન વિન્દુઓજ છે અને તેથીજ તે શોભાને પાત્ર થયાં છે. ” અહિયાં વિશેષ એજ છે કે—જૈનોના પ્રવલ ઉદય-કાલ પેહલાં—વૈદિકમાર્ગમાં અને બ્રાહ્મણધર્મમાં કેવલ જીવોના ઉપર કતલ ચાલતી હોવાથી ધર્મમાર્ગનો કહો કે પરમ બ્રહ્મમાર્ગનો કહો તેનો તો લોપજ થઈને રહેલો હતો. એમ આ વધા પંડિતોના તરફથી નિકલેલા વચનોના ઉદ્ધારોજ આપણને સૂચવી આપે છે. આ વધા વચનોના ઉદ્ધારો છે તે પણ સામાન્ય પુરુષોના નથી પણ મહાન્ મહાન્ પંડિતોના છે. અને પોતે વેદ ધર્મના પણ ધૂરેપૂરા આગ્રહી હોવા છતાં પણ સત્યને સત્યપણે કેહવું પડ્યું હશે.

સજ્જનો ? વિચાર કરો કે—જૈનોના તત્ત્વજ્ઞાનમાં કેટલી વધી મહનતા રહી હશે.

(१४९)

॥ ॐ नमः सिद्धं ॥

जगत्कर्त्ताविषे विविध मतौः

॥ अथू सो जोगी गुरु मेरा—ए चाड ॥

सृष्टि कब किसीने बनाई, संतो ! कब किसीने बनाई;
याकी खोज किसीने न पाई, सृष्टि कब० ए देक.

वेद पुराण कुरान बँबलमँ, भिन्न भिन्न कर गाई;
एक एक सब भिन्न कहत है, मिलन न मेली मिलाई. ॥पा.१॥

भावार्थ—पुराणाला कहें छे के—“ खुदाके हुकमसे सब
सृज होता है ” ए वान प्रसिद्धन छे.

सायबलाला कहें छे के—“इगु सिद्धीय मल दिवमनी शंदर
बषा जगानो रचना करी अगुमा दिवमे तं प्रशानना कीन
शुद्धि सेटा. ” ए वान पण सायबलाला प्रसिद्धन छे. माथ वेद
पुराणादिकमान एण मनमेरे वाला जोराम अवे छे मेधी
तेनो दिवा सोदोक बनी बनावीशु. सृष्टिकर्त्ताना मंदि बदार

मतवालाओना विचारो जुदा जुदा थवाथी ए विषे यथार्थपणे कोई समजेला नथी ए वात सिद्धज छे. तेथी तेमना तत्त्वविचारना संवंधे पण यथार्थ बंधारण थयेलुं नथी एज विचार उपर आनीने अटकवुं पढे छे.

[ऋग्वेदके ऐत्तरीय आरण्यमें, आतमसे उपजाई ।

यजुर्वेदको खोलके देखा, विराट् पुरुषे पसराई ॥ वाकी. २॥

भावार्थ—ऋग्वेदमां लख्युं छे के—“प्रथम एक आत्माज हतो. चल अने अचल एमांनुं कांई पण न हतुं. ते वखते आत्माए विचार कयों के हुं जगत्नी रचना करुं. पछी तेणें जल ज्योतिष् आदि बनाव्यां, फरीथी विचार कयों के एनो रखवाळो पण बनावुं विचारनी साथे जलमांथी एक पुरुष निकल्यो तेनुं मुख खुल्ले यत्राथी एक शब्द निकल्यो ते शब्दथी अग्नि पेदा यई. पछी ते पुरुषनुं नाक खुल्लुं थयुं तेथी श्वास आववा जवा लाग्यो तेथी

१ सहस्रशीर्षा पुरुषः इत्यादि. सृष्टिनी उत्पत्तिविषयक विचार ऋग्० अष्टक ८ अ० ४ व० १७ । १८ । १९ मां पण छे. जुवो—अनारा गुरुवर्यकृत—तत्त्वनिर्णयप्रासाद. पृ. १९७ थी. पुनः—नासंदासीन्नोसदां सीत्तदानीं' इत्यादि सृष्टिनी उत्पत्ति विषय. ऋ० अ० ८ अ० ७ व० १७ मं० १० मां पण सदि. जुवो० तत्त्व० पृ. १९१ थी ॥

આકાશની ઉત્પત્તિ થઈ. પછી આંત્રો ઉઘડી તેથી જ્યોતિષ્ પ્રગટ થઈ. તે જ્યોતિષી સૂર્ય ઉત્પન્ન થયો, इत्यादिक सर्व ज्ञात बीट मृत्यु विगेरे पैला पुरुषयीज उत्पन्न થયું. ” એમ વિસ્તાર સાથે ऐतरीयआरण्यमां લખેલું છે. હવે યજુર્વેદમાં લખ્યું છે કે—
 વિરાટપુરુષથી આ સૃષ્ટિ ઉત્પન્ન થઈ. તેનું સ્વરૂપ નીચે પ્રમાણે—
 “ જે વસ્તુએ એ વિરાટને બીજાને ઉત્પન્ન કરવાની ઇચ્છા થઈ તેજ વસ્તુએ સ્ત્રી અને પુરુષ એ બન્ને એકજ સ્વરૂપથી ઉત્પન્ન થઈ ગયાં પછી જુદાં પડીને ત્રી ભર્તા રૂપે બની ગયાં. ત્યાંથી મનુષ્યની વંશાવલી ચાલુ થઈ. એજ પ્રમાણે પેલો પુરુષ અને પેલી સ્ત્રી એ બન્નેએ જે જે જાતિનું સ્વરૂપ ધારણ કર્યું તે તે જાતિનો વિસ્તાર પાતો ગયો. જેમકે—વચ્ચ ને ગાય. ઘોડો ને ઘોડી. ગધેડો ને ગધેડી. ” इत्यादि, એ પ્રમાણે આ સૃષ્ટિ પેલા વિરાટપુરુષના સંવલ્પથી ઉત્પન્ન થઈ. ॥ ૨ ॥

મંદુક ઉપનિષદ્ કહત હે, મકલીજાલકે ન્યાર્ઃ
 કૂર્મપુરાણે વિચારી જાતાં, નાગચળ મૂલ નિપાર્ઠ ॥ શા. ૩ ॥

આવાર્થ— જેમ કાંગડીમાં પોને પોનાની જાતે જાશુ ઉત્પન્ન કરે છે અને પછી પાશુ પોનાનાવાન સમાર્થે દે છે તેજ પ્રમાણે

જે એક અવિનાશી પુરુષ છે તેમાંથી આ સૃષ્ટિ ઉત્પન્ન થાય છે અને પાછલથી તે અવિનાશી પુરુષમાં પાછી સમાઈ જાય છે.” એ પ્રમાણે મંદૂક ઉપનિષદમાં કહેલું છે. ॥

અને કૂર્મપુરાણમાં એવું લખ્યું છે કે—“હું નારાયણદેવ હું, મારે માટે પહિલાં રેહવાનું સ્થાન ન હતું. મેં શેષનાગની શય્યા કરી, પછી મારી દયાથી ચતુર્મુખ બ્રહ્માની અકસ્માત્ પેદા થયા. કે જે જગતના પિતામહ છે. પછી બ્રહ્માણ પોતાના મનથી પોતાના જેવા પાંચ પુરુષો બનાવ્યા તેનાં નામ—૧ સનક, ૨ સનાતન, ૩ સનંદન, ૪ સુરુ, ૫ સનતકુમાર. । પોતાના મનને ईશ્વરમાં આશક્ત કરીને આ સૃષ્ટિ રચવાની મનસા કરી ત્યારે બ્રહ્મા સાચાં કરીને મોહને પ્રાપ્ત થયા ત્યારે જગતમાયી મહામુનિ વિષ્ણુણ પોતાના પુત્ર બ્રહ્માને વોધિત કર્યો, પછી બ્રહ્માણ ઉગ્ર તપ કર્યો, વળા કાલ સુધી કરેલું તપ ફળીમૂત ન થતાં સ્વેદથી ક્રોધ થયો, આંસોમાંથી પાણી નિકળ્યું તેથી પાંપેળો વાંકી થઈ તેમાંથી મહાદેવની ઉત્પન્ન થયા, બ્રહ્માનીની આજ્ઞાથી તેમણે ભૂતપ્રેતાદિ ગણો રચ્યા અને ઉત્પન્ન થતાની માથેજ તે ભૂતાદિગણ મક્ષણ કરવાને લાગી ગયા, આવું સ્વરૂપ જોઈ બ્રહ્મા પણ વિસ્મિત બની ગયા. ” આદિ કૂર્મ-પુરાણમાં વિસ્તારપણે લખેલું છે. ॥ ૩ ॥

मनुस्मृति के पहिले अध्याये, तममात्र वतलाई;
उहाँसे प्रगटे स्वयंभू स्वामी, ताते तिमिर मिटाई ॥वा० ४॥

[illegible]

असौदिद तमोभूत मयज्ञानमल-
क्षणे । अदोर्ध्वदि । य । अमुमिष मयत ॥ ६ ॥ ततः
रुदधेनू नमदान् यथा व्यजयाजिह । महानूनादिप्लोष्टाः
मादुरासीनमोनुदः ॥ ६ ॥ १ इत्यादि ।

अने बीजा टुकड़ायी पृथ्वी उत्पन्न थई. दिशा विगेरेनां पण जुदां जुदां नाम पडयां. पछी १ अग्नि, २ वायु अने ३ सूर्य पण उत्पन्न थया ए त्रणयी-ऋग्वेद, यजुर्वेद, अने सामवेद, पण यज्ञनी सिद्धिने मोटे उत्पन्न थया. पछी-तप, वाणी, रति, काम, क्रोधादिकने उत्पन्न कर्या. पछी सुख, दुःखादिकनी योजना करी. पछी पोताना-मुख, हाय, जंवा अने पगयी चारो वर्ण उत्पन्न कर्या. पछी पोताना शरीरना बे भाग करीने स्त्री अने पुरुषरूपे बनीने स्त्रिराटरूपने धारण कर्युं. पछी-दश मुनियो, सात मुनियो, देवताओ, कौटपतंगादिकनी उत्पत्ति करी दीधी. ” ए वर्णन मनुस्मृतिमां ऋग्वेदना मतयी प्राये मळ्ळुं कहेलुं छे. ॥ ४ ॥

कोइ कहे कालीकी शक्ति, बाकी न्यारी न्यारी चतुराई; लिंगपुराणे शिवजीके वदनसें, विष्णु ब्रह्मादिक ठाई ॥ या. ५ ॥

भावार्थ-“कालीदेवीए कळूं के हुं आदिशक्ति रहने बीज-रूपे थई हुं अने पहिले शिव अने शिवनी शक्ति रूपे उत्पन्न थई. पछी विष्णु अने विष्णुनी शक्ति रूपे उत्पन्न थई. तेही आबना लटिनी उत्पत्तिना कारण रूपे हुंज थयेछी हुं. ” ए काली-देवीना मोटे बीजा ग्रंथनां एम पण लळ्ळुं छे के-“कालीदेवी छे ते आदि शक्ति छे. अने ए देवीए त्रण रंडां उत्पन्न कर्या,

તેમાંથી બ્રહ્મા, વિષ્ણુ, અને મહેશ, એ ત્રણ દેવો બહાર આવ્યા. તેમણે આ જગતની રચના કરી ” इत्यादि. હવે શિવપુરાણમાં લેણું તેનો વિચાર કરીએ છીએ. જેમકે—“આ બ્રહ્માંડમાંથી પ્રથમ શિવની ઉત્પત્તિ થયા. પછી શિવનીની દાસી ચાંદી વિષ્ણુ અને લક્ષ્મીની એ બે ઉત્પત્તિ થયાં. અને તેમની જમણી ચાંદી બ્રહ્મા અને સરસ્વતીની ઉત્પત્તિ થયાં. પછી શિવનીએ ગુણસંયુક્તપણે રહેલી પ્રકૃતિને સૂક્ષ્મપણાથી દેહી. તે બલતે પ્રકૃતિએ શિવનીનું મામરું ધારણ કરી મહત્વાદિકને ઉત્પત્તિ કર્યા. પછી તેમાંથી ત્રણ અહંકાર ઉત્પત્તિ થયા. પ્રથમ સાત્ત્વિક અહંકારથી દેવતાઓ ઉત્પત્તિ થયા. અને બીજા રાજસ અહંકારથી ઇંદ્રો ઉત્પત્તિ થયા. અને ત્રીજા તામસ અહંકારથી પાંચ તત્ત્વો ઉત્પત્તિ થયા, અને તે પાંચ તત્ત્વો-થીજ આ બધા બ્રહ્માંડની ઉત્પત્તિ થતી ચાલી. ” इत्यादि શિવ-પુરાણમાં વિસ્તારથી જોઈ લેવું ॥ ૬ ॥

ब्रह्मवैवर्तपुराण यं बोले, एतो कृष्णकी चतुराई;
भितर भेदका पार न पाये, क्या फितुरी करे फितुराई : वा. ६॥

માર્થ—બ્રહ્મવૈવર્તપુરાણમાં એવું લખ્યું છે કે—“આ બધા જગતની રચના કૃષ્ણનીથી થઈ. જેમકે—કૃષ્ણનીના જમણા હાથથી વિષ્ણુની અને દાસા હાથથી શિવની. અને કૃષ્ણનીની નાભિથી

ब्रह्मानो उत्पन्न थया. ए त्रणे देवोए प्रथम कृष्णजीने पुण
तेमनी आज्ञा मेळीने आ सृष्टिनी रचना करी. क्यारि सविता
ते पुण्यवी जोई लेवुं. ॥ ६ ॥

वेदना पण कोइ भेद न पावे, क्या करे गडगयलाई;
मारग छोड उन्मारग जाके, केवल धूप नवाई ॥ वा. ॥ श्री
मदमयनाको छोडके देखा, कोई पुण्य अनिमाई;
झुठ पाठ कर भितर खोजी, पाळे जानम काज सवाई ॥ वा. ॥ श्री
मुक्तपामे सृष्टिसंवेवका, किंचिन् भेदतां पाई;
अपर कोइ हय अमर थये हे, अंतर मग्न नवाई ॥ वा. ॥ श्री

॥ इति सृष्टिमूलकानिर्णयं भित्तविर्भावसाम्प्रदायिकं मीमा ॥

માર્વાર્ધ—બ્રહ્મકુશલ ઉદાસીકૃત-ઋગાદિભાષ્યભૂમિકે
નામ પ્રસ્તરુના માર્વાર્ધનો તાત્પર્ય—

“ સંપૂર્ણ સૃષ્ટિની આદિમાં જે જલ હતું તેણે ગર્ભ ધારણ કર્યો
તે એવો કે—સંપૂર્ણ જગતના કારણ જે બ્રહ્મા જેનામાં દેવતાઓ
ઉત્પન્ન થઈ ગયેલા છે. નન્માદિકૃતી રહિત પરમાત્મા પોતે છે
તેનો નાભિમાં જે કમલ છે તેનાં સંપૂર્ણ જગતના ચીજરૂપ બ્રહ્મા છે
જેનામાં સંપૂર્ણ ચતુર્દશ મુક્તિ રહેલાં છે. ”

આ ઉપરની શ્રુતિનો દયાનંદમરસ્વત્રીજીએ માર્વાર્ધમાં કોણ
અર્થનો તાત્પર્ય નીચે મુજબ—

“ મનુષ્યોને એવું કરવું નોઈએ કે જે જગતનો આચાર, યોગી-
ઓને પ્રાપ્ત થતા યોગ્ય અંતર્યામી પોતપોતાનો આચાર સર્વમાં
વ્યાપ્ત છે તેની મંજા મર્વ પેલો કરે. ”

આ બ્રહ્મકુશલ માર્વાર્ધનો અર્થ જે પાટનોઈ કોણો છે તેના
તત્ત્વસંપ્રદાય જે સંપ્રદાયના પ્રથમના અર્થમાં બ્રહ્મને જાણના
ચીજને જાણના જે સંપ્રદાયના જે સંપ્રદાયના જે સંપ્રદાયના જે સંપ્રદાયના જે
સંપ્રદાયના જે સંપ્રદાયના જે સંપ્રદાયના જે સંપ્રદાયના જે સંપ્રદાયના જે
સંપ્રદાયના જે સંપ્રદાયના જે સંપ્રદાયના જે સંપ્રદાયના જે સંપ્રદાયના જે

२ पुनः—य० वा० सं० अ० २३ मं० ६३ मा—

सुभूः स्वयंभूः प्रथमोऽन्त महत्यऽर्णवे ।

दुधे ह गर्भमृत्विषं यतो जातः प्रजापतिः ॥ ६२ ॥

तात्पर्य—सुंदर भुवन ते सुभू, इच्छायी शरीर वार ते स्वयंभू, एवो परमात्मा महाजलमूहमा प्राप्तकाळे ह-प्रसिद्ध तेणे गर्भ धारण कर्वां ते केवो छे के जेमांथी ब्रह्माजी उत्पन्न भया ॥ ६२ ॥

३ पुनः—शत० कां० ७ अ० ५ ब्रा० १ कं० ५ मा—

स यत्कूर्मो नाम । एतद्वै रूपं कृत्वा प्रजापतिः प्रजा अमृ-
ज्जन यत्सृजताञ्जरोन् तद्यदकरोत्तस्मान्कूर्मः कश्यपो वै
कूर्मस्तस्मादाहुः सर्वाः प्रजाः काश्यप्य इति ॥

तात्पर्य—केवोमां प्रसिद्ध जे कूर्म. अर्थात् प्रजापति जे कश्यप तेमणे कूर्महुं कश्यप धारण करीने आ बना ब्रह्माजी जन्म करी. कश्यपहुं हुं ते कश्यप जे कूर्म कथ्याथा. निवाराणां ते कूर्म जे कश्यप जन्मही प्रसिद्ध जना तेमां बना कश्यप कश्यप प्रमाणे कश्यपकी कहे छे.

(૧૧૧)

અહિયાં જુવો પહેલો યજુર્વેદનો અને બીજો શતપથબ્રાહ્મણનો પાઠ કેટલો વધો તફાવતમાં છે ? આવા પ્રકારના બીજા વિરોધી પાઠો ઘણા છે અને મોટા મોટા છે તેથી આ નાનકડા પુસ્તકમાં લેવી શકાય નહીં. નિજાસા હોય તેમણે અમારા મુલ્યવધૂત-તત્ત્વનિર્ણયાસાદ જોઈ લેવો.

૪ પુનઃ—અર્ધ સં. કાંઠ. ૧૦. પ્ર. ૨૩. અ. ૪. મં. ૨૦ માં—

યસ્માદ્વો અપાતંશન્ યજુર્યસ્માદપાકપન્ । સમાનિ
યસ્ય લોમાનિ અયવાક્ષિરસો મુલ્લં । સ્કમ્ભન્તમ્ ઘૃહિ કતમઃ
સ્વિદેવ સઃ ॥

માવાર્ય—જે પરમાત્માપી ઋગ્વેદ ઉત્પન્ન થયો. અને જે પરમાત્માપી-યજુર્વેદ ઉત્પન્ન થયો. અને સામવેદ જે પરમાત્માના રોમ (કેશ) છે અને અર્ધવેદ જે પરમાત્માનું મુલ છે. જો જે સર્વનો આશ્રયભૂત છે તે કોણ છે ? કહો તો તે પરમ-બ્રહ્મ પરમાત્માજ છે, બીજો કોઈ નથી.

૧ પુનઃ—ઋગ્. અષ્ટક ૮. અ. ૪. વ. ૧૮. મં. ૧૦ માં—

तस्माद्यज्ञान् सर्वेऽहुत कचः सामानि जज्ञिरे ।

छेदांसि जज्ञिरे तस्माद्यजुस्तस्मादजायत ॥ ९ ॥

भावार्थः—सर्वेऽहुतः—पूर्वोक्तयज्ञधी कचःसामानि—सामान्य
उत्पन्न यज्ञो. ते यज्ञधी छेदांसि—गायत्री आदि उत्पन्न यग
अने तेन यज्ञधी यजुर्वेद पण उत्पन्न यज्ञो. ॥ ९ ॥

आ अहर्निदानी अने अहर्निदानी यज्ञासां कचो यज्ञो
होने दिवस वाचक. को क्री लोको.

१ पुनः—इत्ययं कोः १३ । आ. प्रा० २ कं १० या—

यदं वा अगेऽव्य पदतो भूतस्य निःश्रितमेतत् ।

यद्वेदेनां यजुर्वेदः सावेदेनांऽथर्वशिखर ॥ इत्यादि ॥

भावार्थः—अज जे यज्ञात्मा छे. तेनो निःश्रित छे यो
यजुर्वेद, यजुर्वेद, सावेद अने अथर्ववेद छे ॥

२ पुनः—तैत्तिरीयब्राह्मणे, अथर्व २ अथर्व १
अथर्व १० कोः—

यजुर्वेदः गीर्वाणायाम्भुवन । तं यज्ञो जेहा अथर्व
यजुर्वेद । अथर्व, इत्येवमुक्तम् ।

(૧૧૭)

માર્વાર્થ:—પ્રજાપતિ—બ્રહ્મા તેણે પ્રથમ સોમરાજાને ઉત્પન્ન કરીને પછી ઘ્રણ વેદોને ઉત્પન્ન કર્યા. તે ઘ્રણે વેદોને સોમરાજાએ પોતાના હાથમાં લેઈ લીધા.

૮ પુનઃ શતપથકાં ૧૧ । અ ૦ ૧ વ્રા ૦ ૩ કં ૦ ૧ । ૨ । ૩ માં—

પ્રજાપતિર્વૈ ઇદમગ્ર આસીત્ । એક એવ । સોઽકામયત । સાંપ્રજાયેયેતિ । સોઽશ્રામ્યત્ । સ તપોઽતપ્યત । તસ્માન્નદ્યાન્તા-
ત્તેપાનાત્ ઘ્રયો લોકા અસૃજ્યન્ત । પૃથિવ્યંતરિક્ષંઘૃઃ ॥ ૧ ॥
સ ઇમાં સ્વાંલ્લોકાનઽભિતતાપ । તેભ્યસ્તેભ્યર્હાણિ જ્યોતિઃ-
પ્યઽન્નાયંતાઽપિર્યોયં પવતે સૂર્યઃ ॥ ૨ ॥ તેભ્યસ્તેભ્યસ્ત્રયો
વેદા અન્નાયન્તાઽમે ઋગ્વેદો યાયોર્યજુર્વેદઃ સૂર્યાત્ । સામ-
વેદઃ ॥ ૩ ॥

માર્વાર્થ—પ્રથમ નિશ્ચયથી એક પ્રજાપતિ જ હતો. તે પ્રજા-
પતિને ઇડા થઈ કે હું અનેત્તરુપવાલો થઈ જાઉં. પછી
તેણે શાંતિપણથી તપ કરવા માંડ્યો. તપના પ્રભાવથી ઘ્રણ લોકની
રચના કરી—૧ પૃથ્વીલોક. ૨ આકાશલોક. અને ૩ સ્વર્ગલોક.
પછી તે પ્રજાપતિએ આ ઘ્રણે લોકની પાસે તપ કરાવ્યો તેમના

તપના પ્રભાવથી ત્રણ જ્યોતિઃ ઇટલે પ્રકાશસ્વરૂપવાલા ત્રણ દેવતા
ઉત્પન્ન થયા. ૧ અગ્નિ. ૨ સર્વજગત્ને પવિત્ર કરવાવાળો વાયુ.
અને ૩ સૂર્ય. પછી એ ત્રણેના તપથી ત્રણ વેદ ઉત્પન્ન થયા.
જેમકે અગ્નિથી ૧ ઋગ્વેદ. ૨ વાયુથી યજુર્વેદ, અને ૩ સૂર્યથી
સામવેદ. ॥ ૩ ॥

૯ પુનઃ—તૈત્તિરીયસંહિતા. કાં. ૭ પ્ર. ૧ અનુ. ૧ માં—

આપો વા ઇદમગ્રે સલિલમ્ આસીત્ તસ્મિન્ પ્રજા-
પતિર્વાયુર્ભૂત્વાઽચરત્ । સ ઇમામપश्यत् तां वराहो भूत्वा-
ऽऽहरत् । इति ॥

માવાર્થઃ—અગ્રે અર્થાત્ સૃષ્ટિની ઉત્પત્તિના પેહલાં જલ ને
જલ હતું. તે જલમાં પ્રજાપતિ વાયુનું સ્વરૂપ ધારણ કરીને ફરવા
લાગ્યો. તેમાં ફરતાં ફરતાં આ પૃથ્વીને દેખી. પછી તેણે વરાહનું
(શૂકરનું) રૂપ ધારણ કરીને જલના ઉપર સેંચી લાવ્યા.

૧૦ પુનઃ—ગોપથ. ૫૦ પ્ર. ૧ બ્રા. ૬ માં યથા—

સ ભૂયોઽથામ્યદ્ ભૂયોઽતપ્યત । મૂય આત્માનં સમત-
પત્ । સ આત્મત એવ ત્રીણોકાન્નિરમિમત । પૃથિવીમંતરિશં
દિવમિતિ । સ સ્વલ્પ પાદાભ્યામેવ પૃથિવીં નિરમિમતોદરા-

દન્તરિસં મૂર્ધો દિવં । સ તાંસ્ત્રી ૧ છોકાનઽમ્યથામ્યદઽ-
મ્યતપત્ । તેમ્યઃ શ્રાંતેમ્યસ્તેમ્યઃ સંતેમ્યસ્ત્રાંત દેવાભિ-
રમિપતાઽગ્નિ વાયુમાદિત્યમિતિ । સ સ્વતુ પૃથિવ્યા એવાઽગ્નિ
નિરમિપતાઽન્તરિક્ષાદ્વાયું દિવ આદિત્યમ્ । સ તાંસ્ત્રીન્ દેવા-
નઽમ્યથામ્યદઽમ્યતપત્ । સમતપત્ । તેમ્યઃ શ્રાંતેમ્યસ્તેમ્યઃ
સંતેમ્યસ્ત્રાંત પેદાગિરમિપત । ઋગ્વેદં યજુર્વેદં સામવેદમિતિ ॥

માર્વાર્થ—તે પ્રજાપતિ કરીથી જ્ઞાન થયો. કરીથી પાછો
તપ કર્યો. કરીથી આકરો તપ કરી પોતાના આત્માને જુદ
તરાવ્યો. પછી પોતાના આત્માપોજ અને છોકરી રચના કરી
છોકે પોતાના યે પગથી ૧ દૃષ્ટીગ્રોક, ૨ હરથી (હેટથી)
આકાશલોક અને પોતાના મમ્મરથી ૩ સ્વર્ગલોક એ પ્રમાણે અને
છોકરી રચના કરી. પછી એ અને લોક જ્ઞાન થયે તેમની પાસે
તપ થતાવ્યો. પછી એ અને લોક તપ કરી જ્ઞાન થયે તેમની
પાસેથી અને દેવોની ઉત્પત્તિ થતાની. જેમ કે—૧ દૃષ્ટીગ્રોકથી
અગ્નિદેવની, ૨ આકાશલોકથી વાયુદેવની અને ૩ સ્વર્ગલોક-
થી સૂર્યદેવની ઉત્પત્તિ થતાની. કરીથી એ અને દેવોની
પાસેથી તપ થતાવ્યો, તપથી જ્ઞાન થયે. અગ્નિથી ઋગ્વેદની,
વાયુથી યજુર્વેદની અને સૂર્યથી સામવેદની ઉત્પત્તિ થતાની. જન્મદિ.

અહીયાં અમોએ વેદને લગતા જ માત્ર દશ પાઠો નમુના રૂપેજ આપ્યા છે.

૧ તેમાં પહેલા પાઠનો અથ એક ઉદાસીનો કરેલો અને બીજો અર્થ દયાનંદજીનો કરેલો તે કેટલા વધા ફરકથી થયેલો છે તે વતાવ્યો છે.

૨ ત્રીજા પાઠમાં—જે પરમાત્મા સુંદર ભુવનાદિવાલો છે તેને જાલમાં ગર્ભ ધારણ કર્યો તેમાંથી બ્રહ્માજી ઉત્પન્ન થયા એવો અર્થ સૂચવેલો છે.

૩ ત્રીજા પાઠમાં—પરમાત્માએ કૂર્મનું રૂપ ધારણ કરી આ સૃષ્ટિની રચના કરી. તેથી તે કાશ્યપી કહેવાઈ.

૪ ચોથા પાઠમાં—પરમાત્માથી વે વેદ ઉત્પન્ન થયા. ત્રીજો તેમના રોમથી (કેશથી) અને ચોથો મુઠ્ઠાથી એમ ચાર વેદ જેમનાથી ઉત્પન્ન થયા છે તેજ વધાનો આધારભૂત છે.

૫ પાંચમા પાઠમાં—જે યજ્ઞ કર્યો હતો તેમાંથી સામવેદ, ગાયત્રી આદિ, અને યજુર્વેદ, ઉત્પન્ન થયા. અહીંયાં પરમાત્માનું નામ છોડી દીધું છે.

૬ છઠા પાઠમાં—પરમાત્માએ નિઃશ્વામ છોડ્યો તેમાંથી ચારે વેદોની ઉત્પત્તિ થઈ.

૭ સાતમા પાટમાં—પ્રજાપતિએ પ્રથમ સોમરાજાને ઉત્પન્ન કર્યો. અને પછી ઘ્રણ વેદોને ઉત્પન્ન કર્યા. તે ઘ્રણે વેદોને સોમ-રાજાએ પોતાની મુઠીમાં ભેડી લીધા.

૮ આઠમા પાટમાં—પ્રથમ પ્રજાપતિ એકલો જ હતો. તેને યજ્ઞો રૂપ થવાની ઇચ્છા થવાથી તપ કરવા માંડ્યો. તપના પ્રમાણથી ઘ્રણલોક ઉત્પન્ન થયા. તે ઘ્રણલોકને પાછો તપ કરાવ્યો તેથી ઘ્રણ ન્યોતિરૂપ ઘ્રણ દેવો ઉત્પન્ન થયા. પાછો તેમને પણ તપ કરાવ્યો તેથી ઘ્રણ વેદ ઉત્પન્ન થયા જેમકે—અગ્નિદેવથી ધ્રુવ-વેદ, ઓંકા વાયુદેવથી યજુર્વેદ, અને ધીમા સૂર્યદેવથી મામવેદ.

૯ નવમા પાટમાં—પ્રજાપતિ પોતે વાયુનું રૂપ ધારણ કરીને પાણીમાં પડ્યા ત્યાં તેમણે આ પૃથ્વી જોઈ પડી પોતે વરાહનું રૂપ ધારણ કરી તે પૃથ્વીને બહાર લેવી લાગ્યા.

૧૦ દશમાનો પાટ આઠમા પાટની માથે ઘસો મળ્યો છે. વિશેષ એ છે કે—દશમા પાટમાં પ્રજાપતિના—પગથી—પેટથી અને મસ્તકથી ઘ્રણે લોકોને ઉત્પત્તિ થઈ, આઠમા પાટમાં માત્ર પ્રજાપતિનાતપના પ્રભાવથી પોતાની મેળે ઉત્પન્ન થઈ ગઈ.

આ ઉપરાંત લેખોનો કિંચિત્ વિચાર કરી બનાવું તો અત્રાજ વગેરે મુગમ પડે.

માન્ય એક મનુષ્યવર્તિના જ્ઞાત્રવામાં આવ્યું હતું કે—“અયમું

भगवाने पाणी बनावी चीज नाखुं ते सोनानुं इंडुं ययुं तेमां
ब्रह्माजी मनुष्यना सर्व निखर्व वपों गुधी रखा पछी ध्यान घरीने
बे माग कर्या तेयी आकाश अने पृथ्वी बे बनी गयां." प्रथम आकाश
अने पृथ्वी बेमांयी एकं न हतुं तो पाणी शेमां राखुं ? अने
बीज क्यां नाखुं ?

हवे जूवो अमोए जे दश. पाठ मुकया छे तेमांनो पहलो
यजुर्वेदनो पाठ—परमात्माना नाभिना कमलमां ब्रह्माजी चउद
मुवनने छेईने रहेला हता. ते शा कारणयी अने केठलां वपं गुधी
रखा तेनो खुलासो काई करेलो नयी पण विचार करवानी जर
छे. केम के प्रजापतिने अनादि मानेलो छे.

बीजो पाठ पण यजुर्वेदनोज छे. तेमां एम अणायु छे के
परमात्माए पोने जलमां रहीने गर्भ धारण कर्यो तेमांयी ब्रह्माजी
उत्पन्न यया तो जाणवानुं ए छे के जठ क्यां रहेयुं हये पार !

हवे बीजा शतपथब्राह्मणना पाठमां—“परमात्माए कूर्महुं रूप
धारण करीने आ सृष्टिनी रचना करी. त्यो आ सृष्टि काटणी
कहेबाई.” प्रथम आ सृष्टिजन हती तो ते परमात्मा क्या रखा हयो !
अने कूर्महुं रूप कये ठेकाने छीने कारण कर्गु हयो पार ! बीज
कोई पण रूप न कारण कयता कूर्मकारण कारण कारणमा शु विदेव
हये पार ! अमोने तो आ अमोने काई निमित्त जेत एयो छे.

હવે જૂઓ આઠમો પાઠ શતપથબ્રાહ્મણનો.

અને દશમો-ગોપયબ્રાહ્મણનો તેમાં ઇંદુ મળાવવામાં આવ્યું છે કે-“ પ્રથમ પ્રનાપતિ એકલોજ હતો. યજ્ઞાં રૂપ ધવાની દ્વંદ્વા કરીને તપ કર્યો. ” એવો કયો તપ કર્યો હશે ? કે જે તપના પ્રનાપતિ યજ્ઞ લોકની રચના કરવાની શક્તિ ઉત્પન્ન થઈ ? સ્વર, ફરીયા યજ્ઞે લોકની પાસે તપ કરાવ્યો. તેમાં ધીનો લોકનો આકાશ છે તે નો શૂન્યરૂપ (પોઝારૂપે) છે તેની પાસે તપ કેવી રીતે કરાવ્યો ? કેમ કે તે આકાશ તો રૂપ અને રંગ વિનાનો છે. ઘણી દશમા પાઠમાં તો-નિરંજન નિરાકાર પરમાત્માના ષગ પેટ અને મસ્તક છુદ્ધાં બનાવી દેઈ તેમાંથી યજ્ઞ લોકની ઉત્પત્તિ બતાવી દીધી ? અને કહે છે કે-ચારે વેદો તો પરમાત્માના તરફથીજ વસીશ રૂપે મળેલા છે. તેની ઉત્પત્તિ પણ વિચિત્ર પ્રકારથીજ અમારા મહાશ્વલોષ (?) બતાવી છે તેનો પણ વિચાર તે દશ પાઠોમાંથીજ થોડોક કરીને બતાવું છું ॥

જુઓ-(૧) ચોથો પાઠ-અપર્વ સં. ૧૦ માનો-ઋગ્વેદ અને યજુર્વેદ ૫ વે તો સ્વાસ પરમાત્માથી ઉત્પન્ન થયા. પણ તે કયા અંગથી અને કેવી રીતે ઉત્પન્ન થયા અને તે વડે ધીજમાં રાખવામાં આવ્યા તે વાતનો ગુલાસો કાઢે પણ કરેલો નથી. આ

મગવાને પાળી બનાવી બીજ નાણું તે સોનાનું ઇંડું થયું તેમાં
 બ્રહ્માની મનુષ્યના સર્વ નિર્લભ વર્ણો ગુધી રહ્યા પછી ધ્યાન ધરીને
 બે ભાગ કર્યા તેથી આકાશ અને પૃથ્વી બે બની ગયાં.” પ્રથમ આકાશ
 અને પૃથ્વી બેમાંથી એકે ન હતું તો પાળી શેમાં નાણું ?
 બીજ ક્યાં નાણું ?

“હવે જૂવો અમોએ જે દશ પાઠ મુક્યા છે તેમાંનો પેહલો
 યજુર્વેદનો પાઠ—પરમાત્માની નામિના કમલમાં બ્રહ્માની ચંડ
 મુવનને લેઈને રહેલા હતા. તે શા કારણથી અને કેટલાં વર્ષ મુધી
 રહ્યા તેનો ખુલાસો કાંઈ કરેલો નથી પણ વિચાર કરવાની જરૂર
 છે. કેમ કે પ્રજાપતિને અનાદિ માનેલો છે.

બીજો પાઠ પણ યજુર્વેદનોજ છે. તેમાં એમ જણાવ્યું છે કે
 પરમાત્માએ પોતે જલમાં રહીને ગર્ભ ધારણ કર્યો તેમાંથી બ્રહ્માની
 ઉત્પન્ન થયા તો જાણવાનું એ છે કે જલ ક્યાં રહેલું હશે વારુ ?

હવે ત્રીજા શતપથબ્રાહ્મણના પાઠમાં—“પરમાત્માએ કૂર્મનું રૂપ
 ધારણ કરીને આ સૃષ્ટિની રચના કરી. તેથી આ સૃષ્ટિ કાશ્યપી
 કહેવાઈ.” પ્રથમ આ સૃષ્ટિજ ન હતી તો તે પરમાત્મા ક્યાં રહ્યા હશે ?
 અને કૂર્મનું રૂપ કયે ઠેકાણે રહીને ધારણ કર્યું હશે વારુ ? બીજૂ
 કોઈ પણ રૂપ ન ધારણ કરતાં કૂર્મરૂપજ ધારણ કરવામાં શું વિશેષ
 હશે વારુ ? અમોને તો આ લેખોજ કાંઈ વિચિત્ર જેવા લાગે છે.

૭ સાતનો પાઠ-તૈત્તિરીય બ્રાહ્મણ ભાગ અષ્ટક ધીજાનો છે તેમાં
તો પ્રજાપતિ જે પરમાત્મા તેમણે પ્રથમ સોમરાજાને ઉત્પન્ન કર્યો.
અને પછીથી ઋણ વેદોને ઉત્પન્ન કર્યા. અને તે વેદોને સોમરાજાએ
પોતાની મુઠીમાં લેઈ લીધા. સોમરાજાને પ્રથમ ઉત્પન્ન કર્યો. તો
પ્રજા વિના રાજા કોનો થયો હશે ! અને મુઠીમાં વેદોને કેવી
રીતે પકડીને રાખ્યા હશે વાત ? ॥

૮ હવે આઠમો પાઠ-શતપથ બ્રાહ્મણ વાંઢ ૧૧ માનો
આપ્યો છે તે. અને (૧૦) દશમો પાઠ-ગોપથબ્રાહ્મણ ભાગ
ઋગ્વાનો છે તેમાં તો-પ્રજાપતિએ પોતેજ તપ કરીને ઋણલોકની
ઉત્પત્તિ કરી, બાદ ઋણલોકની પાસે તપ કરાવીને ઋણ દેવોની
ઉત્પત્તિ કરાવી, ત્યાર બાદ તે ઋણ દેવોએ તપ કર્યો તેના પછી
ઋણ વેદોની ઉત્પત્તિ થઈ. આ વેદોત્પત્તિની વાત ૮ મા અને ૧૦
મા પાઠમાં મળતી આવેલી છે.

મગ્ગનો ! આ સૃષ્ટિની ઉત્પત્તિના સંબંધે. તેમજ વેદોની
ઉત્પત્તિના સંબંધે. જો પુરાણોમાં સત્ય પ્રમાણ લોલ્લા નહીં તો
કોઈ પુરાણ બતાવશે-બ્રહ્માજી, તો કોઈ શિવજી, કોઈ વિષ્ણુ તો
કોઈ કાર્તીકેશી, તેથી તેને તો પૃથ્વીનો પ્રમાણમાં નુકસાન દેતા નથી
વળ અમોએ જે જે પ્રમાણ આપેલાં છે તેમાં કેટલાંક તો સ્વામ

વેદનાંજ છે. અને વીજાં પણ વેદતુલ્ય ગ્રંથોનાંજ છે. જ્યારે એવા ગ્રંથોમાંથી પણ મુખ્ય વાતોનું સત્ય ન મલી શકે તો પછી વીજે કયે ઠેકાણેથી સત્ય શોધી લાવવું ? માટે અમોને નિશ્ચય થયો છે કે જૈનોના તીર્થંકરોની ચરોચરી કરવાને વીજો કોઈ પણ પુરુષ આજ સુધી ચાલ્યો નથી અને તેમના કથન કરેલા તત્ત્વગ્રંથોને જોઈ-ઘણા એક તત્ત્વવેત્તાઓ સ્તુતિ કરવાને પ્રેરાયેલા છે. અને તેવા લેખોજ આ પુસ્તકમાં અપાયા છે. વલી જુઓ-જૂન ૧૮૯૯ ના મુદર્શનમાં આવેલા-પ્રો. આનંદશંકર વાણી ભાઈ ધ્રુવેના ઉદ્ધારો-
 “ ૨ વૌદ્ધ અને જૈનધર્મનો પણ વિશાલહૃદયથી આ યોજનામાં સમાવેશ કરવો વટે છે. કારણ કે-એ ધર્મોનો ઉપદેશ મૂલમાં બ્રહ્મધર્મને અંગેજ થયો હતો અને તે તે સમયમાં પ્રવર્તમાન અનેક પ્રકારના કત્તરાને બ્રાહ્મધર્મના પ્રવાહમાંથી દૂર કરવાને એ ધર્મો શક્તિમાન થયા છે ” વિચાર પડેલોજ કે-તે તીર્થંકરો કેવા ઉચ્ચ ગુણોને ધારણ કરવાવાળા હશે ! હવે માત્ર તેમના ટુંક ગુણોના પરિચયવાળી એક મહા કવિએ કરેલી સ્તુતિને આ પુસ્તકમાં સાવલ કરી આ પ્રયત્ન ભાગની સમાપ્તિ કરવાનું ધારીયે છે.

॥ પરમપરમાત્માના સ્વરૂપનું અવતરણ ॥

આ દુનિયામાં અનાદિકાલથી રહેલા અનંત જીવ પદાર્થો છે તેમજ અનાદી કાલથી રહેલા પરમાણુ આદિ અજીવ પદાર્થો પણ છે. તે પદાર્થોના ચર્ચા સ્વરૂપનો પ્રકાશક પુણ્ય કવ્યો થાય અને તે કેવી રીતથી ઉત્પન્ન થાય તેનું કિંનિત્માત્ર સ્વરૂપ જણાવવાને આ અવતરણ કરી બતાવું છું.

તે અનંત જીવોમાંથી ગમે તે જીવ, પોતાના વિશુદ્ધ ચારિત્ર્ય-વટે અનેક મનોથી (અનેક જન્મોથી) પોતાના આત્માની શુદ્ધી મેળવવો મેળવતાં, ઉત્તમોત્તમતાના સ્વરૂપને પ્રાપ્ત થતો, છેવટ પોતાના મોક્ષની પ્રાપ્તિના માર્ગમાં પણ-રાત્ર્ય, છત્રી, પુત્ર, ધનાદિક જે જે વાહ્યપદાર્થો આત્માને વિકાર કરવા લાગે છે. તેનાથી સર્વથા દૂર રહીને અર્થાત્ પ્રવ્રજ્યા પ્રહણ કરીને, રાગદ્વેષ મોહ અજ્ઞાનાદિક જે જે આત્મગુણોના ઘાતક અંતરંગના મહાદૂષ્ણો છે તેમનો સર્વથા નાશ કરીને, પ્રાપ્ત કર્યું છે-રૂપી અરૂપી સર્વચરાચર પદાર્થોનો પ્રકાશ કરવાવાળું કેવલજ્ઞાન, તેનીજ સાથે પ્રગટ થયું છે-જગતના જીવોને ઉપદેશ કરવાના સ્વરૂપનું તીર્થંકર નામ કર્મ જેમને, તે પરમાત્મા પોતે આ

દુનિયામાં અનાદિકાલથી રહેલા અનંતજીવ પદાર્થો અને અનંત
 પરમાણુઓ આદિ અજીવ પદાર્થો વસ્તુતોવસ્તુત કોઈ એક વિકારને
 પ્રાપ્ત થવાથી ઉત્પન્ન થતા અને તેવાજ કારણથી રૂપાંતરને પ્રાપ્ત
 થતા જાણીને, અજ્ઞાનાંધરૂપમાં પડેલા મન્યપ્રાણીઓને ઇન્દ્રિયાઃ-
 ગોચર સૂક્ષ્મમાં સૂક્ષ્મ પદાર્થોનો बोध આપી નુકયા છે પ્રકાશમાં
 જેણે, તેઓ પરમ પરમાત્મા શું એકજ થતો હશે ? ના, તે એકતો
 નહીંજ. પણ-જૈનસિદ્ધાંતમાં પ્રમિદ્ધ-વીસ કોડાકોડી સાગરોપમતું
 જે એક કાલચક્ર છે-તેમાં એક ઉત્સર્પિણી કાલ છે, તેમાં તે
 ધર્મના પ્રવર્ત્તકો ચોવીસજ થાય. અને તેજ પ્રમાણે વીજા અવ-
 સર્પિણીકાલમાં પણ ધર્મની પ્રવૃત્તિ કરાવવાના અધિકારવાળા
 તે ચોવીસજ થાય. વાકી અધિકાર વિનાના પોતાના કર્મોનો
 સર્વથા નાશ કરીને ગમે તેટલા મોક્ષે જાય તેનો તો નિયમ જૈન
 સિદ્ધાંતમાં નથી. પણ તે મોક્ષે ગયેલા ફરીથી પાછા આ દુનિયામાં
 આવે નહીં એ નિયમ તો જરૂર છેજ. આવા પ્રકારના નિયમથી
 અતીતકાલમાં અનંતી ચોવીસી થઈ ગઈ અને મહિષ્યકાલમાં પણ
 અનંતી ચોવીસીઓ થયા કરવાનીજ, તેથી તેવા અનંત પરમાત્મા
 એકજ પ્રકારથી ઉપદેશનો અધિકાર મોગલો મોગલને પોતાના
 ઉદ્ધારની સાથે સત્ય તત્ત્વોનો પ્રકાશ કરીને આ દુનિયાનો પણ

ઉદ્ધારન કરતા ગયા છે. તેથી તે પરમાત્મા અનંતજ છે પરંતુ
 અનાદિકાલનો એકજ નિયંતા આ દુનિયાનો ઉદ્ધાર કર્યાજ કરે
 છે એવા પ્રકારની ગુંચવન જૈનતત્ત્વોના વેત્તાને રહેતીજ નથી અને
 આવા પ્રકારની માન્યતા છે તે મુશ્કિલજ છે પણ મુક્તિ વિનાની
 નથીજ. તે પરમ પરમાત્મામાં કયા કયા દૂષણોનો નાશ થઈ કેવા
 કેવા પ્રકારના અલોચિક ગુણો પ્રગટ થતા હશે, તેવા ગુણોનેજ
 હુંકમાં જણાવવાના હેતુથી મહાત્મનિ શ્રીસિદ્ધસેનમૂર્તીશ્વરજી માત્ર
 સત્તીશ વાચ્યમાંજ તે પરમ પરમાત્માની સ્તુતિ કરતાં પોતે કહે છે
 કે—તેવા ગુણતાલા પરમાત્માના શરણથીજ મારું કન્યાણ યાઓ,
 એમ કહેતા ધરૂ પોને બીજા મધ્ય પ્રાણિઓને પણ તેમનુંજ શરણ
 લેવાનું સૂચવી રહ્યા છે. તેજ સ્તુતિ શ્રમો પણ બીજા જીવોના
 ઉપકારના માટે આ રૂપો પર દાખલ કરીને વતાવીએ છીએ—

दुनियामां अनादिकालची रहैला अनंतजीव पदार्थो अने अनंत
 परमाणुओ आदि अजीव पदार्थो वखतोवखत कोई एक विकारने
 प्राप्त थवाथी उत्पन्न थता अने तेवाज कारणची रूपांतरने प्राप्त
 थता जाणीने, अज्ञानांघडूपमां पडैला भव्यप्राणीओने इंद्रियाऽ-
 गोचर सूक्ष्ममां सूक्ष्म पदार्थो नो बोध आपी मुक्या छे प्रकाशमां
 जेणे, तेवो परम परमात्मा शुं एकज थतो हरो ? ना, ते एकतो
 नहींज. पण—जैनसिद्धांतमां प्रसिद्ध—वीस कोडाकोडी सागरोपमहं
 जे एक कालवक्र छे—तेमां एक उत्सर्पिणी काल छे, तेमां ते
 धर्मना प्रवर्तको चोवीसज थाय. अने तेज प्रमाणे बीजा अव-
 सर्पिणीकालमां पण धर्मनी प्रवृत्ति कराववाना अविकारवाला
 ते चोवीसज थाय. चाकी अधिकार विनाना पोताना कर्मो नो
 सर्वथा नाश करीने गमे तेडला मोक्ष जाय तेनो तो नियम जैन
 सिद्धांतमां नथी. पण ते मोक्ष गयेला फरीची पाछा आदुनियामां
 आवे नहीं ए नियम तो जरूर छेज. आवा प्रकारना नियमथी
 अतीतकालमां अनंती चोवीशी थडं गई अने भविष्यकालमां पण
 अनंती चोवीशीओ ज्या कर्मांनीज, तेथी तेवा अनंत परमात्मा
 एकज पदार्थो उपदेशने अधिकार भोगवो भोगवीने पोताना
 उद्धारनो साथे मत्स्य तत्त्वो नो प्रकाश करीने आ दुनियानो पण

ભાવાર્થ—જે નિરુદ્ધ, તીર્થસ્નાપનામાં આય, જ્ઞાનવાન, સર્વેમાં વૃદ્ધરૂપ પુરુષ, इन्द्रियोधी અગન્ય, જ્ઞાનથી અનંકરૂપવાળો પણ નિશ્ચયથી તો એકન. કર્મની ઉપાધિથી મુક્ત. યદ્ આત્મલીન-સ્વભાવમય છે તે એકન જિનેન્દ્ર પરમાત્મા અમારા કલ્યાણને માટે યાઓ ॥ ૨ ॥

જુગુપ્સાભયાજ્ઞાનનિદ્રાઽવિરત્ય—

ઽદ્ભૂહાસ્યશુદ્ધેષમિથ્યાસ્વરાગૈઃ ।

ન યો રત્યરત્યન્તરાયૈઃ સિપેવે

સ એકઃ પરાત્મા ગતિર્મે જિનેન્દ્રઃ ॥ ૩ ॥

ભાવાર્થ—૧ દુઃગન્ઝા, ૨ ભય, ૩ અજ્ઞાન, ૪ નિદ્રા, ૫ અવિરતિ, ૬ કામાભિલાષ, ૭ હાસ્ય, ૮ શોક, ૯ દ્વેષ, ૧૦ મિથ્યાત્વ, ૧૧ રાગ, ૧૨ રતિ, ૧૩ અરતિ, અને દાનાદિ પાંચ અન્તરાય એવં મઝી ૧૮ દોષોથી જે સેવાણો નથી (સર્વથા મુક્ત) તે એકન જિનેન્દ્ર પરમાત્મા અમારા કલ્યાણને માટે યાઓ ॥ ૩ ॥

ન યો વાહસત્ત્વેન મૈત્રીં પ્રપન્ન—

સ્વમોર્ભિર્ન નો વા રજોભિઃ પ્રણુન્નઃ ।

ત્રિલોકીપરિત્રાણનિસ્તન્દ્રમુદ્રઃ

સ એકઃ પરાત્મા ગતિર્મે જિનેન્દ્રઃ ॥ ૪ ॥

પ્રાધ્યાર્થ—જે લોકીકવાદ્યસત્ત્વની મૈત્રી (પુદ્ગલરાગદ્વેષ)
 ને પ્રાપ્ત થયેલો નથી. અને રજોગુણથી તથા તમોગુણથી પણ
 પ્રેરાયેલો નથી. ત્રણે લોકની રક્ષા માટે પ્રગટપણે સૂચિ છે જેમની
 દ્વારા તે એકજ જિનેન્દ્ર પરમાત્મા અમારા કલ્યાણને માટે
 આશીર્વાદ ॥ ૪ ॥

દૃષ્ટાકંઠ ! વિષ્ણો ! જગન્નાથ ! જિર્ણો !

મુંહુન્દાર્ચ્યુત ! શ્રીર્ષતે ! વિશ્વેશ્વર !

અનન્તેતિ સમ્બોધિતાં વો નિરાધેઃ,

સ એકઃ પરાત્મા ગતિર્મે જિનેન્દ્રઃ ॥ ૫ ॥

भावार्थ—हे हृषीकेश—अतीन्द्रियज्ञानिन् ! (१) हे विष्णो—ज्ञानधी सर्वज्ञात् ! (२) हे जगन्नाथ—जगत्ना जीवोना नाथ ! (३) हे जिष्णो—रागादिकेने जितनार ! (४) हे नुकुन्द—पापधी छोटावनार (५) हे अच्युत—निजवदधी अच्युत ! (६) हे श्रीपते—कैवडादि लक्ष्मीना पति ! (७) हे विश्वरूप—अमंज्य प्रदेशधी आश्रित ! (८) हे अनन्त—अन्तविनाना सिद्ध ! (९) एवी रीते जे आशा विनाना लोकोधी संतोषाएलो छे ते एकन जिनैन्द्र परमात्मा अमारा कल्याणने मोटे धाओ ॥ ५ ॥

पुराऽनङ्कालोऽरिराकांशकेशः

कपोला भद्रेशो भद्राग्रत्युमेशः ।

मतो योऽष्टमूर्तिः शिबो भूतनाथः

स एकः परात्मा गतिर्मे जिनेन्द्रः ॥ ६ ॥

भावार्थ—(१) जे सप्तकधेर्गोमये मलीन कामदेवनो शत्रु, (२) अन्नना आकाशनो ईश, (३) प्रज्ञाचर्यने पाट-
नाथ, (४) ऐश्वर्यने भोगनार, (५) महाप्रवी, (६) केशवदानरूप पार्वतीनो ईश, (७) सर्वजीवोने मुख बननार,
(८) सर्वदाणिभोनो नाथ ए आठ मूर्तिरूपधी मनाएलो छे ते
एकन जिनैन्द्र परमात्मा अमारा कल्याणने मोटे धाओ ॥ ६ ॥

जगत्सम्भवस्थेमविध्वंसरूपै

रलीकेन्द्रजालैर्न यो जीवलोकम् ।

महामोहकृपे निचिक्षेप नाथः

स एकः परात्मा गतिर्मे जिनेन्द्रः ॥ ११ ॥

भावार्थ—तेमज जगतनी उत्पत्ति करवारूप, नाश करवारूप अने ध्रौव्यरूपी खोटा इन्द्रजालना स्वरूपथी जेमणे लोकोने महामोहरूपी कूपमां पण नांख्या नथी एवो ते एकम जिनेन्द्र परमात्मा अमारा कल्याणने मोटे थाओ ॥ ११ ॥

समुत्पत्तिविध्वंसनित्यस्वरूपा

यदुत्था त्रिपद्येव लोके विधित्वम् ।

हरत्वं हरित्वं प्रपेदे स्वभावैः

स एकः परात्मा गतिर्मे जिनेन्द्रः ॥ १२ ॥

भावार्थ—तथा उत्पत्ति १ ज्वंस २ अने नित्यरूप ३ जे त्रिपदी जेमनायी प्रगट थएली तेज पोनपोताना स्वमावधी आ

१ अनादि अनन्तपणार्थं इत्या-दीव अजीवादि पदार्थां कारणत्वमा
स्वीकृत्य अने नाम धर्म न पश्य सत्ता पोषणोत्पाना स्वभावेन प्राप्त यवाना
एव प्रतीत्येता एते तेषाम् उक्ते विपरीत कष्टवर्मा आवे छे.

લોકમાં બ્રહ્મા ૧ વિષ્ણુ ૨ અને મહેશ ૩ પગાના સ્વરૂપને
ધારણ કરીને રહી છે. એવો તે એક જિનેન્દ્ર પરમાત્મા અમારા
કલ્યાણને માટે યાઓ ॥ ૧૨ ॥

ત્રિકાલત્રિલોકત્રિશક્તિત્રિસન્ધ્ય-

ત્રિવર્ગત્રિદેવત્રિરત્નાદિભાવૈઃ ।

યદુક્તા ત્રિપદ્યેવ વિશ્વાનિ વયે

સ એકઃ પરમાત્મા ગતિર્મે જિનેન્દ્રઃ ॥ ૧૩ ॥

ભાવાર્થ—જેમની કહેલી ઉત્પાદ ૧ વ્યય ૨ ધ્રોવ્ય ૩
રૂપી ત્રિપદી—મૂત ૧ ખવિપ્ય ૨ અને ૩ વર્તમાન કાલથી ।
સ્વર્ગ ૧ મૃત્યુ ૨, અને ૩ પાતાલના લોકથી । પ્રમુત્ત ૧
ઉત્સાહ ૨ અને ૩ મંત્રની શક્તિથી । પ્રાતઃ ૧ મધ્યાહ્ન ૨
અને ૩ સન્ધ્યાના રૂપથી । ધર્મ ૧ અર્થ ૨ અને ૩ કામ એ ત્રણ
વર્ગથી । બ્રહ્મા ૧ વિષ્ણુ ૨ અને શિવ ૩ એ ત્રણ દેવથી । જ્ઞાન ૧
દર્શન ૨ અને પારિત્ર ૩ એ ત્રણ રત્નથી । એ આદિ અનેક
ભાવોથી સારા જગત્માં વ્યાપી રહેલી છે એવો તે એક જિનેન્દ્ર
પરમાત્મા અમારા કલ્યાણને માટે યાઓ ॥ ૧૩ ॥

યદાક્ષા ત્રિપદ્યેવ માન્યા તતોડસૌ

તદસ્યેવ નો વસ્તુ યદ્વાયિતઘૌ ।

અતો બ્રૂમહે વસ્તુ યત્તદ્ યદીયં

સ એકઃ પરાત્મા ગતિર્મે જિનેન્દ્રઃ ॥૧૪॥

ભાવાર્થ—જેની ત્રિપદી છે તે જ માન્ય છે. દુનીયામાં કોઈ તેવી વસ્તુ પણ નથી કે જે ત્રિપદીને ધારણ ન કરતી હોય એટલાજ માટે કહિયે છે કે જેની એ ત્રિપદી છે તે એકજ જિનેન્દ્ર પરમાત્મા અમારા કલ્યાણને માટે યાઓ ॥ ૧૪ ॥

ન શબ્દો ન રૂપં રસો નાઽપિ ગન્ધો

ન વા સ્પર્શલેશો ન વર્ણો ન લિઙ્ગમ્ ।

ન પૂર્વાપરત્વં ન યસ્યાસ્તિ સંજ્ઞા

સ એકઃ પરાત્મા ગતિર્મે જિનેન્દ્રઃ ॥ ૧૫ ॥

ભાવાર્થ—જેમને શબ્દ, રૂપ, રસ, ગન્ધ, અને સ્પર્શ ૫ એ પાંચે વિષયો નથી । શ્વેતાદિઞ્ઞ, પુરુષાદિલિંગ, અને આ પહેલો. આ વીજો એવી સંજ્ઞા પણ નથી એવો તે એકજ જિનેન્દ્ર પરમાત્મા અમારા કલ્યાણ માટે યાઓ ॥ ૧૫ ॥

છિદા નો ભિદા નો ન કલેદો ન સ્વેદો

ન શોષો ન દાહો ન તાપાદિરાપત્ ।

ન સૌખ્યં ન દુઃખં ન યસ્યાસ્તિ વાઙ્મત્તા

સ એકઃ પરાત્મા ગતિર્મે જિનેન્દ્રઃ ॥ ૧૬ ॥

ભાવાર્થ—જેમનો શય્યાદિથી હેદ, ફરબતાદિથી મેદ, જલા-
દિથી આર્દ્રપણું, સ્વેદ, શોષ, દાહ, તાપ, આપત્તિ, મુલ્ત, દુઃસ્, ઘાંછાદિ પણ નથી એવો તે એકજ જિનેન્દ્ર પરમાત્મા અમારા
કલ્યાણને માટે યાઓ ॥ ૧૬ ॥

ન યોગા ન રોગા ન ચોદ્વેગવેગાઃ

સ્થિતિર્નો ગતિર્નો ન મૃત્યુર્ન જન્મ ।

ન પુણ્યં ન પાપં ન યસ્યાઽસ્તિ ચન્ધઃ

સ એકઃ પરાત્મા ગતિર્મે જિનેન્દ્રઃ ॥ ૧૭ ॥

ભાવાર્થ—મન, વચન અને કાયાના યોગો, અને રોગો,
વિત્તોદ્વેગ, આયુઃસ્થિતિ, મવાન્તરગતિ, મરણ અને જન્મ, પુણ્ય,
પાપ, તેમજ કર્મનો ચન્ધ, એ સર્વ પ્રકાર પણ જેમને રહેલો નથી.
એવો તે એકજ જિનેન્દ્ર પરમાત્મા અમારા કલ્યાણ માટે યાઓ ॥ ૧૭ ॥

તપઃ સંયમઃ સૂર્યેતં વ્રત્તં શૌચં

મૃદુર્વાર્જિર્વાઽકિશ્ચનત્વાર્નિ મુક્તિઃ ।

સંયમં ચ દુક્તો જયત્યેવ ધર્મઃ

સ એકઃ પરાત્મા ગતિર્મે જિનેન્દ્રઃ ॥ ૧૮ ॥

ભાવાર્થ—તપ ૧ સંયમ ૨ સત્ય ૩ વ્રહ્મચર્ય ૪ અચોર્યતા
૫ નિરભિમાનતા ૬ સરલતા ૭ અપરિગ્રહતા ૮ નિર્લોભતા ૯ અને
સમા ૧૦ એ દશ પ્રકારનો યતિધર્મ જેમનો કહેલો જયવંતો વર્તે
છે. એવો તે એકજ ગિનેન્દ્ર પરમાત્મા અમારા કલ્યાણને
માટે થાઓ ॥ ૧૮ ॥

અહો વિષ્ટપાધારભૂતા ધરિત્રી

નિરાન્તર્યવનાધારમુક્તા યદાસ્તે ।

અચિન્ત્યેવ યદ્ધર્મશક્તિઃ પરા સા

સ એકઃ પરાત્મા તત્તિર્ધે ગિનેન્દ્રઃ ॥ ૧૯ ॥

ભાવાર્થ—અહો દ્રવિ આશ્ચર્યે જગત્ને આધારભૂત આ
પૃથ્વી આનંદસ્વરૂપ અને આધાર પિતા સ્ત્રી છે તે પણ જેમના કહેલો
દશ પ્રકારનો યતિ ધર્મનીજ અચિન્ત્ય શક્તિ છે. એવો તે એકજ
ગિનેન્દ્ર પરમાત્મા અમારા કલ્યાણને માટે થાઓ ॥ ૧૯ ॥

ન ચાતુર્મ્યાં વિગદ્યાત્સંદ્ધ ભૂતધાર્ત્તો

સમાન્દાસ્યસ્યદેવ કાલેતુમ્નુદાતઃ ।

વદુરભૂતસદ્ધર્મનાચાતુરવચઃ

સ એકઃ પરાત્મા તત્તિર્ધે ગિનેન્દ્રઃ ॥ ૨૦ ॥

भाषार्थ—जो प्रमुखी उत्तम धर्मना दस प्रकार मन्त्रैना
साक्षान्तरने दस यण्णो आ समुद्र क्ष्मीने द्रुपारो नयी. तेमन
धर्मा पण दानो यत्तन धर्मिने लोकोने भीजन आन्त्या एरे ते एवो
ते एकन जिनेन्द्र परमात्मा अमार कल्याणने मोटे पाओ ॥ २० ॥

न तिमिग् ज्वलत्पेष यज्ज्वालनिब्धो-

पदूर्ध्वं न वाति नघण्टो नभस्वान् ।

स जागर्त्ति यद्धर्मराजसंभावः

स एकः परात्मा गतिर्मे जिनेन्द्रः ॥ २१ ॥

भाषार्थ—जे भगवंतना वहेला दस प्रकार धर्मराजाना जाग्रत
प्रतापयी अशि तिरछो ज्वलिते यतो नयी. अने घनघट वायु एण
उंचो वातो नयी एवो ते एकन जिनेन्द्र परमात्मा अमार
कल्याणने मोटे पाओ ॥ २१ ॥

इमौ पुष्पदन्तौ जगत्पत्र विभो-

पकाराय दिष्ट्योदयेते बहन्तौ ।

उरीकृत्य यत्तुर्यलोकोत्तमाशं

स एकः परात्मा गतिर्मे जिनेन्द्रः ॥ २२ ॥

ભાવાર્થ—તપ ૧ સંયમ ૨ સત્ય ૩ વ્રહ્મચર્ય ૪ અચોર્યતા
 ૫ નિરભિમાનતા ૬ સરલતા ૭ અપરિગ્રહતા ૮ નિર્લોભતા ૯ અને
 ક્ષમા ૧૦ એ દશ પ્રકારનો યતિધર્મ જેમનો કહેલો જયવંતો વર્તે
 છે. એવો તે એકજ જિનેન્દ્ર પરમાત્મા અમારા કલ્યાણને
 માટે થાઓ ॥ ૧૮ ॥

અહો વિષ્ટપાધારભૂતા ધરિત્રી

નિરાલમ્બનાધારમુક્તા યદાસ્તે ।

અચિન્ત્યૈવ યદ્ધર્મશક્તિઃ પરા સા

સ એકઃ પરાત્મા ગતિર્મે જિનેન્દ્રઃ ॥ ૧૯ ॥

ભાવાર્થ—અહો ઇતિ આશ્ચર્યે જગત્ને આધારભૂત આ
 પૃથ્વી આલમ્બન અને આધાર વિના રહી છે તે પળ જેમના કહેલા
 દશ પ્રકારના યતિ ધર્મનીજ અચિન્ત્ય શક્તિ છે. એવો તે એકજ
 જિનેન્દ્ર પરમાત્મા અમારા કલ્યાણને માટે થાઓ ॥ ૧૯ ॥

ન ચાઽમ્બોધિરાણાવયેદ્ ભૂતધાર્ત્રી

સમાશ્વાસયત્યેવ કાલેઽમ્બુવાહઃ ।

યદુદ્ભૂતસદ્ધર્મસામ્રાજ્યવશ્યઃ

સ એકઃ પરાત્મા ગતિર્મે જિનેન્દ્રઃ ॥ ૨૦ ॥

માવાય—જે પ્રસુચી ઉત્પન્ન થયેલા દશ પ્રકાર સદર્મના સાત્રાન્યને વશ થયેલો આ સમુદ્ર પૃથ્વીને હુલાવતો નથી. તેમજ વર્ષા પણ વસતો વસત વર્ષાને લોકોને ધીરજ આપ્યા કરે છે એવો તે એકજ જિનેન્દ્ર પરમાત્મા અમારા કલ્યાણને માટે થાઓ ॥ ૨૦ ॥

ન તિર્યગ્ જ્વલત્યેવ યજ્જ્વાલજિહ્વો—

યદુર્ધ્વં ન વાતિ પ્રચળ્હો નભસ્વાન ।

સ જાગર્તિ યદ્ધર્મરાજપભાવઃ

સ એકઃ પરાત્મા ગતિર્મે જિનેન્દ્રઃ ॥ ૨૧ ॥

માવાય—જે મગવંતના કહેલા દશ પ્રકાર ધર્મરાજાના જાગ્રંત પ્રતાપથી અગ્નિ તિરછો જ્વલિત થતો નથી. અને પ્રચળ્હ વાયુ પણ ડંચો વાતો નથી એવો તે એકજ જિનેન્દ્ર પરમાત્મા અમારા કલ્યાણને માટે થાઓ ॥ ૨૧ ॥

દર્મો ધૃણદન્તૌ જગત્યગ્ર વિશ્વો—

પકારાય દિદ્યયોદયેતે વદન્તૌ ।

હરીકૃત્ય યતુર્પલોકોત્તમાગ્રં

સ એકઃ પરાત્મા ગતિર્મે જિનેન્દ્રઃ ॥ ૨૨ ॥

भावार्थ—जैसे चारों लोकमां उत्तम एवा लोकोत्तर भगवान्नी
 (परम परमात्मान्नी) आज्ञाने अंगीकार करीने आ चन्द्र अने
 सूर्य परम आ दुनीयाने उपकार करवा मांटे खुशीयी उदय भवा
 करे छे. एतो ते एकज निनेन्द्र परमात्मा अमारा कल्याणने
 मांटे याओ ॥ २२ ॥

अवत्येव पातालजम्बालपाताद्

विधायाऽपि सर्वशल्योनिवासान् ।

चदात्ताविधित्ताश्रितानङ्गभान्तः

अ एकः परमात्मा गतिर्मे निनेन्द्रः ॥ २३ ॥

भावार्थ—जैसे परमात्मान्नी आज्ञा करवान्नी इच्छने आश्रित
 कल्याण अन्य आश्रितने छे तेमने सर्वशल्योनिवासान् शक्य बनानी,
 अक निमोक्षार्थक कादम्बा एतर्थायी बनान करे छे एतो ते
 एकज निनेन्द्र परमात्मा अमारा कल्याण मांटे याओ ॥ २३ ॥

सुपर्वदुग्धित्तमयोक्तमर्थम्—

अथवा नृणां नैव ह्येव मन्त्रि ।

अथैव सदन्ये शिरे भक्तिभावा

अ एकः परमात्मा गतिर्मे निनेन्द्रः ॥ २४ ॥

भावार्थ—जे प्रमुखी प्रकट दण्डा शोया सेतोसर मोक्ष-
मार्गमा जे पुरो मक्तिमाछा थया छे तेमनापी कल्पसा,
चिन्तामणित्त अने कामधेनुना प्रमाते एग केनछा रहेता नपी.
एवो ते एकज जिनेन्द्र परमात्मा अमारा कल्याणने मोटे गाओ २४॥

कलिव्यालवन्दिग्रहव्याधिषौर-

व्यथावारणव्याघ्रनीध्यादिविघ्नाः ।

यदाज्ञाजुर्पा युग्मिनां जातु न स्युः ।

स एकः परात्मा गतिर्मे जिनेन्द्रः ॥ २५ ॥

भावार्थ—जे परम प्रमुनी आज्ञाने सेवन करनारा श्री-
पुरोछे तेमने क्लेश, सर्पमय, अग्निमय, ग्रहपीडा, रोग, चोरमय,
हस्ति वायनी घेणीनो मय इत्यादि दुष्ट विघ्नो कदी एग थतां
नपी एवो ते एकज जिनेन्द्र परमात्मा अमारा कल्याणने मोटे
गाओ ॥ २५ ॥

अवन्धस्तथैकः स्थितो वा सयीवा

ऽप्यसदा मतो यैर्जदैः सर्वथाऽऽत्मा ।

न तेषां त्रिमूढात्मनां गोचरो यः

स एकः परात्मा गतिर्मे जिनेन्द्रः ॥ २६ ॥

आपकी - के लिए आपकी आज्ञा का अंगीकार करता हूँ
(१८९) आपकी आज्ञा का अंगीकार करता हूँ
हूँ आप का अंगीकार करता हूँ आपकी आज्ञा का
अंगीकार करता हूँ आपकी आज्ञा का अंगीकार करता हूँ
आपकी आज्ञा का अंगीकार करता हूँ आपकी आज्ञा का अंगीकार करता हूँ

आपकी आज्ञा का अंगीकार करता हूँ

आपकी आज्ञा का अंगीकार करता हूँ

માર્ગાર્થ—જે પ્રમુખી પ્રકટ યજ્ઞા ચોયા લોકોત્તર મોક્ષ-
માર્ગમાં જે પુસ્તો મક્તિવાળા થયા છે તેમનાથી કલ્પવૃક્ષ,
ચિન્તામણિરત્ન અને કામધેનુના પ્રમાણો પણ વેગળા રહેતા નથી.
એવો તે એકન જિનેન્દ્ર પરમાત્મા અમારા કલ્યાણને માટે થાઓ ૨૪॥

કલિવ્યાલવન્દિગ્રહવ્યાધિચૌર—

વ્યધાચારણવ્યાધ્રવીધ્યાદિચિદ્વાઃ ।

યદાક્ષાજુષાં યુગ્મિનાં જાતુ ન સ્યુઃ

સ એકઃ પરાત્મા ગતિર્મે જિનેન્દ્રઃ ॥ ૨૫ ॥

માર્ગાર્થ—જે પરમ પ્રમુખી આજ્ઞાને સેવન કરનારા સ્ત્રી
પુરુષો છે તેમને વલેશ, સર્પભય, અગ્નિભય, ગ્રહપીડા, રોગ, ચોરભય,
હસ્તિ કાચર્ની ધેળીનો ભય इत्यादि દુષ્ટ વિઘ્નો કદી પણ થતાં
નથી એવો તે એકન જિનેન્દ્ર પરમાત્મા અમારા કલ્યાણને માટે
થાઓ ॥ ૨૫ ॥

અવન્ધસ્તર્થકઃ સ્થિતો વા સયાંચા

ઽપ્યસદ્વા મતો યૈર્નદૈઃ સર્વથાઽઙ્ગમા ।

ન તેષાં વિમૂઢાત્મનાં ગોચરો યઃ

સ એકઃ પરાત્મા ગતિર્મે જિનેન્દ્રઃ ॥ ૨૬ ॥

भावार्थ—जे चारे लोकमां उत्तम एवा लोकोत्तर भगवान्नी
 (परम परमात्माणी) आज्ञाने अंगीकार करीने आ चन्द्र अने
 सूर्य पण आ दुनीयाने उपकार करवा माटे खुशीयी उदय क्या
 करे छे. एवो ते एकज जिनेन्द्र परमात्मा अमारा कल्याणने
 माटे याओ ॥ २२ ॥

अवत्येव पातालजम्बालपाताद्

विधायाऽपि सर्वज्ञलक्ष्मीनिवासान् ।

यदाज्ञाविधित्साश्रितानङ्गभाजः

स एकः परात्मा गतिर्मे जिनेन्द्रः ॥ २३ ॥

भावार्थ—जे भगवन्तनी आज्ञा करवानी इच्छाने आश्रित
 करला मय्य प्राणितो छे तेमने सर्वज्ञलक्ष्मीना वयरूप बनानी,
 नरक निगोदादिक कादकमां पहनायी बचाव करे छे एवो ते
 एकज जिनेन्द्र परम त्मा अमारा कल्याण माटे याओ ॥ २३ ॥

सुपर्वदचिन्तामर्गाकामयनु-

प्रभावा नृणां नैव दुःखं नरिणि ।

चतुर्थे यदुत्थे त्रिवर्गं भक्तवर्जितं

स एकः परात्मा गतिर्मे जिनेन्द्रः ॥ २४ ॥

(૧૮૧)

માર્ગાર્થ—જે પ્રમુદી પ્રસટ્ત મરુદા કોના લોકોના મોઝ-
માર્ગમાં જે પ્રુદો મલિસાજા મરુદા તે દેવતાની મરુદા,
વિન્તામણિસન અને કામધેનુના પ્રમાણે જા મરુદા મરુદા મરી.
જો તે જુદા જિનેન્દ્ર પરમાત્મા અમારા કલ્યાણને માટે માઓ ૨૪॥

કલિચ્યાવચન્દિગ્રથ્યાધિપોર—

અપાશરણવ્યાપ્તોધ્યાદિચિત્તાઃ ।

યદાક્ષાજુષા યુગ્મિના જાતુ ન સ્યુઃ

સ એકા પરાત્મા ગતિર્મે જિનેન્દ્રઃ ॥ ૨૫ ॥

માર્ગાર્થ—જે પરમ પ્રમુદી આજ્ઞાને સંકન કરનારા શ્રી
પ્રુદો છે તેમને વહેણ, સર્વમય, અશિમ્ય, મરુદા, રોગ, પોરમય,
હસ્તિ વાચની ધેર્ગાનો મય ઇત્યાદિ દુષ્ટ વિષ્ણો કદી પણ પતાં
નથી જો તે જુદા જિનેન્દ્ર પરમાત્મા અમારા કલ્યાણને માટે
માઓ ॥ ૨૫ ॥

અવન્ધસ્તથૈકઃ સ્થિતો ચા સયીચા

અપસદા મતો યૈર્જેદૈઃ સર્વથાઽઽમા ।

ન તેષાં વિમૂઢાત્મનાં ગોચરો યઃ

સ એકઃ પરાત્મા ગતિર્મે જિનેન્દ્રઃ ॥ ૨૬ ॥

જેવી રીતે જૈનોના ધાર્મિક સિદ્ધાન્તોની ચાલતો આ રૂપે સિદ્ધ થઈ શકે છે તેવીજ રીતે તેમની 'ऐतिहासिक-परंपराविषयक' ચાલતો પણ સિદ્ધ થઈ શકે તેવી છે. ચંદાપરંપરાથી ચાલતી આવતી જે વિવિધગચ્છોની વિસ્તારયુક્ત ગુર્વાવલિઓ મળી આવે છે તથા જૈન આગમગ્રંથોમાં જે સ્પષ્ટિરાવલિઓ ઉપલબ્ધ થાય છે તે સ્પષ્ટ બતાવી આપે છે કે જૈનો પોતાના ધર્મનો ઇતિહાસ રાક્ષસામાં કેટલો વધો રસ ધરાવતા હતા. હું એમ કાંઈ ચોક્કસ નથી કહેતો કે આવી ગુર્વાવલિઓ પાઠણથી પણ જોડી કદાની નથી કે અપૂર્ણ પદાવલિઓને પૂર્ણ, પૂરેલે હિંદુઓના શબ્દમાં કહિયે તો 'પક્ષી' બનાવી શકાતી નથી, કારણ કે દેવક સંપ્રદાયને, પોતાનો સંપ્રદાય એક પ્રતિષ્ઠિત આત્મપુરુષથી પ્રમાણીક રીતે ડાલે આવેલો છે, એમ બતાવવા સાતર પોતાની ગુરુ પરંપરાના નામો ઉપનાવી કાદવાની સ્વાભાવિક રીતેજ જરૂર પડે છે. પરન્તુ કલ્પમુદ્રમાં જે એક, સ્પષ્ટિરો, ગણો અને શાસ્ત્રાઓની વિસ્તૃત નામાવલી આપેલી છે તેને કલ્પી કાદવામાં જૈનોને કોઈ પણ પ્રકારનું પ્રયોજન હોય તેમ હું માની શકતો નથી. કલ્પમુદ્રમાં જેટલી વિગતો આપેલી છે-તેટલી પણ

1 See Dr. Klatt, Ind. Ant. Vol. XI.

पुरुषोंने पण निन्हवरूपे जाहेर करी, पोताना श्रद्धालुओं
विशाल समुदायमांथी तेमने जुदा करी दीधा हता. आ कयन
संत्यताना प्रमाण तरीके डॉ. ल्यूमने (Dr. Leumone)
प्रकट करेली श्वेतांबरसंप्रदायनी सात निन्हवो विषेनी परंपरा
त्रया दिगंवरो जे श्वेतांवरोयी महावीरनिर्वाण पडी प्रायः बीस
अथवा बीस शताब्दिमां जुदा पड्या हता, तेओ कांई तेमन
प्रतिस्पर्द्धिओ (श्वेतांवरो) थी तात्त्विक सिद्धांतोमां मोटो मतभेद
करावता नथी छतां पण आचारविषयक तेमना केदळाक नि
नियमोने लीधे, श्वेतांवरोए तेमने पाखंडियोना नामे वगोव्या छे.

आ मक्की हकीकतो उपरथी आ वाचत स्पष्ट रीते सिद्ध
याय छे के जैनागमो (तुं हाळतुं स्वरूप) नकी थया पण
पण जैनधर्म एवा अच्यवस्थित अथवा अनिर्दिष्ट स्वरूपमां विद्यमान
न हतो, के जेथी, तेनायी अत्यंतभिन्न एवा अन्यधर्मो (दर्शनो)
ना सिद्धांतो द्वारा तेनुं अमळ स्वरूप परिवर्तित अगर कहुनि
थ्युं हतुं, एम मानवाने आपणने कारण मळे. परन्तु आथी निम्न
उपर्युक्त प्रमाणो एम तो सिद्ध करी आपे छे. सारां के तेमनी
सूक्ष्ममां सूक्ष्म मान्यता पण सुनिश्चित स्वरूपवाळी हती.

જેવી રીતે જૈનોના ધાર્મિક વિદ્વાન્નોની વચનો શા રૂપે સિદ્ધ થઈ શકે છે તેવીજ રીતે જૈનની ઇતિહાસિક-પરંપરાવિષયક વાચનો પણ સિદ્ધ થઈ શકે તેવી છે. ચંદ્રસંપ્રદાયી પાંડવી આત્મી જે ધિવિવગચ્છોની વિસ્તાર્યુક્ત ગુર્વાવલિઓ મઝી આવે છે તથા જૈન આગમમંયોમાં જે સ્વવિરાવલિઓ ઉપલબ્ધ પ્રાપ્ત છે તે સ્પષ્ટ બતાવી આવે છે કે જૈનો પોતાના ધર્મનો ઇતિહાસ રાત્રવામાં કેટલો સ્વો રસ ધરાવતા હતા. હું એમ કાંઈ સોચત નથી કહેતો કે આવી ગુર્વાવલિઓ પાંડવથી પણ જોડી વઢાતી નથી કે અપૂર્ણ પટ્ટાવલિઓને પૂર્ણ, છૂટેલું હિંદુઓના શબ્દમાં કહિયે તો ‘ પક્ષી ’ બનાવી શકાતી નથી, કારણ કે દરેક સંપ્રદાયને, પોતાનો સંપ્રદાય એક પ્રતિષ્ઠિત આસપુરુષથી પ્રમાણીક રીતે ઊતરી આવેલો છે, એમ બતાવવા સ્વાતંત્ર પોતાની ગુરુ પરંપરાના નામો ઉપનાવી કાંડવાની સ્વાભાવિક રીતિજ જરૂર પડે છે. પરન્તુ કલ્પસૂત્રમાં જે એક, સ્વવિરો, ગળો અને શાસ્ત્રાઓની વિસ્તૃત નામાવલી આપેલી છે તેને કલ્પી કાંડવામાં જૈનોને કોઈ પણ પ્રકારનું પ્રયોજન હોય તેમ હું માની શકતો નથી. કલ્પસૂત્રમાં જેટલી યિગતો આપેલી છે—તેટલી પણ

विगतोनुं ज्ञान त्याग पछीना जैनोने रह्युं न हतुं. तेम तेथी अधिक
 जाणवानो तेओए क्यारे डोळ पण कर्यो न हतो. गुरुपरंपरानो
 नोध्योग्य बधो व्यवहार चलाववा माटे कल्पसूत्रमां आपेली
 संक्षिप्त स्थविरावलि पर्याप्तज हती. तेम छतां पण तेमां आवेली
 विस्तृत स्थविरावलि के जेमां पण केटलांक तो एकलां नामोज
 जोवामां आवे छे—ते ए वाचत स्पष्ट रीते जणावे छे के जैनो
 पोताना प्राचीन धर्माचार्यो—स्थविरोनी यादगिरी राखवामां केटलो
 अथो रस धरावता हता. ते स्थविरावलीमां आलेखेला गुणो तथा
 बनावोनी यथार्थ माहिती तेना पछी थोडीकज शदीओमां नष्ट थई
 गई हती. परन्तु मात्र आटलुं सिद्ध करी बताववाथी के जैनो तेमना
 आगमोनुं स्वरूप नकी थया पहेलां पण पोताना धर्म तेयां संप्र-
 दायने सतत चालु राखवा माटे, तेमज अन्यदर्शनीयसिद्धांतोना
 संमिश्रणयोगे उत्पन्न थती अष्टताथी तेने बचावी सुरक्षित राखवा
 माटे योग्य गुणसंपन्न हता; आपणे आ विषयमां कृतकार्य थई
 शकता नथी. आपणे ए पण बचावी देवुं जरूरनुं छे के तेओमां
 जे जे वाचन करी शकवानुं सामर्थ्य हतुं ते मचलुं तेमणे संपूर्ण
 रीते कर्नु हतुं. आ चर्चा उपर्यी आपणे स्वाभाविक रीतेज वर्त-
 मान जैनमाहित्यना कालनी चर्चा उपर आधी जईए छीए. आ

વિષયમાં જો આપણે આટલું સિદ્ધ કરી શકીએ કે જૈનસાહિત્ય અથવા તો છેવટે તે પૈકી જે કેટલાંક સૌથી પ્રાચીન ગ્રંથો છે, તે જૈનપુસ્તકારોહણના સમયથી ઘણી સદીઓ પહેલાં રચાઈ હતા તો તે દ્વારા આપણે જૈનોના અંતિમતીર્થંકર અને પ્રાચીનમાં પ્રાચીન ગ્રંથો એ વસ્તુ વસ્તુના ગાળાને, જો કે સર્વથા દૂર નહીં કરી શકીએ તો પણ ઘણે અંશે અલ્પ કરી આપવા સમર્થ થઈ શકીશું. સર્વસન્મત સંપ્રદાયની અનુસાર જનસિદ્ધાંત, વલ્લભિની સમામાં દેવર્ધિગણિના અધ્યક્ષપણા નીચે નિશ્ચિત કરવામાં આવ્યો હતો. આ બનાવ ધીરનિર્વાણ પછી ૯૮૦ (અથવા ૯૯૩) માં ૪૫૬ વર્ષ પછી ૬૦ સં ૪૯૪ (અગર ૪૬૭) માં બન્યો હતો. એમ કલ્પસુત્ર [૬. ૧૪૮] ઉપરથી જણાય છે. સંપ્રદાય એવો છે કે જ્યારે દેવર્ધિગણિ સિદ્ધાંતને નષ્ટ થઈ જવાના જોશમાં નોયો ત્યારે તેમણે તેને પુસ્તકાધિરૂદ્ધ કરાવ્યો. તેની પહેલાં આચાર્યો ધુલ્લગોને સિદ્ધાંત શિક્ષણની વચ્ચે લિખિતગ્રંથોનો બિલકુલ ઉપયોગ કરતા ન હોતા. દેવર્ધિગણિના સમય પછી જ લિખિતપુસ્તકોનો ઉપયોગ શરૂ થયો. આ દલીલ તદ્દન સાચી છે. કારણ

૧ સંભવિત ન બાગ્યુ દોઢા પત્રો એ કાવ્ય છે કે સિદ્ધાંતનિર્ણયનો સમય આ કરતાં ૬૦ વર્ષ પછી પછી ૬૦ વ. ૫૧૪ (અથવા ૫૨૭) હોવો જોઈએ. દ્વિતીય કલ્પસુત્ર, ઉપોદ્ધાત ૬. ૧૭.

के प्राचीन समयमां पुस्तकोनो निकुल उपयोग यतो नहतो
 एम आपणने बीजी हकीकतो उपरथी पण जणाई आवे छे. ब्रा-
 ह्मणो तो लिखितपुस्तक करतां पोतानी स्मरणशक्ति उपरज
 विशेष आवार राखता हता. अने निःसन्देहरीते जैनोए तेमज
 बौद्धोए तेमनीज आ प्रथानुं अनुकरण कर्युं हवुं परन्तु अत्यारे
 जैनयतिओ पोताना शिष्योने शास्त्र शोखवती वखते लिखित
 पुस्तकोनो उपयोग अवश्य करे छे. आ उपरथी आपणे मानवुं
 पडे छे के शिक्षणपद्धतिमां थएलो आ फेरफार देवर्द्धिगणिने
 आभारी छे, एम बतावनारो वृद्धसंप्रदाय तदन साचो छे. कारण
 के आ बनाव बहुज महत्वनो होवाथी मुली शकाय तेम नयी.
 प्रत्येक आचार्यने अयवा तो छेवटे प्रत्येक उपाश्रयने आ पवित्र
 आगमोनी नकलो पूरी पाडवा माटे देवर्द्धिगणिने सिद्धांतना
 पुस्तकोनी खरेखर घणी मोटी संख्या तैयार कराववी पडी हशे.
 हवे देवर्द्धिगणिए सिद्धांतने पुस्तकारूढ कराव्यो एवो जे लेखी
 संप्रदाय मळे छे तेनो भावार्थ प्रायः उपर प्रमाणेनो ज होवो
 जोईए कारण के एतो भाग्येज मानी शकाय तेवुं छे के तेनी
 पेहेलां जैनसाधुओ जे कांई कंठस्थ करना हशे तेने सर्वथा
 नज लखना होय. ब्राह्मणो वेदवुं अध्ययन कराववामां लिखित

પુસ્તકોનો ઉપયોગ કરતા નથી છતાં પણ તેમની પાસે તેવાં પુસ્તકો તો જરૂર જોવામાં આવે છે. તેઓ (બ્રાહ્મણો) આ પુસ્તકોને શાનગી ઉપયોગ માટે ઇટલે કે ગુસ્તી સ્મરણશક્તિને મદત કરવા માટે રાखે છે. મારું હૃદ માનવું છે કે જૈનો પણ આ પદ્ધતિને અનુસરતા હશે વલ્કે તેઓ (જૈનો) બ્રાહ્મણોથી પણ ક્યારે આ પદ્ધતિનું અનુકરણ કરતા હશે, કેમકે બ્રાહ્મણોની માફક તેઓનું ઇચ્છુ માનવું તો હવું જ નહીં કે લિખિતપુસ્તકો અવિશ્વસ્ય છે. તેઓ તો માત્ર જે એક પ્રચલિત રિવાજ હતો, કે આગમનું જ્ઞાન મૌલિક-રીતે જ એક પેઢી દ્વારા બીજી પેઢીને અપાવું જોઈએ. તેને લઈ-ને જ લિખિતગ્રન્થોનો વિશેષ ઉપયોગ કરવામાં સંકોચાતા હતા. હું અહીં એમ પ્રતિપાદન કરવા ઇચ્છતો નથી કે જૈનોના પવિત્ર આગમો અસહ્ય જ છુટા છવાયા પણ આવી રીતે પુસ્તકોમાં રહેલા જ હતા. અને એમ ન કહેવાનું સ્વાસ્ત્ય કારણ બીજું કાંઈ નહીં પરંતુ બૌદ્ધમિશ્ત્રો પાસે લિખિતપુસ્તકો ન હતાં એમ જે કહેવાય છે તે જ છે. બૌદ્ધમિશ્ત્રો પાસે આવા પુસ્તકો નહતાં તેના પ્રમાણ તરીકે ઇચ્છુ કહેવામાં આવે છે કે તેમના સૂત્રોમાં, જ્યારે પ્રત્યેક જંગમવસ્તુથી લઈને નાનામાં નાની અને ક્ષુદ્રમાં ક્ષુદ્ર એવી ધરમાં વાપરવા લાયક વાસણો જેવી ચીજોનો પણ કોઈને

કોઈ રીતિએ ઉદ્દેશ થયેલો અવશ્ય જડે છે. 'ત્યારે લિખિતપુસ્તકોનો ક્યાંએ પણ વિલકુલ ઉદ્દેશ થયેલો જોવામાં આવતો નથી. આ કથન, મારા માનવા પ્રમાણે, જ્યાંસુધી જૈનયતિઓ ભ્રમણ-શીલ જીવન ગુજારતા હતા ત્યાં સુધી તેમને પણ લાગુ પડે તેવું છે પરન્તુ જ્યારથી તેઓ પોતાના તાવાના અથવા પોતાના માટે બનાવેલા ઉપાશ્રયોમાં રહેવા લાગ્યા ત્યારથી તેઓ પોતાના હસ્તલિખિત પુસ્તકો પણ અત્યારની માફક રાખવા લાગ્યા હતા. આ દૃષ્ટિએ જોતાં, દેવર્દ્ધિગણિનો જૈનઆગમસાહિત્ય સાથેનો સંબંધ સાધારણ રીતે જેમ મનાય છે, તેનાથી કોઈ વિલક્ષણ પ્રકારનો હોય તેમ જણાય છે. તેમણે વસ્તુતઃ તેમની પહેલાં અસ્તિત્વ ધરાવતા હસ્તલિખિત ગ્રંથોને સિદ્ધાંતના આકારમાં ગોઠવી દીધા હતા. અને તેમ કરતી વખતે જે જે સૂત્રો-આગમોના હસ્તલિખિતગ્રંથો ઉપલબ્ધ થયા નહોતા તે સઘળા તેમણે વિદ્વાન્ આચાર્યોના મુખેથી લેખી લીધા હતા.

વળી, આવી રીતે ધાર્મિકશિક્ષણપદ્ધતિમાં દાક્ષલ થયેલા આ નવા ફેરફારને લીધે પુસ્તકો એક અત્યાવશ્યક સાધનરૂપ

પઈ પટેલાં હોવાથી પ્રત્યેક ઉપાશ્રયને એ આગમગ્રન્થોની નકલો પૂરી પાડવા માટે તેની ઘણી નકલો કરાવવામાં આવી હશે. આ રીતે જોતાં દેવદ્વિગણીની સિદ્ધાન્તની આવૃત્તિ તે તેમની પહેલાં અસ્તિત્વ ધરાવતા પવિત્ર સિદ્ધાન્તગ્રંથોનો લગભગ પ્રાચીનન આકારમાં નિર્ણીત કરેલો એક નવો પાઠ માત્ર છે. આ આવૃત્તિકારે, સંભવ છે કે, પ્રાચીન સિદ્ધાન્તમાં કોઈક કોઈક ઊમેરા કર્યા હશે. પરંતુ આટલા ઉપરથી સંપૂર્ણ સિદ્ધાન્ત નવો બનાવવામાં આવ્યો છે એમ તો સ્વેચ્છા નહીં શકાય. આ અન્તિમ આવૃત્તિમાં નિર્ણીત થયેલા પાઠની પૂર્વેનો સિદ્ધાન્તપાઠ પણ કેવળ યતિઓની સ્મરણ-શક્તિના આધારે જ લખવામાં આવતા પાઠ જેવો અવ્યવસ્થિત નહોતો પરંતુ તે પાઠ હસ્તલિખિતપ્રતિઓ સાથે મેળવેલો હતો.

આટલું વિવેચન કર્યા બાદ હવે આપણે જૈનોના પવિત્ર આગમોની રચનાનો સમયવિષયક વિચાર કરીએ. સંપૂર્ણ આગમશાસ્ત્ર પ્રથમ સંપૂર્ણરત્નું જ પ્રરૂપેલું છે એ જાતના જૈનોના વિચારનું તો નિરાશરૂપ કરવા સ્વાતંત્ર્ય હું અહીં સૂચન કરું છું. સિદ્ધાન્તના મુખ્ય-ગ્રન્થોનો મન્ય નથી કરવા માટે આપણે આના કરતાં સ્વાર્થ પ્રમાણો—દુગદ્ધાઓ એકત્ર કરવા જોઈએ. શૂદ્રક અને અસંવદ્ધ સત્રા-લાપકો ગમે ત્યાં આગમગ્રન્થોમાં ફાસડ પડે ત્યાં હોય ત્યાં

छे. कारण के ए आगमोनी प्राचीन भाषाने चालु भाषानी रूढिमां फेरववानो वहिवट ठेठ देवर्द्धिगणि सुधी चालु रह्यो हतो. अने अन्ते देवर्द्धिगणीना संस्करणेज ते वहिवटनो अन्त आण्यो हतो, एम मानवाने आपणने कारणो मळे छे. जैनप्राकृतभाषामां स्वरूपसंगत वर्णविन्यासनो जे अभाव दृष्टिगोचर थाय छे तेतुं कारण जे लोकभाषामां (Vernacular Language) ते पवित्र आगमो हमेशां उच्चारई रह्या हता, ते भाषामां निरन्तर थतुं रहेलुं क्रमिक परिवर्तनज छे. जैनसूत्रोनी सघळी प्रतिभोमां एक शब्द एकज गीते लेखेलो जोवामां आवतो नथी. आ वर्णविन्यासविषयक विभिन्नतानां मुख्य कारणोमांतुं एक कारण तो वे स्वरो वच्चे आवता असंयुक्तव्यंजननो प्रकृतिभाव (तदवस्थ राखवा रूप), लोप के मृदुकरण यवा रूप छे, अने चीजुं कारण वे संयुक्तव्यंजनोनी पूर्वना ए अने ओने तदवस्थ एठे कायम राखवा रूप अथवा नेने कमथी इ अने उ ना रूपमां परिवर्तित कवा (लवूकरण) रूप छे, ए तो अशक्यज छे के एकज शब्दना एकज समयमां एकथी क्वारे शुद्ध गणवा कायक उच्चारो होई शक. उदाहरण गरिके—भृत्, भूय, उद्भ, उद्भ्य अने उद्भ्य, बोध, बोह, इत्यादि. आपणे आ प्रकारनी

જુદી જુદી લેખનપદ્ધતિઓને ઐતિહાસિક લેખનપદ્ધતિઓ માની જોઈએ. એકે કે દેવદિગગીવાળા સિદ્ધાન્તસંસ્કરણમાં સાહાયમૃત બનેલી વધી હસ્તલિખિતપ્રતિઓમાં જે જે ભિન્ન ભિન્ન લેખનપદ્ધતિઓ મળી આવતી હતી તે વધી પ્રમાણિક માનવામાં આવી હતી અને તેથી તે સંવચી પદ્ધતિઓને ૫ સૂચની નકલોમાં સાતવી રાસવામાં આવી હતી. આ વિચાર જો ચુક્તિયુક્ત જણાતો હોય તો આપણે સદુષી પ્રાચીન અને સુવિવિધિષ્કૃતલેખનપદ્ધતિને આગમરચનાના આદિસમયની અથવા તો તેના નિકટસમયની ઉચ્ચારસૂચક માની શકીએ. અને સદુષી અર્વાચીન લેખનશૈલીને સિદ્ધાન્તના અન્તિમ-સંસ્કરણના સમયની અથવા તેની નજીકના સમયની ઉચ્ચારદર્શક માની શકીએ. વધી સદુષી પ્રાચીનરૂપમાં ઉપલબ્ધ થતી જૈન-

ન હોઈ શકે. ધવંવ હયો વાળા પળાજ ધવંવો ધયા હયો. પરંતુ પ્રાયઃ પ્રત્યેક ધવંવના ધવંવ ધણ ધણ હયો એક સાથે પ્રચલિત રહેવાની વાચતમાં મને જરૂર સંકા રહે છે.

૧ વાંદે અહીં એવી દલીલ કર્યા કરે છે કે આવી આર્ષે એકલે રુદિ-ધારિષ્ઠ્યલેખનપદ્ધતિના અસ્તિત્વનું કારણ માત્ર ગંધર્વમાયાની અસર છે. પરંતુ જૈનોનું પ્રાકૃતમાયાનું જ્ઞાન હમેશાં એકલ વધુ સંખીન રહ્યું હતું કે જેથી તેમને પોતાના આગમોને સમજવા માટે સંસ્કૃતની મહાયતા લેખીત પદની નહોતી કે જેથી તેની તેના ઉપર અસર પડે, પરંતુ આવી રીતે

પ્રાકૃતભાષાને, પાલી તથા હાલ સેતુબંધ વિગેરેની (પાછલા સમયની) પ્રાકૃત સાથે જો આપણે સરસાવીશું તો આપણને સ્પષ્ટ જણાશે કે જૈનપ્રાકૃત એ પાછલની પ્રાકૃત કરતાં પાલીને વધારે મઝતી આવે છે. આ ઉપરથી આપણે એવા નિર્ણય ઉપર આવી શકીએ છીએ કે કાલગણનાની દૃષ્ટિએ પણ જૈનોનાં આગમો ત્યાર પછીના સમયમાં થયેલા પ્રાકૃતગ્રંથકારોના ગ્રંથો કરતાં દક્ષિણના બૌદ્ધસૂત્રો [ના રચનાસમય] સાથે વધારે સમીપતા ધરાવે છે.

પરન્તુ આપણે જૈન આગમોની રચનાના સમયની મર્યાદા, તેમાં પ્રયોજાણા હંદોની મદદથી, આથી પણ વધારે નિશ્ચિત રીતે આંકી શકીએ તેમ છીએ. હું આચારાંગ અને સૂત્રકૃતાંગસૂત્રના પ્રથમ-સ્કંધોને સિદ્ધાંતના સહુથી પ્રાચીન ભાગ તરીકે માનું છું. અને મારા આ અનુમાનના પ્રમાણ તરીકે હું આ બે ગ્રંથોની (સ્કન્ધોની) શલી ચતાવીશ. સૂત્રકૃતાંગસૂત્રનું આશું પ્રથમ અધ્યયન, વૈતાલીયવૃત્તમાં રચાણું છે, આ વૃત્ત ધમ્મપદ આદિ દક્ષિણના અન્ય બૌદ્ધ ગ્રંથોમાં

જેનોના સંસ્કૃતગ્રંથોની પ્રતિઓમાં પ્રાકૃતશબ્દો જેવા લેખેલા ઘણા શબ્દો મઝી આવે છે. ઉપર પ્રમાણે માનતાં પણ કેટલીક જોડનીઓ તો એવી મઝી આવે છે કે જેને સંસ્કૃતકૃત્તિરણની દૃષ્ટિએ પણ સમજાવી શકાય. તેમ નથી. ઘ. ત. દારગને વદલે મઝતુ દારગ એવું હપ લઈએ. આ શબ્દનું સંસ્કૃત-પ્રતિરૂપ 'દારક' થાય છે પરન્તુ 'દારગ' એવું થતું નથી.

પણ વપરાણે જોવામાં આવે છે. પરન્તુ પાલીમૂત્રોના પદ્યોમાં પ્રયોજાણે વૈતાલીયવૃત્ત તે સૂત્રવૃત્તાંગસૂત્રના પદ્યોમાં મળી આવના વૈતાલીયવૃત્તની દૃષ્ટિએ જોતાં, વૃત્તના વિકાસક્રમના પ્રાચીન સ્વરૂપનો દ્યોતક છે. આ વાતમાં હું અહીં વધારે ન લખનાં થોડા જ સમયમાં જર્મન ઓરિઅન્ટલ સોસાયટીના જર્નલમાં 'વેદની પછીના કાળના હંદો' ('Post Vedic Metres') એ મથાળા નીચે પ્રકટ થનારા મારા લેખમાં વિસ્તૃતરીતે ચર્ચવા ઇચ્છું. સંસ્કૃત-માહિત્યના સામાન્ય વૈતાલીય (વૃત્તના) શ્લોકો, કે જેમાંના કેટલાક લલિતવિસ્તારમાં પણ મળી આવે છે, તેની સાથે મુકાબલો કરી જોતાં, સૂત્રવૃત્તાંગનો વૈતાલીયવૃત્ત તેથી વધારે પ્રાચીન રૂપનો જણાય છે. વળી એ વાત પણ અહીં લક્ષ્યમાં લેવા લાયક છે કે પ્રાચીનપાલીમાહિત્યમાં આર્યાવૃત્તમાં ગુંથેલાં પદ્યો મળી આવતાં નથી. ધમ્મપદમાં તો તે સર્વથા નથીજ. તેમ અન્ય બૌદ્ધગ્રન્થોમાં પણ તેવાં પદ્યો મારા જોવામાં આવ્યાં નથી. પરન્તુ આચારાંગ અને સૂત્રવૃત્તાંગ મૂત્રોમાં તો એક એક સંપૂર્ણ અધ્યયન આર્યાવૃત્તમાં લેખેલું મળી આવે છે. આ આર્યાવૃત્ત, સામાન્ય [રીતે ઓઘ્ઘાતા] આર્યાવૃત્તથી સ્પષ્ટ રીતે પ્રાચીન તથા તેનો જનકસ્વરૂપ દેખાય છે. સામાન્યઆર્યાવૃત્ત તે, સિદ્ધાંતના વધારે અર્વાચીનભાગોમાં તથા પ્રાકૃત અને સંસ્કૃત ભાષાના બ્રાહ્મણ-

ગ્રન્થોમાં અને લલિતવિસ્તરાદિ જેવા ઉત્તરના બૌદ્ધગ્રન્થોમાં પણ નજરે પડે છે. પ્રાચીનજૈનગ્રન્થોમાં પ્રયોજાણો ત્રિષ્ટુમ્ હંદ્ડ પળ પાલીગ્રન્થોમાં મઠી આવતા તે હંદ્ડ કરતાં અર્વાચીનરૂપનો અને લલિતવિસ્તરામાંના કરતાં પ્રાચીનરૂપનો છે. અન્તે, લલિતવિસ્તરાદિ ગ્રન્થોમાં જોવામાં આવતા આ શિવાયના વીજા અનેકપ્રકારના કૃત્રિમવૃત્તો—જેમાંનો એક પણ વૃત્ત જૈનસિદ્ધાન્તમાં જડી આવતો નથી તે ઉપરથી એમ સિદ્ધ થતું હોય તેમ જણાય છે કે આ પ્રકારના અર્વાચીનગ્રન્થોની રચનાના સમયપૂર્વે જૈનોની સાહિત્યવિષયક અભિરુચિ નિશ્ચિત થઈ હતી. આ સવઠી આવતો ઉપરથી આપણે એવો નિર્ણય કરી શકીએ છીએ કે, જૈનોના સહુથી પ્રાચીન સાહિત્યની સમયમર્યાદા પાલીસાહિત્ય અને લલિતવિસ્તરા એ ઉભયના રચનાકાળની વચ્ચે નિશ્ચિત થાય છે. પાલીપિટ્કોતું પુસ્તકાધિગ્રહણ (અર્થાન્ પુસ્તકરૂપે લેવાળ) વઢ્ઘામણિ જેણે ઈ. સ. પૂર્વે ૮૮ વર્ષે પોતાનું રાજ્યશાસન શરૂ કર્યું હતું. તેના સમયમાં થયું હતું. જો કે આ સમયથી કેટલીક શદીઓ પૂર્વે પણ તે પિટ્કો અસ્તિત્વ તો ધરાવતાં હતાંજ. આ વિષયની ચર્ચા કરતાં હેવંટ પ્રો. મેક્સમૂલ્લરે નીચે પ્રમાણેના વિચારો જણાવ્યા છે. ‘ તેટલા માટે, મારા વિચાર પ્રમાણે, અત્યારે તો આપણે બૌદ્ધમૂંત્રોના અર્વાચીનમાં અર્વાચીન રચના—સમય તરીકે ઈ. સ.

પૂર્વે ૩૭૭ મા વર્ષને નિર્ણય કરી, સંતોષ માનવો ' જોઈએ-કે જો સમયે દ્વિતીય સંગતિ મળી હતી ' ત્યાર બાદ પણ એ પાલીસૂત્રોમાં ઊમેરા તથા ફેરફારો થયા હોય એ અસંભવિત નથી. પરંતુ આપણે પ્રાપ્તુત દલીલ ધર્મપદના કોઈ એકાદ કતરા કે ભાગને આધારે ઊભી થયેલી ન હોઈ, તેમાં તથા અન્ય પાલીમ્નોમાં મળી આવતા વિવિધ છન્દો ઉપરથી તારવી કઢાતા છન્દ:શાસ્ત્રના નિયમોના પાયા ઉપર સ્થાપિત કરવામાં આવેલી છે. તેથી એ મ્નોમાં દાસ્તલ થયેલા ઊમેરા તથા ફેરફારોથી અમારા એ નિર્ણયને-કે સમસ્તજૈનમિદ્ધાંતમાહિત્ય ઈ. સ. પૂર્વે ચોથી શતાબ્દિ બાદ રચાઈ છે, તેને કોઈ પણ પ્રકારની હાનિ પહોંચી શકતો નથી.

આપણે ઉપર જોઈ ગયા કે જૈનમિદ્ધાંતનો સૌથી પ્રાચીન વિભાગ લલિતવિપ્નરાનો ગાથાશ્રોથી અધિક જૂનો છે. આ મ્નોય (લલિતવિપ્નરા) ના વિષયમાં જુલું કહેવાય છે કે તેનો ઈ. સ. ૧૫ માં ચીનીભાષામાં અનુવાદ થયો હતો. આ ઉપરથી ચર્ચમાન જૈનમાહિત્યનો ઉત્પત્તિનો સમય ઈ. સ. નો શરૂઆત પહેલાં માનવો જોઈએ. વડો દક્ષિણ અને ઉત્તરના પદાન્તર. ચોદ્ધ-

અન્યોની ઇંદ અને ભાષાશૈલી વિષયક વિશિષ્ટતાઓના પ્રાચીન
 પાત્રત્વક નૈનસિદ્ધાંતોમાં મઝી આવતા અલ્પ યા અધિક
 સામ્યતામાં, આપણે જો આ વે મીમાઓ વલે આવેલા પ્રમુખ
 વિચારધારાને સમયના કાલવિષયક અંતરનો વિચાર કરીને એ
 તે સમયગાળાના શરૂઆતનો સમય ઉત્તરના ધૈર્યવાદી
 સમય કાળને પાછીપાછી સમયની અધિક સમીપ શ્રે છે.

પૂર્વે ૩૧૧-૨૯૧ જળાવેલો છે, તથા વેસ્ટરગાર્ડ (Westergaard) અને કેર્ન (Kern) વંશોરે સંભવિત રીતે તે સમય ई. સ. પૂર્વે ૩૨૦ જળાવે છે. આ વજ્રે વધે જે અલ્પ તફાવત છે તે મહત્વનો નથી. લગભગ આ હિસાબે જૈનસિદ્ધાન્તનો રચનાસમય ई. સ. પૂર્વે ચોથી સદીના અન્તમાં અગર તો ત્રીજી શદીની શરૂઆતમાં આવે છે. સાથે સાથે એ પણ લક્ષ્યમાં રાખવાનું છે, કે હવે સોક્ત સંપ્રદાય-પરંપરાનો ખાવાર્ય એ છે કે પાટલિપુત્રના સંપે મદ્ર-વાહુની સાહાય્ય સિવાયન અગિઆર અંગો એકઠાં કર્યાં હતાં. મદ્રવાહુને દિગમ્બરો અને શ્વેતામ્બરો બન્ને સરસી રીતે પોતાના આચાર્ય માને છે, તેમ છતાં શ્વેતામ્બરો પોતાના સ્થવિરોની યાદિને મદ્રવાહુના નામથી આગઠ નહીં ચડાવતાં, તેમના સમકાલીન સ્થવિર સંમૂતિવિજયના નામથી આગઠ લેવાવે છે. એ ઉપરથી એમ કહિત થાય છે કે પાટલિપુત્રના સંપે એકત્ર કરેલાં અંગો માત્ર શ્વેતામ્બરોનાજ સિદ્ધાંતો મનાયા હશે. પણ આથી જૈનસમાજના નહીં. આવી વસ્તુસ્થિતિ હોવાથી, આપણે સિદ્ધાંતરચનાના કાઢાને જો યુગપ્રવાન શ્રીસ્થૂલભદ્રના સમયમાં પડેલે ई. સ. પૂર્વે ત્રીજી શતાબ્દિના પ્રથમભાગમાં સ્થિર કરીએ તો તે છોટું નહીં ગણાય.

आपणी उपरोक्त तपासतुं परिणाम जो प्रमाणिकताने पाव
ननतुं होय,—अने ते बनवुंज जोईए कारण के तेना बाधक प्रमा-
णोनो अभाव छे—तो वर्तमान जैनसाहित्यनी उत्पत्तिनो समय
ई. स. पूर्वे लगभग ३०० वर्ष पहेलां अथवा ए धर्मनी उत्पत्ति
पछी लगभग बे शताब्दी पहेलां सूकी शकय नहीं परन्तु आ
उपगृहीत एम तो खास कांई मानी लेवानी जरूर नथीन के जैनो पास
सोताना अन्तिमतीर्यकर अने सिद्धांतरचनाना आ समय बसोना
अन्तर्गतमां, एक अनिश्चित अने असंकलित धार्मिक तथा पौरा-
णिक परंपरा उपरांत खास आधार राखवा योग्य कवारे सुद्ध
धर्मसाहित्य हतुं नही. कारण के एम जो मानवामां आवे तो
पछी जैनपरंपरानी विश्वमनीयताना विषयमां जे विगोचरुंका
प्रमाणो मी. कार्ये गन्तु कोर्यां छे ते वास्तविकमां पायागिनानां
छे एम कही शकय नहीं.

तथापि एक बात अही ध्यानमां लेवा व्यापक छे, अने ये
ए छे के श्वेताम्बर अने दिगम्बर ए वंशतुं एम करेवुं छे के अंगी
स्विकृत संस्थांत कालमां तेनाथी पण कवारे प्राचीन एका मौर्य
पूर्व हतुं अने ते पूर्वतुं ज्ञान क्रमथी नष्ट यत्न यत्न अने स्तंभा
नष्ट यत्न यत्न हतुं. कौटिल्य विषयमां श्वेताम्बरोंकी मान्यता अ-

પ્રમાણે છે— ચૌદ પૂર્વો એ દૃષ્ટિવાદનામના નારમા અંગમાં સમા-
 ણ્યા હતાં અને તે મહાવીરનિર્ગળ પછી ૧૦૦૦ વર્ષ વ્યતીત
 થયા પહેલાં નષ્ટ થયાં હતાં. જો કે આ કથન પ્રમાણે ચૌદ પૂર્વો તો
 સર્વથા નષ્ટ થઈ ગયાં છે તોપણ દૃષ્ટિવાદ અને તેમાં અન્તર્ગત થયેલાં
 ચૌદ પૂર્વોના વિષયોની વિસ્તૃતસૂત્રિ અદ્યાવધિ સમવાયાંગનામના
 ચોથા અંગમાં તથા નન્દીસૂત્રમાં આપેલી જોવામાં આવે છે.^૧ આ
 દૃષ્ટિવાદમાં આવેલાં પૂર્વો તે સ્વાસ મલ પૂર્વો ગ હતાં કે જેમ હું માનું
 હું તેના સારરૂપ હતાં. તેનો આપણે નિશ્ચય કરી શકતા નથી.
 ગમે તેમ હો પરન્તુ તેમાં સમાયેલા વિષયોના સંબંધમાં એક ઘળી
 વિસ્તૃતપરંપરા તો અવશ્ય જોવામાં આવે છે. સ્વચ્છ આપણે કોઈ પણ
 નષ્ટ થઈ ગયેલા એવા અનિપ્રાચીન ગ્રન્થ તથા ગ્રન્થસમૂહના વિષયમાં
 મઝી આવતી પરંપરાને સાચી માની લેવામાં ઘળીજ સાવધાની
 રાખવાની જરૂર છે. કારણકે આવા પ્રકારની પ્રાચીન પરંપરા,
 ઘળીક વર્તન કેટલાક ગ્રન્થકારોદ્વારા પોતાના મિદ્ધાંતોની પ્રમાણી-
 કતાના પૂરાવા રૂપે કલ્પી કાઢવામાં આવી હોય છે. પરન્તુ પ્રસ્તુત
 વાક્યમાં, પૂર્વોના વિષયમાં મઝી આવતી આટલી વધી સામાન્ય
 અને પ્રાચીન પરંપરાની મન્યતાના વિષયમાં શંકા કરવાને આપ-

^૧ See Weber, Indische Studien, XVI p.341.

णने कोई कारण जणानुं नथी. कारण के अंगोनी प्रमाणिकता ते
 काई पूर्वोने लईने मानवामां आवती नथी. अंगो तो जगतना
 निर्माणना समकालीन (एटले अनादीज) मनाय छे. तेयी जो पूर्वो
 संबंधी आ परंपराने मात्र एक कूटलेख रूपेज मानीए तो तेनी
 काई पण अर्थ थई शके नहीं परन्तु तेने जो सत्यरूपे मानी लईए
 तो जैनसाहित्यना विकासविषयक आपणा विचारो साथे ते
 बराबर बंध वेसती आवी जाय छे. ' पूर्व ' ए नामज ए बातनी
 पूरेपूरी साक्षी आपे छे के तेनुं स्यान पाछळयी बीजा एक नवा
 सिद्धांते लीधुं हतुं. अर्थात् पूर्वनो अर्थ 'पहेलानुं एवो थाय छे.'
 अने आ दृष्टिए ज्यारे आपणे विचारीए छीए त्यारे निःसंदेहरीते
 प्रतीत थाय छे के जे समये पाटलीपुत्रना मंचे अंगमाहित्य एकत्र
 कयुं हतुं, तेज समयथी पूर्वोनुं ज्ञान व्युच्छिन्न थतुं चाल्युं हतुं,
 एवी जे हकीकत कहेवाय छे ते तदन वास्तविक छे.
 उदाहरण तरीके भद्रबाहु पछी चौदमांथी दशज पूर्वोनुं ज्ञान अव-

१ ' पूर्व ' शब्दनो अर्थ जैनाचार्योए नीचे मुजब समजावेलो छे—
 तीर्थंकर पोतेज प्रथम पोताना गणधरनामे प्रसिद्ध शिष्योने पूर्वोनुं ज्ञान
 आप्युं हतुं, एकर पछी गणधरोए अंगोनी रचना करी. आ कथन, पहेलाज
 तीर्थंकर जेना जेलां छे एवा आग्रह साथे जेटले अंशे ऐक्य धरावतुं नथी—
 तेटले अंश ते गणधर सत्यगर्भित लेखावा योग्य छे.

રિષ્ટ રહું હતું એમ જે કાળ છે તે આપી શકાય છે. આ ઉપરથી
 સાત્રી યશો કે ચૌદપૂર્વવિષયક પ્રવચિતપંપરાનો અને એ
 એવો સુદાસનો કરેલો છે કે પૂર્વો તે સૌથી પ્રાચીન સિદ્ધાંતપ્રણેતા
 હતા, અને તેના પછી તેનું સ્થાન એક નવા સિદ્ધાંત લીધું હતું, તે
 સુતિસંગત છે. પરંતુ આટલો સુદાસનો આપ્યા બાદ આ પ્રશ્ન
 ઉભો થાય છે કે—આવી રીતે પ્રાચીનસિદ્ધાંતનો ત્યાગ કરવામાં
 તથા નવા સિદ્ધાંતનું નિરૂપણ કરવામાં શું પ્રયોગન ઉપનિષત થયું
 હશે ? આ વિષયમાં માત્ર કલ્પના શિવાય અન્ય કોઈ ગતિ નથી.
 અને તદ્દનુમાર મારો સ્વતંત્ર અભિપ્રાય આ પ્રમાણે છે— આપણે
 જાણીએ છીએ કે દૃષ્ટિવાદ નામના ચારમા અંગમાં ચૌદ પૂર્વો આ-
 ચેલાં હતાં તથા તે પૂર્વોમાં મુખ્યત્વે કરીને દૃષ્ટિઓનું પરસ્પર જોન
 અને જોનેતર દર્શનોના તાત્વિકવિચારો—અભિપ્રાયોનું વર્ણન કરેલું
 હતું. આ ઉપરથી આપણે એમ કલ્પી શકીએ છીએ કે તેમાં મહા-
 વીર અને તેમના પ્રતિસ્પર્ધિવર્મસંસ્થાપકોની વચ્ચે થયેલા વાદોનું
 વર્ણન આવેલું હશે. મારા આ અનુમાનના સમર્થનમાં પ્રત્યેક પૂર્વના
 નામના અન્તે જે ‘પ્રવાદ’ એ શબ્દ મુકવામાં આવ્યો છે તે આપી
 શકાય છે. આ ઉપરાંત એ પણ એક વાત ધ્યાનમાં રાખવાની છે,
 કે મહાવીર કોઈ એક નવા વર્મના સંસ્થાપક ન હતા, પરંતુ જેમ
 મેં સિદ્ધ કરેલું છે, તેઓ એક પ્રાચીનવર્મના સુધારક માત્ર જ

ળને કોઈ કારણ જણાતું નથી. કારણ કે અંગોની પ્રમાણિકતા તે કોઈ પૂર્વોને લઈને માનવામાં આવતી નથી. અંગો તો જગતના નિર્માણના સમકાલીન (એટલે અનાદીજ) મનાય છે. તેથી જો પૂર્વો સંબંધી આ પરંપરાને માત્ર એક કૂટલેખ રૂપે જ માનીએ તો તેનો કોઈ પણ અર્થ થઈ શકે નહીં પરંતુ તેને જો સત્યરૂપે માની લઈએ તો જૈનસાહિત્યના વિકાસવિષયક આપણા વિચારો સાથે તે વરાવર બંધ વેસતી આવી જાય છે. ' પૂર્વ ' એ નામજ એ વાતની પૂરેપૂરી સાક્ષી આપે છે કે તેનું સ્થાન પાછલ્લથી ટ્રીજા એક નવા સિદ્ધાંતે લીધું હતું. અર્થાત્ પૂર્વનો અર્થ પહેલાનું એવો થાય છે. અને આ દૃષ્ટિએ જ્યારે આપણે વિચારીએ છીએ ત્યારે નિઃસંદેહરીતે પ્રતીત થાય છે કે જે સમયે પાટ્ટીપુત્રના સંદેશ અંગનાહિત્ય એકત્ર કર્યું હતું, તેજ સમયથી પૂર્વોનું જ્ઞાન વ્યુત્પિચ્છલ થતું ચાલ્યું હતું, એવા જે હકીકત કહેવાય છે તે તદ્દન વાસ્તવિક છે. ઉદાહરણ તરીકે મદ્રવાદ પછી ચૌદમાંથી દશજ પૂર્વોનું જ્ઞાન અવ-

૧. ' પૂર્વ ' શબ્દનો અર્થ જૈનાચાર્યોએ નીચે મુજબ સમજાવેલો છે—
 નીચેના પાત્રને પ્રથમ પોતાના ગણધર્મોને પ્રસિદ્ધ શિષ્યોને પૂર્વોનું જ્ઞાન આપ્યું હતું. તે પછી તેઓ ગણધર્મોએ અંગોની રચના કરી. આ કથન, પહેલાં નીચેના પાત્રને આપ્યું છે એવા આગ્રહ સાથે જેટલે અંશે એકમ થઈ શકે તેટલે જ્ઞાનને ગણધર્મોને ગણધર્મોને લેવાવા યોગ્ય છે.

સિદ્ધાંતની જરૂર જણાઈ હશે અને તેને પરિણામે, મારું માનવું છે કે, નવા સિદ્ધાંતની રચના અને જૂના સિદ્ધાંતની (પૂર્વોના જ્ઞાનની) ઉપેક્ષા થવા પામી હશે.

પ્રો. ચેન્નર દૃષ્ટિવાદ અંગેને નટ થવામાં એવું કારણ જણાવે છે કે શ્વેતામ્બરસમાજ ન્યારે એક મમયે એવી અવસ્થાએ આવી પહોંચ્યો હતો કે જે વણતે તેને પોતાના (પ્રચલિત) વિચારો અને તે ગ્રન્થમાં (દૃષ્ટિવાદમાં) આલેખિત વિચારોની વચ્ચે અત્યંત અનુપેક્ષણીય અંતર સ્પષ્ટ દેસાવા લાગ્યું, ત્યારે જ નૌદ પૂર્વોવાચું દૃષ્ટિવાદ અંગ ઉપેક્ષાને પાત્ર થયું હતું. પરન્તુ પ્રો. ચેન્નરની આ કલ્પનાની વિરુદ્ધ શ્વેતામ્બરોની માફક દિગ્મ્બરો પણ પોતાના પૂર્વો અને તે ઉપરાંત અંગો સુદ્ધાંતે વ્યુચ્છિન્ન થઈ જાતા જણાવતા હોવાથી, હું તેમના મતને મઝતો થઈ શકતો નથી. તેમજ નિર્વાણની તુરતજ પડીની એ શતાબ્દીમાં જનમવાને જટલી વધી જાણપથી પ્રગતિ કરી લીધી હોય કે જેથી તે સમાજના અને મુખ્ય સંપ્રદાયોને પોતાના પૂર્વસિદ્ધાંતનો ત્યાગ કરવા જોઈએ આશરયકતા જણાઈ હોય, એમ પણ માની લેવાનું તદ્દન અસંભવિત લાગે છે, કોઈની જ નહીં પણ નાચત દક્ષમાં રાસના યોગ્ય છે, કે જૈનધર્મમાં

वे संप्रदायो थया पछी तेना तत्त्वज्ञानमां विलकुल फेरफार थयो
 नहोतो—अर्थात् ते तदन स्थिरज रह्युं हतुं. आनुं प्रमाण मात्र
 एज छे के आ वन्ने संप्रदायोना तत्त्वज्ञानमां कोई विशेष उल्लेख-
 योग्य भेद नजरे पडतो नथी. आचारशास्त्रना विषयमां अलवत
 आ वन्ने संप्रदायोमां केटलाक भिन्न भिन्न विचारो जोवामां आवे
 छे, परंतु अत्यारे पण ज्यारे श्वेताम्बरोमां लांवा समयथी, तेमना
 वर्तमानसिद्धान्तसमूहमां विहित थएला वणाक आचारोनुं पालन
 बंध थएलुं होवा छतां पण तेओ तेना तरफ उपेक्षा धरावता नथी
 त्यारे तेवाज कारणने लईने ते बखते अस्तित्व भोगवता एवा
 तेमना पूर्वान्मकसिद्धान्तसमूहना विषयमां श्वेताम्बरोए तेटला
 बधा आवेशमां आवी जई पोताना पूर्वमाहिन्यनो सर्वथा त्याग
 सुधां करी नांग्यो हतो एम मानवुं युक्तिसंगत जणातुं नथी.
 आ उपरांत नवासिद्धान्तनो जे समय आपनो उप्पर निर्णीत कर्यो
 छे, ते समय पछी पण लांवा बन्त मुयो र्वी विद्यमान हतां एम
 मानवामां आवे छे. परंतु आम्बरे ज्यारे पूर्वना प्रवादमय माहित्य
 करतां नवा सिद्धान्त द्वारा जैनतत्त्वो वधां स्पष्टगीत प्रकाशित थता
 देखावा लाग्यां अने वधां व्यवस्थामर ओओ समझ नूकावा लाग्यां
 त्यारे पूर्वी स्वाभाविक गीतेज, नहीं के तेमनी बुद्धिपूर्वक कराएली
 उपेक्षाने लीधे अदृष्ट थयां हतां.

[illegible]

(દ્વિતીય ભાગ.)

જૈનસૂત્રોના મારા ભાષાંતરના પ્રથમ ભાગને પ્રકટ થઈ દશ વર્ષ થયાં. તે દરમ્યાન કેટલાક ઉત્તમવિદ્વાનોદ્વારા જૈનધર્મ અને તેના ઇતિહાસ વિષયક આપણા જ્ઞાનમાં ઘણો અને મહત્વનો વધારો થયો છે. હિંદુસ્થાનના વિદ્વાનોએ સંસ્કૃત અને ગુજરાતીમાં લખેલી સારી ટીકાઓ સાથે સૂત્રગ્રંથોની સાધારણ આવૃત્તિઓ ચહાર પાડી છે. પ્રો. લ્યૂમન અને પ્રો. હોર્નલે^૧ આ સૂત્રગ્રંથોમાંના બે સૂત્રોની ગુણ-દોષના વિવેચનવાળી આવૃત્તિઓ પણ પ્રકટ કરી છે; અને તેમાં પ્રો. હોર્નલે તો પોતાની આવૃત્તિ સાથે મૂળનું કાલ્હનીપૂર્વક કરેલું ભાષાંતર અને પુરાતાં ઉદાહરણો પણ આપ્યાં છે. પ્રો. વેવેરે પોતે તૈયાર કરેલા વર્ત્તનના હમ્નલેખોના વિસ્તૃત

૧. દર્મ, ઔપચારિક સૂત્ર, - Abhandlungen für die Kunde des Morgenlandes નામના ગ્રંથમાંના પુસ્તક - દશવૈકલિક સૂત્ર અને તત્ત્વજ્ઞાન તત્ત્વજ્ઞાનના ઔપચારિક ભાગમાં, પૃ ૬૧.

૨. અવગદમાર્ગ (અવગદમાર્ગિકા ઇન્ડિકા) ભાગ ૧ મૂળ અને ટાંકા, કલકત્તા ૧૮૯૦, ભાગ ૨, ઇંગ્રેજી ભાષાંતર, ૧૮૯૧.

સુચિપત્રમાં સંતૂળે જૈનમાહિત્યનું સાધારણ અવલોકન કર્યું છે. તેમજ તેમણે જૈનસૂત્રો ઉપર પણ અતિશિદ્ધતાપૂર્ણ મોટો નિબંધ પણ પ્રવટ કર્યો છે^૧. પ્રો. લ્યુમને થઈ જૈનવાદ્ય અને શાસ્ત્રના વિકાસનું સારુ અધ્યયન કર્યું છે, તથા કેટલીક જૈનકથાઓ અને તેના વ્રાહ્મણ અને બૌદ્ધકથાઓ સાથેના સંબંધની તપાસની પણ કરી છે^૨. શ્વેતામ્બરમંપ્રદાયના જુના ઇતિહાસની માહિતી આપનારો પણ મહત્વનો પ્રશ્ન મેં પણ મંસાદિત કર્યો છે^૩, તથા તેમના કેટલાક મત્સરોનો ઇતિહાસ હોર્નેટ અને ફાટ્સદારા માહિતીમાં આવ્યો છે. આમાંનો હેલો વિદ્વાન (ફાટ) જે અત્યારે આપની ઘણે મૌનુદ નથી, તેણે મનઝા જૈનદેવતા અને ઐતિહાસિક

૧ જર્મિન ૧૮૮૮ અને ૧૮૯૩.

૨ Indische Studien પૃ. ૧૬, ૨. ૨૧૧ આદિ ૬. ૯. માં અનુવાદ તથા હુદા પુસ્તકાલયે, મુબં ૧૮૯૧.

૩ Actes du VI Congrès International des Orientalistes, section Arienne ૨. ૧૨૧ et Wiener-zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes ૩. ૫ અને ૧, ૩૬૧ અને આર. લી. રૂઝે ઇન્ડિયન સ્ટુડીઝ પૃ. ૪૮.

૪ દેવદાસપત્રિકા ઇતિહાસ, ૬૪૫.

પુરુષોનો એક જીવનચરિત્રાત્મક મહાન્ નામકોષ (Onomasticon) તૈયાર કર્યો છે અને જેના કેટલાક નમુના પ્રકટ પળ થયા છે. હોપ્પેટ બુલ્હેરે સર્વવિદ્યાવિશારદ એવા પ્રસિદ્ધવિદ્વાન્ હેમચંદ્રનું વિસ્તૃત જીવનચરિત્ર લખ્યું છે.^૭ વઢી તેમણે ઘણાક જુના શિલાલેખોના અર્થો પણ પ્રસિદ્ધ કર્યા છે. ડૉ. ફુહરે મથુરામાંથી સોદી કાઢેલા કોતરકામોનું વિવેચન કર્યું છે.^૮ અને મિ. લેવીસ રાઈસે શ્રવણ વેલ્ગોલમાંના ઘણાક મહત્વના શિલાલેખો વહાર પાડ્યા છે.^૯ એમ. એ. વાર્યે જૈનધર્મવિષયક આપણા જ્ઞાનની સમાલોચના કરી છે.^{૧૦} બુલ્હેરે પણ એક નાનો નિબન્ધ લખી તેવી

૭ Denkschriften der philos-histor. Classe der Kaiserl. Akademie der Weisssens Chaften, Vol. XXXVII, p. 171 ff.

૮ Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes, Vols. II. and III. Epigraphia Indica, Vols. I and II.

૯ બેંગલોર ૧૮૮૯.

૧૦ The Religions of India. Bulletin des Religions de l'Inde, 1889-94.

આલોચના પ્રાપ્ત કરી છે." અને એમને માંદગારને માર્ગ આપવા
 ધર્મની એક મહત્ત્વની અને વળી ઉપયોગી ભૂમિકા આલેખી પ્રસિ-
 દ્ધિમાં મુકી છે." આ રીતે, આજના યુગના ધર્મશાસ્ત્રના જ્ઞાનમાં
 વૈદ્યના વધારાથી (જેનાના માત્ર સાત નોંધના છાત્ર પ્રત્યેકને જ
 મેં અહીં ઉલ્લેખ કર્યો છે) આ આજના વિશ્વ ઉપર પડેલું વડું
 અનિવાર્ય પાટનું છે કે જેથી હવે માત્ર વ્યક્તિનાં આ શિવમાં
 વ્યગ્ર ધોષો અવકાશ રહેશે. અને ઇતિહાસિક તેમજ માન-
 વિજ્ઞાનાત્મક માત્રી પદ્ધતિ, તે સાહિત્યના સવચ્છ ભાગોને છાત્ર
 પાડી શકશે, તેમ છતાં હમી વેદવ્યાક્રમ મુખ્ય પ્રશ્નોના મુદ્દાના
 વચ્ચે વાકી રહ્યા છે, તથા જે નિરાસરણો આ અગાઉ થઈ ગયા
 છે તે હમી વધા વિદ્વાનોને માન્ય થયાં નથી, તેથી આ મુદ્દા-
 સરનો લાભ હવે આનંદપૂર્વક હું અહીં વેદવ્યાક્રમ વિષયક મુદ્દા-
 ઓનું સ્પષ્ટીકરણ કરવા રજૂ કરું છું. આ મુદ્દાઓના મુદ્દાઓ
 માટે આજ પુસ્તકમાં ભાષાંતરિત થયેલા મુદ્દાઓને આ મુદ્દાઓ
 સહાયતા મળી શકે તેમ છે.

૧૧ Über die Indische Secte der Jaina,
 Wien 1881.

૧૨ રીપોર્ટ સન ૧૮૮૨-૮૪.
 ૩

એ વાત તો હવે સર્વસન્મત થઈ ચુકી છે કે નાતપુત્ર (જ્ઞાનપુત્ર) જે સાધારણ રીતે મહાવીર અથવા વર્દમાનના નામે છે તે બુદ્ધના સમકાલીન હતા. નિગંઠો (નિગ્રંથો)^{૧૩} જે જૈન અથવા આર્યના નામથી વધારે પ્રસિદ્ધ છે, તેઓ જ્યારે બૌદ્ધ ધર્મ સ્વપાઈ રહ્યો હતો ત્યારે એક મહત્વશાળી સંપ્રદાયતરીકે ક્યારના પ્રસિદ્ધ થઈ ચૂક્યા હતા. પરંતુ હજી એ પ્રશ્નનું નિરાકરણ થવું બાકી રહ્યું છે કે— એ પ્રાચીનનિગ્રંથોનો ધર્મ, તે સ્વાસ્થ્ય કરીને વર્તમાન જૈનોના આગમો અને વીજા ગ્રંથોમાં જે વર્ણવેલ છે તેજ હતો, કે સિદ્ધાંતો પુસ્તકારૂઢ થયા ત્યાં સુધીના સમયમાં વળો રૂપાંતરિત થઈ ગયો હતો !

આ પ્રશ્નનું નિરાકરણ કરવા માટે, અત્યાર સુધીમાં પ્રકાશિત થયેલા વધારે બૌદ્ધ ગ્રંથોમાં, જેમને આપણે સૌથી જુના સમજી છીએ તેમાંથી જૈન નિગ્ગન્થો, તેમના સિદ્ધાન્તો અને તેમના ધાર્મિક

૧૩ નિગંઠ એ સ્પષ્ટરૂપે મૂલરૂપજ હોય એમ જણાય છે. કારણ અશોકના શિલાલેખોમાં, પાલીમાં અને કેટલીક વચ્ચે જૈનગ્રંથોમાં પણ એ રૂપે મઠી આવે છે, પણ આ ગ્રંથો વોલીઓના સ્વરશાસ્ત્રના નિયમો પ્રમાણે તેનું વધારે વાસ્તવિકરૂપ 'નિગ્ગન્થ' એવું થવું જોઈએ. જૈનગ્રંથોમાં સ્વીકારેલું પણ મઠી આવે છે.

આચારોના વિષયમાં જેટલાં પ્રમાણો જાડી આવે તે વર્ણનો ઉદ્દાપોહ કરવો જોઈએ.

અંગુત્તરનિકાય ૨, ૭૪ માં વૈશાલીના લિચ્છવિઓમાંનો અર્ધ્યે નામે વિદ્વાન્ રાજકુમાર નિગ્ગન્થોના કેટલાક સિદ્ધાંતોનું નીચે પ્રમાણે વર્ણન કરે છે:—“ મદન્તા ! નિગન્થ નાતપુત્ત જે સર્વજ્ઞ અને સર્વદર્શી છે, જે સંપૂર્ણ જ્ઞાન અને દર્શનથી સંપન્ન હોવાનો (આ આગળ જણાવેલા શબ્દોમાં) દાવો કરે છે કે “ ચાલતાં, ઉઠતાં, ઝંચતાં અને જાગતાં હું સર્વજ્ઞ અને સર્વદર્શી છું. ” તે જુના કર્મોનો તપસ્યાવટે નાશ થવાનું પ્રત્યક્ષ છે અને સંસ્કારોના નવાં કર્મોને રોકવાનો ઉપદેશ આપે છે. જ્યારે કર્મનો ક્ષય થાય

૧૪ આ નામના, સ્પષ્ટરૂપે બે પુરાણો મળી આવે છે. બીજો કમલ ધોજિતનો પુત્ર હતો અને તેનોનો સ્થાપક હતો. તેમાં તેનોના મુખે તેમજ કથાઓમાં ઉલ્લેખ થયેલો છે. મહિમનિકાયના ૫ તા (અમલકુમાર) સુખમાં જન્મે છે કે નિગન્થ નાતપુત્રે તેને દુરની ઘણે વાદ કર્યા મોકલ્યો હતો. પ્રથમ જણે ચાલતી મેલમાં તેમજ કર્મનાં કાળોં હતો કે હુક તેલો અને તેવા દેહાર અમર નવરમાં જવાન થાવે પણ તે મલતરોપ-કાલ્ય ન્યાયજ્ઞાનપ્રતિષ્ઠા કોષમાં મળેલા વિના સંદેહ નથી. ૧૫ આ દુર્ગત મુલક થઈ નથી અને પરિણામ તેથી સ્વલ્પ ૧૬ આજુબેં કે કમલ મુલક-દુર્ગત થઈ ગયો. આ વર્ણનમાં નાતપુત્રના સિદ્ધાંત ઉપર પ્રકાશ પાડે છે.

છે ત્યારે દુઃખનો ક્ષય થાય છે. જ્યારે દુઃખનો ક્ષય થાય છે ત્યારે
વેદનાનો અંત આવે છે. જ્યારે વેદના મટશે ત્યારે સર્વ દુઃખનો
ક્ષય થશે. આ રીતે જ્યારે પાપનો પૂરો ધ્વંસ થશે ત્યારે મનુષ્ય
વાસ્તવિક મુક્તિ મેળવશે. ”

આ વિચારોનું જૈનપ્રતિવિમ્બ ઉત્તરાધ્યયનના ૨૯ મા અધ્ય-
યનમાં મળી શકે છે:—“ તપયી મનુષ્ય કર્મને છેદી શકે છે
૨૭. ’ યોગના ત્યાગથી અયોગણું પ્રાપ્ત થાય છે; કર્મ રોકવાથી
તે નવીન કર્મનું ગ્રહણ કરી શકતો નથી અને પૂર્વે ગ્રહણ કરેલાં
કર્મોનો ક્ષય કરે છે. ૩૭. ”

આ પ્રકારની પ્રવૃત્તિની વે અન્તિમ દશાઓ (સૂત્ર ૭૧
અને ૭૨ માં) વર્ણવામાં આવેલી છે. અને વહી અધ્યયન ૩૨,
ગાથા ૯, ૭ માં આવતી નીચેની હકીકત ટાંચીએ છીએ:—
“ જન્મ અને મરણનું કારણ કર્મ છે અને જન્મ અને મરણ પણ
દુઃખ કહેવાય છે. ’ આ ઉપરાંત ત્રીજા પણ ઉપરના અર્થને મળી
૩૪, ૪૭, ૬૦, ૭૩, ૮૬, અને ૯૨ માં ગાથાઓનો સંક્ષિપ્ત
અર્થ નીચે પ્રમાણે છે:— ‘ કન્તુ જે મનુષ્ય સંદ્રિયોના વિદ્યોથી
અને માનસિક ત્રાણથી અર્થ આનો અર્થ બૌદ્ધતત્ત્વજ્ઞાનથી
વેદનાના અર્થ માટે વર્ણન મળતો આવે છે ઉદામીન રહે છે

તેને શોક સ્પર્શ કરી શકતો નથી. જો કે તે સંસારમાં મૌનુદ્ધ છે તોપણ તે દુઃસ્તપરંપરાથી, જેમ કમલેનું પાન પાણીથી અલિપ્ત રહે છે; તેમ તે મનુષ્ય પણ અલિપ્ત રહે છે. ૧

આ સિવાય બૌદ્ધમન્યમાં, નાતપ્રત્ત સર્વજ્ઞાન અને સર્વદર્શન પ્રાપ્ત કરવાનો વાગો કરે છે, એ પ્રકારનું જે કવચ છે. તેને સ્પષ્ટ કરવા માટે પ્રમાણ આપવાની જરૂર નથી. કારણ કે આ તો જૈન-ધર્મનું સાત એક મૌલિક મન્ત્રત્રયન છે.

નિગન્ટોનાં સિદ્ધાંતવિષયક બીજી વધારે માહિતી મહાવગ્ગ ૬, ૨૧, (S. B. E. પૃ. ૧૭, પૃ. ૧૦૮.) આદિમાંથી મળી આવે છે. એ મ્યેલે સીહનું ૨૦ એક વૃત્તાન્ત આપેલું છે. તે સીહ લિચ્છવિઓનો મેનાપતિ હતો અને નાનપુત્રનો ઉપાસક હતો. તે બુદ્ધને મળ્યા ઇચ્છતો હતો પરંતુ નાનપુત્ર ક્રિયાવાદી હોઈ બુદ્ધ અક્રિયાવાદી હતો તેથી તેની પાસે જવાની તેને ના કહેવામાં આવતી હતી. પરંતુ તે તેની આજ્ઞાને ઊઠી પોતાની મેલે બુદ્ધ

૧. 'સીહ' નું નામ મગધની [ઇલકળા આશ્રિત, પૃ. ૧૨૬૭] જુઓ તેનીથી ઉપાસકદાસ્યો, પરિણિટ પૃ. ૧૦] માં મહાવીરના એક સિન્ધ કર્તવ્ય પણ આપેલ છે, પરંતુ તે સાચુ હોવાથી મહાવગ્ગમાં આપવાનું જો નામ સાચું હતું એવો વધારાનો સમાવેશ થતો નથી.

છે ત્યારે દુઃખનો ક્ષય થાય છે. જ્યારે દુઃખનો ક્ષય થાય છે ત્યારે વેદનાનો અંત આવે છે. જ્યારે વેદના મટશે ત્યારે સર્વ દુઃખનો ક્ષય થશે. આ રીતે જ્યારે પાપનો પૂરો ધ્વંસ થશે ત્યારે મનુષ્ય વાસ્તવિક મુક્તિ મેળવશે. ”

આ વિચારોનું જૈનપ્રતિવિમ્બ ઉત્તરાધ્યયનના ૨૯ મા અધ્યયનમાં મળી શકે છે:—“ તપથી મનુષ્ય કર્મને છેદી શકે છે ૨૭. ’ યોગના ત્યાગથી અયોગપણું પ્રાપ્ત થાય છે; કર્મ રોકવાથી તે નવીન કર્મનું ગ્રહણ કરી શકતો નથી અને પૂર્વે ગ્રહણ કરેલાં કર્મોનો ક્ષય કરે છે. ૩૭. ”

આ પ્રકારની પ્રવૃત્તિની વે અન્તિમ દશાઓ (સૂત્ર ૭ અને ૭૨ માં) વર્ણવામાં આવેલી છે. અને વચ્ચે અધ્યયન ૩૨ ગાથા ૧, ૭ માં આવતી નીચેની હકીકત ટાંચીએ છીએ:—
“ જન્મ અને મરણનું કારણ કર્મ છે અને જન્મ અને મરણ એજ દુઃખ કહેવાય છે. ’ આ ઉપરાંત ધીજી પણ ઉપગના અર્થને મઝતી ૩૪, ૪૭, ૬૦, ૭૨, ૮૧, અને ૯૨ મી ગાથાઓનો સંસ્થિત અર્થ નીચે પ્રમાણે છે— પરન્તુ જે મનુષ્ય ઇન્દ્રિયોના વિષયોથી અને માનસિક લાગણીઓથી આનો અર્થ વૌદ્ધનવજ્ઞાનની વેદનાના અર્થ સાથે યોગે મઝતો આવે છે. ઉદામીન રહે છે

તેને શોક સ્પર્શ કરી શકતો નથી. જો કે તે સંસારમાં મૌનુદ છે તોપણ તે દુઃસપરંપરાથી, જેમ કમલનું પાન પાણીથી અલ્પિત રહે છે, તેમ તે મનુષ્ય પણ અસ્થિત રહે છે. ૧

આ સિમાય બૌદ્ધમન્યમાં, નાતપુત્ત સર્વજ્ઞાન અને સર્વદર્શન પ્રાપ્ત કરવાનો દાવો કરે છે, એ પ્રકારનું જે વચન છે. તેને સ્પષ્ટ કરવા માટે પ્રમાણ આપવાની જરૂર નથી. કારણ કે આ તો જૈન-ધર્મનું સાસ એક મૌલિક મન્તાવ્યજ છે.

નિગન્ટોના સિદ્ધાંતવિષયક બીજી વધારે માહિતી મહાવગ્ગ ૧, ૩૧, (S. B. E. પૃ. ૧૭, ટ. ૧૦૮) આદિમાંથી મળી આવે છે. એ સ્પષ્ટે સીહનું^૧ એક વૃત્તાન્ત આપેલું છે. તે સીહ લિચ્છવિઓનો સેનાપતિ હતો અને નાતપુત્તનો ડયાસક હતો. તે બુદ્ધને મઝ્ઝા દુચ્છતો હતો પરન્તુ નાતપુત્ત ક્રિયાવાદી હોઈ બુદ્ધ ક્રિયાવાદી હતો તેથી તેની પાસે જવાની તેને ના કહેવામાં આવતી હતી. પરન્તુ તે તેની આજ્ઞાને ડહંચી પોતાની મેળે બુદ્ધ

૧૦ 'સીહ' કે સામ મગ્ગલી [કલ્પકાન્થ આરુત્તિ, ટ. ૧૨૬૭
 હાલો હેર્નલ્ડી ઇરાવડદાઓ, પરિશિષ્ટ ટ. ૧૦] માં મહાવીરના એક
 સિમ્લ નાદિક પણ આપેલું છે, પરન્તુ તે કાથુ હોવાથી મહાવગ્ગમાં આવવા
 આ સામ કાથ તેની પદ્ધતિ પદ્ધતિ હમણે તેમ નથી.

છે ત્યારે દુઃખનો ક્ષય થાય છે. જ્યારે દુઃખનો ક્ષય થાય છે ત્યારે વેદનાનો અંત આવે છે. જ્યારે વેદના મટશે ત્યારે સર્વ દુઃખનો ક્ષય થશે. આ રીતે જ્યારે પાપનો પૂરો ધ્વંસ થશે ત્યારે મનુષ્ય વાસ્તવિક મુક્તિ મેળવશે. ”

આ વિચારોનું જૈનપ્રતિવિમ્બ ઉત્તરાધ્યયનના ૨૯ મા અધ્યયનમાં મળી શકે છે:—“ તપથી મનુષ્ય કર્મને છેડી શકે છે ૨૭. ’ યોગના ત્યાગથી અયોગપણું પ્રાપ્ત થાય છે; કર્મ રોકાયાથી તે નવીન કર્મને ગ્રહણ કરી શકતો નથી અને પૂર્વે ગ્રહણ કરેલાં કર્મોનો ક્ષય કરે છે. ૩૭. ”

આ પ્રકારની પ્રવૃત્તિની બે અન્તિમ દશાઓ (સૂત્ર ૭૧ અને ૭૨ માં) વર્ણવામાં આવેલી છે. અને વહી અધ્યયન ૩૨, ગાયા ૧, ૭ માં આવતી નીચેની હકીકત ટાંચીએ છીએ:— ‘ જન્મ અને મરણનું કારણ કર્મ છે અને જન્મ અને મરણ એ દુઃખ કહેવાય છે. ’ આ ઉપરાંત ટીકા પળ ઉપરના અર્થને મઝ્ઝ ૩૪, ૪૭, ૬૦, ૭૬, ૮૦, અને ૯૨ માં ગાયાઓનો સંસ્થિ અર્થ નીચે પ્રમાણે છે:— ‘ પાન્તુ જે મનુષ્ય ઇન્દ્રિયોના વિષયોર્થ અને માનસિક ત્યાગનીઓથી આનો અર્થ વૈદ્યતત્ત્વજ્ઞાનને વેદનાના અર્થ સાથે વળોજ મઝ્ઝનો આવે છે] ઉદાસીન રહે છે

મોટું દણ્ડ (શિક્ષા) શબ્દનો ઉપયોગ કરે છે. ' જો કે આ ઉલ્લેખ સાચો છે પરંતુ સંપૂર્ણરૂપે નહીં. કારણ કે જૈનસૂત્રોમાં કર્મ-અર્થમાં પણ ' કર્મ ' શબ્દનો તેટલોજ ઉપયોગ થયેલો છે. અને દણ્ડ શબ્દનો પણ તેટલોજ થયેલો છે સુત્રકૃતાંગ ૨,૨ (૫.૩૧૭) માં ૧૩ પ્રકારના પાપ કર્મનું વર્ણન કરેલું છે જેમાં પાંચ સ્થલમાં 'દણ્ડસમાધાન' શબ્દ આવેલો છે અને બાકીનાં સ્થલમાં 'કિરિયા-યાન' શબ્દ આવેલો છે.

નિગંઠ ઉપાલી વિરોધમાં જણાવે છે કે કાથિક, વાથિક અને માનસિક એમ ત્રણ પ્રકારનો દંડ છે. ઉપાલીનું આ કથન, સ્યાનાંગમુદ્રના ધીન્તા પ્રકરણમાં (જુઓ ઇન્ડિ. ઇન્ડિ. પુ. ૯, ૫૦ ૧૫૯) જણાવેલા જૈનસિદ્ધાંતની સાથે પૂર્ણ મળતું આવે છે.

ઉપાલીનું ધીનું કથન કે, જેમાં તે દિગંદોને માનસિક પાપો કરતાં કાથિક પાપોને વધારે મહત્ત્વ આપનારા જણાવે છે, તે કથન જૈનસિદ્ધાંત માથે ચરાચર મળતું આવે છે. સુત્રકૃતાંગ ૨,૪ (૫૦ ૨૯૮) માં પણ એક પ્રશ્નની જવાબ કરવામાં આવી છે કે અણજાણણે કરાણ્યા કૃત્યનું પાપ લાગે છે કે નહીં, ત્યાં આગ્રહ સ્પષ્ટરીતે જણાવેલું છે કે નિશ્ચયરીતે તેનું પાપ લાગે છે. (સમગ્રામો પૃ. ૨૯૯ ટિપ્પણ ૧) વડી તેન મુદ્રના ૬ ઝા

અધ્યયનમાં (પૃ. ૪૧૪) વૌદ્ધોના એ મન્તવ્યનું કે ‘ અમુક કર્મ પાપયુક્ત છે કે પાપરહિત છે તેનો નિર્ણય તે કર્મ આચરનાર મનુષ્યના આશય ઉપર આધાર રાખે છે, સૂચ સંકટ અને ઉપહાસ કરવામાં આવ્યો છે.

અંગુત્તરનિકાય ૩, ૭૦, ૩ માં નિગંઠ શ્રાવકોના આચારોનું વર્ણન આપેલું છે. તે ભાગનું નીચે પ્રમાણે ભાષાન્તર આપું છું.

‘ હે વિશાલા, નિગંઠ નામે ઓઝલાતો શ્રમણોનો એક સંપ્રદાય છે. તેઓ શ્રાવકોને આ પ્રમાણે ઉપદેશ આપે છે. “ હે મદ્ર ! અહિંથી પૂર્વદિશા તરફ એક યોજનપ્રમાણભૂમિથી વહાર રહેતા જીવતાં પ્રાણિઓની હિંસાથી તમારે વિરમવું, તેવીજ રીતે દક્ષિણ, પશ્ચિમ અને ઉત્તરદિશા તરફની યોજનપ્રમાણભૂમિથી વહાર રહેતા પ્રાણિઓની હિંસાથી વિરમવું” આ રીતે તેઓ કેટલાંક જીવતાં પ્રાણિઓને વચાવવાનો ઉપદેશ આપી દેવાનો ઉપદેશ કરે છે. અને એજ રીતે વડી તેનાં કેટલાંક જીવતાં પ્રાણિઓને ન વચાવવાનો બોધ કરી શકતા હોય છે. ’ એ મમનાવનું વર્ણન નથી, કે આ જગતે જીવેલાં પ્રાણિઓને ઉદ્દગીને કહેલા છે કે, જે નાશ પામ્યા હોય અમુક હલ વહાર પાતકી કે વ્યાપાર : તો તેને વચાવવાનો બોધ ઉપદેશવામાં આવ્યો છે. આ

મનનું પાલન કરનાર મનુષ્ય, અલ્લખ, પોતે છટી રાસેત્રી મૂર્ખી
 નહારના પ્રાણિની હિંસા તો નહીં કરી શકે એનો સ્પષ્ટન છે. પરન્તુ
 આવા એક નિર્દોષ નિયમને વિરોધીસંપ્રદાય કેના વિદ્યુતરૂપમાં
 આલેખ્યું છે ? પણ એમાં એ આશ્ચર્ય જેવું કશું નથી. કારણ કે
 કોઈ પણ ધાર્મિક સંપ્રદાય પાસેથી, તેના વિરોધીમતના સિદ્ધાંતોનું
 સંવાદ્ય અને પ્રમાણિક આલેખન મેલ્લવવાની આપણે આદા નહીં
 રાખી ગોઈએ. તેઓ સ્વાભાવિક રીતે, તે સિદ્ધાંતોનું આલેખન
 એવાન રૂપમાં કરશે કે જેથી તેમાં દેસાઈ આવતા દોષો ક્યારે
 મોટા પ્રમાણમાં બનાવી શકાય. જો પછી આ વાતમાં બૌદ્ધો
 કરતાં હેશનાવ ઉતરે તેમ નથી. તેમણે પણ બૌદ્ધોના સિદ્ધાંતોને
 આજપ્રમાણે વિદ્યુતરૂપમાં આલેખ્યા છે. બૌદ્ધોના એ મન્તવ્યનું
 કે— પાપ એ તેના આનરનારને આશય ઉપર આધાર રાસે છે,
 તેનું જોઈએ, આ પુસ્તકના ૬૦ ૪૧૪ ઉપર, કેવું અસત્ય નિરૂ-
 પણ કર્યું છે તે જોવા જેવું છે. એ ઠેકાણે જોઈએ બૌદ્ધોના એક

૧ પાપ એ આશય ઉપર આધાર રાસે છે, તે માત્ર મનરાજી પંચે-
 ન્દ્રિયગ્રામોને નિર્મિત કરી શકાય પણ વિદ્યોદાદિદેહી હર્ષને અસક્તિપંચેન્દ્રિય
 સુધીના આંતરિક કારણોને કારણે તે કાર્યક પાપધર્મો ઉપર આધારી શકતા
 નથી, તેવી કાર્યકપાપના પણ દરજ્જા ઓછા ન ગણી શકાય માટે જોઈએ
 કેવું તે પુસ્તકના ૬૦ ૪૧૪ ઉપર, કેવું અસત્ય નિરૂપણ કર્યું છે તે જોવા જેવું છે.
 સંપ્રદાયક-

મહાન્ સિદ્ધાંતને મિથ્યાકલ્પિત અને મૂર્ખતાપૂર્ણ ઉદાહરણ સાથે મેઝવી ઉપહાસપાત્ર બનાવી દીધો છે.

અગુંતરનિકાયનો એક ઉલ્લેખ જેની થોડીક ચર્ચા આ ઉપર કરવામાં આવી છે તેમાં વઢી આગળ ચલાવતાં જણાવવામાં આવ્યું છે કે—‘ ઉપોસયના દિવસોમાં તેઓ (નિગંટો) શ્રાવકોને આ પ્રમાણે ઉપદેશ આપે છે કે—“ભદ્ર, તમારે સવઢાં વઢો કાઢી નાંખવાં જોઈએ અને કહેવું જોઈએ કે—હું કોઈનો નથી અને મારું કોઈ નથી. ” અહિં વિચારવાનું છે કે—તેના માતા પિતા તેને પોતાનો પુત્ર તરીકે માને છે અને તે પણ તેમને પોતાના માતા પિતા માને છે. તેનો પુત્ર અગર તેની પત્ની, તેને પિતા અગર પતિરૂપે માને છે. અને તે પણ તેમને પોતાના પુત્ર અગર પત્ની તરીકે માને છે. તેના ગુલામો અને નોકરો તેને પોતાનો માલિક યા શેઠ માને છે અને તે પણ તેમને તેઓ પોતાના ગુલામો અગર નોકરો છે, તેમ માને છે. આ કારણથી નિગંટો) તેમને (શ્રાવકોને) ઉક્ત રીતે બોલવાનું કહી તેમની પામેથી અમત્ય ભાષણ કરાવે છે. વઢી એ રાત્રી વ્યતીત થયા વાદ તેઓ તે તે વસ્તુઓનો ઉપ-ભોગ કરે છે જે મર્થ (તેમના માટે) અદત્તાદાન રૂપ છે આથી હું તેમને અદત્તાદાન લેવાના પણ દોષી તરીકે માનું છું. ’

आ वर्णन उपरથી समजाय છે કે નિર્મય-ઉપાસકના ઉપો-
સયના દિવસોવાળા નિયમો સાધુજીવનના નિયમો જેવાં જ હોવા
જોઈએ.

ગૃહસ્થ અને સાધુજીવનના નિયમોનું ભિન્નત્વ થીજા દિવસોમાં
રહેતું હતું. પરન્તુ આ વર્ણન જૈનોના પોસહવ્રતના નિયમો સાથે
પૂરેપૂરું મળતું આવતું નથી. પ્રો. માંડારકર, તત્ત્વાર્થસારદીપિકાના
આધારે પોસહવ્રતનું સ્વરૂપ નીચે પ્રમાણે આપે છે; અને આ વર્ણન
થીજા તેવા વર્ણનો સાથે વરાવરસંગત થાય છે. માંડારકર લેખે છે કે—
' પોસહ એટલે દરેક પક્ષની અટ્ટમી અને ચતુર્દશીના પવિત્ર દિવસે
ઉપવાસ કરવો અથવા એકાશન કરવું, અથવા એકજ ગ્રાસ લાવો.
તે દિવસોમાં યતિની માપક વૈરાગ્ય ધારણ કરી સ્નાન, લેપન,
આભરણ, સ્ત્રીસંગમન, સુંગધો ધૂપ-દીપ દત્ત્યાદિનો ત્યાગ કરવો '.
જો કે વર્તમાનજૈનોનું એ પોસહવ્રત-પાલન બૌદ્ધો કરતાં ઘણું
મજબૂત છે, એ વાત સચી છે; તો પણ તે નિગન્ટ-નિયમો કે જેમનું
વર્ણન ઉપર આપણામાં આશ્ચર્ય છે, તેના કરતાં ઘણું શિથિલ હોય
તેમ જણાય છે. મારા જાણવા પ્રમાણે જૈનગૃહસ્થ, પોસહમાં
વપદાનો ત્યાગ કરતો નથી, પણ વાકીના આશૂવગો અને થીજા
વિલાપોનો ત્યાગ કરે છે. તેમજ દીક્ષા ગ્રહણ કરતો વ્રતે જેમ

સાધુને ત્યાગના સૂત્રો ચોલવાં પડે છે તેમ તેને ચોલવાં પડતાં નથી. આ ઉપરથી એમ જણાય છે કે કાં તો ચૌદ્ધોનું આ વર્ણન મૂલમેરું અગર અસત્યમૂલક હોય અને કાં તો જૈનોએ પોતાના નિયમોમાં કાંઈક શિથિલતા દાખલ કરી હોય.

દીવનિકાવ ૧, ૨, ૩૮ (વ્રહ્મજાલસૂત્ર) માં આવતા નિગ્ઠવિષયક ઉલ્લેખ ઉપરની પોતાની ટીકામાં એક ઠેકાણે ચુદ્ધવોષ લખે છે કે—‘ નિગ્ઠો આત્મા વર્ણરહિત છે એમ માને છે; અને આજીવિકો આત્માના વર્ણની અનુસાર સમસ્ત માનવ-જાતિના ૬ વિભાગો પાડે છે. પરન્તુ મૃત્યુ પછી પણ આત્માનું અસ્તિત્વ ધરાવે છે અને તે વધારે રોગોથી મુક્ત (અરોગો) હોય છે, એ વાતમાં નિગ્ઠો અને આજીવિકો વચ્ચે સમાનમતવાદ છે. ’ છેવટના શબ્દોનો અર્થ ગમે તેમ હો, પરન્તુ તેની ઉપરનું વર્ણન તો આ ઇસ્તિકના પૃ. ૧૭૨ ઉપર આવેલા જૈનોના આત્મ-સ્વરૂપના વર્ણન સાથે સરખા મળતું આવે છે. એક બીજા જગદરામાં (I. C. P. 165) ચુદ્ધવોષ જણાવે છે કે—નિગ્ઠ નાતપ્રત યદા વર્ણને સંધતત માને છે. મો કિમ માનોદકે મત્ત મુચ્છી હોયત અને તેવાં તે તેનો ઉપયોગ કરતા નથી. જૈનોનું આ મતવ્ય જાણવું હોય તો તેનો સાચો આપવા માટે સૂત્રો-

માંથી અવતરણો આપવાની આવશ્યકતાને હું નિર્ણય માતું છું. પાત્રોગ્રન્થોમાંથી પ્રાચીનનિગંટોના મંત્રો સંબંધી જે કોઈ માહિતી હું એકત્ર કરી શક્યો છું, લગભગ તે કવી ઉપર આધારી રહેલી છે. જો કે આપણે ઇચ્છીએ તેના કરતાં તે ઘણી અલ્પ-પ્રમાણમાં છે, તો પણ તેથી તેની કિંમત બિલકુલ ઓછી ગણાય તેમ નથી. પ્રાચીનનિગંટોના મંત્રો અને આચારોના સંબંધમાં જે હેતુઓ આપણે એકત્ર કર્યા છે તે સગળાં એક અપવાદને બાદ કરતાં વર્તમાન જૈનમંત્રો અને આચારો સાથે મળતાં આવે છે. અને તેમાંના કેટલાક તો જૈનોના સાસ મૌલિક વિચારો છે. આ ઉપરથી આપણને એમ સંદેહ કરવાનું જરાયે કારણ નથી જણતું કે, આ બૌદ્ધગ્રન્થોમાંની નોંધો અને જૈનસિદ્ધાંતોની રચના વચ્ચેના અંતર્વર્તી કાલમાં જૈનસિદ્ધાંતોમાં ક્ષાત્રો ફેરફાર થયો હોય.

મેં જાણી જોઈનેજ નિગંટ નાતપ્રત્તના મતવિષયક એક પ્રધાન પ્રકારનું વિવેચન કર્યું આ સ્પષ્ટ મુલતવી રાખ્યું છે. કારણ કે એ પત્રમાં આપેલી વાત ઉપરથી આપણને એક નવીજ પદ્ધતિ તથાસ કરવાની જરૂર પડે છે. આ પત્રો દીધનિકાયનાં સામગ્ર્ય-પદ્ધતિમાં આપેલો છે.

હું તેનું અહીં સુમંગલવિલાસિનીનામે બુદ્ધવોપવાલી ટીકાના અનુસારે ભાષાંતર આપું છું—‘ મહારાજ ! અહિયાં એક નિગંઠ ચારે દિશાના નિયમનથી સુરક્ષિત છે. (ચાંતુયામસંવરસંવૃતો) હે મહારાજ કેવી રીતે નિગંઠ ચારે દિશાના સંવરથી રક્ષિત છે ? મહારાજ આ નિગંઠ સઘલું (થંડુ) પાળી વાપરતા નથી. સર્વ દુષ્ટ કર્મ કરતા નથી. અને સઘલા દુષ્કર્મોના વિરમનવડે તે સર્વ પાપોથી મુક્ત છે. અને સર્વપ્રકારના દુષ્કર્મોથી, સઘલાં પાપ-કર્મોથી નિવૃત્તિ અનુભવે છે. આ પ્રમાણે હે મહારાજ નિગંઠ ચારે દિશાના સંવરથી સંવૃત છે, અને મહારાજ ! આ પ્રમાણે સંવૃત હોવાથી તે નિગંઠ નાતપુત્તનો આત્મા મોટી યોગ્યતાવાળો, સંયત અને સુસ્થિત છે.’ અલગત, આ જૈનધર્મનું યથાર્થ તેમજ સંપૂર્ણ વર્ણન નથી. પરન્તુ તેમાં જૈનધર્મનું વિરોધી તત્ત્વ પણ નથી. આના શબ્દો જૈનસૂત્રોના શબ્દો જેવાજ છે. મેં બીજે^૨ સ્થલે જણાવ્યું છે

૧ ગ્રીમવોલ્ડે Pali sept suttasમાં, ગોગર્લી (Gogerly) અને બર્નેફ (Burnouf)ના જે ભાષાંતરો આપેલાં છે તે તેમણે ટીકાની સહાયતા લીધા વિના કેટલા દોવાથી દુર્લભ્ય કરવા જેવાં છે. બુદ્ધવોપનું વર્ણન પરંપરાગત હતું કે કલ્પિત હતું તે સન્દિગ્ધ છે.

૨ જુઓ ઇન્ડિયન પોન્ટ મા. ૧ પુ. ૧૫૮ માં પ્રકટ થયેલો મારો Monks and his Predecessors નામનો નિવંધ ।

तेम 'चातुयामसंवरसंयुतो' ए वाक्य मात्र टीकाकारेज नहीं परन्तु मूल ग्रन्थकारे पण खोटी रीते समनेलुं छे. कारणके-पाली-शब्द 'चातुयाम' ते प्राकृतशब्द 'चातुग्गाम' नी बराबर धाय छे. अने आ प्राकृतशब्दनो एक प्रसिद्ध जैनपारिभाषिक शब्द छे जे महावीरना (पंचमहज्जय) पांच महाव्रतोयी भित्त एवा पार्श्वनाथना चार व्रतोनों वाचक छे. आयी आ स्थले बौद्धोए जे सिद्धांत वास्तविकमां महावीरना पुरोगामी पार्श्वनाथने लागु पड़े छे तेनें, महावीर उपर आरोपित करवामां भूल करेली छे, एम हुं धारं हुं. आ उररयी एम सुचित धाय छे के बौद्धोए आ शब्दने निगन्ठोना वर्मवर्णनमां लीधेलो होवायी तेमणे ते पार्श्वनाथना अनुयायिओना सुतेयी मानल्यो हरो. अने बीजी ए पण कल्पना यई शके के महावीरना संशोधितमतो जो बुद्धना समयमां सर्वज्ञामान्यरीते स्वीकाराया होत तो पार्श्वनाथना अनुयायिओ पण ते कल्पे ते शब्दनो उपयोग नहीं करता होत. बौद्धोनी आ भूलद्वारा हुं मनोनी ए परंपराने सत्य स्थापित करी शकुं हुं के महावीरना समयमां पण पार्श्वनाथना शिष्यो विद्यमान हता.

आ पद्धतिर तबाम फरकानी शुरुआत करनां रहेलां हुं

बौद्धोनी एक बीजी पण अर्थपूर्ण मूल तरफ वाचकनुं ध्यान खेचवा मांगुं हुं. बौद्धो नातपुत्तने अग्निवेशन अर्थात् अश्विर्वैश्यायन कहे छे परन्तु जैनोना मतानुसार ते काश्यप हता; अने पोताना तीर्थंकरो संबन्धि आवी वाचतोमां जैनोनुंज कहेवुं विश्वासपात्र मानवुं जोईए. वळी महावीरनो एक मुख्यशिष्य जे सुवर्मा नामे हतो अने जेने सूत्रोमां महावीरना धर्मना मुख्य उपदेशक तरीके बतावेलो छे ते पोते अश्विर्वैश्यायन हतो; अने तेणे जैनधर्मनो प्रसार करवामां मुख्य भाग भजवेलो होवायी बहारमा बीजा माणसो शिष्यने गुरु समजी लेवानी भूल करी होय अने तेथी करीने शिष्यनुं गोत्र गुरुने लगाडी देवामां आव्युं होय ते वणुं संभवित छे. आ रीतनी बौद्धोए करेली वेवडी मूल महावीरनी पूर्वे पार्श्वनामना तीर्थंकरनी तथा महावीरना मुख्य शिष्य सुवर्मानी हयातीनी साक्षी आपे छे.

पार्श्व ए ऐतिहासिक पुरुष हता ते वात तो बर्ही रीते संभावित लागे छे. केशी' के जे महावीरना समयमां पार्श्वना संप्रदायनो एक नेना होय तंम देखाय छे, तंनो तथा अन्य पण तेवा अनुया-

१ राजप्रसीमा कृतगणकने राजा पण्नी साथे संवाद क्यो हतो अने त्यास बाद राजाने तेणे पण्नीनो धर्मानुयायी बनाव्यो हतो.

विओना जैनसूत्रोमां कणे ठेकाणे. उल्लेखो थएला छे अने ते उल्लेखो एवीं सरळ रीते थएला छे के जेपी करीने तेनी सत्या-सत्यताना संबंघमां शंका उठाववाने कारण मळतुं नपी. उत्तराध्ययनना २३ मा अध्ययनमां जुना अने नवा संप्रदायनो परस्पर मेळ केवी रीते थई गयो हंतो ते बतावनांरी एक कया आ विषयमां घणीज अगत्यनी छे. कैशी अने गौतम के जेओ बने जैन-धर्मना वे संप्रदायोना प्रतिनिधि तथा नेता हता, तेओ पोताना शिष्यपरिवार सहित, एक वसते, श्रावस्तिपासेना उद्यानमां मेगा मळे छे अने महाव्रतोनी संख्याविषयक तथा सचेलकाचेलक अवस्थ्याविषयक तेमना धार्मिकमतभेदो वधारे विवेचन कया शिष्याय मात्र सहज समजावीने दूर करवामां आवे छे. अने त्वराधी मौलिक नीतिविषयकविचारोना संबंघमां प्रत्येक पक्ष दृष्टांतो द्वारा एक बीनाना विचारो समजी समजावी निःशंक बनी संपूर्ण एकमत पाय छे, बने संप्रदायो वधे कांइक मतभेद नेतुं जोवामां आवे छे, परन्तु परस्पर द्वेष या वैर बिलकुळ जोवातुं नपी. जो के प्राचीन संप्रदायना अनुयायिओने ' पंचमहाव्रत प्रतिपादनार ' महावीरना धर्मनो स्वीकार करवो पड्यो हतो, ए बात खरी छे; तोपण तेओ पोतानी केटलीक जुनी रूढिओने पण बळगी रक्षा हता. शास करीने वध वापरवाना विषयमां के जे रूढिनो महावीर त्याग

કર્યો હતો, તેમ આપણે માનવું જોઈએ. આ કલ્પનાનુસાર આપણે શ્વેતામ્બર અને દિગંબર સંપ્રદાયરૂપી બે ફિરકાની ઉત્પત્તિ મૂલકારણ પણ નતાવી શકીએ છીએ, કે જેના સંબંધમાં શ્વેતામ્બર અને દિગંબર બન્ને સંપ્રદાયમાં મિત્ર મિત્ર અને પરસ્પરવિરોધી દંતકથાઓ પ્રચલિત છે. આ મેદ દેસીતી રીતેજ કાંઈ આકસ્મિક થયો નહતો; પરન્તુ અસલનો એક મતમેદ [ઉદાહરણ તરીકે જોવો કે શ્વેતામ્બરમતના કેટલાક ગચ્છોની વચ્ચે અત્યારે એ હયાતી ધરાવે છે.] કાલે કરીને વિભાગના રૂપમાં પરિણત થયો અને આખરે તેણે એક મહાન્ ધર્મમેદનું રૂપ લીધું.

બૌદ્ધગ્રંથોમાં મઠ્ઠી આવતા ઉદ્દેશ્વો, નાતપુત્તની પૂર્વે પણ નિર્ગ્રંથોની હયાતી હતી, એ પ્રકારના આપણા વિચારને દૃઢ કરે છે. જ્યારે બૌદ્ધધર્મનો પ્રાદુર્ભાવ થયો ત્યારે નિર્ગ્રંથોનો સંપ્રદાય એક મોટા સંપ્રદાયરૂપે ગણાતો હોવો જોઈએ. એ નિર્ગ્રંથોમાંના કેટલાકને બૌદ્ધપિટ્કોમાં, બુદ્ધના અને તેના શિષ્યોના વિરોધી તરીકે અને વઠ્ઠી કેટલાકને તેના અનુયાયી ચણ્યા તરીકે વર્ણવેલા છે, કે

૧ શ્વેતામ્બર અને દિગંબર સંપ્રદાયોની ઉત્પત્તિના સંબંધમાં જર્મન ઓરિન્ટલ સોસાયટીના જર્નલના ૧૮ મા ભાગમાં પ્રકટ થયેલો માર્કો નિલ્કપ દ્વારા

जे उपरही आपणे उपर प्रमाणे अनुमान करी शकीए छीए.
 एही उलट्टे ए प्रन्योमां कोई एण स्पले एवो उल्लेख के सुंघन
 सखुं एण पणुं जोरामां नही आवतुं के निर्ग्रन्थोनों संप्रदाय
 ए एक नहीन संप्रदाय छे. आ उपरही आपणे अनुमान करी
 शकीए छीए के निर्ग्रन्थो बुद्धना जन्म पहेंलां वणा छांवा काळ्यी
 अस्तित्व धरावता हरो. आ अनुमानने बीजी एक वाचतद्वारा एण
 टेको मळे छे. बुद्ध अने महावीरना समकालीन एवा मंगल्लि गोशाले
 मनुष्य जातिनी छ वर्गोंमां बँहचणी करी हती 'बुद्धयोपना' कहेवा
 मुज्ज आ छ वर्गोंमांनो श्रीना कर्मां निर्ग्रन्थोनों समावेश करवामां
 आव्यो हतो. हयं विचारीए के निर्ग्रन्थो जो तेन अरसामां हयांतीमां
 आव्या होत तो तेमनी गणना एक खास एउछे के मनुष्यजातिना
 एक स्वतंत्र-पेशाविभाग तरिके बदापि न करवामां आवी होत.

१ दीपनिषय, गामन्यपल्लव २०.

२ गुणवत्तविलगिनी ४. १६२ मां बुद्धपोंव स्पष्ट जणावे छे के
 गोशाले पेशावा जिन्यो जे वतुर्धनंला हवा तेरा बरना निर्ग्रन्थोने
 हत्थी प्रतिना गय्वा छे. गोशाले हो जिन्योने तपीए हत्था प्रकारा
 गय्वा छे के ज बरना अर बुद्धपोंव लख आव्यो नही. छे हत्थी
 स्पष्ट जणावे छे के आ जिन्योने बौद्धपुत्रो बरना छे जिन
 बरना हो.

જ્યારે અગ્નિ તેને વાલી નાંખે છે ત્યારે માત્ર કપોતરંગના વાકી રહે છે અને ચાર ઉપાડનારા ઠાઠડીને લઈ ગામ તરફ વળે છે.’

જહવાદના બીજા સિદ્ધાન્ત (પૃ. ૩૪૩, ૨૨, ૨૩૭) ના સંબન્ધમાં એક બીજી શાખાનો પણ છે. તે મતમાં પાંચ ભૂત ઉપરાન્ત છઠું તત્ત્વ નિત્યાત્મા આ મત તે અત્યારે વૈશેષિકનામના દર્શનથી જે આવેલું છે તેનું પ્રાચીન અથવા લોકપ્રસિદ્ધ રૂપ છે. આ દર્શનના સંસ્થાપક તરીકે પદ્મકચ્છાચન નિર્દિષ્ટ થયેલો તેનો મત એવો હતો કે આખું વિશ્વ સાત વસ્તુનું (પદાર્થોનું) બનેલું છે. અને તે સર્વે પદાર્થો નિત્ય નિર્વિકાર અને પરસ્પર સ્વતંત્ર છે. તે પદાર્થો ચાર ભૂત, સુખ, દુઃખ અને આત્મા એ પ્રમાણે છે. આ સર્વેની એક બીજા ઉપર કાંઈ અસર પડતી નથી

૧ હું આ સ્થળે વસ્ત્રે મૂલ્યવસ્ત્રોને સામ સામે મુંકું છું. એવી કાંઈ તેમની વચ્ચેનું સામ્ય વધારે સ્પષ્ટ રીતે સમજી શકાય:—

આસન્દિ પન્ચમા પુરિસા મતમાદાય ગન્ધાન્તિ યાવ અઘ્યાદના પદાનિ પન્ચાપેન્તિ, કાપોતકાનિ અગ્નિ ભવન્તિ મસ્સન્તા કુતિયો	}	આદરૂપાણ, પરંહિ નિન્દર્; અગ્નિજ્ઞામંત સરીર કવોતકગ્નાઈ અગ્નિ આમન્દિ. પન્ચમા પુરિસા ગામં પન્ચા ગન્ધાન્તિ

હોવાથી કોઈ પણ પદાર્પનો વાસ્તવિક નાશ મતો નથી. મારે
 કહેવું જોઈએ કે મુક્ત અને દુઃખને નિત્ય માનવા છતાં
 પણ તે વસ્તુની આત્મા ઉપર કોઈ અસર થતી ન માનવી
 તે મારા અભિપ્રાય પ્રમાણે તો અજ્ઞાન્તા મોહું છે. પરન્તુ બૌદ્ધોએ
 કદાચ અસલ સિદ્ધાંતોનું અસત્ય આલેખન કર્યું હોય તો તે પણ
 સંભવિત છે. પશુચક્રચાયનના વિચારો અવશ્ય કરીને અક્રિયાવાદમાં
 અંતર્ગત થાય છે. અને આ નાશતમાં તે વૈશેષિકદર્શન કે જે
 ક્રિયાવાદી છે તેનાથી ભિન્ન પડે છે. આ વસ્તુ વાદો બૌદ્ધ તેમજ
 જૈનમાહિત્યમાં આવતા હોવાથી તેમની વિશેષ ધ્યાન્યા કરવી અહીં
 અસ્થાને નહીં ગણાય. જે સિદ્ધાંત આત્માને ક્રિયાશીલ અને ક્રિયા-
 લક્ષિ (ક્રિયાથી જેના ઉપર અસર થાય તેવો) માને છે તે ક્રિયાવાદી
 કહેવાય છે. આ વર્ગમાં જૈનધર્મ, બ્રાહ્મણધર્મોપેક્ષી વૈશેષિક અને ન્યા-
 યદર્શનો (આ બે દર્શનોના સ્પષ્ટ ઉલ્લેખો બૌદ્ધ અને જૈનધર્મશાસ્ત્રોમાં
 થયેલા નથી.) તથા મીનાં પણ એવાં કેટલાંક દર્શનો—કે જેનાં
 નામ અત્યારે ઉપલબ્ધ થઈ શકતાં નથી પરન્તુ જેની હયાતીની
 માહિતી આપણે આપણા આ ગ્રંથોમાંથી મેળવી શકીએ છીએ, તે
 સર્વેનો—સમાવેશ થાય છે. અક્રિયાવાદ તે સિદ્ધાન્ત કહેવાય છે,
 જેમાં આત્માનું નાસ્તિત્વ અગર નિષ્ક્રિયત્વ અથવા કર્મલિપ્તત્વ
 પ્રતિપાદન કરવામાં આવે છે. આ વર્ગમાં સવજ્ઞા જહવાદી મતો;

જ્યારે અગ્નિ તેને ત્રાહી નાંચે છે ત્યારે માત્ર કપોતંગનાં શબ્દ
બાકી રહે છે અને ચાર ઉપાદનારા ઠાઠડીને લઈ ગામ તરફ જ
વળે છે.^૧

જઠવાદના બીજા સિદ્ધાન્ત (પૃ. ૩૪૩, ૨૨, અને ૫
૨૩૭) ના સંવન્ધમાં એક બીજી શાસ્ત્રાનો પણ ઉલ્લેખ કર્યો
છે. તે મતમાં પાંચ ભૂત ઉપરાન્ત છતું તત્ત્વ નિત્યાત્મા મનાય છે
આ મત તે અત્યારે વૈશેષિકનામના દર્શનથી જે પ્રસિદ્ધિ
આવેલું છે તેનું પ્રાચીન અથવા લોકપ્રસિદ્ધ રૂપ છે. બૌદ્ધમત
આ દર્શનના સંસ્થાપક તરીકે પદ્મકચ્છાયન નિર્દિષ્ટ પાળે છે.
તેનો મત એવો હતો કે આજુ વિશ્વ સાત વસ્તુનું (પદાર્થોનું)
બનેલું છે. અને તે સર્વે પદાર્થો નિત્ય નિર્વિકાર અને પાસ્ત
સ્વતંત્ર છે. તે પદાર્થો ચાર ભૂત, સુખ, દુઃખ અને આત્મા
પ્રમાણે છે. આ સર્વેની એક બીજા ઉપર કાંઈ અસર થતી નથી

૧ હું આ સ્થલે વધે મૂઢસૂઢોને સામ સામે મુંકું છું : જોયી કરીને
તેમની વચ્ચેનું સામ્ય વધારે સ્પષ્ટ રીતે સમજી શકાય :—

આસન્દિ પન્ચમાં પુરિસા મતમાદાય
મચ્છન્તિ યાવ અઝ્ઞાદના
પદાનિ પન્જાપેન્તિ, કાપોતકાનિ
અઢોનિ મવન્તિ મસ્સન્તા દુતિયો

આદહ્યાણ, પગ્ઠિ નિઝાઈ;
અગ્નિઝ્ઞીમંદ સરીર કવોતકાપાઈ
અઢોનિ આમન્દ
પન્ચમા પુરિમા ગામ પન્જા મચ્છન્તિ

હોવાથી કોઈ પણ પદાર્થનો વાસ્તવિક નાશ પતો નથી. મારે
 મોર્ચું મોર્ચું કે સુસ્ત અને દુઃસ્તને નિત્ય માનવા છતાં
 તે સજ્જની આત્મા ઉપર કાંઈ અસર થતી ન માનવી
 તે મારા અભિપ્રાય પ્રમાણે તો અજ્ઞાનતા મોર્ચું છે. પરન્તુ મોર્ચું
 કદાચ અસલ સિદ્ધાંતોનું અસત્ય આલેખન કર્યું હોય તો તે પણ
 સંપત્તિ છે. પશુવકાધાયનના વિચારો અવશ્ય કરીને અક્રિયાવાદમાં
 અંતર્ગત પાવ છે. અને આ માન્યતામાં તે વૈશેષિકદર્શન કે જે
 ક્રિયાવાદી છે તેનાથી ભિન્ન પડે છે. આ સજ્જે વાદો મૌદ્ર તેમજ
 નૈમિષાહિત્યમાં આવતા હોવાથી તેમની વિશેષ ધ્યાન આપવી અહીં ।
 અન્યાન નહીં ગણાય. જે સિદ્ધાંત આત્માને ક્રિયાશીલ અને ક્રિયા-
 શીલ (ક્રિયાથી જેના ઉપર અસર પાવ તેનો) માને છે તે ક્રિયાવાદી
 કહેવાય છે. આ વર્ગમાં જૈનધર્મ, વ્રાહ્મણધર્મોપેક્ષી વૈશેષિક અને ન્યા-
 યદર્શનો (આ બે દર્શનોના સ્પષ્ટ ઉલ્લેખો મૌદ્ર અને જૈનધર્મશાસ્ત્રોમાં
 પામ્યા નથી.) તથા મીનાં પણ એવાં કેટલાંક દર્શનો—કે જેનાં
 નામ અત્યારે ઉપલબ્ધ થઈ શકતાં નથી પરન્તુ જેની હયાતીની
 માહિતી આપણે આપણા આ ગ્રંથોમાંથી મેળવી શકીશ છીએ, તે
 સર્વેનો—મમાદેશ પાવ છે. અક્રિયાવાદ તે સિદ્ધાંત કહેવાય છે,
 જેમાં આત્માનું નાસ્તિત્વ અથવા નિષ્ક્રિયાત્વ અથવા કર્મોદ્ભવનું
 પ્રતિવાદન કરવામાં આવે છે. આ વર્ગમાં સમગ્ર જટવાદી મનો;

બ્રાહ્મણવર્મો પૈકી વેદાન્ત, સાંખ્ય અને યોગદર્શનો, તથા બૌદ્ધ-
 વર્મનો અંતર્ભાવ થાય છે. બૌદ્ધવર્મના ક્ષણિકવાદ તથા શૂન્યવાદનો
 ઉલ્લેખ સૂત્રકૃતાંગ ૧, ૧૪, ૪ થી અને ૭ મી ગાયામાં ચણે છે.
 સાથે એ પણ જણાવેલું જોઈએ કે વેદાન્તિઓ અથવા તેમના મન્ત-
 વ્યોનો પણ સિદ્ધાંતોમાં ઘણે સ્થળે ઉલ્લેખ આવે છે. સૂત્રકૃતાંગના
 બીજા પુસ્તકના પહેલા અધ્યયનમાં પૃ. ૩૪૪ ઉપર, ત્રીજા પાસંડ
 મત તરીકે વેદાન્તનું વર્ણન થયેલું છે. છઠ્ઠા અધ્યયનમાં, પૃ. ૪૧૭
 ઉપર, તેનું ફરીથી વર્ણન આવેલું છે. પરન્તુ બૌદ્ધોએ ગણાવેલા છ
 તીર્થિકોમાં આ મતનો કોઈ પણ આચાર્ય નહીં હોવાથી આપણે
 ઉપર આ સ્થળે ધ્યાન દેતા નથી.’

સૂત્રકૃતાંગના બીજા ભાગના પ્રથમ અધ્યયનમાં, ચોથ
 પાસંડ મત તરીકે દૈવવાદ (Fatalism) નું વર્ણન આવેલું છે
 સામજ્જફલસુત્તમાં આ મતનું મક્કલી ગોસાલ નીચે પ્રમાણે પ્રતિ-
 પાદન કરે છે—‘ મહારાજ ! જીવાત્માઓની અપવિત્રતામાં કોઈ

૧ એક વાત માદ રાક્ષસા જેવી છે કે વેદાન્તિઓ પણ બુદ્ધના પ્રતિ-
 સ્પર્દિ તરીકે કામ મજાવતા અને તેઓ વૈદિકધર્મના તત્ત્વજ્ઞોમાં આગ્રહ
 પડતા હોવાથી આપણે એમ અનુમાન કરવું જોઈએ કે બુદ્ધધર્મની અસરવાળા
 લોકોથી વિદ્વાન્ પ્રાક્ષણો દરજ રહેતા.

હેતુ અગર પહેલાં હયાતી ધરાવતું એવું કોઈ કારણ નથી, તે અન-
ન્યકૃત છે. તેમજ તે પહેલાં હયાતી ધરાવતી કોઈ ચીજી વસ્તુથી
ઉત્પન્ન થયેલી નથી. (તેવીજ રીતે) જીવાત્માઓની પવિત્રતામાં
પણ કોઈ કારણ અગર પૂર્વે હયાતી ધરાવતો કોઈ હેતુ નથી તે
અનન્યકૃત છે. તેમજ તેનું કોઈ ઉપાદાન કારણ નથી. આની
ઉત્પત્તિ વ્યક્તિઓના કોઈ આચારનું પરિણામ નથી. તેમજ પારકાના
કાર્યોની પણ તેના ઉપર અસર નથી. તેમ મનુષ્યપ્રયત્નનું પણ તે
જલ્દ નથી. જેને ઉત્પન્ન કરવામાં, પૃથ્વીની શક્તિ, પ્રયત્ન, ચલ,
ઝેર, અગર સામર્થ્ય એમાંનું કોઈ કારણમૂત યતું નથી. સર્વે સત્ત્વ,
સર્વે પ્રાણિઓ, સર્વે મૂતો, અને સર્વે જીવો, પછી તે પશુ, અગર
વનસ્પતિ ગમે તે હો પણ તેમનામાંના કોઈમાં આંતરબલ, શક્તિ

૧ મૂલમાં સર્વે સત્તા, સર્વે પાળા, સર્વે મૂતા, સર્વે
જીવા, એવો પાઠ છે. જૈનસૂત્રોમાં પણ આજ ક્રમથી અનેક ટેકાને એ પાઠ
આવે છે. અને એ પાઠનું સંક્ષેપમાં all classes of living beings.
' સર્વે જનપ્રાણીઓના સ્થાન ગમે ' એવું માયાંતર કરેલું છે. શુદ્ધોપની ટીકાનું
માયાંતર, દોનકે, ઉપાસનદસાઓના પરિશિષ્ટ નં. ૨ જાના પાન ૧૬ ઉપર
નીચે પ્રમાણે આવ્યું છે ' સર્વે સત્તા-એટલે ઠંડ, વચ્ચ, ગપેદા, અને તેવા
ચીજા સ્થા પશુઓ, સર્વે પાળા-એટલે એકેન્દ્રિય, દ્વીન્દ્રિય આદિ ચેતનાવાદ્યા
પ્રાણિઓ, સર્વે મૂતા-એટલે અંદજ અને ગર્ભજ વર્જિતો. અને સર્વે જીવા-એટલે
હાંસ, જલ, ધર્મ રત્યાદિ (વાનસ્પતિ) જીવો.

તથા સામર્થ્ય નથી; પરન્તુ આ દરેક જીવ પોતાની સ્વભાવનિયતિને વશ થઈ, છ પ્રકારમાંની કોઈ પણ જાતિમાં રહી સુખ દુઃખ ભોગવે છે. 'ઇત્યાદિ' આ સિદ્ધાંતોનું સૂત્રકૃતાંગમાં (I. C.) આપેલું વર્ણન જો કે થોડા શબ્દોમાં છે, છતાં પણ સરસા માવાર્થવાળું છે; અલબત્ત તે સ્પષ્ટ આ સિદ્ધાંતો મક્કલીપુત્ર ગોશાલના છે એમ સ્પષ્ટ કહેવામાં આવ્યું નથી. જૈનો પ્રધાનતથા ચાર દર્શનોનો ઉલ્લેખ કરે છે:—ક્રિયાવાદ, અક્રિયાવાદ, અજ્ઞાનવાદ અને વૈનયિકવાદ. આમાંથી અજ્ઞાનિકોના મતોનું મૂલ્યમાં સ્પષ્ટ કથન કરેલું દેખાતું નથી. આ સવચ્છા દર્શનોના વિષયમાં ટીકાકારે જે સમજુતી આપેલી છે, અને જે મેં પૃ. ૮૩ ની ૨ નંબરની ટીપમાં નોંધેલી છે, તે ઘણીજ અસ્પષ્ટ અને મેરસમજુતી ઉત્પન્ન કરે તેવી છે. પરન્તુ એ અજ્ઞેયવાદનો યથાર્થ રૂબાલ આપણને બૌદ્ધગ્રન્થોથી આવી શકે તેમ છે. સામગ્જ્યફલસુત્તમાં જણાવ્યા પ્રમાણે તે મત સંજયનેલ—
 ટિપ્પણનો હતો; અને ત્યાં નીચે પ્રમાણે તેનું વર્ણન કરેલું છે:—
 'મહારાજ ! જો મને તમે પૂછશો કે જીવની કોઈ માવી અવસ્થા છે ? તો હું જવાબ આપીશ કે જો હું માવી અવસ્થા અનુભવી શકું, તો પછી હું તે અવસ્થાનું સ્વરૂપ સમજાવી શકું. જો મને પૂછશો કે શું તે અવસ્થા આ પ્રકારની છે ? તો (હું કહીશ કે)

તે મારો વિષય નથી. શું તે તે પ્રકારની છે ! તે મારો વિષય નથી. શું તે આ બહેયી ખિન્ન છે ! તે પણ મારો વિષય નથી. નથી એમ નથી ! તે પણ મારો વિષય નથી. 'ઇત્યાદિ. આન રીતે મૃત્યુ પછી તપાગતની હયાતી રહે છે કે નહીં ? રહે છે અને નથી રહેતી ? રહે છે એમ એ નથી ! અને નથી રહેતી એમ એ નથી ! આવા પ્રશ્નો જો કોઈ પૂછે તો તેનો પણ તે એન રીતે જવાબ આવે છે. આ ઉપરથી સ્પષ્ટ છે કે અદ્વૈયવાદીઓ કોઈ પણ વસ્તુના અસ્તિત્વ અને નાસ્તિત્વના સંબંધમાં સર્વે પ્રકારની નિરૂપણપદ્ધતિઓ તપાસતા હતા અને જો તે વસ્તુ અનુભવાતીત માલુમ પડતી તો તેઓ સર્વે કપનની રીતિઓનો ઇનકાર કરતા હતા.

બુદ્ધ અને મહાવીરના સમયમાં પ્રચલિત એવા અન્ય તાત્ત્વિક વિચારોના વિષયમાં જૈન તથા બૌદ્ધ ગ્રંથોમાં મઠી આવતી નોંધો ગમે તેટલી જૂઝ હોય, તો પણ તે નામાંકિતકાળના ઇતિહાસકારને અતિમહત્વની છે. કારણ કે આ નોંધોદ્વારા તે કાળના ધાર્મિક સુધારકને કેવા પ્રકારના પાયા ઉપર તથા કયા સાધનોની મદદથી પોતાનો મત ઉઘો કરવો પડ્યો હતો તે જણાઈ આવે છે. એક બાજુએ આ બધા પાસંદી મતોમાં મઠી આવતી પરસ્પરની કેટલીક સામ્યતા અને બીજી બાજુએ જૈન અગર બૌદ્ધોની જણાતી વિશિષ્ટતા

तथा सामर्थ्य नयी; परन्तु आ-दरेक जीव पोतानी स्वभावनियतिने वश यई, छ प्रकारमांनी कोई पण जातिमां रही सुख दुःख भोगवे छे. इत्यादि ' आ सिद्धांतोनुं सूत्रकृतांगमां (I. C.) आपेहुं वर्णन जो के थोडा शब्दोमां छे, छतां पण सरखा मावार्थवाहुं छे; अल्वत ते स्यले आ सिद्धांतो मक्खलीपुत्र गोशालना छे एम स्पष्ट कहेवामां आव्हुं नथी. जैनो प्रधानतया चार दर्शनोनु उल्लेख करे छे:—क्रियावाद, अक्रियावाद, अज्ञानवाद अने वैयर्थिकवाद. आमांयी अज्ञानिकोना मतोनुं मूळमां स्पष्ट कथन करेलुं देखातुं नथी. आ सवळा दर्शनोना विषयमां टीकाकारेजे समजुती आपेली छे, अने जे में पृ. ८३ नी २ नंबरनी टीपमां नोंधेली छे, ते घणीज अस्पष्ट अने मेरसमजुती उत्पन्न करे तेवी छे. परन्तु ए अज्ञेयवादनो यथार्थ ख्याल आपणने बौद्धग्रन्थोयी आवी शके तेम छे. सामञ्जस्यसुत्तमां जणाव्या प्रमाणे ते मत सझयनेल—
 द्विपुत्रनो हतो; अने त्यां नीचे प्रमाणे तेनुं वर्णन करेलुं छे:—
 'महाराज ! जो मने तमे पृच्छशो के जीवनी कोई भावी अवस्था छे ? तो हुं जत्राव आपीश के जो हुं भावी अवस्था अनुभवी शकुं, तो पछी हुं ते अवस्थानुं स्वरूप समजावी शकुं. जो मने पृच्छशो के शुं ते अवस्था आ प्रकारनी छे ? तो (हुं कहीश के)

તે મારો વિષય નથી. શું તે તે પ્રકારની છે ? તે મારો વિષય નથી. શું તે આ વસ્તુથી ભિન્ન છે ? તે પણ મારો વિષય નથી. નથી એમ નથી ? તે પણ મારો વિષય નથી ?' इत्यादि. આન રીતે મૃત્યુ પછી ત્યાગતની હયાતી રહે છે કે નહીં ? રહે છે અને નથી રહેતી ! રહે છે એમ એ નથી ? અને નથી રહેતી એમ એ નથી ? આવા પ્રશ્નો જો કોઈ પૂછે તો તેનો પણ તે એજ રીતે જવાબ આવે છે. આ ઉપરથી સ્પષ્ટ છે કે અજ્ઞેયવાદીઓ કોઈ પણ વસ્તુના અસ્તિત્વ અને નાસ્તિત્વના સંબંધમાં સર્વે પ્રકારની નિરૂપણપદ્ધતિઓ તપાસતા હતા અને જો તે વસ્તુ અનુભવાતીત માલુમ પડતી તો તેઓ સર્વે કપનની રીતિઓનો ઇન્કાર કરતા હતા.

બુદ્ધ અને મહાવીરના સમયમાં પ્રચલિત એવા અન્ય તાત્ત્વિક વિચારોના વિષયમાં જૈન તથા બૌદ્ધ ગ્રંથોમાં મઝી આવતી નોંધો ગમે તેટલી જૂન હોય, તો પણ તે નામાંકિતકાળના ઇતિહાસકારને અતિમહત્વની છે. કારણ કે આ નોંધોદ્વારા તે કાળના ધાર્મિક મુદ્દાઓને કેવા પ્રકારના પાયા ઉપર તથા કયા સાધનોની મદદથી પોતાનો મત ઉઘો કર્યો પઢ્યો હતો તે જાણી આવે છે. એક બાજુએ આ વધા પાણંદી મતોમાં મઝી આવતી પરસ્પરની કેટલીક સામ્યતા અને બીજી બાજુએ જૈન અગર બૌદ્ધોની જાણતી વિશિષ્ટતા

કેટલા અનુયાયીઓ, આ સસમંગીન્યના સત્યની પ્રતીતિ પામી
મહાવીરના ધર્મમાં આવી ગયા હશે ?

અજ્ઞેયવાદની બુદ્ધના ઉપર પણ કેટલી વધી અસર થઈ હતી
આપણે પાલીગ્રંથોમાં નિરૂપિત બુદ્ધના નિર્વાણવિષયક સિદ્ધા-
ન્તમાં જોઈ શકીએ છીએ. આ પ્રકારના નિશ્ચયાત્મક વાક્યો તરફ
અમ ધ્યાન પ્રો. ઓલ્ડનબર્ગે લેવું હવું, આ વાક્યો નિઃશંક-
જે જણાવે છે કે મૃત્યુ બાદ ત્યાગત (અર્થાત્ મુક્તાત્મા અથવા
તેના વાસ્તવમાં વ્યક્તિત્વનો હેતુ કહી શકાય તે) હયાતી ધરાવે
છે કે નહીં, એવા પ્રશ્નનો ઉત્તર આપવા બુદ્ધ ચોક્કસ ના પાડતા
તા. જો તેમના સમયના લોકોના સાંભળવામાં આવા વિચારો
કેલકુલ ન આવ્યા હોત અને આવી કેટલીક વાતો કે જે
અધ્યના મનથી અતીત હોઈ તે ઘણી મહત્વની ગણાય છે તેના
સંબંધમાં, તેવા પ્રકારના ઉત્તરોથી તે લોકોને સન્તોષ ન વળતો
તો તેઓ, તેવા કોઈ ધાર્મિક સુધારક કે જે બ્રાહ્મણધર્મમાં
કેસિદ્ધનિરૂપિત સઘલી વાતોના સંબંધમાં પોતાનો સ્પષ્ટ
અભિપ્રાય ન આપે, તેના ઉપદેશોને આદરપૂર્વક સાંભળે એ અસં-
વિત છે. પરંતુ વસ્તુસ્થિતિ જોતાં એમ લાગે છે કે અજ્ઞેયવાદે
બુદ્ધોના નિર્વાણના સિદ્ધાંતને ઝીલવા માટે ભૂમિ તૈયાર કરી રાહી

હતી. ૧. એક ચાંત્ર ત્રાસ નોંધ લેવા જેવી છે:—સંયુતનિકાય જેનું માપાન્તર પ્રો. ઓલ્ડનચર્ચે કોરેલું છે, તેમાં એક ઠેકાણે પસેનદિ રાના અને સેમા નામની આર્યા વધે ચણેલો સંવાદ આવે છે. તેમાં રાનાએ મૃત્યુનાદ તપાગત હયાતી ધરાવે છે કે નહીં એ સંબંધમાં પ્રશ્નો પૂછેલા છે; જે સૂત્રોમાં આ પ્રશ્નો પૂછેલાં છે તેમાં સામન્નફલ્લસુત્ત-કે જેનું માપાન્તર ઉપર આપેલું છે, તેમાં જેવા શબ્દો સંખ્ય વાપરે છે તેવાજ શબ્દો વાપરેલા છે.

બુદ્ધના સમયના અજ્ઞેયવાદની અસર બુદ્ધ ઉપર પડે હતી

૧ નિર્વાણના સ્વરૂપકથનસંબંધમાં પુરે જે મૌન ધારણ કર્યું હતું તે તેમના વક્તવ્યમાં ભણે દહાપણ મેરેલું ગણાયું હોય, પરન્તુ તે સંપ્રદાયના વિકાસને માટે તો તેમાં ધના પરિણામો સમાવેલા હતા. કારણ કે બૌદ્ધ-મતના અનુયાયિઓને, શાસ્ત્રણદાર્શનિકો જેવા દૂષ્માંષી પોરા કાઠનારા તર્ક-શાસ્ત્રીઓની વિરુદ્ધ પોતાના મતને ટકાવી રાસવાનો હોવાથી, આ મદાનુ પ્રભ કે જેના વિષયમાં તેમના ધર્મસંસ્થાપકે કાંઈ પણ નિશ્ચયાત્મક કથન કર્યું નહોતું તે ઉપર કથાં સ્પષ્ટ વિચારો જણાવવાની ફરજ પડી હતી. આ રીતે પોતાના ગુરુ અધુરા રાખેલા મહેત્તને પૂર્ણ કરવા માટે મામદ્રી મેગો કરવાના ઉદ્દેશથી બુદ્ધનિર્વાણ પછી તરતજ બૌદ્ધધર્મ પુષ્કલ સંપ્રદાયના સ્થામાં વિમલ પડે ગયો હતો. આશ્ચર્ય પામવાની જરૂર નથી કે મિલ્લેન જ શાસ્ત્રણવિદ્યાવિષયક કેન્દ્રથી છત્તુ દર આવેલું છે ત્યાં બૌદ્ધોના આ નિર્વાણનો મિલ્લેન અત્તરૂપમાં અજરિત રહી શક્યો છે.

મઝી આવતો શબ્દ 'અચેલકો' છે જેનો શબ્દાર્થ 'વંચરહિત' થયો થાય છે. યૌદ્ધો અચેલકો અને નિર્મન્યોને મિત્ર મિત્ર માને છે. હરાહરણ તરીકે ધમ્મપદ^૧ ઉપરની પુદ્ગોપટ્ટતટ્ટીકામાં કેટલાક મિત્રુઓના સંવંધમાં જણાવેલું છે કે, તેઓ અચેલકો કરતાં નિર્મન્યોને વધારે પસંદ કરતા હતા. કારણ કે અચેલકો તદ્દન નર્મ રહે છે (સંવસો અપટિચ્છન્ના) પરંતુ નિર્મન્યો કોઈ નાતનું દૂંઠું આવરણ^૨ રાખે છે; જેને તે મિત્રુઓ સોટી રીતે 'લજ્જાની સ્વાતર' માનતા હતા. અચેલકશબ્દદ્વારા યૌદ્ધો મર્વસઝી ગોશાલ અને તેની પૂર્વે થઈ ગણ્યા વિના સંવિચ્છ અને નન્દયચ્છનાં અનુયાયિ-

૧. યૌદ્ધો એક શબ્દ 'જિનકલ્પિક' છે જેનો અર્થ 'જિનજેવો આચાર પાલનાર' થઈ શકે શ્વેતામ્બરો કહે છે કે જિનકલ્પને વદતે શ્રાવણિકાલ્પનાં જ સ્વવિચલ્પ સ્થિર કરવામાં આવ્યો હતો જેની અંદર વચ્ચે રાસનાની છટ આપવામાં આવી હતી.

૨. જુઓ કુમ્બોલની આશ્વતિ, પૃ. ૩૧૮

૩. મૂઝાં આવેલા 'સંસકં પુરિમયમખિતા વ પટિચ્છાદેન્તિ' એ શબ્દો થરાહર સ્પષ્ટ થના નથી, પરંતુ તેમાં જોવામાં આવતો વિરોધ નિઃસંદેહીને એક માત્રાથી સૂચવે છે. પાલીશબ્દ 'સેમક' તે મારા ધારવા પ્રમાણે સંસ્કૃત 'સિદ્ધક' નું રૂપ છે. આ જો ચર્ચ હોય તો ઉપરના શબ્દોનું આપાંતર નીચે પ્રમાણે થઈ શકે 'સેઓ (શરીરના) આગલા ભાગ ઉપર (કપડું) પહેરી ગુપ્તાંગને ઢાંકે છે.'

પણ ઉપયોગ કર્યો છે. ચમત્કારી અને લગભગ અસત્યામાસરૂપ છ
 દેશ્યાનો જૈનસિદ્ધાન્ત,—જેને પહેલીજ વખત દૃષ્ટિગોચર કર્યાનું માન
 પ્રો. લ્યૂમનને ઘટે છે.—ગોસાલે કરેલા સપ્તહી મનુષ્યજાતિમાટેના
 છ વર્ગોના વિભાગ સાથે સંપૂર્ણ રીતે મળતો આવે છે. પરન્તુ આ
 વાતના સંબંધમાં મારું એવું માનવું છે કે જૈનોએ મૂળ આ વિચાર
 આનીવિકો પાસેથી લીધો હતો, અને પાછલથી પોતાના બીજા
 વધા સિદ્ધાન્તોની સાથે તે સંગત બને તેવી રીતે તેમાં ફેરફાર
 કર્યો હતો. આચારવિષયક સવળા નિયમોના સંબંધમાં જેટલા
 પ્રમાણો ઉપલબ્ધ થાય છે તે ઉપરથી લગભગ સિદ્ધ થાય છે કે
 મહાવીરે અધિક કઠોર નિયમો ગોસાલાના લીધા હતા. કારણ કે
 ઉત્તરાધ્યયન ૨૩, ૧૩ (પૃ. ૧૨૧) માં જણાવ્યા પ્રમાણે
 પાર્શ્વના ધર્મમાં નિર્ગ્રન્થોને નીચે અને ઉપરના ભાગમાં એક વસ્ત્ર
 પેહરવાની છૂટ હતી, પરન્તુ વર્દ્ધમાનના ધર્મમાં કપડાનો સ્પષ્ટ નિષેધ
 કરવામાં આવ્યો હતો. નગ્નસાધુ માટે જૈનસૂત્રોમાં અનેકસ્થલે

૧ ગોસાલાની પાસેથી છલેશ્યાનો વિચાર લઈને પાછલથી વધા સિદ્ધા-
 તની સાથે સંગત કરી દેવાનું અને અચેલકના વિષયને લેવાનું લખ્યું તે પણ
 વિચારવા જેવું છે. કેમ કે વીજાઓના વિચારો લઈને વધા સિદ્ધાન્તોની સાથે
 સંગત કરવાનું આજ સુધી કોઈ પણ મતવાદ્યથી બની શક્યું નથી અને તેમ
 બને પણ નહીં એમ અમારું માનવું છે.

સંગ્રાહક.

મઝી આસતો શબ્દ ' અચેલક' ' છે જેનો શબ્દાર્થ ' વગરરહિત ' એવો પાડ્ય છે. બૌદ્ધો અચેલકો અને નિર્ગન્યોને મિત્ર મિત્ર માને છે. હતાહરણ તરીકે ધન્મપદે ઉપરની યુદ્ધગોપટ્ટતટીકામાં કેટલાક મિત્રુઓના સંવંધમાં જુગાવેલું છે કે, તેઓ અચેલકો કરતાં નિર્ગન્યોને વધારે પસંદ કરતા હતા. કારણ કે અચેલકો તદ્દન નદા રહે છે (સમ્યક્તો અપટિચ્છન્ના) પરન્તુ નિર્ગન્યો કોઈ જાતનું ટૂંકું આવરણ^૧ રાસે છે; જેને તે મિત્રુઓ છોટી રીતે 'લજ્ઞાની સાતર' માનતા હતા. અચેલકશબ્દદ્વારા બૌદ્ધો મંવરતલી ગોશાલ અને તેની પૂર્વે થઈ ગયેલા વિસંસિકિત્ત અને નન્દવચ્છન્ના અનુયાયિ-

૧ ધીજો એક શબ્દ ' જિનકલ્પિક' છે જેનો અર્થ ' જિનજેવો આચાર પાળનાર ' થઈ શકે. શ્વેતામ્બરો કહે છે કે જિનકલ્પને મદતે પ્રાચીનકાલમાં જ સ્વવિકલ્પ સ્થિર કરવામાં આવ્યો હતો જેની અંદર વચ્ચે રાજવાની છુટ આપવામાં આવી હતી.

૨ બુદ્ધો પુન્યપોલ્લી-આવૃત્તિ, પૃ. ૩૧૮

૩ મૂલ્લાં આવેલા 'સિગકં પુરિમયમખિકા વ પટિચ્છાદેન્તિ' એ શબ્દો થરાવર સ્પષ્ટ થતા નથી, પરન્તુ તેમાં જોવામાં આવતો વિરોધ નિઃસંશ્ચરિને પૂજ માત્રાર્થે સૂચવે છે. પાલીશબ્દ ' સેતક' તે મારા ધારણા પ્રમાણે સંલગ્ન ' શિશક' નું સ્વ છે. આ જો સહ હોય તો ઉપરના શબ્દોનું માર્પાંતર નીચે પ્રમાણે થઈ શકે ' સેઓ (શરીલા) આગળાં ભાગ ઉપર (કપડું) પહેલી યુગ્માંગને લાંબે છે. '

પણ ઉપયોગ કર્યો છે. ચમત્કારી અને લગભગ અસત્યામાસરૂપ છ
 હેશ્યાનો જૈનસિદ્ધાન્ત,—જેને પહેલીજ વખત દૃષ્ટિગોચર કર્યાનું
 ઓ. લ્યૂમનને ઘટે છે.—ગોસાલે કરેલા સવલી મનુષ્યજાતિમાટેના
 છ વર્ગોના વિભાગ સાથે સંપૂર્ણ રીતે મળતો આવે છે. પરંતુ આ
 વાતના સંબંધમાં મારું એવું માનવું છે કે જૈનોએ મૂળ આ વિચાર
 આજીવિકો પાસેથી લીધો હતો, અને પાછલથી પોતાના
 વધા સિદ્ધાન્તોની સાથે તે સંગત બને તેવી રીતે તેમાં
 ફેરવ્યો હતો. આચારવિષયક સવલા નિયમોના સંબંધમાં જેટલા
 પ્રમાણો ઉપલબ્ધ થાય છે તે ઉપરથી લગભગ સિદ્ધ થાય
 મહાવીરે અધિક કઠોર નિયમો ગોસાલાના લીધા હતા.

ઉત્તરાખ્યયન ૨૩, ૧૩ (પૃ. ૧૨૧) માં જણાવ્યા
 પાર્શ્વના ધર્મમાં નિર્ગ્રન્થોને નીચે અને ઉપરના ભાગમાં એક વખત
 પેહરવાની છૂટ હતી, પરંતુ વર્દમાનના ધર્મમાં કપડાનો
 કરવામાં આવ્યો હતો. નગ્રસાધુ માટે જૈનસૂત્રોમાં અનેકાન્યો

૧ ગોસાલાની પાસેથી હલેશ્યાનો વિચાર રહેને પાછલથી
 ત્તની સાથે સંગત કરી દેવાનું અને અલેશ્યાના વિષયને જ્ઞાનું થવું તે
 વિચારવા જેવું છે. કેમ કે બીજાઓના વિચારો રહેને વધા સિદ્ધાન્તોની
 સંગત કરવાનું ધારા સુધી કોઈ પણ મતવાદથી મની શક્ય હતી
 અને પણ નહીં એમ ધમાકું માનવું છે.

ઓને સૂચવે છે; અને તેઓના ધાર્મિક આચારોનું વર્ણન મન્દિર-
નિકાયમાં સંગ્રહિત રાખ્યું છે, તેમાં તે સ્થળે નિગન્ટપુત્ર સચ્ચ-
ક્ષેની ઓઢાણ આપણને ઉપર યઈ ગઈ છે, તે—કાયમાવના એટલે
શારીરિક પવિત્રતાનો અચેલકોના આચારને ઉદ્દેશીને અર્થ સમજાવે
છે. સચ્ચકના વર્ણનમાંની કેટલીક વિગતો ટીકાના અમાવે નહીં
સમજી શકાય તેવી દુર્બોધ છે. પરંતુ કેટલીક તો તદ્દન સ્પષ્ટ છે.
અને તે કેટલાક પ્રસિદ્ધ જૈનઆચારો સાથે સંપૂર્ણ સાદૃશ્ય ધરાવે
છે. દાખલા તરીકે અચેલકો પણ જૈનસાધુઓની માફક ભોજનનું
આયંત્રણ સ્વીકારતા નથી, તેઓને માટે અભિહિત અથવા
ઉદ્દિસસકત અન્ન લેવાનો નિષેધ છે. આ વસ્ત્ર શબ્દો જૈનોના
અભ્યાહત અને ઔદેશિક શબ્દો (જુઓ પૃ. ૧૩૨ ટિપ્પણ)
સમાન હોય તેમ દરેક રીતે સંભવિત છે. વઢી તેઓને માંસ અને
મદિરા લેવાની છૂટ નથી. ‘ કેટલાક માત્ર એકજ વારે ભિક્ષા લેવા
જાય છે અને માત્ર એકજ ગ્રાસ સ્વોરાક લે છે. કેટલાક વધારેમાં
વધારે સાત ઘેર ભિક્ષા માટે જાય છે. કેટલાક એકજ વાર આપેલું
અન્ન લઈને રહે છે, કેટલાક વધારેમાં વધારે સાત વાર સુધી આપેલું
લઈને રહે છે ’ આ પ્રકારના જૈનસાધુઓના કેટલાક આચારો
કલ્પસૂત્રની સમાચારીમાં વર્ણવેલા છે. (૨૬, ભાગ ૧, પૃ. ૩૦૦
અને આ ગ્રન્થના પૃ. ૧૭૬; ગાયાઓ ૧૨ અને ૧૨) નીચે

વળેલો અચેલનોનો આચાર અને જૈનોનો આચાર બરાબર એકજ છે એમ સ્પષ્ટ જણાય છે. ‘ કેટલાંક હમેશાં એકજ વસ્તુ મોજન કરે છે અને કેટલાંક બે દિવસમાં એકજ વસ્તુ મોજન કરે છે’- ઇત્યાદિ, અને એ રીતે વધતાક્રમે કેટલાંક ઠેઠ એક પસવાડીએ એકવાર મોજન છે છે^૧. અચેલનોના આવા વવા નિયમો અને જૈનોના નિયમો યા તો હામગ એકજ છે અગર તો અતિશય મદ્દતા છે; અને આ પ્રકારનું સામ્ય જોવામાં આવતો હોવા છતાં, તથા સદ્વક એક નિગન્ટવૃત્ત ગણાતો હોવાના છીંધે તેમના ધાર્મિક આચારોથી તે પરિચિત હોવા છતાં, કાયભાવનાના આદર્શ તરીકે નિર્ગ્રન્થોનો ઉદ્દેશ કરતો નથી તે સ્વસ્ત્ર આશ્ચર્યજનક લાગે છે પરન્તુ આ આશ્ચર્યજનક વાતને નોંચેની કલ્પનાદ્વારા આપણે સહેલાઈથી સમજાવી શકીએ છીએ, અને તે એવી રીતે કે બૌદ્ધ-ગ્રન્થોમાં બહુવાં જે અસદ્ગત પ્રાચીન નિર્ગ્રન્થોની વાતના ઉદ્દેશો મળી આવે છે, તે (નિર્ગ્રન્થો) જૈનસમાજના જે એક કોઈ મહાવીરના ઉપદ્રવોનો સ્વીકાર કર્યો હતો તેઓ નહીં, પરન્તુ

૧ આ પ્રકારના ઉપવાસોને જૈનો ષડસ્યમતા, ઉદ્દમગા ઇત્યાદિ નામો આપે છે. (ઇઓ ડ. સ. લ્યુમન સંપાદિત ઔપવાસિક્ષણ ૧૦ I. A), અને આ ઉપવાસ વચ્ચેનાં સાધુઓ અનુક્રમે ષડસ્યમતિ, ઉદ્દમતિ, ઇત્યાદિનામોથી ઓળખાય છે (ઇઓ ડા. ઇ. વસ્ત્રાલ્લ ઇમારાતી ૨૧).

આપણે જો કે તે મધું સાબિત ન કરી શકીએ, પરન્તુ મહા-
વીરે અન્યસંપ્રદાયોમાંથી જીવું, છીડું છે એ વાત નિઃસંશય છે.
જૈનધર્મ યયાર્થમાં એક સંસ્થિતિરૂપ દર્શન નહીં હોવાથી તેમાં નતા-
મતો તથા સિદ્ધાન્તોના ઊમેરા ઘણા સહેલાઈથી થઈ શકે તેમ હતું.

જે જે સંપ્રદાય અગર તો તેના માગો 'મહાવીરની' સફળ
કાર્યદક્ષતાને' લઈને જૈનધર્મમાં આવતા ગયા તે સવઝા સંપ્રદાયોના
કેટલાક પ્રીતિપાત્ર વિચારો તેમજ તેમના પ્રિયગુરુઓ, જેઓને
તેઓ ચક્રવર્તી અથવા તીર્થંકરના નામે ઓળખતા હતા, તે સવઝા
દાસઝ થઈ ગયાં હોય તો તેમાં નવાઈ નથી. અલગત આ એક
માત્ર માત્ર અનુમાન છે. પરન્તુ આ અનુમાનની મંદદૃષ્ટી આપણે
જૈનોની આચાર્યો સાધુઓ વિષયક બિલક્ષણ પરંપરાનું ઉત્પત્તિ-
કારણ સમજી શકીએ છીએ. પ્રત્યક્ષપ્રમાણનો જ્યાં સર્વથા અભાવ
હોય ત્યાં આપણને અનુમાનો ઉપરજ આધાર 'રાखवो' પડે છે.

૧ સંસ્કૃત મહાવીર તેમના પોતાના માર્ગમાં એક મહાન્ ધ્યેયો,
તેમજ તેમના સમસાહીન પુરુષોમાં તે એક ઉત્સાહપ્રસરતા ગેતા પણ હશે,
તેમાં શક નથી. તેમની તીર્થંકરપદપ્રાપ્તિમાં જેટલે અંશે, તેમને પોતાના
મંત્રનો પ્રગાર કરવાથી સંસારિત કરોલો તેમનો. મરત કારણમૂલ પ્રયો છે.
તેટલે થયે થયે તેમનું પતિવ્રતીવન કારણમૂલ નરોતું શું.

અને જે અનુમાનોમાં પણ જે અનુમાન વિશેષ સત્ય-સામ્યતા સહ લાગે એવું-હોય તે સ્વીકારવા યોગ્ય વને છે. ફક્ત આ વાતને છોડીને વાકીની જે જે વાતનો આ પ્રસ્તાવનાના પ્રાસંગિકતાઓમાં મેં મારી વ્યવસ્થાનુરૂપે રજુ કરેલી છે તે સચ્છી યાના કરતાં વધારે પ્રમાણમૂલ્ય છે, એ હું અગ્રે સ્વાસ્થ જણાવી દઉં છું. એ બધા વિચારોમાં મારા કોઈ પણ કથનથી જૈનપરંપરાગત કથન કે-જે લેખી પુરાવાઓના અભાવમાં આપણને એક માત્ર તે જ માર્ગદર્શક બને છે.—તેને આવાત પહોંચતો નથી અને વીજું, મારી એક વ્યવસ્થા પણ એવી નથી કે જે તે સમયની પરિસ્થિતિ અનુસાર અસંભવિત લાગે. જૈનવર્ણના પ્રાચીન ઇતિહાસની રચનામાં મુખ્ય સ્થાન રોકનાર જે એ એક હકીકત છે કે, મહાવીરના સમયમાં પાર્શ્વનાથના શિષ્યો હયાતી વરાવતા હતા અને જેનો નિર્દેશ વત્તાવતી પરંપરા પણ વિદ્યમાન હોઈ તેની સત્યતા પણ અત્યારના સર્વજ્ઞ વિદ્વાનો એકે અવાને સ્વીકારે છે, તેનો જ મેં અહિં ઉલ્લેખ કર્યો છે.

હવે આ રીતે જો જૈનધર્મ એ એક પ્રાચીનકાલથી પાકતો આવતો ધર્મ હોય અને મહાવીર તેમજ મુદ્ધ કરતાં વધારે જુનો હોય તો તેના તત્ત્વજ્ઞાનના સ્વરૂપમાં પણ કોઈક પ્રાચીનતાના

ચિન્હો દેસાવાં જોઈએ. કાણું એક ચિન્હ એ ધર્મમાં ત્રાસ મઝી આવે છે, અને તે તેનો, સવઝી વસ્તુ પૈતન્યયુક્ત છે; એમ વંતાવતો સપેતનવાદ છે. તે વાદ જગાવે છે કે—માત્ર વનસ્પતિમાંજ નહીં પરન્તુ પૃથ્વી, પાણી, અગ્નિ, અને વાયુના ધર્મોમાં પણ આત્મતત્ત્વ રહેલું છે. માનવનાતિશાસ્ત્ર (Ethnology) આપણને એમ શીતરે છે કે જંગલીઓએની તત્ત્વજ્ઞાનવિષયક સમઝી માન્યતાઓ સપેતનવાદમૂલક હોય છે. આ સપેતનવાદ, જેમ જેમ જનસંસ્કૃતિ વધતી જાય છે, તેમ તેમ શુદ્ધ મનુષ્યસ્વરૂપમાંજ માત્ર પરિણત થતો જાય છે. આવી રીતે નો જૈનધર્મનું નીતિશાસ્ત્ર મોટે ભાગે આ પ્રાચીન સપેતનવાદ—મૂલક હોય તો જૈનધર્મની પહેલ વહેલી ઉત્પત્તિના સમયે તે સપેતનવાદનો મિલ્લાન્ત હિન્દુસ્થાનની પ્રજાના મોટા ભાગોમાં વિસ્તૃતરૂપે વિદ્યમાન હોયો જોઈર. આ પરિસ્થિતિ તે અતિ પ્રાચીન સમયની જોઈ રહે કે જે વખતે હિન્દુસ્થાનના મનુષ્યોના મન ઉપર તેના પ્રજાતનો પાર્શ્વિક માન્યતાઓ અને પૂજાનો પદ્ધતિઓ અસર કરી નહોતી.

જૈનધર્મનો પ્રાચીનતાનું કીનું ચિન્હ તે તેની વંદાન્ત અને માંત્રય જેમાં તે મૌખી પ્રાચીન પ્રજાગદર્શનોની સાથે રહેલી મિલ્લાન્તવિષયક સમાનતા છે. તે પ્રાચીનજાતના સત્ત્વતાવશ્ય

(Metaphysics) વિકાસક્રમમાં ગુણનામના પદાર્થનો જેવો જોઈએ તેવો સુહો અને સ્પષ્ટ રૂપાલ થઈ ચૂક્યો નહોતો; પરંતુ તે પદાર્થ દ્રવ્યપદાર્થમાંથી ઉત્ક્રાન્ત થઈ રહ્યો હતો એમ લાગે છે. જે જે વસ્તુને આપણે ગુણ તરીકે ઓઝણીએ છીએ તે, તે વસ્તુ મૂળથી વારંવાર દ્રવ્ય તરીકે મનાઈ જતી અને કેટલીક વસ્તુ દ્રવ્ય સાથે તેનું મિશ્રણ પણ થઈ જતું. વેદાન્તમાં પરબ્રહ્મને શુદ્ધસત્તા, જ્ઞાન, અને આનન્દરૂપ સ્વાભાવિકગુણથી સંપન્ન નહીં, પરંતુ સત્, ચિત્, અને આનન્દરૂપજ માનવામાં આવ્યું છે. સાંખ્યમાં પુરુષ અથવા આત્માના સ્વભાવનું વર્ણન કરતી વસ્તુ તેને જ્ઞાન અથવા તેજોરૂપ વતાવવામાં આવ્યો છે. અને જો કે—સત્ત્વ, રજસ્, અને તમસ્, એ ત્રણ પદાર્થોને ગુણરૂપે ગણાવ્યા છે સરા, પરંતુ ગુણનું જે લક્ષણ આપણે સ્વીકારીએ છીએ તે અનુસાર તે ગુણો થઈ શકતા નથી.

પ્રો. ગાવેના જણાવ્યા પ્રમાણે વાસ્તવમાં તે મૂળપ્રકૃતિના અવયવોજ છે. આ જ પ્રકારના સિદ્ધાન્તને લઈને સામાન્યરીતે જૈનોના પ્રાચીનસૂત્રોમાં દ્રવ્ય અને તેના પર્યાયોનો જ માત્ર ઉલ્લેખ કરેલો હોય છે. સૂત્રોમાં ગુણપદાર્થનો જ્યારે કોઈક જ ઠેકાણે ઉલ્લેખ થયેલો મઠી આવે છે. ત્યારે પાછળના વીજા વધા ગ્રંથોમાં

તે નિયમિત રીતે વર્ણવેલો હોય છે. આ ઉપરથી એ સ્પષ્ટ જણાવે છે કે તે પાંચના કાલમાં સ્વીકારવામાં આવ્યો હોવો જોઈએ, અને તેનું કારણ ન્યાય વૈશેષિક દર્શનોના તત્ત્વજ્ઞાન અને સાહિત્યની જે અસર ધીમે ધીમે ભારતવર્ષના વૈજ્ઞાનિકવિચારો ઉપર પડી હતી તેન હોવું જોઈએ. પર્યાય દટલે વિકાશ અગર અવસ્થાંતરની માન્યતામાં ગુણ જેવા સ્વતંત્રપદાર્થને સ્થાન જ મળી શકે તેમ નથી. કારણ કે દ્રવ્ય દરેકકાલમાં તેના પર્યાયના રૂપમાં જ રહે છે, અને તેથી કરીને પર્યાય ગુણાત્મક જ હોય છે; અર્થાત્ પર્યાયોની અંદર ગુણોનો સમાવેશ થઈ જ જાય છે. અને આજ વિચાર પ્રાચીનસૂત્રોમાં લીધેલો હોય તેમ જણાય છે. અન્ય એક ઉદાહરણ, મૈનોર જે અદ્રવ્યત્વયુક્ત પદાર્થ ઉપર દ્રવ્યત્વનો આરોપ કરી, વાસ્તવિકરીતે જે વસ્તુ ગુણના વર્ગમાં આવી જાય છે તેવી ' ધર્મ ' અને ' અધર્મ ' એ વસ્તુઓ, વિષયક છે આ બે વસ્તુઓને જનોર દ્રવ્ય તરીકે વર્ણવી છે કે જેની સાથે જીવનો સંબંધ રહેલો હોય છે. આ દ્રવ્યોને આકાશની સાથેજ સંપૂર્ણ

૧ આ ઘટ્ટના મૂળ વૈદિક હિંદુઓની હતી, તેમ ઓલ્ડનર્ગ પોતાના Die Religion des Veda નામના પુસ્તકના પૃ. ૩૧૭ ઉપર જણાવ્યું છે.

તેના ઉપાદાન કારણથી મિત્ર છે. પરન્તુ વૈદાન્ત અને સાંખ્ય બન્ને સત્કાર્યવાદને માને છે. અર્થાત્ કાર્ય કારણને મિત્ર માને છે. (૧)
 એ બન્ને દર્શનોમાં ગુણ અને દ્રવ્યનો પૃથક્ વિભાગ થયેલો છે. એ
 હેઠ્ઠી વાત તો આપણે ઉપર ચર્ચી ગયા છીએ, તેથી હવે આપણે
 પ્રથમ એ મુદ્દાઓના સંબંધમાં વિચાર કરવાનો રહ્યો છે.

(૧) અને (૨) માં જે મન્તવ્યોનું નિરૂપણ કરેલું છે,
 તે વ્યવહારિક જ્ઞાન-સાધારણ બુદ્ધિના વિચારો છે. (અર્થાત્ સદા
 કોઈ સમજી શકે તેવા છે.) કારણ કે આપણા ઉપર વાતનાઓની
 સાક્ષાત્ અસર થાય છેજ, તેમજ કારણથી કાર્ય મિત્ર છે તે પણ
 આપણા અનુભવની વહારની વાત નથી. ઉ. ત. વીજ અને વૃક્ષ એ
 બન્ને પરસ્પર મિત્ર છે, એમ દરેક વિવેકી માણસ જાણે છે; અને તે
 માત્ર સામાન્ય અનુભવનો વિષય છે તેમ પણ લાગ્યા વિના
 નહીં રહે. આવા વિચારોને અનુકદર્શનના સ્વાસ લક્ષણરૂપે
 માની શકાય નહીં; અને એક વીજા મતોમાં આવા વિચારો
 સમાનરૂપે જોવામાં આવે તે તે ઉપરથી ને, એક વીજાના મતમાંથી
 કીધેલો છે તેમ પણ કહી શકાય નહીં. પરન્તુ જો એ મિત્ર દર્શ-
 નોમાં પરસ્પર વિપરીત વિચારદર્શી એકમ સિદ્ધાન્ત આવ્યો હોય
 તો તે અવગત અવશ્ય વિચારણીય હોય છે. આનો સિદ્ધાન્ત મૂલ

તો તે એકાદ દર્શનમાંથી ઉત્પન્ન થયેલો હોય છે અને તે તેમાં સુપ્રતિ-
ષ્ઠિત થયા પછીજ અન્યદ્વારા સ્વીકૃત પાય છે. દિર્ઘ અને આકાશ
૫ વસ્તુ મિત્ર દ્રવ્યો છે, ૫ જાતનો વૈશેષિકોનો સાંસ સ્વતંત્ર તર્કસિદ્ધ
સિદ્ધાન્ત છે. તે જૈનદર્શનમાં બિલકુલ દેખાતો નથી. વેદાન્ત અને
સાંખ્ય જેવા અધિક પ્રાચીન દર્શનોમાં તથા જૈનદર્શનમાં આકાશ
અને દિર્ઘ વસ્તુ બિલકુલ મેદ કરવામાં આવ્યો નથી. ૫ દર્શનોમાં
એવલું આકાશન મેલેનું પ્રયોગન સારે છે.

વૈશેષિક અને જૈનદર્શનની વચ્ચે મૂળ સિદ્ધાન્તોમાં મેદમુચર
એકાં કેટલાક હડાહરણો નીચે પ્રમાણે છે. પહેલાના મતે આત્માઓ
અનંત અને સર્વવ્યાપી (વિશુ) છે. પરન્તુ બીનાના (જીનોના)
મતે તેઓ મર્યાદિત પરિમાણવાળા છે. વૈશેષિકો ધર્મ અને અધર્મને
આત્માના ગુણો માને છે. પરન્તુ ઉગ્ર જનાશ્યું તેમ જૈનો તે વસ્તુને
એક જાતના દ્રવ્યો માને છે. એક શબ્દમાં, એક વિરુદ્ધ વૈશેષિક
વિચાર અને તદ્વિરુદ્ધ જૈનસિદ્ધાન્ત વચ્ચે કેટલુંક સાદર્ય જોવામાં
આવે છે. વૈશેષિકમતમાં ચાર પ્રકારના શરીરો માનેલા છે
પાર્થિવ શરીર જેવું કે મનુષ્ય પશુઆદિનું, જલઅન્મશરીર જેમ
વરુણનો સુદિમાં છે, અગ્નિયશરીર જેમ અગ્નિની સુદિમાં છે,
અને શ્વાદીપશરીર જેમ શ્વાદની સુદિમાં મઝી આવે છે. જા

પરંતુ ઉત્કૃષ્ટશાસ્ત્ર જૈનોણ રોહગુપ્તના મોક્ષને કારણે રોહગુપ્તને
 ઉદ્દેશીને બ્રહ્મેલો હોય તેમ ગણાય છે. વૈશેષિક શાસ્ત્રનો કાર્ય જમ
 શુભરૂપ થાય છે. પરંતુ આ યાચનમાં જૈનોની દાનદક્ષતા કારણ
 સર્વશ્રાવણસંમત પાંચરા વધારે પસંદ કરવા કાલક હોવાથી,
 આપણે જૈનોના પાંચરાગત કાર્યને જુદી રીતે સમજાવી શકીએ. કે
 રોહગુપ્તે આ વૈશેષિકદર્શનને નહું પ્રચલ્યું ન હોતું પરંતુ પોતાના
 મૈત્રેયિકવિચારોને સમર્થિત કરવા વૈશેષિકમનનો માત્ર અંગીકાર
 કર્યો હતો.

આ માગમાં માર્પાતરિત કરેલા ઉત્તરાખ્યયન અને મુદ્રકૃતાંગ
 સૂત્રના વિષયમાં પ્રો. વેબરે Indische Studien, Vol. XVI
 p. 259 ff. અને Vol. XVII p. 43 ff. માં જે લખ્યું છે
 તે ઉપરાંત મારે કાંઈ વિશેષ ઉમેરવાનું નથી. આ બંનેમાં, મુદ્ર-
 કૃતાંગ એ બીજું અંગ ગણાય છે અને જૈનઆગમોમાં અંગોને
 પ્રથમ-પ્રથાન-સ્થાન આપવામાં આવે છે; તેથી તે ઉત્તરાખ્યયનજી
 કે જે પ્રથમ મૂલ્યસૂત્ર ગણાતું હોઈ સિદ્ધાન્તમાં તેને છેલ્લું સ્થાન
 મળેલું છે, તેના કરતાં વધારે પ્રાચીન છે. ચોથા અંગમાં આપેલા

૧ માગ ૧ ૨૦ ૨૧, પરંતુ પ્રો. હ્યુમને I. C. P. 121.
 ઉપર આપાન્તર કરેલી એક દાનદક્ષતામાં તેણે મોત્ર 'હરુચ્ચ' તરીકે લખ્યું છે.

પરન્તુ ઉદ્ધરશબ્દ જૈનોણ રોહગુત્તાના મોઝનં અર્થાત્ કૌશિકને' ઉદ્દેશીને શ્લેષો હોય તેમ જગાય છે. કૌશિક શબ્દનો અર્થ પણ સુવદન થાય છે. પરન્તુ આ વાતનામાં જૈનોની દન્તકંપા કરતાં સર્વપ્રાણસંમત પરંપરા સ્વરે પસંદ કરવાં હાયક હોવાથી, આપણે જૈનોના પરંપરાગત કવચને જ્ઞી રીતે સમજાવી શકીએ કે રોહગુત્તે આ વૈશેષિકદર્શનને નવું પ્રકૃષ્ટું ન હોતું પરન્તુ પોતાના નૈન્ત્રિકવિચારોને નમર્ચિત કરવા વૈશેષિકમતનો માત્ર અંગીકાર કર્યો હતો.

આ માગમાં માત્રાંતરિત કરેલા ઉત્તરાચ્યયન અને સૂર્યશાંતિ સૂત્રના વિષયમાં પ્રો^૦ દેન્ને Indische Studien, Vol. XVI p. 259 ff. અને Vol. XVII p. 43 ff. માં જે લખ્યું છે તે ઉપરાન્ત મારે કાંઈ વિશેષ ઉમેરવાનું નથી. આ વર્તમાં, મૂલ-હતાંગ ૯ થીજું અંગ ગણાય છે અને જૈનશાસ્ત્રોમાં અંગોને પ્રથમ-પ્રધાન-અપ્રધાન આપવામાં આવે છે; તેથી તે ઉત્તરાચ્યયનગુલ કે જે પ્રથમ મૂલ્યુન ગણાતું હોઈ નિદાન્તમાં તેને ઉચ્છે ત્યાં મણે છે, તેના સ્થાને અષ્ટો પ્રાચીન છે. શોષા અંગમાં આવેલા

૧ માર્ચ ૧૯૦૦, પરન્તુ ડૉ^૦ ન્યુનને I. C. P. 121.
અને સંપાદન કરતાં તે સંપાદન નવું મોટું 'ઉદ્ધર' નામ આપ્યું છે.

કારણો નીચે મુજબ છે:—વૈશેષિકદર્શન વાસ્તવમાં એક આસ્તિક
 બ્રાહ્મણદર્શન મનાય છે. અને તે મુખ્યત્વે કરીને સ્વાધર્મચુલ્લ
 હિતુઓદ્ધારા વિકસિત થયું છે. આમ હોવાથી તેમણે
 જે નામ તથા કારણે પડું જે ગોષ્ઠ બતાવ્યું છે તે સંધર્મમાં
 તેઓ આગળનાથી કોઈ છે, એવી શંકા કરવાનું ગણ
 સ્થાપનું નથી. અને ચીનું પ કે સમપ્રવાણમાહિત્યમાં પણ
 ત્યાંપણ સંદેહ મલી આપતો નથી કે વૈશેષિકદર્શનના કર્તાનું તો
 નામ રોહિત્વ હતું તથા તેનું ગોષ્ઠ કૌશિક હતું તેમજ
 રોહિત્વ અને કાળાદ પ બંને નામો એકજ વ્યક્તિના હોય તેમ
 પણ માની શકાય નહીં, કારણ કે તેઓના ગોષ્ઠ સ્થાપિત
 બોધમાં આવે છે. ‘કાળાદનો અનુયાયી તે કાળાદ’ પ કમ
 વ્યુત્પત્તિનામના અનુયાયી કાકમલક પછે કુચક વાચક છે; અને
 પછી તે કર્તાનું રૂપમાલક નામ ઔરુત્યદર્શન પછે છે.
 રોહિત્વનું કૌશિક નામ રૂપમાલક છે, એનું મંદુરત્વ મંદુરત્વ નામ છે.
 તેમાં રૂપ અને રૂપ કરીને કાળાદોનું કુચક વાચક છે પ છત્તે છે.

૧. રૂપ કાળાદનું નામ કાળાદ પ. ૧૧૯

૨. કાળાદ: એ કુચક વા ચકમલક વાચક છે. અને કૌશિક-
 રૂપમાલક એ રૂપમાલક વાચક છે.

પરન્તુ ડલ્કશબ્દ જૈનોએ રોહગુત્તના, ગોવ્રનં અર્થાત્ કૌશિકને^૧ ઉદેશીને લખેલો હોય તેમ જણાય છે. કૌશિક શબ્દનો અર્થ પણ ધ્રુવઢજ પાય છે. પરન્તુ આ વાતમાં જૈનોની દન્તકથા કરતાં સર્વવાલ્કણસંમત પરંપરા વધારે પસંદ કરવાં લાયક હોવાથી, આપણે જૈનોના પરંપરાગત કથનને એવી રીતે સમજાવી શકીએ કે રોહગુત્તે આ વૈશેષિકદર્શનને નહું પ્રભુચું ન હોતું પરન્તુ પોતાના નૈન્ટ્વિકવિચારોને સમર્થિત કરવા વૈશેષિકમતનો માત્ર અંગીકાર કર્યો હતો.

આ માગમાં ભાષાંતરિત કરેલા ઉત્તરાચ્ચયન અને સૂત્રકૃતાંગ સૂત્રના વિષયમાં પ્રો. વેવેરે Indische Studien, Vol. XVI p. 259 ff. અને Vol. XVII p. 43 ff. માં જે લખ્યું છે તે ઉપરાન્ત મારે કાંઈ વિશેષ ઉમેરવાનું નથી. આ વલ્કેમાં, સૂત્ર-કૃતાંગ ૬ થીનું અંગ ગણાય છે અને જૈનભાગમોમાં અંગોને પ્રથમ-પ્રધાન-સ્થાન આપવામાં આવે છે; તેથી તે ઉત્તરાચ્ચયનસૂત્ર કે જે પ્રથમ મૂલ્યસૂત્ર ગણાતું હોઈ સિદ્ધાન્તમાં તેને છેલ્લું સ્થાન મળેલું છે, તેના કરતાં વધારે પ્રાચીન છે. ચોથા અંગમાં આપેલા

૧ ભાગ ૧ પૃ. ૨૧૦, પરન્તુ પ્રો. ન્યુમને I. C. P. 121. ઉપર ભાષાન્તર કરેલી એક દન્તકથામાં તેનું ગોત્ર 'હગ્ગ' તરીકે લખ્યું છે.

અને આમ માનવાનું સ્ત્રીનું કારણ એ છે કે વર્તમાનસિદ્ધાંતોમાં યજ્ઞાગ્રંથો આન પ્રકારે ઉત્પન્ન થયા છે એમ માન્યા વિનાં હોઈ નથી. કયા સમયમાં આ પ્રસ્તુતગ્રંથો રચવામાં આવ્યા હતાં તે વર્તમાનમ્બરૂપમાં મુકવામાં આવ્યા તે પ્રશ્નનો સંતોચયક નિર્ણય કરી શકાય તેમ નથી. પરંતુ આ ગ્રંથનો યાંચનાર સામાજિકસંસ્કારો આ માનતમાં ભાષાંતરકારનો અભિપ્રાય જાણવાની ઈચ્છા રાખતો હોવાથી, હું અત્યન્તમંત્રોચ્છર્ષક મારો મન જાહેર કરું છું કે, સિદ્ધાન્તગ્રંથોના યજ્ઞાગ્રંથો ભાગો, પ્રકરણો તથા શ્લોકોનો સરોવર જુનાં છે. અંગ્રેજો આજેના પ્રાચીનકાળમાં પરંપરાનુસાર શ્રદ્ધાવાદના સમયમાં) યજ્ઞ હવે; સિદ્ધાંતના અન્ય ગ્રંથો કાળક્રમે યજ્ઞ કરીને છે. સ. પૂર્વની પહેલી શતાબ્દિમાં સંપ્રદિત થયા હતા. પરંતુ દેશદિગ્ગણિય સિદ્ધાંતોની આ દેહી આકૃતિ નેપાલથી (વિ. સં. ૯૮૦ ફ. મ. ૧૨૪) ત્યાંસુતી તેમાં હમંગમો આ પેરકારો થતા શ્રદ્ધા વ્યા.

તથા કેટલુંક તાત્ત્વિક જ્ઞાન આપવાનો પણ છે. પાંચઢી મતોનું
 ઘણાક ઠેકાણે સૂચનમાત્ર કરવામાં આવ્યું છે પરન્તુ તેમને
 વિસ્તૃતરીતે ચર્ચવામાં આવ્યા નથી. તે દિશામાંથી આવતા
 વિઘ્નો જેમ જેમ વલત જવા માંડ્યો તેમ તેમ સ્પષ્ટ રીતે ઓછા
 થતા ગયા અને જૈનધર્મની સંસ્થાઓ સુદૃઢરીતે સ્થિર થતી ગઈ.
 નવીનસાધુઓને જીવાજીવનું વરાવરજ્ઞાનવધારે ઉપયોગી મનાતું હોય
 તેમ લાગે છે. કારણ કે આ વિષય ઉપર એક મોટું અધ્યયન આ
 ગ્રંથના અન્તે આપવામાં આવ્યું છે. જો કે આ આજ્ઞા ગ્રંથમાં
 આવેલા જુદા જુદા વધા અધ્યયનોની પસંદગી તથા ગોઠવણીમાં
 કાંઈક યોજના જેવી દેખાય છે સ્વરી પરન્તુ તે સઘળાં અધ્યયનો
 એકજ કર્તાના રચેલાં છે કે લેખી અગર મૌખિક પરંપરાગત
 સાહિત્યમાંથી ચૂંટી કાઢેલાં છે એ એક વિચારણીય વાત છે.
 કારણ કે આવા પ્રકારનું સાહિત્ય જૈનસંપ્રદાયમાં, તેમજ અન્ય
 સંપ્રદાયોમાં પણ ધર્મશાસ્ત્રગ્રંથોની રચનાનો પૂર્વે વર્તમાન હોયું
 જ જોઈએ. માત્ર એમ માનવું છે કે આ અધ્યયનો પ્રાચીનપરંપરાગત-
 સાહિત્યમાંથીજ ઉદ્ભૂત કરી લીધેલાં છે, કારણ કે તેની વર્ણનશૈલી
 તથા ભાષાશૈલી પરસ્પર ભિન્ન હોય તેમ સ્પષ્ટ જણાઈ આવે છે.
 અને તે વાત એકજ કર્તાની કલ્પનામાયે સંગત થઈ શકતી

નથી. અને આમ માનવાનું બીજું કારણ એ છે કે વર્તમાનસિદ્ધાન્તોમાં ઘણા ગ્રંથો આનં પ્રકારે ઉત્પન્ન થયા છે એમ માન્યા વિના હુટકો નથી. કયાં સમયમાં આ પ્રસ્તુતગ્રંથો રચવામાં આવ્યા અર્થવા તો વર્તમાનસ્વરૂપમાં મુકવામાં આવ્યા તે પ્રશ્નનો સંતોષપદાયક નિર્ણય કરી શકાય તેમ નથી. પરંતુ આ ગ્રંથનો વાંચનારે સ્વાભાવિકરીતેજ આ વાતમાં ભાષાંતરકારનો અભિપ્રાય જાણવાની આશા રાખતો હોવાથી, હું અત્યન્તસંકોચપૂર્વક મારો મત જાહેર કરું છું કે, સિદ્ધાન્તગ્રંથોના ઘણાસારા ભાગો, પ્રકરણો તથા આલપકો ગ્રંથોના જુના છે. અંગોનું આલેખન પ્રાચીનકાળમાં (પરંપરાનુસાર મદ્રાહુના સમયમાં) થયું હતું; સિદ્ધાંતના અન્ય ગ્રંથો કાલક્રમે ઘણું કરીને ઈ. સ. પૂર્વની પહેલી શતાબ્દિમાં સંગ્રહિત થયા હતા. પરંતુ દેવદ્વિગણિ સિદ્ધાંતોની આ ટેહી આવૃત્તિ તૈયાર કરી (વિ. સં. ૯૮૦ ઈ. સ. ૯૨૪) ત્યાંસુધી તેમાં ઉમેરાઓ તથા ફેરફારો થતા ગયા હતા.

ઉત્તરાધ્યયન અને સુવ્રહ્મતાંગનું માપાન્તર, મેં, મને મળેલી સૌથી પ્રાચીન ટીકાઓમાં સ્વીકારેલા મૂળના આધારે કરેલું છે. આ મૂળ હસ્તલિખિત અન્યપ્રતિઓ તથા મુદ્રિતપ્રતિઓના મૂળથી થોડેક અંશેજ ભિન્ન છે. મેં એકગ્રિન કરેલી કેટલીક હસ્ત-

નથી. અને આમ માનવાનું બીજું કારણ એ છે કે વર્તમાનસિદ્ધાન્તોમાં ઘણા ધ્રંવો આમ પ્રકારે ઉત્પન્ન થયા છે એમ માન્યા વિના છુટકો નથી. કયા સમયમાં આ પ્રસ્તુતધ્રંવો રચવામાં આવ્યા અથવા તો વર્તમાનસ્વરૂપમાં મુકવામાં આવ્યા તે પ્રશ્નનો સંતોષપદાયક નિર્ણય કરી શકાય તેમ નથી. પરંતુ આ ધ્રંવનો વાંગનારે સ્વામાયિકરીતેજ આ માન્યતામાં ભાષાંતરકારનો અભિપ્રાય માણવાની આશા રાખતો હોવાથી, હું અત્યન્તસંકોચપૂર્વક મારો મત જાહેર કરું છું કે, સિદ્ધાન્તધ્રંવોના ઘણાસરના ભાગો, પ્રકરણો તથા આલોપકો સરેસર જુનાં છે. અંગોનું આલેશન પ્રાચીનકાળમાં (પરંપરાનુસાર મદ્રવાદ્યના સમયમાં) થયું હતું; સિદ્ધાંતના અન્ય ધ્રંવો કાળક્રમે ઘણું ધરીને ઈ. સ. પૂર્વની પહેલી શતાબ્દિમાં સંપ્રદિત થયા હતા. પરંતુ દેવદિગ્ગણિજ સિદ્ધાંતોની આ છેલ્લી આવૃત્તિ તૈયાર કરી (વિ. સં. ૯૮૦ ઈ. સ. ૭૨૪) ત્યાંજુધી તેમાં ઝમેરાઓ તથા ફેરફારો થતા ગયા હતા.

ઉત્તરાધ્યયન અને મુદ્રણાંગનું ભાષાન્તર, મેં, મને મળેલી સૌથી પ્રાચીન ટીકાઓમાં સ્વીકારેલા મૂળના આધારે કરેલું છે. આ મૂળ હસ્તાલિખિત અન્યપ્રતિઓ તથા મુદ્રિતપ્રતિઓના મૂળથી થોડેક અંશેન મિત્ર છે. મેં એકત્રિય કરેલી કેટલીક હસ્ત-

निर्दिष्ट प्रतिभो उपरगी एक स्वतंत्र मूळ तैयार करी लीधुं हतुं के
जै सभे सुप्रियमूळ साथें मेल्यी जोवामां वणुं उपयोगी थई पडसुं छे.

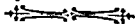
હાલના અધ્યયનમુદ્દની કલ્પનાનાથી આવૃત્તિ (સંવત્ ૧૯૩૬
 કે. ૧૬૦૯) માં મુજબની વિશિષ્ટ હાલનાં સમસ્યાઓથી લક્ષ્ય-
 બોધિતિવિષયના વિષય લક્ષ્યકલ્પની સંબંધી મુદ્દાવિષયના આયોજી છે.
 આ સંબંધી સંબંધ પ્રાચીન કેવલંદ્રની ટીકા છે અને તેના ટીકા
 હાલ મેં મુદ્દા આપના સંબંધો છે. આ ટીકા નં. ૧૧૦૦, ૧૧૦૧
 કે. ૧૧૦૨ માં સ્વાદ છે અને તે પ્રકલ્પિત શાસ્ત્રનાનાયકની
 મુદ્દાવિષયના સંબંધો છે. શાસ્ત્રનાનાયકનાથી વૃત્તિ મેં વાચી મળી,
 મને મને મુદ્દાના સંબંધોથી આયોજીની માન્યતાની અવધ-
 નિતી આ મુદ્દા મુદ્દા પ્રાચીન શાસ્ત્રનાનાયક પ્રતિ છે. આ મુદ્દા મુદ્દા
 મુદ્દાની શાસ્ત્રનાનાયકની વૃત્તિનાં મુદ્દાનાં મુદ્દા છે. આયોજી આયોજી
 મ મેં આયોજી મુદ્દાનાં મુદ્દાનાં મુદ્દા છે.

પથાર્દમાં પડે ગયા હોય એમ જણાય છે, કારણકે તેમણે આચારાંગસૂત્રની ટીકા શક. વર્ષ ૭૯૮ ઇ. સ. ૮૭૬ માં સમાપ્ત કરી હતી એમ કહેવાય છે. (૨) એ ટીકામાંથી હર્ષકુશલે કરેલો સંક્ષેપ જેનું નામ દીપિકા છે, તે સંવત્ ૧૧૮૩ અથવા ઇ. સ. ૧૧૨૭ માં રચેલો છે. મારી પાસે દીપિકાની એક પ્રતિ છે જેનો મેં ઉપયોગ કર્યો છે. (૩) પાર્શ્વચંદ્રનો માલાવનોબ-ઇટલે ગુજરાતી ટીકા. માહિતીના મુખ્યપ્રપતરીકે મેં સાવારણ રીતે શીલાંકનીજ ટીકા વાપરી છે. જ્યારે શીલાંક અને હર્ષકુલ બન્ને મહત્તા આવે છે ત્યારે ટિપ્પણમાં મેં તેમને બતાવવા ' ટીકાકારો ' એમ લખ્યું છે. જ્યારે શીલાંકનો અમુક ટીકાંશ હર્ષકુલે પઢતો મૂકેલો હોય છે ત્યારે હું માત્ર શીલાંકનુંજ નામ આપું છું; અને જ્યારે કોઈ ઉપયોગની અસહ્ય હકિકત હર્ષકુલજ આપે છે ત્યારે ત્યાં આગળ મેં તેનુંજ નામ આપેલું છે. મારે આ સ્થળે સાસ જણાવી દેવું જોઈએ કે મારી એક હસ્તલિખિત પ્રતિમાં હાસિયામાં તથા ઘે ઘે લીટીઓની વચ્ચે કેટલીક સંસ્કૃત નોટો આપેલી છે કે જેની મદદથી હું કેટલીક વસ્તુ મૂળનો સાસ અર્થ નિશ્ચિત કરી શક્યો છું.

બોન
નવેમ્બર ૧૮૯૪

}

એચ. જેકોબી.

ધર્મસંબન્ધિ તુલનાત્મકશાસ્ત્રમાં જૈનધર્મનું મહત્વ તથા દરજ્જો.

(ડૉ. ઓ. પરટોલ્ડ પમ. પ. પી. एच्. ડી. સાહેબે ધૂલિયા-
મુકામે તા. ૨૧-૮-૨૧ ના રોજે આપેલું ભાષણ.)

વિષય—ધર્મસંબંધી તુલનાત્મકશાસ્ત્રમાં જૈનધર્મનો દરજ્જો
અને મહત્વ.

ધર્મોની સરસામણીના વિજ્ઞાનમાં જૈનધર્મવાળાને કયું સ્થાન
આપી શકાય અને તેના વિજ્ઞાનમાં કેટલું મહત્વ છે એ બતાવવાનો
મારો પ્રયત્ન છે. આ વિષયમાં પ્રવેશ કરતાં પહેલાં સામાન્યથી
ધર્મની સરસામણીનું વિજ્ઞાન એટલે શું ? અને તે વિજ્ઞાનના હેતુ
કયા કયા ? એ વિષયનું થોડું વિવેચન કરું છું. અને તેના માટે
સામાન્યથી ધર્મના વિકાસનું ઐતિહાસિક દૃષ્ટિથી સ્કૂલ સ્વરૂપ
કહું છું.

ધર્મોની સરસામણીનું વિજ્ઞાન એ શાસ્ત્ર નવીનજ છે અને તે

૧ આ ભાષણ મૂળ ઈંગ્લિશ ઉપરથી મરાઠી અનુવાદ કરાવો શ્રી-
ચાન્ના ધોસંધ તરફથી છપાવેલ છે તેનું ગુજરાતી ભાષાંતર છે.

શાસ્ત્રના ઉત્પાદક સંસ્કૃતના મોટા પण्डित પ્રો. મેક્સમૂહર સાહેબ હતા. તોપણ આ શાસ્ત્ર દ્વિસ્ત્રીનાં ૧૮ માં શકમાં ईश्वरविज्ञान-
 नामक अंग्रेजी तत्त्वविवेचनपद्धतिમાં અને जर्मनीના धार्मिकतत्त्व-
 विज्ञानમાં भीजरूपी मोक्षમાં આવે છે, પરન્તુ તે મીનરૂપ વિचारોને પ્રો. મેક્સમૂહરે પદ્ધતિમા સ્વરૂપ આપેલું અને તે શાસ્ત્રને
 मानवज्ञानમાં एक स्वतन्त्र शास्त्र तरीके तेओए बनावीने મુંકી
 લીધું. મેક્સમૂહર સાહેબના પછી પળા વિદ્વાનોએ અને વિશેષ કરીને
 यूरोपियनविद्यापीठमांना प्राचीनविद्याविशालोए आ शास्त्रने
 गृहितगत कर्यु. आ विद्वान्लोकો पैसी शास्त्रदेशमांना स्थापन
 विद्यापीठना मागी प्रो. टीछे-एओनुं काम विशेष महत्वंतु होईने
 तेओए आ सर्वधर्मविज्ञाननी पुनर्कनान करी छे અને धर्म-
 विज्ञानना मोपपत्तिक (पद्धतिमा) संगोषननो गगने पायो नागेल्ले
 छे, यूरोपवंटमांना विद्यापीठमां प्राचीनविद्याना एक भाग तरीके
 मानीने धर्मविज्ञानशास्त्रनो अभ्यास शुरू कर्ता इंटरवीटमां शुरूआ-
 तधीज तेने स्वतंत्र शास्त्र तरीके मननकामां आरंभुं गर्युं छे. छे
 देशमां आ शास्त्रनी गृहि माटे वे गृहस्थोए वे स्वतन्त्र संस्थाओ
 पन स्थापन केल्ली छे ते संस्था एटरे इंस्टांटमांनी द्विर्बन्नी
 व्याख्यानमाला અને कोंस्टंटमांनी गिरिदंतनी व्याख्यानमाला छे.

સુધારણાને અનુસરી ધર્મસુધારણાના પળ નાનાપ્રકારનાં પગથીયાં છે. ધર્મની અત્યુચ્ચ મર્યાદા ઉપરથી ધર્મકલ્પનાની વૃદ્ધિ, ધર્મનું સ્વરૂપ નટ ન થાય એવી રીતે ક્યાં સુધી થઈ શકે છે તે આપણે જાણવું જોઈએ, આ પ્રશ્નનો વિચાર કરવો હોય તો પળ સામાન્યથી ધર્મના ઇતિહાસ તરફ નજર નાંખવી જોઈએ. એમ કરતાં પ્રાચીન-કાલથી અત્યાર સુધીના સર્વે ધર્મોનો સમગ્ર ઇતિહાસ જોવો જોઈએ એમ નથી પણ વર્તમાનમાં પ્રચલિત ધર્મોમાં જેમનું સ્વરૂપ થયેલી સારી રીતે વૃદ્ધિગત થયું છે એવા જાતિવિશિષ્ટ ધર્મોનું ઇતિહાસચોકન કરીએ તો પળ આપણું કામ થવા જેવું છે. આવી ઉચ્ચ પાયરી સુધી જેઓની ધર્મકલ્પનાનો વિકાસ થયો છે એવી નિઃસંશય વે જાતિઓ તો છે જ, અને તે 'સૈમટિક' અને આર્ય છે. ધર્મવિકાસના ઇતિહાસ માટે અને ધર્મકલ્પનાની ઉચ્ચતા મર્યાદા મમજી લેવી હોય તો આપણને આ વે જાતિનો ઇતિહાસ કદાચ બોલો સવિમ્બર જોવો જોઈએ.

આર્યઓનો આ દેશમાં વસતિ થવા પહેલાં ધર્મિકાં અનેક નાતના એકો વસતા હતા એમાં સંશય નથી. આ ઓંકોનો અવ-

શેષ ખિલ, સંતાઝ, તોટ, इत्यादि पहाटी लोकोना स्वरूपी
ज्ञान पग ओळखाय छे.

आ लोकोना मूळधर्मनो पत्तो लागतो नयां तोपण आजनो
चालतो लौकिकसंप्रदाय अने प्राचीन धर्मशास्त्र आ बेनी सरस्ता-
मणीवाळा मनुष्यशाखना अने प्राचीन रहेला संप्रदायना साहा-
य्ययी गुल्म विचार करीए तो ते धर्मनो कांईक बाबतो ओळखी
शकाय तेम छे. आ विचार उपरधी एम देखाई आवे छे के
आर्यपूर्वकालना हिन्दुस्थानमां छेवट वे विशिष्टनातिओना धर्म
हता. आ ब्रह्मे वर्ग जीवदेवस्वरूपना (animistic) हता के एक
वर्ग जीवदेवस्वरूपनो थईने बीनो जडदेवस्वरूपनो (fetehistic)
हता. ए यथार्थ कही शकाय नहीं पण तेनो प्रादुर्भाव केवी
रीते यथो ए कही शकाय तेम छे. तेमांणी एक जे स्वभावयी
जडदेवस्वरूप होवानो संभव छे तेनो प्रादुर्भाव कांईक गूढ कार-
णयी उत्पन्न थएलो, क्षोभावस्यामां उत्कट भक्तिना, अन्तर्पर्यन्त
उन्मादमां अथवा आनन्दातिरेकमां मग्न यथायी उत्पन्न थयो.
जीवदेवना स्वरूपवाळो जे बीनो वर्ग हता तेमां वैराग्य अने तप-
स्विवृत्तिनो संबन्ध हता. आ वे तत्त्वना संबन्धयी मूळ आर्यधर्मनो
विकास थए अनेक पन्थ किता थणुं करीने अनेक जुदा जुदा

ધર્મજ ઉત્પન્ન થયા, અને તે વધામાં તાત્ત્વિકવિજ્ઞાન, કર્મકાંડ-
 પણું, ભક્તિ અને વૈરાગ્ય આદિ વધાએ વિભાગો અવશ્ય તરીકે
 જોવામાં આવે છે. આ વધાએ પન્થોની વૃદ્ધિ થયેથી ઉપર કહેલા
 અનાર્યધર્મો શિવાય ખ્રિસ્તી અને મુસલમાની ધર્મોનો પણ તેના
 ઉપર અસર થવાનું સંભવિત છે. અત્યારસુધીનું વિવેચન પ્રસ્તુત
 વિષયના સંબન્ધથી કેવલ પ્રસ્તાવિક તથા ઉપોદ્ઘાતના રૂપનુંજ છે.
 હવે આગળ યૂરોપિયન પદ્ધતિથી એટલે ચિકિત્સકપદ્ધતિથી જૈન-
 ધર્મનો વિચાર કરવાનો છે. આ વિવેચન કદાચ કોઈને શુષ્ક અને
 રસહીન લાગશે પણ તેમાં અશાસ્ત્રીય અગર પૂર્વની સમજથી દૂષિત
 એવું કંઈ પણ દેખાશે નહીં એવી મારી ચાત્રી છે. ખ્રિસ્તીશક્તી
 પૂર્વે ૮ મા શકમાં બ્રાહ્મણોના કર્મકાંડપણાનો દ્વેષ કરવા માટે આ
 દેશમાં શરૂ થયેલ ધર્મવિચારોમાંથી જૈનધર્મ ઉત્પન્ન થયો એમ માન-
 વાની સાધારણ પ્રવૃત્તિ છે. તે વચ્ચે બ્રાહ્મણોના કર્મકાંડમાંનો કોઈ
 પણ વિધિવિજ્ઞાન ધર્મનામને બાજે એવો નહતો. જૈનધર્મનો ઉત્પ-
 ત્તિના સંબન્ધનો આ મત સામાન્યથી યૂરોપિયન પદ્ધતિમાં પ્રચ-
 લિત છે અને ઓછાવત્તા મતભેદથી જૈનધર્મોના કોઈ પણ મતને માન્ય
 કરે છે, પરન્તુ આ મતભેદનું મૂળ જૈનમંપ્રદાયમાં જાણી શકાયેલા
 લથી જોવામાં આવતું હોવાથી જ જૈનધર્મના ઉત્પત્તિના સંબન્ધે

અમારા યૂરોપિયન પण्डितોનો એ મત મૂઝ મોટો છે, એ કલ્પના માતા મનમાં ઉત્પન્ન થઈ.

આ વિચારને અધિક સ્પષ્ટ કરવા સારુ આ વિષયના સંબંધે અનંક મતો એકત્ર કહેવાની જરૂર છે. યૂરોપીય પण्डિતો પૈકી જુનીશાસ્ત્રના વિદ્વાન્ લોકો એવું માનતા હતા કે મહાવીર એ ગૌતમબુદ્ધ કરતાં જરાક ઉપરથી મોટા સમકાલીન હતા, અને તેમણે જ જૈનધર્મની સ્થાપના કરી. પરંતુ આગલાં સદ્માં આ મત મૂઝ મોટો છે એમ સિદ્ધ પડ્યો છે. હાલમાં યૂરોપીય પण्डિતોમાં પ્રચલિત થયેલો આ વિષયનો મત એવો છે કે, જૈનધર્મનો સંસ્થાપક પાર્શ્વનાથ હોઈને મહાવીર એ એક તે ધર્મની નાગૃતિ કરનાર પુરુષ હો, પણ સુદ જૈનધર્મિઓના પરંપરાગતનો મત એથી જૂનો છે તેઓના મત પ્રમાણે જૈનધર્મ અનાદિ હોઈને તે ધર્મને જે અનંક સ્વયંક્રિઓ તરફથી નાગૃતિ મળી છે તેમ ચૌવીશ તીર્થંકરો અપરિણામિનો છે. આ જૈનોનો પરંપરાગત મત હૃદયમાં રાખતા બેસો હોઈને તેને નિઃસંશય અસૂઝ દલિલામનો આધાર મળે છે, અને મને એ પણ જગઈ આવ્યું છે કે હિંદુન્યાયનાના પ્રત્યેક પ્રત્યેક સાંપ્રદાયિકમનોને ઐતિહાસિક આધાર હોય છે ન. હવે જૈનધર્મના સંબંધે આ મતને કયો આધાર છે એ વહેંચું અન્યારે પણ કહી

છે, કારણ કે આ સંવન્વનો શોધ મેં હમણાં જ શરૂ કર્યો છે. તોપણ જૈનધર્મ અને નીતિ એ વિષય ઉપરના હેસ્ટિંગ્સ સાહેબના વિસ્તૃતવિવેચનવાળા ગ્રન્થમાં અને પ્રો. જેકોબીના નિવન્ધમાં જે એક વિધાન જોવામાં આવે છે તેના ઉપરથી પ્રસ્તુતવિષયના શોધની યોગ્ય દિશા સમજી શકાય તેમ છે. આ નિવન્ધમાં “ જૈનધર્મ પોતાના કોઈક મતો પ્રાચીન જીવદેવના સ્વરૂપવાળા ધર્મમાંથી લીધેલા હોવા જોઈએ ” એવું કહેલું હોવાથી પ્રત્યેક પ્રાણી તો શું પણ વનસ્પતિ અને સ્થાનિજ પદાર્થો પણ જીવસ્વરૂપ જ છે. એવો જે જૈનધર્મનો તત્ત્વ છે તેની સાથે તે મળતો હોવાના કારણથી તે વળી મહત્ત્વનો છે.

આ કારણથી જૈનધર્મ એ અત્યન્ત પ્રાચીન છે (કોઈ પણ ધર્મ અનાદિનો છે એમ કોઈ પણ વિચારી પંડિત કહેતા નથી) એમ મને મામમાન થવાથી તેજ જાતને હું શીઘ્રાણે શાસ્ત્રીયદ્રષ્ટિથી અધ્યયન કરવાનો છું. આ વસ્તુ મૂળ હિંદુધર્મમાં આર્ય પૂર્વકાલના પ્રાચીન ધર્મો મુજબ રહેલી હોઈ શકે તેવી હોઈ તેમાં આર્યધર્મમાંથી જેટલું જેટલું અનુકરણ થયેલું હોય તે આપણથી માંડે દેશાસુ તે સુધી અભ્યાસ કરવું જોઈશે. આ અભ્યાસના પ્રકારના અભ્યાસના પ્રકાર તેમજ તેમાંથી જેટલું જેટલું કંઈક નવું જાણવામાં આવે તેનો ઉદ્દેશ્ય છે.

પગ છે તે ઉપરથી આ મારા કબનની પ્રતીતિ થશે, પરન્તુ જૈન-
વર્મની ઉત્પત્તિના સંબંધે પહેલાં કહેલો તે મત પ્રહણ કરીએ કિંતુ
અત્યારે કહેલો આ મારો નવીન મત પ્રહણ કરીએ તો પણ તેના
ઉપરથી તે ધર્મ વિષે આગળ હું જે અનુમાનો બતાવવાનો છું તેમાં
કોઈ પણ પ્રકારથી ફરક પડવાનો નથી..

લોકોને-ધર્મ આ સંબન્ધથી જૈનધર્મનો વિચાર મહાવીરના
પછી તે ધર્મને જે સ્વરૂપ પ્રાપ્ત થયું તે ઉપરથી જ કરવો પડે છે,
અથવા શ્વેતામ્બર અને દિગમ્બર એ બે મહત્વના પંથો ઉપરથી તેનું
જે પ્રચલિત સ્વરૂપ દેખાય છે તેના ઉપરથી કરવો પડે છે. એમ
કહેવું અધિક શોમાપાત્ર ગણાશે. ધર્મની સરલામણીવાળા શા-
સ્ત્રની દૃષ્ટિથી મુદ્દાં વિચાર કરીએ તો પણ આ પ્રચલિત સ્વરૂ-
પનો જ કરવો જોઈએ કારણ કે તેજ તેનું નિશ્ચિત અને નિર્ચિતવાદ
સ્વરૂપ હોય છે.

જૈનધર્મનું વર્તમાનકાલીન સ્વરૂપ મૂળ અનાય્યલોકોની પ્રવૃત્તિ
પરથી જ્ઞાતા ચિન્હવાળું દેખાઈ રહ્યું છે પણ તેજ સ્વરૂપ
આર્યધર્મનો ઝંજામાં ઝંજો આદર્શ છે. જૈનધર્મનું મુખ્ય
કામ જુદે તેણે ધર્મના મૂળ ઉપર પડતો મારનારા વાદ-
જોનો નાસ્તિકવાદ અગર જેને અક્ષેપવાદ પણ કહેવામાં આવે છે.

તેને, અને મહાવીરની સુધારણા પહેલાં બ્રાહ્મણધર્મના વિધિવિધા-
નમાં જે કેવલ અત્યાચાર થયેલો હતો તેને પાછો હઠાવ્યો તે
હતું. મહાવીરના સુધારા પછી બૌદ્ધધર્મ જેટલો જો કે જૈનધર્મનો
વિસ્તાર થયો નથી તો પણ બૌદ્ધધર્મ કરતાં તેનુંજ મહત્વ હિન્દુ-
સ્થાનવાલાને વધારે છે. કારણ તે જૈનધર્મથી ઇતર આર્યધર્મપત્ન્યો-
માં પણ તેની પ્રતિક્રિયા (જૈનધર્મવાલાની ક્રિયા) શરૂ થવાથી
તેના સંબંધે પ્રત્યક્ષ નહીં પણ પરોક્ષરીતે હિન્દુસ્થાનમાંના આર્ય-
ધર્મના પાછલા વિચારોનો વધારો થવાથી વચાવ થતો ગયો.

પણ જૈનધર્મનું સ્વરૂપ મહત્વ કહિયે તો ધર્મના જુદા જુદા અં-
ગોની યથાપ્રમાણ વહેંચણી થવાને લીધે કોઈ પણ ઇતર ધર્મનો
પ્રમાણથી અધિક વધારો ન થતાં તેઓના અંતરંગને જે પૂર્ણાવસ્થા
આવી હતી તે તેટલામાં જ રહી હતી. આ એક લક્ષણથી સામાન્ય-
રીતે હિન્દુસ્થાનમાંના સર્વ ધર્મોની અને વિશેષથી જૈનધર્મની ઇતર
ધર્મથી અને વિશેષથી સેમેટિક ધર્મ પાસેથી અને તેમાં પણ તેના
સ્વિસ્તી ધર્મ પાસેથી ભિન્નતા વતાવી શકાય તેમ છે તેનો થોડો
ગૂણો સુલક્ષણ કરું છું. પ્રત્યેક ધર્મના ભાવનોદીપક કયા
પુરાણો, બૈદ્ધિવર્દક તત્ત્વવિજ્ઞાન, અને આચારવર્દક કર્મકાણ્ડ,

આંધ્ર અંગો હોય છે, ઘગારા ધર્મોમાં વિધિવિધાન-સ્વરૂપ જે કર્મકાંડ-તેનોજ સર્વ ધર્મો ઉપર પ્રચાર થઈને રતર અંગો ગૌણપણે થઈને રહેલાં હોય છે, અને તેમનામાં માવનો-દીપક કયાપુરાણોનું અંગ માત્ર લોકપ્રિય હોય છે. બૌદ્ધિક, જટલે તત્ત્વજ્ઞાન સ્વરૂપના અંગોની અભિવૃદ્ધિ એ આર્ય ધર્મોના સ્વરૂપનું મુખ્ય લક્ષણ હોય છે, પણ એ ધર્મે અંગોની એકલા જૈનધર્મમાંજ સરસાપણાથી વહેંચણી કરેલી હોવાથી પ્રાચીન બ્રાહ્મણધર્મ અને બૌદ્ધધર્મ એમાં બૌદ્ધિક અંગોનું વિના કારણ મોટાપણું વંતાવેલું છે.

ધીના રતર ધર્મના પ્રમાણમાં જૈનધર્મને કયું સ્થાન આપી શકાય એનો નિશ્ચય કરવા માટે હવે આપણે તેના અંતરંગનો થોડો અધિક વિચાર કરીએ. જૈનધર્મનો સંપૂર્ણપણે વિચાર કરવો એ એક નાના સરસા વ્યાખ્યાનમાં થઈ શકે નહીં અને તેવો પ્રયત્ન કરવાનો મારો ઉદ્દેશ પણ નથી. તેનો સ્વરૂપ વધાઓને (આપણને) મારુ છે એવો વિચાર કરીને હું આગળ ચાલું છું. જગતમાંના સર્વે ધર્મોમાં જૈનધર્મને કયું સ્થાન આપી શકાય એ સમજવા માટે, અવશ્ય રહેલી તે ધર્મમાંની મુખ્ય મુખ્ય વાતોનોજ કેવલ ઉલ્લેખ કરીને સર્વે ધર્મોની સરસામણીના વિજ્ઞાનમાં જૈનધર્મને તે વધા ધર્મોથી વિશેષ મહત્ત્વ કેમ પ્રાપ્ત થયું છે તેજ હું વતાવવાનો છું.

દેવવિષયોના સંબન્ધે જૈનધર્મનો પ્રમાણ તરીકે માનેલો મત એજ તેનામાં પહેલી મોટી મહત્વની વાત છે. આ દૃષ્ટિથી વિચાર કરી જોતાં જૈનધર્મ એટલે મનુષ્યોત્સારી (નરથી નારાયણ સુધી ચઢેલો) ધર્મ ઠરે છે. વૈદિક ધર્મ અને બ્રાહ્મણધર્મ એ પણ મનુષ્યોત્સારી છે સ્વરા, પણ તે વાચતોમાં પણ તે જૈનધર્મથી કેવલ ઔપાચારિકજ છે. કારણ કે તેઓમાં દેવ એટલે કોઈ મનુષ્યાતીત પ્રાણી છે, અને તેને આપણા મંત્રોથી વશ કરીને આપણી ઇષ્ટ પ્રાપ્તિ કરી લેવાય છે એવું માની લીધેલું છે. પણ સ્વયં મનુષ્યોત્સારી પણ જૈનધર્મમાં અને બૌદ્ધધર્મમાંજ દેસાઈ આવે છે. આગલ જાતાં માત્ર બૌદ્ધધર્મનું ईश्वरવિષયકમત મૂલ્ય કલ્પનાથી ઘણો જુદો બની ગયો છે. શિવાય આ વાચનમાં મૂલ્ય બૌદ્ધમત પણ ઘણોજ આગલ ગણ્યો હોવાને લીધે મૂલ્યમાંજ તે અનીશ્વરવાદી હોવા કે કેમ ? એનો સંશય ઉત્પન્ન થઈ જાય છે.

જૈનોની દેવવિષયક કલ્પના વિચારી મનુષ્યોના મનમાં સ્વાભાવિક રીતે આવી શકે તેવી છે. તેઓના મતમાં દેવ એ પરમાત્મા છે પણ ईश्वર નથી એટલે જગત્નો સ્રષ્ટા અને નિયંત્રા નથી પણ તે પૂર્ણાવસ્થાને પહોંચે એ જીવન હોઈને અપૂર્ણાવસ્થા-વાળાની પેઠે જગત્માં પાછો આવવાનો અશક્ય હોવાને લીધે

(૧૦૩)

પૂજ્ય, વન્દનીય થયો છે. જૈનોની દેવવિષયક કલ્પના સુપ્રસિદ્ધ જર્મન મહાત્ત્વજ્ઞ નિત્સે (જેઓને હું અનેકવારોમાં પોતાના અધ્યાત્મગુરુ તરીકે માનું છું. એમ મને કબૂલ કરવું જોઈએ) એમનો સુપરમેન એટલે મનુષ્યાતીત શોદીની કલ્પના સાથે આ જાત મઝતી આવે છે, અને આજ જાનમાં મને જૈનધર્મનો અત્યુદાત્ત સ્વરૂપ દેખાવા લાગ્યો છે, અને જે લોકો જૈનધર્મને અનીશ્વાદી સમજીને તેમના ધર્મત્વ ઉપર હહો કરીને જદાઈ કરવાનું ધારે છે તેમની સાથે હું જોરથી વિરોધ કરવાને તૈયાર છું. આ જાનમાં મારો મત એવો છે, કે બૌદ્ધિક વિષયોની ઉત્તમ પરિષ્ઠિત કરવાને માટે અવશ્ય તેટલાજ ઉચ્ચતમ ધ્યેયન જૈનધર્મવાળાએ હાથે ધર્યો છે. દેવની વાળના ધર્મવાળાઓને અવશ્ય હોવાને લીધે પોતાના ધર્મપણને કાયમ રાખવાને માટે ધર્મના મુખ્ય લક્ષણો તેમણે આપણામાંથી નાવા લીધેલાં નથી. આ જાનમાં કારણોને લીધે જૈનધર્મને આર્યધર્મોનીજ નહીં પણ એકન્દર માં ધર્મોની પરમ-મર્યાદાવાળો સમજીએ તોપણ કોઈ પ્રકારની દરજત આવે તેમ નથી.

આ પરમતત્ત્વની સીમાવાળા સ્વરૂપના મૂળીન ધર્મોની સરસામગીના જ્ઞાનમાં જૈનધર્મને મો-મહત્ત્વ પ્રાપ્ત થયું છે.

જીને કરેલું છે, અને 'બૌદ્ધિક વિપયોને' પણ વાજુ ઉપર ન મૂકતાં
 તેમના ધર્મપણાને વાઘ ન આવે એવી જુગતિથી તેમણે તેનો વિનાશ
 કરેલો છે. 'આ વાચતમાં જૈનધર્મની વાજૂ વળી મનઘૂલ રચાણી
 છે. સ્ત્રિમ્તીધર્મનું વંચારણ વાયવલના પાયા ઉપરથી થયેલું હોવાથી
 તેમાં બૌદ્ધિક પ્રશ્નોનો વિશેષ ઉદાપોહ કે વિવેચન થાયું નથી.
 કારણ, કે મનુષ્યની માવના ઉપરજ કાર્ય કરવાનો તેમનો ઉદ્દેશ
 થયેલો હતો. આગળ પણ તેમાં આરિસ્ટોટલનાજ વિજ્ઞાનમાના
 તત્ત્વોનો સ્વીકાર કરેલો છે, અને હજુ પણ તેજ તત્ત્વોને તે વર્ગ
 એટલે ગેમન કેથેલિકપંચી વલગીનેજ રહેલો હોવાથી તે
 તત્ત્વોની હાલની શાસ્ત્રીયવૃદ્ધિની સાથે મરનામણી કરી શકાય
 નહીં. માવનાની દૃષ્ટિથી જોતાં સ્ત્રિમ્તી ધર્મ ઓછો પણ ધર્મવર્તિ
 પાછા મહેલ છે એ વાત વળા ભાગે ત્રીજી છે પણ મારા મત પ્રમાણે
 હાલના ધર્મવર્તણના માણસોને હાલના ધર્મસ્વરૂપમાં માવના
 ઉપર વિશેષ ધ્યાન મૂકવો દૃષ્ટ વાગતો નથી, કારણ કે ધર્મને પણ
 બૌદ્ધિક શાસ્ત્રોના નવવર્ધી વાઘતા આવડવું જોઈએ, પણ તેથી
 તેમના નવવર્ધતા થયેલા છે.

(૧૦૭)

હેકમાં સારાંશ કહેવાનો એ છે કે-જ્યારે ધર્મતત્ત્વો અને જ્ઞાનની પદ્ધતિ એ વધેની દૃષ્ટિથી જોતાં જૈનધર્મ એ ધર્મની સરસામર્ણીવાળા શાસ્ત્રોમાં ઘણોજ અગત્ય પહોંચેલો છે એમ તો માનવુંજ પડે છે, અને દ્રવ્યોનું જ્ઞાન કરી લેવાને માટે તેમાં જોડી દીધેલા સ્યાદાદનુંજ એક વર્તમાનપદ્ધતિનુંજ સ્વરૂપ જુઓ પડેલે વસ્તુ છે. ધર્મના વિચારોમાં જૈનધર્મ એ એક નિઃસંશયપણે પરમહદવાળા છે, અને તે કેવલ સ્યાદા-દની દૃષ્ટિથી સવધર્મોનું એકીકરણ કરવાને માટેજ નહીં પણ વિશેષપણથી ધર્મોના લક્ષણો સમજવાને માટે અને તેના અનુસારથી સામાન્યપણે ધર્મની ઉપપત્તિ સંગત (ગોઠતી) કરી લેવાને માટે તેનો કાલજીર્ણ અભ્યાસ કરવાની જાણ જરૂર છે.

इटालियन विद्वान् डॉ. एल. पी. टेसीटोरी पोताना एक व्याख्यानमां कहे छे के—“ जैनदर्शन बहुतही ऊंची पंक्तिका है, इसके मुख्य तत्त्व विज्ञानशास्त्रके आधार पर रचे हुए हैं ऐसा मेरा अनुमान ही नहीं पूर्ण अनुभव है. ज्यों ज्यों पदार्थविज्ञान आगे बढ़ता जाता है जैनधर्मके सिद्धांतोंको सिद्ध करता है. x x x

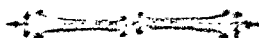
जैनसाहित्यना संबन्धमां जर्मनीना डॉ. हर्टल पोताना लेखमां जणावे छे—

“Now what would Sanscrit poetry be without this large Sanscrit Literature of the Jaines ! The more I learn to know it, the more my admiration rises.”

Jain Shasan, Vol. I. No. 21.

अर्थात्—“ जैनोना महान् संस्कृतसाहित्यने अष्टम पाठ-
वमां आवे तो संस्कृतकवितानी शी दशा याय ? आ गिाधमां
मने जेम जेम अ'धक जाणवानुं मछे छे तेम तेम मारा आनंद-
सुक्त आधर्ममा कवने यना जाय छे. ”

“ जैनशासन १. १ अंश २१ ”

जैनदर्शन और जैनधर्म ।

(मूल लेखक-मिस्टर दयेंद्रेयारन साह्येय.)

मि. लालनना गुजराती अनुवाद उपरसी हिन्दी अनुवादक-
फन्दैयालाल गार्गीय, व्यायर.

जैनदर्शनमें जैनतत्त्वज्ञानका और जैनधर्ममें जैन नीति, जैनियोंके चरित्र और उनकी धर्मक्रियाका वृत्तान्त हो सकता है । जैनियोंकी श्रद्धाको भी जैनधर्ममें ले सकते हैं । हिन्दुस्तानकी जातियोंमें जैनियोंकी भी एक जाति है । जो न्यूनाधिक सग देशमें फैली हुई है । परन्तु उनका मुख्य निवास उत्तर, पश्चिम दिल्ली, बम्बई और अहमदाबादमें है । यह एक प्रतिष्ठित जाति गिनी जाती है । परन्तु इनकी संख्या घटती जाती है इस लिये वर्तमानमें वे अनुमान पन्द्रह लाखके अन्दर हैं । साधारणतः यह धनवान लोग हैं और जिन थोड़ेसे मनुष्योंसे मुझे लन्दनमें मिलनेका सौभाग्य प्राप्त हुआ है वे बहुत अच्छे और कुलीन गृहस्थ हैं ।

पश्चिमी देशोंमें जैनसिद्धान्त उचितरूपमें नहीं पहुंचे, और

जो पहुंचे हैं वे समझाये नहीं गये और अशुद्धरूपमें दर्शाये गये हैं । जैनियोंका मुख्यसिद्धान्त “ प्राणीमात्रको कष्ट नहीं देना ” है । और इस सिद्धान्तका मूल विश्वके प्रमाणिक ज्ञान पर निर्भर है । जब मनुष्य अपना और विश्वका ज्ञान प्राप्त कर लेता है तब वह लोगोंके माने हुए विचारोंको माननेके लिये बाध्य नहीं होता है यही नहीं किन्तु वह अपने स्वीकृतमन्तव्योंको समझानेके लिये दूसरे मनुष्योंके वास्ते उक्त ज्ञानका द्वार बन जाता है । ज्यों ज्यों मनुष्य अपना तथा अन्यलोगोंका जितना जितना ज्ञान प्राप्त करता जाता है उतना ही उसमें प्रेमभाव बढ़ता जाता है । “ प्राणीमात्रको कष्ट नहीं देना ” यह सिद्धान्त प्रेम ही पर निर्धारित है और ज्यों ज्यों मनुष्यमें प्रेम उत्पन्न होता है त्यों त्यों यह सिद्धान्त उसको मन, वचन, और कायासे अन्य-लोगोंको कष्ट पहुंचानेसे रोकता है ।

जैनी, विकाश (Development) के विचार की प्रतिष्ठा करते हैं । और मानते हैं कि सजीव प्राणी अपनी पूर्णदशा तक विकाश कर सकता है । ज्ञान और चरित्रकी पूर्ति अपना पूर्ण योग्यता इसीमें है कि किसी भी प्राणीको किसी भी प्रकारसे कष्ट नहीं पहुंचाना, (तथा किसी प्रकारका अज्ञान नहीं

रखना) उनका अर्थ किसी प्रकारसे सर्वसत्तासे कम नहीं, किन्तु आशावादी (Optimistic) है । वह आत्माको अनन्त ब्रह्माली तथा आनन्दयुक्त मानते हैं ।

विश्व ।

संसारज्ञान यह है कि संसार अनादिकालसे है, और रहेगा भी । अस्तु, इसका आदिकाट सोजना निरर्थक है । अमुक वस्तु नित्य होनी रहती हैं और मिटती रहती हैं तथापि भित्त भित्त कंचुओंकी उत्पत्ति और नाशकी अवस्था होने पर भी संसार नित्य है । जब कोई वस्तु प्रगट होनी होती है तो वह वस्तु कोई दूसरी वस्तुमेंसे निकल कर प्रगट होती है अर्थात् जब पत्ती गन्मता है तो जिस अण्डमें वह या वह नाश होनाता है, परन्तु जिस पदार्थसे वह अण्डा तथा वह पत्ती बना या वह द्रव्य सर्वदा उपस्थित रहा है—अण्डेका तथा पत्तीका ऐश्वर्य है । यह सिद्धान्त प्रत्येक पदार्थके लिये सत्य है । केवल असम्भारमें परिवर्तन होता है, परन्तु पदार्थ ग्योंका त्यों रहता है । जिस द्रव्यमेंसे वस्तुएं बनती हैं वह किसी न किसी दशमें और किसी न किसी स्थान पर रहता ही है और रहे हीगा । अन्तिम पूर्वकालमें किसी भी समय या कोई भी कालमें दृष्टि करनेसे उन

कालको जगत्का आदिकाल मानना उचित नहीं । जिस पदार्थका यह जगत् बना है उसी पदार्थका बनता आ रहा है । अस्तु, अति प्राचीनकालमें जाने, तथा उस कालको जगत्का आदिकाल माननेके स्थानमें हम अभीके जगत्को ही आदि समझने लेंगे तो ठीक होगा. इसीको आदि गिन करके दूर दूर तक सब दिशाओंमें आगे पीछे ज्योति फैलावें (अर्थात् जैनधर्मके सिद्धान्तोंको विस्तृतरूपसे प्रचार करें) जिस प्रकार समुद्रके किनारे पर खड़ा हुआ मनुष्य अपनी दृष्टिके विस्तारको सीमाबद्ध नहीं कर सकता इसी प्रकार हम देश तथा कालका अन्त कभी नहीं पा सकेंगे । समुद्रमें जहाज कहीं भी हो परन्तु वहांसे दृष्टि सीमाबद्ध हो सकती है वैसे ही देश अथवा कालके किसी भागको आदिरूपमें गिन लो परन्तु उसकी पहिली सीढ़ी क्या या कहां समझनी ? यह प्रश्न हमेशा उठे हीगा ।

संसार किसका बना हुआ है ?

दो मुख्य वस्तुओंका । अर्थात् पदार्थ और द्रव्यसे विश्व बना हुआ है चैतन्य और जड़ (सचराचर) जीव । जैनशास्त्र इन दो पदार्थोंको मानता है अर्थात् अनन्त पदार्थ और जड़ जीव । निम्नन्देह इन दोनोंकी स्थिति देश तथा कालमें है ।

काल तो साधारणतया सत्य गिना जाता है परन्तु देश तो सत्य ही है और जो सत्य है सो आस्य स्थित है । नार पदार्थ अर्थात् आकाश (देश) काल, जीव और अनेकान्य परमाणु, यह कोई किसीके पैदा किये हुए हों यह आश्चर्यक नहीं क्योंकि पदार्थोंका स्वभाव है कि वे स्वयं स्थित रहें ।

वे अनादिकालसे थे, हैं, और रहेंगे । ईसाईधर्ममें यह विचार एक जीवके लिये मानते हैं परन्तु जैन प्रत्येक जीवके लिये यह विचार स्वीकार करता है अर्थात् आप, मैं, कुत्ता, बिही इत्यादि सर्व प्राणी नित्य हैं ।

यदि वर्तमानकालकी रसायनिकशोधकी दृष्टिसे जड़द्रव्यके अन्तिमपरमाणुको आप न गिनें परन्तु वह अधिकतरसूक्ष्मपरमाणुओंका बना हुआ है । अस्तु, इसके लिये हमको जड़द्रव्यका अतिसूक्ष्म अन्तिमभाग, या कोई दूसरा शब्दव्यवहार करना चाहिये ।

जीव और जड़ ।

अब अपने जीवके सम्बन्धमें जो हम अभीके संसारसे शोध करना आरम्भ करें तो पहिली ध्यान देने योग्य बात यह

है कि हम देहधारी संसारी जीव शरीर तथा आत्मासे बने हुए हैं अर्थात् जड़ और चैतन्य मिश्रित हैं ।

अपने चारों ओर जो हम सब जीव देखते हैं जैसे मनुष्य, बिल्ली, कुत्ते, घोड़े, वृक्ष यह सब शरीरसहित आत्मा दोनों एक हैं तो भी परस्पर भिन्न हैं । मेरा शरीर है सो मैं स्वयम् नहीं हूँ यह भेद जानना अत्यन्त आवश्यक है, यह शरीर नहीं किन्तु आत्मा है जिसे बुद्धिमान व्यक्ति (Conscience, Santienty entity) कहता है ।

आत्मा ही सब कुछ जानता है शरीर कुछ नहीं जानता । आत्माका जीवन ज्ञानसहित, विचारसहित और प्रामाणिक है और जिस परिणाममें विचार सत्य होते हैं वहीं तक जीवन भी सत्य है ।

आत्मद्रव्य ।

वस्तुद्रव्य अपने मूलगुणोंसे भिन्न कभी नहीं रह सकती अर्थात् हम गुणको द्रव्यसे यथार्थमें पृथक् नहीं कर सकते. विचाररूपमें ऐसा अवश्य सम्भव है । हम देखते हैं कि मरते क्षम्य शरीर अपनी मुवि खो देता है. अस्तु, यह सिद्ध होता है

कि विवेक और बुद्धि शरीरके गुण नहीं हैं अर्थात् जीते हुए शरीरके साथ कोई सत्य वस्तु होनी चाहिये कि जिसके गुण उसके साथ रहते हैं इस वस्तुको जीव कहते हैं जीवके पर्यायवाची अनेक शब्द हैं यथा आत्मा, अहं, स्वयं (Self, Spirit, ego, soul).

शरीररहित या शरीरसहित जीव ।

जब जीव पूर्णतया पवित्र होता है तो वह कोई प्रकारके भी शरीर बिना रह सकता है । सूक्ष्मातिसूक्ष्म शरीर भी नहीं हो तो भी टहर सकता है । परन्तु वह किसी प्रकारकी स्थिति धारण करे तब तक सजीव प्राणी दो वस्तुओं अर्थात् जड़ और आत्मासे मिलकर बना है ।

यह समय आये तब तक आत्मा और स्थूलशरीर भिन्न होनेका यह अर्थ नहीं कि आत्मा जड़शरीरसे मुक्त होनाय, जीव जिस प्रकार स्थूल शरीरको छोड़ जाता है वैसा ही मरती समय वह अन्य दो शरीरोंसे नहीं छूट सकता परन्तु वे शरीर उमकी नई अवस्थामें उसके साथ ही रहते हैं इनमेंसे एकमें उत्तेजक शक्ति होती है जिससे फिर सजीव प्राणी स्वयं अपना नवीन शरीर पैदा करता है ।

जीवको होती हुई भ्रांति ।

संसारी देहधारी जीव सामान्यरूपसे अनेक बलप्रवाहों (अर्थात् शक्तियों) का केन्द्र होता है । ये शक्तियें आत्माका गुण नहीं हैं परन्तु उनके साथ आत्माका अत्यन्तसूक्ष्मरूपसे सम्बन्ध है और वह उनको अपने समझ लेता है और मानता है कि मैं उनका बना हुआ हूं । इस मिथ्याभावमेंसे वह जागृत हो अर्थात् अपने आपको जाने वहां तक उसको इस अवस्थामें पड़ा रहना पड़ता है ।

बलप्रवाहशक्ति अर्थात् कर्म ।

हमारे आसपास चारों ओर जो ममस्त फेरफार दृष्टिगत होते हैं उनका कारण यही है । यह अन्तर केवल सूक्ष्मशरीर-मात्रके ही हैं यही नहीं, परन्तु मदगुण दुर्गुण आदिका भी प्रभाव पड़ता है ।

आत्माका स्वभाव कैसा है ।

आत्मा स्वभाविकतया दैव है और शुद्धदशमें गमन-भाक्तेन ज्ञानवान् दीर्घवान् तथा चारुवचन है । पापी आत्माके समान जगत्तम कुछ नहीं है जो मनुष्य रूप कर्मा है जो आपत्तिमें

स्थित इन अस्वभाविक शक्तियोंके कारण करता है क्योंकि वे सन्देहवश दुष्कर्मोंको अपने गुण समझ लेता हैं। मनुष्य अज्ञानता अथवा दुर्बुद्धिके कारण पापकर्म करता है परन्तु आत्मा तो स्वभावसे ही सदा सत्य, उसके सब विचार सत्य ही होते हैं। मेरे ध्यानमें पापकर्म करते समय कोई मनुष्य यह नहीं जानता होगा कि मैं पाप करता हूं। यदि विचार करना होगा तो यही कि मैं भला करता हूं अन्यथा ऐसा कदापि नहीं करता, अस्तु, यह दोष उसकी दुर्बुद्धिका ही रहा। ऐसे ही यदि कोई मनुष्य कपट करता है तो प्रसंगवश वह उसे भी अच्छा ही समझ कर करता है। परन्तु समय पड़ने पर जब वह समझ लेता है कि यह कर्म बुरा है तब वह उसे छोड़नेका प्रयत्न करता है और अन्तमें शुद्ध इच्छा होने पर छोड़ भी सकता है।

कर्मोंका मूल ।

उपर लिखित अस्वभाविकवृत्तप्रवाह कर्मोंके मूल अर्थात् जड़ हैं और वे अत्यन्तसूक्ष्म होती हैं उनको यह कर्म अपनेमें मिला देते हैं और उसके परिणामका अनुभव आत्माको करना पड़ता है। अस्तु, कतिपय परिणाम उत्तम तथा कितनोंका बुरा

जीवको होती हुई भ्रांति ।

संसारी देहधारी जीव सामान्यरूपसे अनेक बलप्रवाहों (अर्थात् शक्तियों) का केन्द्र होता है । ये शक्तियें आत्माका गुण नहीं हैं परन्तु उनके साथ आत्माका अत्यन्तसूक्ष्मरूपसे सम्बन्ध है और वह उनको अपने समझ लेता है और मानता है कि मैं उनका बना हुआ हूं । इस मिथ्याभावमेंसे वह जागृत हो अर्थात् अपने आपको जाने वहां तक उसको इस अवस्थामें पड़ा रहना पड़ता है ।

बलप्रवाहशक्ति अर्थात् कर्म ।

हमारे आसपास चारों ओर जो समस्त फेरफार दृष्टिगत होते हैं उनका कारण यही है । यह अन्तर केवल सूक्ष्मशरीर-मात्रके ही हैं यही नहीं, परन्तु मदगुण दुर्गुण आदिका भी प्रभाव पड़ता है ।

आत्माका स्वभाव कैसा है ।

आत्मा स्वभाविकतया दैव है और शुद्धस्वभावे समान-भांतिमें ज्ञानवान् वीर्यवान् तथा चारित्रवान् है । सभी आत्माके समान जगत्में कुछ नहीं है जो मनुष्य रूप करता है जो प्रायः

स्थित इन अस्वाभाविक शक्तियोंके कारण करता है क्योंकि वे सन्देहवश दुष्कर्मोंको अपने गुण समझ लेता हैं । मनुष्य अज्ञानता अथवा दुर्बुद्धिके कारण पापकर्म करता है परन्तु आत्मा तो स्वभावसे ही सर्वज्ञ है. अस्तु, उसके सब विचार सत्य ही होते हैं । मेरे ध्यानमें पापकर्म करते समय कोई मनुष्य यह नहीं जानता होगा कि मैं पाप करता हूं । यदि विचार करता होगा तो यही कि मैं भला करता हूं अन्यथा ऐसा कदापि नहीं करता, अस्तु. यह दोष उसकी दुर्बुद्धिका ही रहा । ऐसे ही यदि कोई मनुष्य कष्ट करता है तो प्रसंगवश वह उसे भी अच्छा ही समझ कर करता है । परन्तु समय पड़ने पर जब वह समझ लेता है कि यह कर्म बुरा है तब वह उसे छोड़नेका प्रयत्न करता है और अन्तमें शुद्ध इच्छा होने पर छोड़ भी सकता है ।

कर्मोंका मूल ।

ऊपर विहित अस्वभाविकव्यवस्थाह कर्मोंके मूल अर्थात् जड़ हैं और वे अत्यन्तमूर्ख होती हैं उनको यह कर्म अपनेमें मिला देते हैं और उसके परिणामका अनुभव आत्माको करना पड़ता है । अस्तु, कनिस्य परिणाम उत्तम तथा बित्तोंका बुरा

हीन है । क्योंकि कुछ सुखदायक तथा कुछ दुःखदायक कारण होना ही है ।

कर्मोंके सम्भाव्य ।

इस प्रकारके आध्यात्मिक कर्मोंका सम्भाव आत्माके हितमें ही मुखौटों के देना है इसमें समझमें आ जायगा कि क्यों कुछ मनुष्य दृढ़में मनुष्योंमें अधिक अज्ञानी, दुःखी, दुर्गन्धी, भयानक तथा निर्बल अथवा विशेष सुखी, सुन्दर स्वरूप, दीर्घायु तथा मरत होते हैं कुछ उच्चवर्णमें उत्पन्न होते हैं और कुछ नीचवर्णमें । इत्यादि जहाँ तक विचार करें यह कर्मका ही फल ज्ञान होगा ।

कर्मको रोकनेमें भविष्य परिणाम ।

अब ज्यों २ इन कर्मोंका ग्रहण करके अपने साथ मिलानेकी क्रिया बन्द की जाती है और ज्यों ज्यों पूर्वजन्मान्तरोंमें एकत्रित किया कर्मोंका समूह अपनेसे दूर किया जाता है त्यों २ मनुष्यके अज्ञान, क्रूरता, दुःख, दुर्बलतामें कमी होती जाती है और इस प्रकारसे वे सत्य चरित्रवान बन जाते हैं ।

इस प्रकार अपने विचारशक्तिको केन्द्र यदि हम वर्तमान दुःख तथा विध्वंसो मानें तो हमारे चारों ओर सारा भीत दुःख प्राणी जो हम देखाते हैं वे सब आत्मा तथा तत्त्व परमाणु मिश्रितरूपमें दिखाई देंगे ।

शाश्वत जीवन ।

यदि संसारको हम यह समझें कि यह नित्य है तो हमारे प्रत्येक व्यक्तित्वगत जीव जन्म (जन्मान्तर) पहिले ही स्थितिमें विद्यमान थे और यह दैहिक शरीर या जीवनके अन्तर्गत भी जीते रहेंगे । अर्थात् जितने जीव अभी इस कालमें हैं वे अनादिकालसे अनन्तकाल तक रहेंगे । हम नहीं कह सकते कि ये कब हुए थे और कब नाश हो जायगे । जीवनके पूर्व यह अपना जीवन नहीं था क्योंकि ही अन्तमें भी जीवन नहीं होगा क्योंकि कोई ऐसा जीवन नहीं कि जिसके पहिले जीवन नहीं हुआ है, न कोई ऐसा है कि जिसके अन्तमें जीवन नहीं हो । अस्तु, कोई जीवन ऐसा नहीं है कि जिसके पश्चात् जन्म मरण न हो. अस्तु, यह सिद्ध हुआ कि आत्मा अनादि तथा अनन्त है ।

देहमुक्त हुए उपरान्त जीवन ।

शरीररहित आकृतिमें अन्तिमजीवन भी होता है । इस स्थितिके पीछे पहिलेकी भांति मनुष्यको जन्म मरण ऐसा नहीं होता । भूतकालके विषयमें यह विचार होता है कि ऐसा कोई समय नहीं था जब कि यह आत्मा शरीररहित आकृतिमें रहा हो । साथ ही यह भी निर्णय नहीं है कि शारीरिक जीवन इस पृथ्वी पर ही रहा हो । जीवनकी ऐसी स्थितियों हैं कि यदि पृथ्वीपरके जीवोंसे विशेषसूक्ष्मतरजातके शरीर होते हैं तो उनको साधारण बोलीमें देवशरीर कहते हैं और इस श्रेणीमेंके जीव शुभ तथा अशुभ दोनों प्रकारके होते हैं (अर्थात् देव और दैत्य दोनों होते हैं) तथा अन्यभाषामें स्वर्गनिवासी और नर्कवासी होते हैं ।

चार प्रकारके जांव ।

जैनी मानते हैं कि जीव ४ प्रकारके ही होते हैं अर्थात् मनुष्य, तिर्यञ्च, नारक (दैत्य) और देव (देवता) । तिर्यञ्चमें केवल, वनस्पति ही नहीं परन्तु मनुष्ययोनिके अतिरिक्त अन्य सब योनियें यथा पक्षी, मछली, पशु इत्यादि सबका समावेश होता है ।

जीवके शरीरोंकी जाति ।

जीति प्राणीके शरीरको मनुष्यके अपवा पशुके रूपको हम जानते हैं परन्तु स्वर्ग अपवा नर्कमें प्राणीके शरीर अत्यन्तसूक्ष्म होते हैं । ऐसा विचारमें आता है, और स्वर्गमें दुःखसे सुखकी मात्रा बहुत अधिक है परन्तु नर्कमें तो दुःख ही दुःख है सुख नामको भी नहीं ।

जैनोपदेश ।

मेरे विचारमें जैनियोंके यहां एकसे दूसरा विशेष उद्य करते करते १६ स्वर्ग (धेनाम्बरोंके १२ तथा दिगम्बरोंके १६) और एकसे दूसरा अधिक नीचा करते करते ७ प्रकारके नर्क उपदेश दिया गया है । तथापि जीवनकी इन चारों स्थितियोंमें जीव शरीरकी शक्ति शुद्ध आत्मा नहीं है । उसका कोई न कोई प्रकाशका नष्ट शरीर होता ही है । स्पष्ट या सूक्ष्म

पञ्चमी स्थिति ।

परन्तु इन चारों जीवनकी स्थितियोंके पश्चात् एक अन्तिम पांचवीं विशुद्धतम शरीरगति स्थिति है जो यदि एकबार प्राप्त

होगई तो सदा बनी ही रहती है. इन चारोंमेंसे प्रत्येक रूपकी अवधि मर्यादित है अर्थात् आयु नियमित है कि जिसका अन्त कभी न कभी आता ही है यद्यपि यह काल स्वर्ग नर्कमें तो विशेष होता है तथापि अन्त तो है ही, परन्तु उस विशुद्ध शरीररहित स्थितिमें जीवनकी लम्बाई अमर्यादित है कि जिसका अन्त कभी नहीं आता और यह स्थिति तब ही प्राप्त होती है जब हमारी विकाशपानेकी स्थिति पूर्णदशा पर पहुंचती है और यह दशा ही जीवनका लक्ष्य (अर्थात् Goal है) और प्रत्येक व्यक्तिको यह प्राप्त हो सकती है और कम २ से विकाश पाते २ वहां तक पहुंचती है । इस अन्तिम स्थितिके प्राप्त होनेके लिये यदि कोई जीवन उपयोगी है तो वह मनुष्य-जीवन है ।

चार दुर्लभता ।

मुझे यहां याद आता है कि चार बातें दुर्लभ हैं (१) मानुष्यजीवन प्राप्त होना दुर्लभ है. (२) मनुष्यजीवन प्राप्त होने पर मनुष्य उपदेश प्राप्त होना. (३) मनुष्य उपदेश मिलने पर उस पर श्रद्धा होना. और (४) श्रद्धा होने पर उस पर मनन करके उसके अनुसार चलना यह चारों बातें दुर्लभ हैं ।

जिस स्थितिमें हमने जन्म लिया है, वह कोई अकस्मात् हमको नहीं मिली है। पूर्व जन्ममें जैसी करणी करी हो वैसा ही पाश्चात्य जीवन प्राप्त होता है। अलजत्ता उपदेश ऐसा है कि- नितने ही हम मरे या बुरे होते हैं, उतना ही हमको सुख या दुःख मिलता है। ईसाई लोग भी यही मानते हैं तथापि जहाँ वे लोग यह मानते हैं कि नारकी जीवन सदैव निम्न रहता है वहाँ जैनी यह मानते हैं कि नरकके जीवनका भी कमी न कमी अन्त आना है।

यह उपदेश कहाँसे लिया गया है ?

जिस भांति ईसाई (ख्रीष्टीय) ईसाके अनुगामी हैं, उसी भांति जैनी महावीर जिनेश्वरके माननेवाले हैं। महावीरजिन ईसाके पूर्व छठवीं शताब्दीमें उत्पन्न हुए थे, उनका जन्म भागतमें हुआ था और अपनी आयुके पिछले ३० वर्ष इन्होंने उपदेश देनेमें व्यतीत किये, उनको जन्मके साथ २ ही अयधितान विधदर्शन तथा विधश्रवण आदि लब्धियें प्राप्त हुई थीं। तत्पश्चात् उनको वह परमज्ञान प्राप्त होगया जिससे दूसरेके हृदयका भाव जान सकते थे, ४२ वर्षकी आयु होने पर तपश्चर्या तथा अपने ज्ञान विकास होनेसे वे सर्वज्ञ होगये

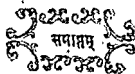
थे और जब तक आप सर्वज्ञ नहीं हुए, थे तब तक उपदेश करना नहीं प्रारम्भ किया था (इस प्रकार अर्थात् जैनी एक सर्वज्ञ महात्माके उपदेशको मानने वाले हैं तथा उनके ही अनुगामी हैं ऐसी परम्परा है) जिस भांति बाइबिल ख्रीष्टके उपदेशोंका संग्रह है उसी भांति जैनशास्त्र महावीरके उपदेशोंका भण्डार है।

जिनदेवके लक्षण ।

देव अर्थात् धर्मनियंताके कैसे लक्षण हों न चाहिये इस विषयमें जैनियोंका दृढ़ विश्वास है कि धर्मनेता (Religious leader) सर्वज्ञ होना चाहिये अन्यथा वह लोगोंके जीवनके लिये धर्मशास्त्र तथा नियम (Code of rules of) बनादे योग्य नहीं है, यह बात भली भांति प्रगट है क्योंकि यदि सर्वज्ञ न हो तो कुछ ऐसा होगा जो कुछ कम जाने और जिस वार्ताको वह न जाने उसको करने या न करने की शिक्षा हमको दे तो सम्भव है कि हम लोग उसकी सीमा कर उसमें अधिक रूपमें उस कार्यको करने योग्य होनायें ।

और उसको निद्रा भी न आनी चाहिये ताकि उसके ज्ञानकी सर्वज्ञतामें कोई भी प्रकारका Discontinuity पड़े।

हो. यथा क्रोध, भय, लोभ आदि द्वाता और उनमें वह गुण भी होना चाहिये कि उन पर जादे गुण भी सिता जाय पान्तु क्रोध न आवे, किन्तु मरगो क्षया करे विशेषी जादे विवता ही दुष्ट क्यों न हो । इसके उपरान्त अन्य स्थान भी श्रीगिनेगारेके वनत्राये हैं. मैं इस निबन्धके प्रारम्भमें कहा था कि सार उादे-शोका सार इस महाकाव्यमें है कि “ अहिंसा परमो धर्मः ” अर्थात् ‘ किसीको कष्ट नहीं देना ’ यही सबसे बड़ा धर्म है ।

- ૯ જૈનજ્યોતિષ્. લે. ડો. ડવલ્યુ કિરફલ. બોન જર્મની.
- ૧૦ જૈનકાનુન લે. શ્રીયુત જે. એલ. જૈની ઢીલ્હી તથા પી. જોસ. એવ્યસ વનેલવી બોન જર્મની.
- ૧૧ જૈનસાહિત્યની યુરોપદ્વારા સ્વોજ. લે. ડો. જોહ. નોવેલ. વરલીન.
- ૧૨ પ્રાચીન જૈનસાહિત્ય. લે. ડો. ડવલ્યુ. શુબ્રિંગ. હૈમર્ગ.
- ૧૩ યુરોપમાં જૈનધર્મના પ્રચારક એવરેટ. વેવર. લે. ફિનહેનરિચ. જર્મની.
- ૧૪ જૈન સાહિત્ય અને કૌટિલ્ય અર્થશાસ્ત્ર. લે. ડો. જે. જોલી. જર્મની.
- ૧૫ જૈનધર્મમાં મારો અભ્યાસ. લે. ડો. હર્મનજેકોવી બોન. જર્મની.
- ૧૬ ભારતનું પ્રાચીન તત્ત્વજ્ઞાન અને તેની સાથે જૈનધર્મનો સંબંધ. લે. ડો. હર્મન જેકોવી. બોન જર્મની.
- ૧૭ ભારતીય સાહિત્યમાં જૈનોનું સ્થાન. લે. ડો. વિન્ટરનેઝ પ્રેતા.
- ૧૮ બુદ્ધ અને મહાવીર લે. પ્રો. એર્નસ્ટ લ્યુમેન. વેડન.
- ૧૯ સ્વારવેલ શિલાલેખ. લે. ડો. સ્ટેનકૌનૌ નાવે.
- ૨૦ જૈન ગૃહસ્થોનો ધર્મ. લે. ડૉ. આર. શામશાસ્ત્રી. મહીસુર.

११. विष्णुसहस्रनाम स्तोत्रे श्रीकृष्णस्य स्तोत्रं समाप्तं । तत्र १००
अक्षरान् श्रीकृष्णस्य स्तोत्रं समाप्तं । तत्र १००
१२. श्रीकृष्णस्य स्तोत्रं समाप्तं । तत्र १००
१३. श्रीकृष्णस्य स्तोत्रं समाप्तं । तत्र १००
१४. श्रीकृष्णस्य स्तोत्रं समाप्तं । तत्र १००
१५. श्रीकृष्णस्य स्तोत्रं समाप्तं । तत्र १००
१६. श्रीकृष्णस्य स्तोत्रं समाप्तं । तत्र १००
१७. श्रीकृष्णस्य स्तोत्रं समाप्तं । तत्र १००
१८. श्रीकृष्णस्य स्तोत्रं समाप्तं । तत्र १००

अथ तस्मात् महामहोपाध्याय हरप्रसादाचार्यो राजा ।
धीयुत विष्णुसहस्रनाम स्तोत्रं समाप्तं, भोजपुर । धीयुत
बनारसीनाम एम. ए. छात्र, धीयुत पूर्णचंद्र नाहार एम. ए.
कलकत्ता । विदेह विद्वानो एष निबंधो लघो भोजपुरात् वचन
आप्तं छे पांतु तमणे हनु विषयनां नामो लघो भोजपुरात् वचन।

आ कथा छेसक महोपाध्याय छेसो प्रसिद्धि आव्या फी

पण्डित पुरुषो जैनमतना स्वरूपने घणा प्रकाश स्वरूपथी जोई शकशे तेमां शक नथी.

तेमां पण पांच सात लेखो तो जैनोना खास मौलिक सिद्धान्त स्वरूपनाज छे एवी अमारी समज थएली छे. वाचक वर्ग पण तेवा स्वरूपथी जोई शकशे एवी अमारी धारणा छे.

संग्राहक—
मुनिश्री अमरविजयजी.
महाराज.

इत्यलं विस्तरेण.

आ पुस्तक छपावचामां साहाय्य आपनार
सद्गृहस्थोना नाम.

—१०५—

भरुच.

क्र.	नाम	रु.	नाम.
१०१	शा. डाह्यामाई दलपतमाई.	१५	शा. नगीनदास शबेरचंद तोळाट.
१	शा. फूलचंद वसंतचंद.		शा. नाथामाई वसंतचंद.
			चोपडी ७

वडोदरा.	खेदा.
१०१ शा. ईशरलाल गुलाबचंद.	१०१ श्री जैनशाला संघ तरफगी.

रुमोई.	मीयागाम
१०१ शा. छोटालाल छानलाल कानी.	७९ शा. बम्हूरचंद मंगवानदास पननाडी.

(२)

सीनोर.

क्र.	नाम.	चोपडी.	नाम.
२९	शा. नाथाभाई नरोत्तमदास.	१९	शा. मोतीचंद धर्मचंद.
२९	बाई हरकोर, हस्ते त्रिभोव- नदास पीतांबरदास.	११	शा. मोतीचंद वजेचंद.
१९	शा. चंपकलाल छानलाल	११	शा. नाथाभाई शंकर.
१९	शा. हिमतलाल जी. मास्तर (जैनजोतिपी) मुंबई.	१०	शा. नाथाभाई गरवड.
१०	शा. गरवड दलपतराम.	१०	शा. लल्लुभाई नरोत्तम
१०	शा. नाथाभाई नंदलाल.	७	शा. त्रिभोवनदास पीतांबर
७	शा. नरोत्तमदास शंकरलाल.	७	शा. वजेचंद लल्लुभाई.
९	शा. भोगीलाल मगनलाल.	७	शा. मोनीलाल शामजी
९	शा. छगनलाल करमचंद.	९	शा. कार्यादास हीराचंद
९	बाई मंडा / शा. लल्लु नर- शंजी दिववा	९	शा. मूलचंद बहेरादास
९	शा. लाललाल हरमचंददास.	९	शा. गुलाबचंद डायाभा
९	शा. नंदलाल मोहनलाल.	९	शा. गरवड शिवलाल.
९	शा. लालचंद हरमचंद	९	पार्वतीधन हस्ते नावचंद
		९	शा. त्रिभोवनदास हरम
			(दिववा)
		९	शा. वीरभाई कल्लु.

नाम.

चोपड़ी.

नाम.

- शा. हरिलाल नेमचंद.
 १. नंदलाल लखमीचंद.
 १. फूलचंद शिवलाल.
 १. मगनलाल लखुभाई.
 ई देवकोर (शा. छोटा-
 ल माणिकलालनी मातुश्री)
 न चोक्स (शा. नरोत्तम
 हीराचंदनी दिक्करी)
 १. मगनलाल दीपचंद.
 १. फूलचंद जगजीवनदास.
 १. ईश्वरलाल लालचंद.
 १. चुनीलाल धनेचंद.
 १. मोतीलाल पीतांबरदास.
 १. नरोत्तमदास दीपचंद.
 १. चिमनलाल लखमीचंद.
 १. मगनलाल चुनीलाल.
 १. छोटालाल नानचंद.
 १. चंदुलाल मोहनलाल.

- १ शा. छगनलाल मोतीचंद.
 १ शा. हिमतलाल चुनीलाल.
 १ शा. छगनलाल शंकरलाल.
 १ शा. नाथाभाई शंकर.
 १ शा. चुनीलाल कालीदास.
 १ शा. मोहनलाल भगवानदास.
 १ शा. नंदलाल चुनीलाल.
 १ शा. नाथाभाई नंदलाल.
 १ शा. बाडीलाल सखीदास.
 १ शा. शंकरलाल पीतांबरदास.
 १ शा. नगीनदास मोतीचंद.
 १ शा. धारशीभाई कचराभाई.
 १ शा. चुनीलाल नरोत्तमदाम.
 ४ शा. मगनलाल लालचंद.
 ४ शा. छोटालाल गिरधर.
 ३ शा. चुनीलाल मशानीदास.
 ३ शा. कोमलाल पीतांबरदाम.
 ३ शा. श्रीमचंद लखु.

શુદ્ધિપત્ર.

પસ્તાવના.

પૃષ્ઠ	ઓઢી	અશુદ્ધ.	શુદ્ધ.
૭	૪	ઝનોના	ઝેનોના
૮	૪	ઝનધર્મ	ઝેનધર્મ
૯	૧૨	તત્ત્વન	તત્ત્વના
૧૨	૧૧	ઝનઆચાર્યોમ	ઝેનઆચાર્યોમં
૧૬	૧	દર્શન	દર્શન
૧૬	૬	કહે	કહે છે
૧૭	૧૪	ઝનીયોમાં	ઝેનીયોમાં
૨૧	૪	મેરી	મેરી
૨૧	૧૧.	ગવનમેટ	ગવરમેટ
૨૧	૧૨	ઝની	ઝેની
૨૧	ટીસમાં	મોની	મોનીન્દ્રક્રાંતી
૨૨	૧૨	પુણાપ	પુણાપં
૨૨	૧૬	ધેર	ધેર
૨૩	૭	ઝયોનું	ઝેયોનું

पृष्ठ	श्लोकां	वस्तु	शुद्ध
४३	९	प्रथो	प्रथो
४३	११	प्राग	प्रमाण
४६	११	निप्रयो	निर्भ्रयो
४६	१०	जनधर्म	जनधर्म
४७	६	जनो	जैनो
४७	८	जनआगमो	जैनआगमो
५३	१७	जनोना	जैनोना
६०	१२	पदाय	पदाय

प्रथम भाग.

१२	७	जनधर्म	जनधर्म
१२ नो नोट	४	जनोना	जैनोना
२६	१३	मावने म	मावने म
२२	१५	दिग्दर्शन	दिग्दर्शन
४१	९	स्वयंभू	स्वयंभू
४७	३	लोकाना	लोकोना
४९	२	धृष्ट	धृष्ट
४९	६	वस्तु	वस्तु

पृष्ठ	ओकी	अशुद्ध	शुद्ध
४९	९	जनयति	जैनयति
४९	९	महावीर	महावीरे
४९	१२	जनोए	जैनोए
५०	८	वत्तुं	वर्तुं
५२	२	कर्युं	कर्युं
५३	९	कयु	कर्यु
५७	१४	कयु	कर्यु
५८	१	अथ	अर्थ
६१	८	आश्रय	आश्रय
६१	९	धर्मसंस्थापको	धर्मसंस्थापको
६२	१७	कर्युं	कर्युं
६३	३	जनोना	जैनोना
६३	१३	जनोना	जैनोना
६४	१०	पाखंड	पाखंड
६६	८	ग्रन्थो	ग्रन्थोनुं
७१	१	० औत्तरीय	छे, तेमां पण औत्तरीय
७१	२	जेकरी	जेकरी

पृष्ठ	ओङ्की	अशुद्ध	शुद्ध
८१	८	तत्वादस	तत्वादर्श
९१	१०	हमारही	हमारेही
९२	९	दशन	दर्शन
१०७	८	यथाय	यथार्थ
१२६	१०	यथाय	यथार्थ
१४०	१	वदका	वेदका
१४४	८	मागमां	मार्गमां
१५३	२	तात्पय	तात्पर्य
१६०	३	अय	अर्थ
१८९	३	धम	धर्म

भाग बीजो.

१	९	बाय	वार्थ
७	७	अनसिद्धांत	अनसिद्धांत
१०	७	स्तको	पुस्तको
१०	८	संवध	संश्लेष
११	१७	सत्रालापको	सुत्रालापको
१२	१२	शरी	शरी

